

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**“GERÇEK HAYAT HİKÂYELERİ” SUNUMU İLE MEDYANIN
TRAVMATİZE ETTİĞİ TOPLUM: Sosyolojik Bir Değerlendirme**

MEHTAP NUR BİTMEZ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

DOKTORATEZİ

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Dolunay ŞENOL**

KIRIKKALE-2023

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**“GERÇEK HAYAT HİKÂYELERİ” SUNUMU İLE MEDYANIN
TRAVMATİZE ETTİĞİ TOPLUM: Sosyolojik Bir Değerlendirme**

**MEHTAP NUR BİTMEZ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

DOKTORATEZİ

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Dolunay ŞENOL**

KIRIKKALE-2023

KABUL VE ONAY

Mehtap Nur BİTMEZ tarafından hazırlanan “GERÇEK HAYAT HİKÂYELERİ SUNUMU İLE MEDYANIN TRAVMATİZE ETTİĞİ TOPLUM: Sosyolojik Bir Değerlendirme” adlı tez çalışması, aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Zeynep TEZEL

Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Kırıkkale Üniversitesi

İmza.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Danışman: Prof. Dr. Dolunay ŞENOL

Sosyoloji Anabilim Dalı, Kırıkkale Üniversitesi

İmza.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Doç. Dr. Çağatay SARP

Sosyoloji Anabilim Dalı, Kırıkkale Üniversitesi

İmza.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Doç. Dr. Fahri ATASOY

Felsefe Grubu Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

İmza.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Doç. Dr. Esra GEDİK

Sosyoloji Anabilim Dalı, Yozgat Bozok Üniversitesi

İmza.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Tez Savunma Tarihi: 20/06/2023

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

.....

Doç. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir; aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Mehtap Nur BİTMEZ

20.06.2023

ÖZET

“GERÇEK HAYAT HİKÂYELERİ SUNUMU İLE MEDYANIN TRAVMATİZE ETTİĞİ TOPLUM: Sosyolojik Bir Değerlendirme”

Kırıkkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi
Danışman: Prof. Dr. Dolunay ŞENOL
Haziran 2023, 241 Sayfa

Bu araştırma, toplumdaki yaşam tarzlarını, düşünme biçimlerini ve bunlara yüklenen anlamları etkileyecek şekilde kurgulanmış “yeni gerçeklikler” ile varolan medyanın, bireyin sosyal yaşamı ve ruh sağlığı üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Medyanın toplum üzerinde yarattığı travmaların, insanların bu travmalara maruz kaldıkça ne düşündüklerinin ve nasıl tepkiler verdiklerinin incelendiği bu tezde sosyoloji başta olmak üzere literatürdeki eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. Bu araştırmayı desteklemesi adına gerçekleştirilen saha çalışmasında “Gerçek Bir Hayat Hikâyesi, Masumlar Apartmanı” ve “Gerçek Bir Hayat Hikâyesi, Camdaki Kız” adlı iki TV dizisi incelenmiştir. Her iki dizinin YouTube’da yayınlanan videolarından seçilen sahnelerde ve bu sahnelere yapılan izleyici yorumlarında öne çıkan ve birbiriyle ilişkili görülen konular, 3 farklı “ana tema” altında içerik ve söylemlerine göre “kategorilere” ayrılmıştır. Belirlenen bu 3 ana temanın; tezin teorik çerçevesinde 3 ayrı bölüm altında ele alınan “benlik”, “güvenlik/risk” ve “gerçeklik” başlıklarıyla paralellik göstermesine dikkat edilmiştir. Bu dizilerin YouTube hesaplarındaki sahne kesitlerinde oyuncuların/karakterlerin iletişim süreçlerinde öne çıkan ifadeleri, tutum ve davranışları, içerik analizi metoduyla çözümlenmiştir. Yine bu sahnelere yapılan izleyici yorumları, anlamaya dayalı yorumlayıcı bir paradigmayla söylem analizi tekniği kullanılarak değerlendirilmiştir. Dizi sahneleri, içerik analizi metoduyla çözümlendiğinde; bu dizilerde çocukluk çağıının travmalarla, kadınlık kimliğinin mağduriyetlerle, ebeveyn kimliğinin şiddet ve sevgisizlikle, aile ve ev içi alanın ise risk ve tehlikelerle ilişkili olarak sunulduğu görülmektedir. Bu dizilerde insanlara “travma” adı altında düzenli olarak seyrettirilen her türlü şiddet eylemi, toplumda var olan mevcut düzenden kaynaklanan gerekçelerle ilişkilendirilmektedir. Dizilerin YouTube’da yayınlanan sahnelerine yapılan izleyici yorumları, söylem analizi metoduyla çözümlendiğinde; toplumsal gerçeklik iddiasındaki bu dizileri izleyenlerin, hikâyeleri içselleştirdiği ve bu hikâyelerdeki karakterlerle özdeşim kurduğu görülmektedir. Bu hikâyelerin yaşanmış gerçek hikâyeleri konu alması, anlamlı bir kendilik yaratma amacındaki izleyicilerin diğer kurgu dizilere göre bu dizileri tercih etmesini sağlamaktadır. Yine bu dizilerdeki karakterlerin toplumda sevilen ve rol kabiliyeti yüksek oyuncular tarafından canlandırılması; giyim, kuşam, davranış ve söylem bakımından doğal gündelik hayata uygun oluşları ve hikâyelerin aile ve ev içi alanı konu edinmesi de izleyiciyi kendisine çeken önemli detaylardır. Dolayısıyla izleyiciler, bu dizilerde kendilerinden bir şeyler bulduklarını ifade etmektedirler. Ayrıca izleyiciler, bu dizilerdeki karakterlerin kendilerine veya çevresindekilere benzeyip benzemediğini sorgulama eğilimi göstermektedir. Dizinin YouTube kanalına

yapılan yorumlara bakıldığında; bu hikâyelerin ve karakterlerin gerçek olduğunu bilen izleyiciler, gösterilen şiddet ve travmanın gerçekten yaşanmış olmasından büyük üzüntü duyduklarını dile getirmektedirler. İzleyiciler, bu hikâyeleri içselleştirdikçe psikolojik olarak etkilendiklerini, farkında olmadan bu karakterlere benzer davranışlar sergilediklerini ve sonuçta kendi ruh hallerinin de sağlıklı olup olmadığı konusunda sorgulamalar yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bu dizileri kurgulayanlar, esas hedeflerinin toplumda güvenliği sağlamak adına insanları yeni risk faktörlerinden, korunma biçimlerinden haberdar etme ve insanlarda bir farkındalık yaratarak toplumu bilinçlendirme olduğu iddiasındadır. Fakat hikâyelerin, karakterlerin ve oyuncuların “gerçek” oluşu, yaşanan trajedilere ekrandan şahit olan izleyicileri kişisel, sosyal ve ruhsal olarak etkilemekte; dolaylı da olsa travmalara maruz bırakabilmektedir. Sonuçta medya aracılığıyla sinsice yayılan bu travma salgını, toplumu geri dönüşü zor çıkmazlara sürükleyebilme tehlikesi taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gerçek Hayat Hikâyeleri, Benlik, Aile, Annelik, Risk, Şiddet, Sevgisizlik, Travma.

ABSTRACT

SOCIETY TRAUMATIZED BY THE MEDIA WITH “REAL LIFE STORIES”: A Sociological Evaluation

Kırıkkale University
Social Sciences Institute
Department of Sociology PhD Thesis
Advisor: Prof. Dr. Dolunay ŞENOL
June 2023, 241 page

This research focuses on the effects of “new realities” and the existing media on the social life and mental health of the individual, which are designed to affect the lifestyles, ways of thinking and the meanings attributed to them. In this thesis, in which the traumas created by the media on society, what people think and how they react when exposed to these traumas, the deficiency in the literature, especially sociology, has been tried to be eliminated. In the field study carried out to support this research, two TV series named “A Real Life Story: Innocents/Innocents Apartment” and “A Real Life Story: The Girl in the Glass” were examined. In the scenes selected from the videos published on YouTube of both series and the audience comments on these scenes, the subjects that stand out and are related to each other are divided into “categories” according to their content and discourse under 3 different “main themes”. These 3 main themes determined; In the theoretical framework of the thesis, attention was paid to show parallelism with the titles of “self”, “security/risk” and “reality”, which were discussed under 3 separate chapters. The expressions, attitudes and behaviors of the actors/characters that stand out in the communication processes in the scene sections of the YouTube accounts of these TV series have been analyzed by the content analysis method. Again, the audience comments on these scenes were evaluated using the discourse analysis technique with an interpretative paradigm based on understanding. When the scenes of the serials are analyzed by the content analysis method; the traumas of childhood in these serials; the victimizations of femininity; parental identity with violence and lovelessness; it is seen that family and domestic space are presented in relation to risks and dangers. In these serials, all kinds of acts of violence that people watch regularly under the name of “trauma” are associated with reasons arising from the existing order in society. When the audience comments on the scenes of the TV series broadcast on YouTube are analyzed by the discourse analysis method; It is seen that those who watch these TV series claiming social reality internalize the stories and identify with the characters in these stories. The fact that these stories are based on real-life stories ensures that the audience, who aims to create a meaningful self, prefer these series over other fictional series. Moreover, the characters in these TV series are played by actors who are loved by the society and have high acting skills; The fact that they are suitable for natural daily life in terms of clothing, behavior and discourse and that the stories are about family and domestic space are important details that attract the audience. Therefore, viewers state that they find something of themselves in these series. In addition, audiences tend to question whether the characters in these series resemble themselves or those around

them. Looking at the comments on the YouTube channel of the series; knowing that these stories and characters are real, the audience expresses their deep regret that the violence and trauma shown really took place. The audience stated that as they internalized these stories, they were affected psychologically, they unconsciously displayed similar behaviors to these characters, and as a result, they questioned whether their own moods were healthy. The creators of these serials claim that their main goal is to inform people about new risk factors and ways of protection in order to ensure security in the society, and to raise awareness of the society by creating awareness. However, the fact that the stories, characters and actors are “real” affects the audience who witness the tragedies on the screen personally, socially and spiritually; may be subject to trauma, albeit indirectly. As a result, this trauma epidemic spreading insidiously through the media carries the danger of dragging the society into a dead end that is difficult to return.

Keywords: *Real Life Stories, Self, Family, Motherhood, Risk, Violence, Lovelessness, Trauma.*

TEŞEKKÜR

Başta; güçlü bir kadın, fedakâr bir anne ve çalışkan, başarılı bir akademisyen duruşuyla biz öğrencilerine örnek olan, lisans eğitimim sırasında akademik kariyer yapmam konusunda bana inanarak beni yüreklendiren ve yükseköğrenim hayatımın her aşamasında bilgisi, tecrübesi, tevazuu ve sevgisiyle yanımda hissettiğim Sayın Prof. Dr. Dolunay ŞENOL hocama gönülden teşekkürü bir borç bilirim.

Bu tezin planlanması, araştırılması ve yazılması süreçlerinde, çalışmamı özveriyle sahiplenerek titizlikle takip eden, beni yönlendiren tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Dolunay ŞENOL hocam başta olmak üzere Tez İzleme Komitesi süreçlerinde bilgisi, tecrübesi ve nezaketiyle beni destekleyen Sayın hocam Prof. Dr. Zeynep TEZEL'e ve metodoloji konusundaki donanımı ve yapıcı eleştirileriyle eksiklerimi görmemi sağlayarak bana büyük katkılar sunan Sayın hocam Doç. Dr. Çağatay SARP'a gönülden teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca bu tezin, teknik ve şekil bakımından bağlı bulunduğumuz Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün belirlediği tez yazım kurallarına uygun hale getirilmesi sürecinde bana büyük destek sunan çok kıymetli arkadaşım saygıdeğer Gıyasettin YILDIZ'a, bu süreçte kendisi de doktora yapan, yol arkadaşlığı ve manevi desteği ile her fırsatta yanımda olan değerli dostum saygıdeğer Gülçin ERCAN'a yürekte teşekkür ederim.

Son olarak bu güzel ülkede güçlü bir kadın ve en önemlisi iyi bir insan olarak ayaklarımın üzerinde sağlam bir şekilde durmam konusunda bana örnek olan başta sevgili annem Zahide BİTMEZ ve babam Abdulvahap BİTMEZ'e; ilim öğrenmek için geldiğim Ankara'da beni yalnız bırakmayan canım kardeşlerim Mehmet BİTMEZ ve Murat BİTMEZ'e sonsuz şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
TABLolar DİZİNİ	xii
GÖRSELLER DİZİNİ	xiii
1. GİRİŞ	1
2. BİREY VE BENLİK	6
2.1. Birey	7
2.2. Benlik	16
2.3. Sosyal Psikolojide Benlik.....	21
2.3.1. Cooley'in Benlik Kuramı	24
2.3.2. Mead'in Benlik Kuramı.....	27
2.4. Psikolojide Zihin ve Benlik Yaklaşımları	30
2.4.1. Freud'un Psikanalitik Kuramı	35
2.4.2. Jung'un Analitik Psikoloji Kuramı.....	39
2.5. Sufi Psikolojisi ve İbnü'l-Arabi'de Varlık-Benlik İlişkisi	45
3. TOPLUM VE DEĞİŞME	59
3.1. Düşünsel ve Sosyolojik Temelleriyle Toplum Olgusu	59
3.2. Düzen, Güvenlik, Değişme ve Risk Faktörleriyle Modern Toplum	70
3.3. Modern Toplumu Dönüştüren Güç Kitle İletişimi, Kuramlar ve Yaklaşımlar	79
3.4. Modern Toplumda Gerçeklik Deneyimi ve Medya Dolayımı	94
4. GERÇEKLIK ALGISINI DÖNÜŞTÜREN SUNUMLARIYLA MEDYANIN TRAVMA İLE İLİŞKİSİ	103
4.1. Travmanın Düşünümselliği ve Psiko-sosyal Tanı Kriterleri.....	103
4.2. Medyadaki Gerçeklik Sunumlarının Dolaylı Travmatik Etkileri.....	116
4.3. Televizyon Medyasında “Gerçek Hayat Hikâyeleri” Başlıklı Dizi Sunumları	126

4.3.1. “Gerçek Bir Hayat Hikâyesi, Masumlar Apartmanı” Dizisi, Sosyolojik Bir Analiz	132
4.3.2. “Gerçek Bir Hayat Hikâyesi, Camdaki Kız” Dizisi, Sosyolojik Bir Analiz	137
5. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ	144
5.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı	144
5.2. Araştırmanın Önemi	145
5.3. Araştırmanın Yöntemi	147
5.4. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi	153
5.5. Araştırmanın Varsayımları	156
5.6. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	157
5.7. Verilerin Çözümlemesi	158
6. BULGULAR	161
6.1. Gerçek Hayat Hikâyeleri Dizilerinde Benlik ve Kimlik Sunumu	161
6.2. Gerçek Hayat Hikâyeleri Dizilerinde Güvenlik ve Risk Faktörleri Sunumu	171
6.3. Gerçek Hayat Hikâyeleri Dizilerinde Gerçekliğin Sunumu	189
7. SONUÇ	201
KAYNAKLAR	212
ÖZGEÇMİŞ	226

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
APA	: Amerikan Psychiatric Association
DSM	: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
COVID	: Coronavirüs Disease
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
mPFC	: Medial Prefrontal Cortex
OKB	: Obsesif Kompulsif Bozukluk
RTÜK	: Radyo Televizyon Üst Kurulu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TSSB	: Travma Sonrası Stres Bozukluğu
TT	: Trend Topic
TV	: Televizyon
WASHINGTON, DC	: Washington, District of Columbia
WHO	: World Health Organization

TABLÖLAR DİZİNİ

Sayfa

1. “Masumlar Apartmanı” Adlı YouTube Kanalından Seçilen Dizi Sahnelerine İlişkin Bilgiler 160
2. “Camdaki Kız” Adlı YouTube Kanalından Seçilen Dizi Sahnelerine İlişkin Bilgiler 160

GÖRSELLER DİZİNİ

GÖRSEL

Sayfa

- 3.1.** Amerika’da 31 Ekim 1938 tarihli olarak yayımlanan “*Daily News*” gazete bülteni 85
- 6.1.** “Masumlar Apartmanı” adlı YouTube kanalında 16 Eylül 2020 tarihli olarak yayınlanan “*1. Bölüm*” başlıklı dizi kesiti. 161
- 6.2.** “Camdaki Kız” adlı YouTube kanalında 9 Nisan 2021 tarihli olarak yayınlanan 1. Bölümdeki “*Bu Sadece Korse Değil Senin Namusun!*” başlıklı dizi kesiti..... 161
- 6.3.** “Masumlar Apartmanı” adlı YouTube kanalında 13 Ekim 2020 tarihli olarak yayınlanan 5. Bölümdeki “*Sen Babalık Hakkını Çoktan Kaybettin!*” başlıklı dizi kesiti..... 171
- 6.4.** “Camdaki Kız” adlı YouTube kanalında 3 Haziran 2021 tarihli olarak yayınlanan 8. Bölümdeki “*Feride’nin Gerçek Yüzü!*” başlıklı dizi kesiti 171

1. GİRİŞ

Yirmibirinci yüzyılda modern dünyayı tanımlayan en önemli iki kelimenin “risk” ve “belirsizlik” olduğunu söylemek gerekmektedir. Küreselleşmekte olan dünyada hayatın her alanında çokça etkili olan “hız”, artarda gelen krizleri ve belirsizlik ortamını yaygınlaştırmaktadır. Çok hızlı gerçekleşen değişim, zaman-mekân-gerçeklik-güven duygularını yerinden sarsmaktadır (Toffler, 1981, s. 22). Sonuçta dünyanın bir “Risk Toplumu”na¹ dönüştüğünü söyleyebilmek mümkündür.

Riskler; ekonomi, istihdam, geçim düzeyi, doğal kaynaklar, iklim gibi pek çok yaşam alanında güvenlik problemleri yaratarak insanlığı tedirgin etmektedir. Fakat çağımız insanının bu risklerle somut ve belirgin bir şekilde yüzleşmesi, pandemi süreciyle daha görünür olmuştur. 2019 yılının aralık ayı itibarıyla Çin’de ortaya çıkarak birkaç ay içerisinde tüm dünyaya yayılan Koronavirüs diğer adıyla COVID-19 ile birlikte risk, belirsizlik ve kriz ortamı, şimdiye kadar hiç olmadığı şekilde kendisini hissettirmiş durumdadır. Bugünkü konumu göz önünde bulundurulduğunda hemen her şeye çare olarak görülen bilim ve teknolojinin dahi bugün virüs karşısında yapabildikleri sınırlı kalmaktadır.

Salgın sürecinde, bir yandan küreselleşme sorgulanırken diğer taraftan da devlet ile toplum ilişkileri ve bireyler arasındaki ilişkiler mercek altına alınmıştır. Tüm dünya, ilk defa aynı anda bu konuları şeffaf bir şekilde tartışmaktadır. Bu süreçte insanlar geçmişi unutmaya zorlanırken, geleceğe olan inançlarını da yitirebilme tehdidiyle karşı karşıyadır. Uzunca bir süredir insanlığın tecrübe ettiği en önemli şey, “bugün” ile baş etmek zorunda olduğudur. Dolayısıyla günümüz şartlarında yaşanan salgın sürecinin insanların çevresindeki dünyayı algılayış biçimlerini farklılaştırarak iç dünyalarında bir değişime sebep olduğu söylenebilir.

---

¹ “Risk Toplumu” tanımlaması, ilk defa 1986 Ulrich Beck tarafından kullanılmıştır. Sonrasında küreselleşme kuramcıları tarafından daha kapsamlı olarak ele alınır. Risk Toplumu, küreselleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte öngörülemeyen tehlikeler gündeme getirmektedir. Zamanda, mekânda ve genel olarak toplum hayatındaki riskleri kontrol altına almak, bugünün şartlarında neredeyse imkânsızdır. Hızla değişen, belirsizliği ve güvensizliği ile krizler yaratan bir toplumdur.

Toffler (1981, s. 38; 47)'ın ifade ettiği gibi birey; bugünün toplumsal gerçeğine uyum sağlayarak yaşamını sũrdũrebilmek için kendi benliğini, kimliğini ve isteklerini bir sũreliđine yok saymak durumundadır. Bũylelikle zaman içinde insan ilişkileri de azalmaktadır. Daha az yũz yũze ilişki, sosyal mesafe, korunaklı benlik kavramlarının yarattığı algı ile artan bireyselleşme, zaten çok hızlı bir dũnyada yaşayan insanoğlunu bir sũreliđine durmak zorunda bırakmış; insanlar kendileriyle hiç olmadığı kadar baş başa kalmıştır. Bireysel ve toplumsal yaşamdaki yalnızlık ve çaresizlik hissi, korku ve kaygı duygularını da pekiştirmektedir. Salgın gerçeğiyle birlikte, bũtũn dũnyada bir anda üretim faaliyetlerinin durması, artan işsizlik, yoksulluk, bilim ve teknolojinin yeterince gũven verici ozũmler ũretemeyiři, gelişmiş ũlkelerdeki yoğun insan ۆlũmlerinin ekonomiyle birlikte psikoloji ve sosyolojiyi ilgilendiren konuların çok belirgin bir şekilde i içe geçtiği toplumsal bir gerçekliği beraberinde getirmiştir.

Her anlamda sağlıklı bir şekilde hayatını sũrdũrmesi, insanlarla olan sosyal ilişkilerine bağlı olan bireylere pandemi sũreciyle birlikte risklerle baş etme sorumluluğu yũklemiřtir. Bu sũrete ekonomik ve sosyal anlamda risklerle sarsılan bireyler, adeta psikolojik “travma” yaşamaktadır. ũnkũ travma, yalnızca vũcut bũtũnlũđine karşı tehdit algılandığında yaşanan bir tanı kriteri değildir. Yaşama ve geleceğe karşı, sevdiklerine karşı, inanç sistemlerine karşı risk algılama sۆz konusu olduğunda da bu durum, bireyin “psikolojik travma” yaşadığını ortaya koymaktadır. Her ۆ kişiden biri, hayatlarının belirli bir evresinde travma ile tanışmaktadır (EMDR Derneği, 2018).

Travmatik tecrũbeler, toplumda gitgide normal karşılanmakta ve çoğu birey, travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) yaşasa dahi bu konuda psikolojik herhangi bir yardım talep etmemektedir. Travma deneyimleriyle hayatı şekillenen, pek azı tedavi olduğu için de sağlıksız nesilleri beraberinde getiren toplumlar, pandemi sũreciyle birlikte neredeyse tũm alışkanlıklarını yerinden eden bambaşka bir “kitlesele şok” ile karşı karşıya kalmıştır. Dolayısıyla tũm bu yaşananlar, bugün “travma” konusunu daha ۆnce hiç olmadığı şekilde tartışılır hale getirmiştir.

Koronavirũs salgını, insanların sosyal yaşantılarından kendilerini sınırlayarak yũz yũzeiletiřimi azaltmasına, ev içinde eskiye oranla daha fazla vakit geçirmesine neden olmuştur. İnsanlar, evde kaldığı sũre zarfında hayatın hızlı temposundan vakit bulamadığı pek çok aktiviteyi de bu dۆnemde yoğun olarak gerçekleştirme imkũnı bulmuştur. Televizyon seyretmek bu sũrete evde yapılan aktivitelerin başında gelmektedir. Pandeminin hayatımıza girmesiyle birlikte ağırlıklı olarak “Gerçek Hayat

Hikâyeleri”nden kurgulanan psikolojik dizi/filmlerin sayısı artmış ve izleyicilerden büyük ilgi görmüştür.

Gerçek hayat hikâyelerini konu alan diziler, izleyicide ilgi uyandırması amacıyla abartılı anlatımlarla gerçeği dönüştürerek yeniden kurgulamaktadır. Anlatılan hikâyelerin gerçek olay ve kişilerin temsillerinden oluşması, bu dönemde normal sosyal yaşantısından soyutlanmak zorunda olan bireylere simüle edilmiş bir yaşam alanı sunduğu için cazibelidir. Gerçek ile sanal-sahte-kurgulanmış olanın iç içe geçtiği günümüzde televizyonun bu kadar “gerçekçi” oluşu, onu tekrar insan hayatının vazgeçilmezi haline getirmiştir. Sosyal yönünü gitgide yitiren bireyler, canlandırılan sahnelerin gerçekçi sunumlarıyla adeta büyülenmektedir.

Travmalara birebir maruz kalan insanların ekranlarda yoğun olarak sergilenmesi, yaşadıkları hayat hikâyelerinin etik kaygılar gözetilmeden tüm ayrıntılarıyla sunulması, onu izleyen seyircide ilgi ve merak uyandırmaktadır. Yine bireyler, medya aracılığı ile şahit olduğu bu hikâyelerde yaşananları içselleştirip o hikâyelerin kahramanlarıyla empati² kurabilmektedir. Dolayısıyla bireyler, televizyonda izledikleri gerçek hikâyeleri kendi sosyal yaşantısıyla, anılarıyla, geçmişiyile, bugünüyle özdeşleştirebilmektedir. İnsanlar, genellikle izledikleri karakterlerle duygusal bağ kurarak adeta o karakterleri bir yakını, akrabası gibi görür hale gelebilmektedir. Dizilerde temsili olarak sunulan gerçek karakterlerin yaşadığı mutluluğu, üzüntüyü, heyecanı, gerginliği, şiddeti ve travmayı onlarla birlikte tecrübe etmektedirler. Sonuçta onlara benzemek için onlar gibi davranan veya onlardan farklı olmak için kaçınma ve yadsıma davranışları geliştiren bireylerin varlığı, medyanın toplumu nasıl travmatize ettiğini gözler önüne sermektedir.

Travmatik yaşantılara medya aracılığıyla şahit olan bireylerde “ikincil travmatik stres” belirtilerine de rastlanabilmektedir. Travmaya sebep olan yaşantıları içselleştirme, yadsıma, hayata ve diğer insanlara karşı kaygı ve güvensizlik hissetme, gerçek travma mağdurlarına yardım edemiyor olmanın verdiği çaresizlik ve kendini suçlama gibi pek çok duygu, ikincil travma yaşayan bireylerde kendini gösterebilmektedir.

Diğer taraftan gerçek hayatta tecrübe edilen fakat tedavi edilmemiş travmalar, televizyondaki bu gerçek hikâyelerle birlikte tetiklenerek kendini yeniden

---

²Psikolojide “empati”, öteki kişinin varlığını fark edip hislerini anlamaya çalışmak, onun hissettiği şeyi ona benzer biçimde hissederek onun duygularını paylaşmak, onun sıkıntısına şefkatle karşılık vermek ve ona yardım etmeyi istemek anlamlarında kullanılmaktadır.

gösterebilmektedir. Bu durum, bir yandan bireyin kendi yaşadıkları konusunda farkındalık yaşamasına imkân verirken; diğer taraftan bu sahneler, kişiyi tekrar tekrar travmatize edebilmektedir. Gerçek travma mağdurları, kendisi veya çevresindekilerin etkisiyle yaşadıkları konusunda farkındalık kazanıp tedaviye yönelebilir. Fakat travma mağdurlarının hayatlarına tüm ayrıntılarıyla şahit olan ve kendi yaşantısında benzer durumları deneyimlememiş bireyler, dolaylı/ikincil bir travma yaşadığının farkında bile olmayabilir. Bu durum, sağlıklı bir toplum geleceğini tehdit eden risklere işaret etmesi bakımından önemlidir. Tedaviye ihtiyacı olduğunun farkında bile olmayan ve olan bitene sadece seyirci kalan bir toplum, kuşkusuz sağlıksız nesillerin yetişmesine de sebep olabilecektir.

Bugün medyanın bir gözetim aracı haline gelen Reytting oranlarına bakıldığında televizyonda “Gerçek Hayat Hikâyeleri” başlığı ile yayınlanan dizilerin diğer dizilere oranla yüksek oranlarda izlenmesi, toplumun nasıl bir tehditle karşı karşıya olduğunu ortaya koymaktadır. Yapılacak olan tezde “Gerçek Hayat Hikâyeleri” başlığı altında kurgulanan dizilerin insanlar tarafından niçin bu kadar izlendiği, bireyleri bu dizileri izlemeye yönlendiren gerekçeler sosyolojik bir bakışla araştırılmıştır.

Tezdeki teorik çerçeveyi desteklemesi adına yapılan nitel desenli alan araştırmasında “Masumlar Apartmanı” ve “Camdaki Kız” adlı iki dizi, “Gerçek Hayat Hikâyeleri” dizi serisi arasında çarpıcı konuları ve oyunculukları ile Reyttinglerde ve sosyal medya platformlarında öne çıkarak izleyicinin de büyük beğenisini kazan yapımlar olduğu için araştırmacının da dikkatini çekmiştir. Öyle ki bu dizilerdeki oyuncular, gerçeğe birebir yaklaşan üstün performanslarıyla Türkiye’de üst üste Altın Portakal Film Festivali’nde ve sonrasında Fransa’da Cannes Film Festivali’nde en iyi kadın oyuncu ödüllerine layık görülmüşlerdir. Yine her iki dizinin büyük oranda birbiri ile örtüşen konulara sahip olması, araştırmayı destekleyecek verileri sağlaması bakımından önemli görülmektedir.

Beş bölümden oluşması planlanan tezin birinci bölümünde, toplumu meydana getiren, anlamlandıran, değiştiren ve dönüştüren birey ile bireyin benliği ele alınmaktadır. Sosyal psikolojideki birey ve benlik yaklaşımları, Mead ve Cooley perspektifinden ele alınmış; psikolojideki birey ve benlik yaklaşımlarına ise Freud’un Psikanalitik Kuramı ve Jung’un Analitik Psikoloji Kuramı çerçevesinde yer verilmiş; Sufi Psikolojisi bağlamında ise İbnü’l-Arabi’de Varlık-Benlik İlişkisi irdelenmiştir.

Tezin ikinci bölümünde, yirmibirinci yüzyılda toplumsal gerçekliğin nasıl işlediğini açıklamak amacıyla iletişim olgusu ele alınmış, modern öncesi toplum ile modern toplum; düzen, değişme, güvenlik ve risk kavramları üzerinden karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Yine ikinci bölümde küreselleştirici bir güç olan kitle iletişimi ve medyanın gerçek sosyal ilişkiler üzerindeki dönüştürücü etkileri tartışılmış; Foucault'un "gözetim toplumu" yaklaşımına yer verilmiştir. Medya içerikleriyle değişen gerçeklik algısının kuramsal zemini; Husserl, Berger, Luckmann ve Baudrillard'ın "gerçeklik" yaklaşımlarıyla desteklenmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde, travma olgusu; psikoloji, psikiyatri ve deneysel sosyoloji bağlamında ele alınmış; medyanın travmatik gerçekliklerle sürekli yüzleşmek zorunda bıraktığı toplum üzerinde yarattığı dolaylı travmanın boyutları tartışılmıştır. Ayrıca televizyon medyasında "Gerçek Hayat Hikâyeleri" başlıklı "Masumlar Apartmanı" ve "Camdaki Kız" adlı dizilerin ayrı ayrı sosyolojik analizleri yapılmıştır.

Tezin dördüncü bölümünde, ilk üç bölümde yer alan kuramsal çerçeve bağlamında alan araştırmasının yöntemi ve veri toplama teknikleri detaylı olarak ele alınmıştır. Tezin beşinci ve son bölümünde ise alan araştırmasından elde edilen bulgular, tezin teorik çerçevesi ve toplumsal dinamikler göz önünde bulundurularak tüm detaylarıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2. BİREY VE BENLİK

Bireyin benliği ve bilinci ile topluma yönelmesi neticesinde o toplumun üyelerinin ortak kanıları, anlamlı bir şekilde toplumsal gerçekliği var etmektedir. Bu anlamda toplumsal gerçekliği belirleyen iki temel unsurdan biri toplum iken, diğeri de birey olmaktadır. Toplumsal gerçekliğin nasıl işlediğini açıklamak da tek tek bireylerin insan ilişkilerini ve bunlar üzerinde etkisi olan faktörleri anlamakla mümkün olur.

Bireyler; toplumsal kuralları, değer yargılarını ve inanç sistemlerini bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde içselleştirirken toplumsal gerçekliklerden beslenir. Bireyin toplum içerisindeki varlığını ve o topluma aidiyetini gösterecek davranış ve eylemlerde bulunması; bu gerçeklikleri algılama, anlamlandırma ve içselleştirme kapasitesine bağlıdır. Birey; algılayıp öğrendiği gerçeklikleri zihninde yeniden anlamlandırırken, ister istemez kendi benliğini, bilincini ve kişilik özelliklerini de şekillendirmektedir.

Toplumsal gerçekliğin işleyişi hakkında bilgi sahibi olmak isteniyorsa öncelikle toplumu anlamlı ilişkileriyle meydana getiren “bireyi” irdelemek gerekmektedir. Burada bireyi belirleyen en önemli unsurun “ne/neler” olduğu sorusu önemlidir. Dolayısıyla bireyin kendi bilinci mi yoksa içinde yaşadığı ve her anlamda üyesi bulunduğu toplum mu bireyi belirlemektedir? Birey, bu belirlenim sürecinde özgür müdür? Yoksa tam manasıyla özerk olmadığı halde seçimleri noktasında ona özgür olduğu mu hissettirilmektedir? Seçimlerinde kendi bilinci ve vicdanıyla aldığı kararlarla kendi yaşantısı üzerinde hâkimiyet kurabilen özgür bireyler olmanın bir yolu veya gerçek hayatta bir karşılığı var mıdır? Bireyin özgürlüğü, onun toplumdan ve ait olduğu gruplardan her anlamda soyutlanması anlamına mı gelmektedir? Bu ve benzeri pek çok soru, beşerî bilimlerde üzerine tartışılan ve kuramlar üretilen bir nitelik taşımaktadır.

Öncelikle “birey” kavramının ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı, hangi anlamlarda kullanıldığı ve toplumla ilişkisi noktasında bireyin özerkliği meselesini detaylı incelemek gerekmektedir. Araştırmanın esas konusu olan “travma”, temelde bireyin psikolojik durumunu ve ruh sağlığını ilgilendirse de algılayan, öğrenen, içselleştiren,

davranış ve eylemleriyle tepki veren bireylerin bir bütün olarak ürünü ve yansıması olan toplumu da önemli oranda ilgilendirmektedir. Bu anlamda bireyi tek başına davranışlarıyla, tepkileriyle, zihinsel ve ruhsal süreçleriyle ele alarak çevre koşullarının birey üzerindeki etkilerini inceleyen “psikoloji bilimi”, sosyal bir varlık olan, hayatta kalmak için başka insanlara ihtiyaç duyan bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu kitle davranışlarını, ilişkilerini ve toplumsal olayları inceleyen “sosyoloji bilimi” ile kol kola yürümek durumundadır. Dolayısıyla “travma” olgusunu psikolojik ve sosyolojik boyutlarıyla daha şeffaf okuyabilmek için birey, benlik, bilinç kavramları, kuramsal temelleri ile detaylı bir şekilde irdelenmelidir.

2.1. Birey

İsteme edimine bağlı bir şekilde eylemde bulunma gücüne sahip olma ya da olmama durumu, insan türünün tekine özgü bir etkinliktir. Bu “tek”e genellikle “birey”, “kişi” ya da “ben” adlandırmaları uygun görülmektedir. Çalışmamız açısından bu adlandırmalardan ilk olarak “birey” kavramına vurgu yapmanın bütünü görebilmek açısından daha uygun olduğu söylenebilir. Çünkü “birey”, kavram ve içerik bakımından “kişi” ve “ben” kavramlarının üzerinde daha geniş bir perspektiften okunabilmektedir. “Bireyin” düşünsel, psikolojik, sosyolojik, antropolojik, politik yönleriyle ele alındığında her defasında “insan” kavramına karşılık geldiği görülmektedir (Veysal, 2010, s. 31-32).

Ondokuzuncu yüzyıl, sosyal bilimlerin kendilerini doğa bilimlerine göre inşa etmeye çalıştığı bir dönemdir. Nasıl ki fizik bilimleri “atomu” maddenin bölünemeyen en küçük yapı taşı olarak tanımlamışsa; sosyal bilimler de “bireyi” toplumun bölünemeyen en küçük birimi olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla bir sosyal bilim olarak sosyoloji, hem topluma hem de çekirdeği olan bireye odaklanır ve bireyi anlamaya ve açıklamaya çalışır.

Belli bir zaman diliminde belli bir coğrafyada ortaya çıktığı düşünülen bir insan tipi olarak “birey” kavramı, esas itibariyle Modernizm ile Batı Avrupa’da ondokuzuncu yüzyılla birlikte tarih sahnesine çıkmıştır. Modernizm öncesinde Orta Çağ Avrupası’nda “birey” tanımlamasıyla kategorize edilen insan tipine rastlanmamaktadır (Kivisto, 2008, s. 114). Bu anlamda modern dünyanın ayırt edici bir niteliği olarak

bireyciliğin, geleneksel toplumlar tarafından kısıtlamalara maruz bırakılan insanların kurtarıcılığını üstlendiği söylenebilir.

Esasında toplumu oluşturan insan türünün daha küçük ögelere “bölünemeyen” tek bir üyesi olarak kabul edilen ve ondokuzuncu yüzyıl modernizmi ile gündeme gelen “bireyin” ilk ortaya çıkışının çok daha eski tarihi ve düşünsel temellere dayandığı söylenebilir. “Birey”ya da “bireycilik” olarak adlandırılmasa da modernizm öncesinde bireye atıfta bulunan bazı kavramlar dikkat çekmektedir. Çünkü toplum ile ilişkili olan durum ve kavram kalıpları, insanların biraraya gelerek yaşamaya başladıkları andan itibaren aslında var olan fakat keşfedilmesi zaman alan bir geçmişe sahiptir.

Modernizm öncesindeki süreçlerde “birey” kavramının yansımalarına bakıldığında, uzun süreden beri bu kavramın “sosyal olmayan”, “somut-olgusal öznelerle uzak” ve daha çok “soyut-zihinsel” bir içeriğe sahipmiş gibi algılandığı söylenebilir. Buradan hareketle Horkheimer (1998, s.149)’a göre “soyut bireysellik”ten bahsederek açıkça bireyin özerkliğini savunan ilk düşünür, milattan önce 400’lü yıllarda yaşamış olan Yunanlı filozof Sokrates [M.Ö.469-399]’tir. Sokrates’e göre “evrensel” kavramı, artık insanın ruhunda içsel olarak kendi kendisini doğrulayan bir boyut kazanmıştır. Bilinçli seçimler yapmak ise ahlaki hayat tarzının olmazsa olmazı olmuştur. Bu nedenle Sokrates, adet ve inançların savunucuları olarak gördüğü Atina’lı yargıçlarla bir çatışma içine girmiştir.

Sokrates’in yargılanması, “bireysel vicdan” ile “devletin”, “ideal” ile “gerçeğin” arasında ortaya çıkan uçurumu kanıtlar niteliktedir. Çünkü özne, artık dış gerçekliğe yani topluma karşı kendiliğini, her şeyin merkezinde bir karar verici olarak görür. Bu durum bireyin özerk olma çabasının ilk örneğine işaret etmektedir. Horkheimer (1998, s. 146), bireyin esasında Yunanlı kahraman olduğunu, bu gözü pek, kendine güvenen kahramanın hayatta kalma mücadelesinden zaferle çıktığını, kendisini gelenek ve kabileden özgürleştirdiğini vurgular. Fakat o, yine de bireyin tarihinin henüz yazılmadığını, “bireysellik” kavramını yaratan eski Yunan toplumu için de bunun geçerli olduğunu belirtir.

Orta Çağ ilahiyatı üzerine uzmanlaşmış bazı ünlü tarihçiler, bireysel bilincin kendi kendisini fark edişinin onikinci yüzyıl Rönesansı ile yine Batı’da gerçekleştiğini öne sürmektedir. Onlar, yeni bir insan olarak bireyin, bir düşünme ve araştırma nesnesi olarak kendisini keşfetmesi ile ortaya çıktığını savunmuşlardır (Guryeviç, 1995, s. 19;

263; 264). Amacı, Hristiyanlık inancını yaymak ve kiliseyi inşa etmek olan Aziz Aurelius Augustinus'un "İtirafname" [M.S. 397] adlı eseri, Orta Çağ'da bireyin gelişiminin en çok yoğunlaştığı bir döneme rastlamaktadır. Bir Tanrıbilimci kimliğinin yanı sıra varoluşçu düşüncenin ilk ve önemli kurucularından olan Antik Çağ filozofu Augustinus [M.S. 354-430]³, itiraflarıyla kendi ruhunun gizli taraflarını yani iç benliğini, güçlü insani arzularıyla olan kişisel mücadelesini anlatır (Elliot ve Lemert, 2011, s. 66). Ona göre felsefe, insanın kendini araştırması, kendi ile uğraşmasıdır.

İtirafname yapıtında bireyin kişiliğinin çeşitli görünümünün ortaya çıktığı, toplulukla bütünleştiği ve aralarındaki mesafenin bilincine vardığı anlatılmaktadır. Fakat Orta Çağ Batı Avrupa'sında bireyin kendisini yaşadığı çevrede somut olarak öne çıkardığı herhangi bir duruma rastlanmamaktadır. Dolayısıyla eldeki bilgilerin eksik, hatalı veya kanıtlanabilirlikten uzak olduğu düşünüldüğünde, Orta Çağ'da ontolojik manada kesin hatları oluşmayan bireye atıf yapan kavramların epistemolojik bir temelden öteye gidemeyeceği söylenebilir.

Orta Çağ'da "birey" kavramı, içeriği bakımından henüz yeteri kadar gelişmemiş; "özerklik" ve "bağımsızlık" gibi özellikleri bünyesinde barındıracak kadar detaylandırılmamıştır. Bu özelliklerin, "birey" kavramının ayırt edici nitelikleri haline gelmesi ancak ondokuzuncu yüzyıl ile mümkün olmuştur. Orta Çağ'da "birey", toplumsal makro-kozmos tarafından yutulmuş ve buna aracılık eden de mikro-gruplar olmuştur. Aile, soy-akrabalık bağı, köy topluluğu, kilise cemaati, derebeylik topluluğu, dinsel mezhep vb. gibi mikro gruplar, belli değerleri benimsemektedir (Guryeviç, 1995, s. 99; 122; 177). Birey, bu değerleri içselleştirerek kültüre aidiyet bağı ile bağlanmaktadır. Orta Çağ'ın sonlarına gelindiğinde artık kutsallık atfedilerek yüceltilen ritüellerden ve değişmeyen alışkanlıklardan beslenen geleneksel dünyanın yerini akılcı davranışların değer gördüğü yeni bir dünyanın aldığını söylemek yerinde olacaktır.

Sokrates'ten sonra insan türünün tekil bir üyesi olan bireyde "özerkleşme" olgusu, onyedinci yüzyıl düşünürü Descartes'in "*Cogito, ergo sum!*" (Düşünüyorum, öyleyse

---

³Augustinus, Hakikati yalnızca Tanrı olarak görür. Ona göre Tanrı, insanın içinde iken; insanın kendisi de Tanrı'dadır. Augustinus, doğan her çocuğun varlığını Tanrı'nın insandan umudunu kesmediğinin bir işareti olarak yorumlar. Dolayısıyla insan, felsefi sorgulamalarla önce kendine yönelmelidir. Böylece içindeki hakikate yani Tanrıya ulaşacaktır. Zaten Tanrı'dan ziyade sorgulanmaya değer olan hiçbir şey yoktur. Augustinus'un bu düşüncesi, tasavvuf felsefesi ile oldukça benzer. Bu nedenle tezin ilerleyen bölümlerinde Hakikat ve benlik ilişkisi, tasavvuf düşüncesi açısından incelenmiştir.

varım!) ilkesi ile yeniden gündeme gelmiştir. Descartes, 1637’de özerk insan benliğinin varlığına bir delil olarak geliştirdiği bu ilke ile bireyin düşünme ve bilme yeteneğinin bilincinde olduğu vurgusu yapmaktadır (Elliot ve Lemert, 2011, s. 66). Descartes’daki bu düşünce, onsekizinci yüzyıl Aydınlanma düşünürleri olan Kant’da “ahlaki özerklik”, Fichte’de “salt ben” ve yirminci yüzyıl düşünürü Husserl’de “saf bilinç” olarak karşılık bulmuştur (Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 51).

Descartes’ın bireyin önceliği ve insan bilinci üzerindeki analizi, kendisinden sonra gelen düşünürlere bıraktığı en uzun mirası olmuştur (Bumin, 2010, s.63; 69). Sonuç olarak Descartes ile birlikte “ben” söylemi öne çıkmış, insan aklının önemi anlaşılmağa başlamış ve her anlamda belirleyici, güvenli ve her şeyin üzerinde olduğuna inanılan toplum fikri sorgulanmaya başlamıştır. “Aklı ile düşünerek varlık kazanan birey” olgusu değerli görülmeye ve “inançları doğrultusunda koşulsuz itaat edilen toplumdaki” ayrılmaya başlamıştır. Bu anlamda inançtan soyutlanmaya başlayan akıl; bireyde bir özgürleşmeyi başlatarak bilimsel düşüncenin gelişmesinde hızlandırmıştır.

Tıpkı akıl gibi “bölünemeyen” olarak nitelendirilen birey kavramı, “olgusal, kendi başına, kendisi için, tekil ve yalnızca kendine özgül özellikleriyle yeterli” gibi birbiriyle ilişkili pek çok anlamda kullanılmıştır. İnsan, öncelikli olarak bir birey, sonra toplumun bir üyesi olarak kabul edilmektedir. Diğerlerine yönelik eylemde bulunur fakat öncelikle kendi kendisine davranmaktadır. O, içinde yaşadığı ilişkilerin bir momentidir ama önce kendi kendisini belirleyendir (Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 52; 54). Bu ifadelerden hareketle, “bireycilik” yaklaşımından bahsetmek gerekmektedir. Çünkü bireycilik (individualism), genel olarak kendi kendisini yönlendirebilen özgür bireylerin toplum karşısında daha öncelikli ve ayrıcalıklı haklara sahip olması gerektiğini savunan bir içeriğe sahiptir.

“Bireycilik” yaklaşımına göre toplumsal gerçekliği belirleyen tek gücün birey olduğu ve bireyi engelleyen en büyük gücün ise toplum yaşamı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla “bireyci” yaklaşımda “birey”, daima merkezi bir öneme sahiptir. Çalışmalarının merkezinde demokrasi, özgürlük, eşitlik gibi birbiriyle yakından ilişkili olgulara vurgu yapan Fransız düşünür Alexis de Tocqueville’e ait olan “bireycilik”

kavramı, onun 1835 yılında kaleme aldığı “*Amerika’da Demokrasi*”⁴ adlı eserinde ilk kez kullanılmıştır. Tocqueville, bireyciliğin; demokratik bir kökene sahip olduğunu, demokrasi ve eşitlik arttıkça bireycilik eğiliminin de arttığını, değişen sosyal koşullarla birlikte bireyciliğin gelişen daha gerçekçi bir varlığa dönüştüğünü gözlemlediğini dile getirmektedir (Kızılçelik, 2016, s. 267).

Birey ve bireycilik kavramlarına detaylı bakıldığında, ondokuzuncu yüzyıldan beri olumlu ve olumsuz çok farklı içeriklerle kullanıldığı görülmektedir. Sıkı koşullar ve toplumsal kısıtlamalardan bağımsız olmak anlamıyla olumlu görülse de bireycilik, karşılıklı bir sorumluluk duygusunun yokluğunda ve diğerlerinden ayrılmada öncü kabul edildiği için olumsuz olarak değerlendirilmiştir (Kivisto, 2008, s. 114). Tocqueville, demokratik toplumlarda bireylerin birbiriyle olan ilişkilerinin kapsamının ve aralarındaki saygı bağının arttığını, fakat bu ilişkilerin derinliğinin azaldığını savunmuştur.

Tocqueville (1962, s. 51-52), Amerika’da eşitliğin yarattığı bireycilik neticesinde bireylerin, sadece ailesi ve yakın çevresiyle birlikte kapalı bir dünyaya hapsolarak yalnızlaştıklarını ve bu yalnızlığı aşmak için ise bireylerin kullandığı en önemli silahın “özgürlük” olduğunu söyler. Horkheimer (1998, s. 22)’a göre olgunlaşmış betimlemesinin aydınlanma süreci ile yapılmaya başlandığı ve modernizmle resmiyet kazanan birey, bütün bu özgürleşme mücadelesindeki en yüksek değer, güdü ve amaç olarak karşımızda durmaktadır. Birey; kendisini dış dünyaya bağlayan simgesel zorunluluklarından kurtuldukça özgürleşmektedir, aksi takdirde özgürlükten yoksundur. Fakat bu bağlar, aynı zamanda bireye köklerini hatırlatarak bir güvenlik ve aidiyet duygusu da vermektedir (Fromm, 1996, s. 37).

Özgürleşme mücadelesindeki birey, kendisini arayıp bulmak için ilk olarak içinde bulunduğu mevcut formlara uyumlanmıştır. Toplumsal gruplar çoğalıp aralarındaki rekabet arttıkça toplumsal rollerin çeşitliliği ve bir yaşam biçimi seçmenin önemi

---

⁴1835 ve 1840 yıllarında iki cilt şeklinde basılan “*Amerika’da Demokrasi*” eseri, demokrasi devriminin en ileri aşamasının Amerika’da gerçekleştiğine inanan Tocqueville’nin Amerika’da gelişen modern toplumsal sistem ve kapsamındaki siyasal, sosyal, kültürel, hukuki ve ahlaki yapıyı detaylarıyla gözlemleyerek kaleme aldığı bir başyapıttır. “Tocqueville, meslektaşı ve arkadaşı Beaumont ile ABD’de ceza kurumlarını incelemek amacıyla bir Amerika gezisine dahil olmuştur. Geziyi tamamladıklarında, Fransa’nın ceza infaz sisteminde yapılacak reformda, Amerika’nın gelişmiş ceza infaz sisteminin örnek alınması gerektiğini vurgulayan bir raporu hükümet yetkililerine sunmuşlardır” (Kızılçelik, 2016: 238). Amerikan demokratik toplumsal sistemini bu anlamda bir laboratuvar gibi gören Tocqueville, başta kendi toplumu olan Fransa olmak üzere Avrupa’nın eşitlik, özgürlük ve demokrasi anlayışına örnek teşkil ederek katkı sağlayacağına inanmıştır.

anlaşlmıştır. Birey, içinde bulunduğu gruba aidiyet duygusuyla ilişkili olarak kendi davranışlarının nedenlerini keşfetme çabasındadır (Guryeviç, 1995, s. 17-18). Buradan hareketle insanın farkında olsun ya da olmasın birey olarak belirleniminin sosyal ilişkiler içinde olduğu ve bu ilişkide bireyin kendisinin bizatihi belirleyici özne konumunda olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bireyin değişimi, kademeli olarak toplumsal değişimi de beraberinde getirmekte ve sonuçta bu değişimler, bireyin kendi bilinci ile kucaklaşarak toplumun “aktif bir üyesi” olmasını sağlamaktadır.

Horkheimer’a göre birey, uzay-zaman içerisindeki duyuşsal varoluşunun yanında bilinçli, kendi bireyselliğinin farkında olan ve kendi kimliğini tanıyan insan türünün bir üyesidir (1998, s. 145). İnsan türünün tekine özgü olan bu gibi ayırıcı özellikler hem bireyi bütüne bağlamakta hem de onu bütünden ayırmaktadır (Veysal, 2010, s. 203). Buradaki bütünden kasıt, elbette toplumdur. İngiliz kültür teorisyeni Raymond Williams, bireyciliğın ikiyüzlü karakterinden farklı olarak “toplum” kelimesinin çoğunlukla olumsuz bir manada kullanılmadığına dikkat çekmiştir. “Toplum” (community) kelimesinin de neredeyse ondördüncü yüzyıldan beri halkın ortaklaşa paylaştığı bir kimlik duygusuna ve karşılıklı aidiyet duygularına gönderme yaparak İngiliz dili içerisinde yerini aldığı söylenebilir (Kivisto, 2008, s. 113-114).

Ondokuzuncu yüzyılda düşünsel açılımlarıyla başta Marx olmak üzere kendisinden sonra gelen pek çok düşünürü etkileyerek çağını aşan bir Alman düşünür olarak Georg Wilhelm Hegel [1770-1831], bireyi toplumun temeli olarak görmüş ve onu içinde bulunduğu şartlar ve ihtiyaçları bağlamında değerlendirmek gerektiğini vurgulamıştır. Hegel, topluma ve halka ait olan bireyin sıradan bir varlık olmadığına, aksine düşünebilen bilinçli bir varlık olduğuna ve bilinci sayesinde birey olma yetisi kazandığına dikkat çekmiştir. Birey, dışardan herhangi bir baskı olmaksızın insanın doğru ve yanlışla ilişkin kendi kararlarını kendisinin verdiği özgür bir varlık olarak adlandırılmaktadır. Yani Hegel’e göre bireyin bilinci, onun varlığını ve yaşantısını belirlemektedir⁵. Birey; bu bilinç sayesinde özgürlüğünü önemseyen, verili olguları ve normları direnmeksizin kabul etmeyen, bulunduğu sosyal çevrede kendisini kabul ettirmeye çalışan, kendini gerçekleştirmek ve toplumdaki yerini koruyup iyileştirmek adına sürekli mücadele eden bir varlık olarak okunmalıdır. Hegel’e göre birey, gerçek

---

⁵ Marx, Hegel’in bu diyalektik düşüncesini başaşağı çevirerek “tarihsel materyalizm” yaklaşımını geliştirmiştir. Marx’ın kendine özgü geliştirdiğı ve tarihsel materyalizm olarak tanımladığı bu diyalektik yaklaşıma göre varlığı ve yaşantıyı belirleyen güç, insan bilinci değildir. Tam tersi bir yaklaşımla Marx, insan bilincinin belirleyicilerinin varlık veya madde olduğunu söylemektedir.

doğasını, kendisinin dışındaki diğerlerinde yani toplumda bulmaktadır (Horkheimer, 1998, s. 308).

Birey ve toplum, karşılıklı ilişkileri açısından kimi zaman birbirinin antitezi olarak kimi zaman da bütünlüklü bir yapıyı ifade edecek şekilde ele alınmaktadır. Fakat ondokuzuncu yüzyılda Hegel ile benzer gelenekten gelen pek çok düşünür, birey ve toplumu diyalektik bir bakış açısıyla iç içe geçen girift yapılar olarak değerlendirmişlerdir. Çünkü toplum, tekil insanlar olan bireylerin bir araya gelmelerinden ve bireyler arası ilişkilerden meydana gelmektedir. Bu anlamda bireyin, toplumun özü olduğu söylenebilir.

Birey; Orta Çağ Avrupası'nı bugün bildiğimiz Avrupa'ya, yani ayrı yerel medeniyetlerin toplanma yeri olan bir yapıyı dünya çapında tarihi süreçlerin yaşandığı tek bir alana dönüştüren, özgül oluşumu bu alanda gerçekleşmiş bir kavram, bir olgudur (Guryeviç, 1995, s. 11). Dolayısıyla toplumda, tarihte, zamanda modernizm ideolojisinin kendisini nasıl bir birey modeli ile görünür kılmak istediği konusu önemli olmaktadır. Modernizm, bu anlamdaki bir insanı tasarlamak için onun yaşadığı toplum yapısının ve idare biçiminin de nasıl olması gerektiği konusundaki sorgulayışlarında oldukça titiz davranmıştır. Bunun temel nedeni; insanın, içinde yaşadığı tecrübe ettiği sosyal ortam ve koşullar ile şekillendiği gerçeğidir.

“Birey”den önce feodalizmle yönetilen Orta Çağ Avrupa'sında halk, mülkiyeti toprağa bağlı olan köylü sınıfından yani serflerden oluşmaktadır. Tarihsel olarak bakıldığında serf kültürünün yerini modern ve özgür bireyin alması sürecinde Fransız Devrimi ile neticelendirilen Aydınlanma Çağı ve Endüstri Devrimi, önemli rol oynamıştır. “Şimdi, şu an, içinde bulunulan ana ait olan veya yeni olan” gibi anlamlara gelen ve Latince “modernus-modo” kavramından türetilen modernizm ile birlikte “ulus devlet” olgusu gündeme gelmiştir. Ulus devletler, Aristokrasi temelli ailelerin etrafında veya onların temsil ettiği imparatorlukların ve köylülüğün çözülmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır.

“Birey” tasarımı yapan modernizm ideolojisi, bireyin içinde yaşadığı toplum yapısını kapitalist toplum, idare biçimini de “ulus devlet” olarak belirlemiştir. Çünkü birey, içinde yaşadığı toplumla ve yönetildiği rejimle bir bütün olarak dönüştüğü takdirde modernizm, amacına ulaşacaktır. Dolayısıyla birey kavramının ulus devlet içerisinde anlam bulduğunu söylemek gerekir. Birey, içinde yaşadığı toplumun otoritesine resmi bir sözleşmeye gönüllülük esası ile bağlı olup kendisine yüklenen hak ve

yükümlülüklerini kabul eder. Kent yaşamında kendi bireysel emeği ile geçimini sağlar ve kendi kazancıyla özel mülkiyet hakkını elde eder.

Horkheimer (1998, s. 147), bireyin kaderinin hep kentsel toplumun gelişmesine bağlı olduğunu ve kent sakinlerinin de bireylerden oluştuğunu belirtmektedir. İnsanı ve toplumu ilgilendiren her şeyde olduğu gibi kent de birdenbire ortaya çıkmamıştır. Kent, belirli gelişim aşamalarından geçerek olgunlaşmış ve bugünkü içeriğine büyük ölçüde benzer bir nitelik kazanmıştır. Onaltıncı yüzyıl ile ondokuzuncu yüzyıl arasında yaşanan süreçte meydana gelen ekonomik, sosyal, kültürel ve teknik gelişmelerle birlikte fabrikalaşmanın yoğun yaşandığı yeni mekânlara yaşanan yoğun göç, kent ortamını ve yeni kentli sınıfı ortaya çıkarmıştır. Burada birey, kent ortamının belirleyicisi olarak karşımızda durmaktadır. Klasik sosyolojide kent olgusuna en çok dikkat çeken kuramcılardan Weber (2012, s. 580)'e göre kent, Batı'daki teknik, ekonomik, politik gelişmelerle örgütlenen sistemli bir biraradalıkla varolmaktadır.

Tek başına nüfus yoğunluğundan ziyade kenti önemli bir cazibe merkezi haline getiren faktörler; ulaşım, iletişim ağı, kültür ve inanç kurumları ile yaşam tarzlarının farklılaşması olarak çeşitlendirilebilir. Birey, kentte kimliğini ekonomik, dini kurumlarla olan ilişkileriyle tanımlar. Dolayısıyla kökeninin Batı uygarlığına ait olduğu vurgulanan kent; ekonomik, sosyal, kültürel anlamda sürekli büyüyen ve gelişen önemli bir yaşam merkezidir. Klasik kuramcılardan farklı olarak mikro-sosyolojiye yöneldiği için kimilerine göre modernitenin ilk sosyoloğu olan fakat esasında klasik sosyolojinin kentle ilgilenen bir diğer kuramcısı olarak nitelendirilen George Simmel [1858-1918]'e göre ise kent, modern bireyin yaşamında merkezi bir öneme sahiptir. Simmel, kenti insanlar arası yoğun etkileşimin gerçekleştiği alan olarak tanımlarken aynı zamanda yabancılaşmanın da mekânı olarak görmüştür. Simmel'e göre birey, kentte öylesine özgürdür ki kentin dayattığı yalnızlığa adeta hapsolür ve böylece kendiliğini yaşayamaz (Simmel, 2009, s. 327-328).

Esasında kenti de içine alan modern yaşamın bireyi yabancılaştırdığı söylemi, Marx'tan Durkheim'e, Weber'den Simmel'e kadar klasik sosyoloji geleneğinin ortak kaygısı olmuştur. Bireyin modernizmle birlikte geleneklerden koparılmasının, bireyin toplumdaki soyutlanarak yalnızlaşması ve çıkarlarının toplumsal etkileşimlerde ön plana geçmesi anlamlarına geldiği vurgulanmıştır. Simmel'e göre kentleşmeyle gelen bu

yabancılaşma olgusunun Marx'a göre kapitalistleşme, Durkheim'a göre sekülerleşme ve Weber'e göre ise bürokratikleşme (demir kafes) ile ortaya çıktığı söylenebilir.⁶

Ondokuzuncu yüzyıl toplum düşünürleri, endüstriyelleşme ile birlikte Batı Avrupa'da gerçekleşen kentleşme sürecini kuramsal bir çerçevede almış; geleneksel toplumun yavaş yavaş terkedilmesiyle biçimlenen modern toplum yaşamıyla açıklamışlardır. Fakat Amerika'daki kent çalışmaları, kuramsal bir bakış açısıyla değil; kültürel ve çevresel ihtiyaçlarla şekillenen daha pratik bir yaklaşımla ele alınmıştır. Chicago Üniversitesi Sosyoloji bölümünde görev alan Robert E. Park, Ernest W. Burgess gibi öğretim üyelerinin çok hızlı büyüyen Chicago kenti ile ilgili sorunları ele almasıyla "kent sosyolojisi" ortaya çıkmıştır. Kent sosyolojisi çalışmaları, faaliyetlerine resmi olarak 1892'de başlayan Chicago Okulu çatısı altında gerçekleştirilmiştir (Kaya, 2011, s. 111).

Chicago Okulu, 1900'lü yılların başlarında Avrupa'daki sınıf temelli teorik yaklaşımların aksine Amerika'da gelişen yeni sosyoloji anlayışının başlatıcısı kabul edilen Simmel'in *The Metropolis and Mental Life* adlı ünlü eserinden oldukça etkilenmiştir. Bu eser, toplumsal etkileşimin yoğun olarak gerçekleştiği bir mekân olarak toplumsal kent olgusunu ele alan bir içeriğe sahiptir. 1920'li yıllarda göçle birlikte çok hızlı büyüyen bir ticaret ve finans merkezine dönüşen kent, ilk defa tek başına bir olgu olarak ele alınmıştır (Kaya, 2011, s. 110-112). Şehir büyüdükçe sorunların (akli rahatsızlıklar, intihar, çok boyutlu büyük suç faaliyetleri, çeteleşme, etnik çatışmalar vb.) da büyümesi, aile bağları ve yakın ilişkilerin çözülmeye başlaması, bireyin grupla mücadelesinin çok çeşitli çatışma ortamları yaratması gibi pek çok sorun, kent sosyolojisinin çalışma alanlarını oluşturmuştur.

Chicago Okulu, bireyi fiziksel varlığının yanı sıra bir benliğe sahip organizma olarak ele alır. Çünkü onlara göre öznenin bakış açısı, belirleyici bir güce sahiptir. Bireyin duyguları, düşünceleri, davranışları, içinde yer aldığı evrende kendisini nasıl konumlandığı, çevresindeki diğerleriyle kurduğu ilişkilerin niteliği, bireyin benliği ile ilişkilidir. Hem kendi iç yaşantısında hem de toplumun eyleyeni ve ona anlam katan bir üyesi olarak bireyi var eden benliğin nasıl ortaya çıktığı, bireyin genetik mirası,

---

⁶ Klasik sosyoloji geleneğinin yabancılaşma yaklaşımını destekleyen Eleştirel Teori diğer adıyla Frankfurt Ekolü temsilcileri Adorno, Horkheimer ve Marcuse ise modern toplumsal yaşamdaki yabancılaşma olgusunu kültürel, ideolojik ve kitle iletişimi bağlamında ele almış; kapitalist sistemle bireyin baskılandığını ve yönlendirildiğini savunmuşlardır.

içinde bulunduğu toplumsal ve kültürel koşullar ile sosyal çevresi, vb. gibi pek çok değişken bireyin benliği üzerinde oldukça etkili olmaktadır. Bu nedenle benliğin gelişimi, insan beyniyle olan ilişkisi ve bireyin benliğinin dışavurum biçimleri ile benliğin özerkliği sorunsalı, “benlik” başlığı altında detaylı olarak ele alınmıştır.

2.2. Benlik

Hakkındaki tartışmalar, Platon [M.Ö. 427-347]’a kadar dayandırılan ve bu nedenle içerdiği anlam bakımından son derece köklü bir tarihe dayanan “benlik” olgusu; sosyal yapı, ilişkiler ve insan doğasına ilişkin bakış açıları değiştikçe kavramsal olarak gelişmekte ve ortaya çıkan yeni yaklaşımlarla birlikte tekrar tekrar sorgulanmaktadır. Platon’un *İdealar Teorisi*’nde⁷ akıl, arzular ve duygulardan meydana geldiğini savunduğu ve felsefe yazınında benliği oluşturan insani yetilere karşılık gelen “ruh”⁸ olgusu bugünkü anlamıyla “benlik” sorunsalı, Platon’dan çok daha önce eski doğu kültüründen Buddha’ya kadar dayandırılmaktadır (Kağıtçıbaşı, 2014).

Descartes, Locke, Hume ve Kant gibi önemli Aydınlanma Çağı düşünürleri, eserlerinde “benlik” kavramına yer vermişlerdir. Sonraki dönemlerde bireyin benliğinin, davranışları üzerinde önemli etkileri olmadığı düşünülmüştür. Fakat yirminci yüzyılın ilk yarısıyla birlikte, insan davranışlarının benlik ile ilişkisi yeniden gündeme gelir (Kağıtçıbaşı, 2014, s. 247). Kendi benliğimizden kim olduğumuzdan veya kim olmak istediğimizden söz etmek, sosyal etkileşimin belki de en temel sorunsallarından biridir. Dolayısıyla sosyal etkileşim süreçlerinin neredeyse bütününi kapsayan “benlik”, bugün hala sınırları tam olarak anlayamamış bir bilmece gibidir.

Sosyal etkileşim, bireyin yaşamda tutunabilmek için kendisi dışındaki diğerleriyle bir arada deneyimlediği en önemli insani süreçlerden birisidir. Bireyin bu etkileşim süreçlerine dâhil olarak diğerleriyle iletişim kurabilmesi için öncelikle kendisine dair bir fikrinin olması, yani kendiliği hakkında düşünebilmesi gerekmektedir. Bu noktada

---

⁷ “*İdealar Teorisi*”nin Platontarafından geliştirilen felsefi bir prensip olduğu söylenebilir. Platon, gerçek bilginin kaynağının yalnızca idealar dünyasında aranması gerektiğine duyduğu inançla bu görüşü ortaya koymuştur. İdealar teorisinde Platon, görüşlerini “mağara” örneği ile açıklar. Bir mağaranın girişinde durup arkasını güneşe dönmüş olan kişi, mağara duvarına yansıyan kendi gölgesi dışında bir şey görmemiştir. Dolayısıyla bu kişi için tek gerçeklik, duvara yansıyan ışık ve gölgedir. Çünkü güneşin varlığından ve bilgisinden habersizdir. Fakat aslında gerçekte var olan, kendi bedeni ve güneştir.

⁸“Ruh kavramı”, bireyin benliğini inşa eden düşünsel, sezgisel, duygusal ve ahlaki niteliklerinin bir bütünü olarak ifade edilebilir (Cevizli, 2000: 805). Ruhun, bedenini algıladığı hemen her şeyi bildiğini, benlik süreçlerini izlediğini ve evrensel bilince bağlı olduğunu savunan çok çeşitli görüşlere rastlamak mümkündür (Tokmakoğlu, 2012: 74).

onyedinci yüzyıl düşünürü Rene Descartes [1596-1650]'in *cogito* yaklaşımı, yeniden akıllara gelir. İnsanoğlu, düşünüyor olduğunu düşünerek bilinçli bir öznel deneyime sahip olduğunu fark ettiği andan itibaren bir benlikten bahsedilebilir. Bu anlamda benlik kavramı, genellikle kişinin kendisini algılama biçimi veya kendilik farkındalığı olarak ele alınmaktadır. Bu algı, bireyin dış dünyayı yorumlama kapasitesiyle ve bulunduğu sosyal çevredeki etkileşimlerinde edindiği deneyimlerle şekillenmektedir (Shavelson vd., 1976'dan akt. Akın, 2013, s. 188). Bu anlamda bireyin kendisi ile ilgili gözlemleri ile geçmişteki anılarının bireye bir benlik bilinci kazandırdığı, bireyin duygu, düşünce ve davranışlarını da bu bilinçle yönlendirdiği söylenebilir.

İskoç Aydınlanma düşünürü David Hume [1711-1776], onsekizinci yüzyılda geliştirdiği “*Demet Kuramı*” (*Bundle Theory*) ile ilk olarak aklı üzerine düşünmüş; düşünceler, algılar, duygular ve eylemler gibi pek çok deneyimin bir araya gelerek çok boyutlu ve karmaşık bir demeti andıran benliği oluşturduğuna kanaat getirmiştir. Bireyin tüm bu deneyimlerine dayalı olarak beyin, yarattığı tutarlı öykülerle bireye bir sonraki adımında ne yapması gerektiğini söylemekte ve böylece dış dünyanın modellerini inşa etmektedir. Bu anlamda bir dünya içinde bedenlenmiş olan benliğin, yine aynı bedeninin en kritik parçası olan beyne bağlı olduğu düşünülmektedir.

İnsan beyni, yaşam boyu duylulara etki eden ve bellekte kalıcı izlenimler bırakan deneyimleri anlamlı hale getirmek için çabalar. Benliğin bireyin özünde kendiliğinden var olmadığını, bir yanılısamadan ibaret olduğunu savunan Hood (2012, s. 13-16)'a göre benliğin yapılandırıldığı herhangi bir donanıma sahip olmayan ve hayatta kalabilmek için dış dünyayı taklit eden insan beyni, kendi yaşantısını bir hikâye gibi anlamlı bir şekilde işleyerek bütünlüklü bir benlik deneyimi yaratmaktadır. Bireyin beyni, kendisi dışındaki diğerlerini de bu sürecin belirleyicileri olarak bu hikâyeye dâhil etmektedir. Bunun yanı sıra benlik bilinci; sınıf, kültür, din, aile-soy, coğrafya gibi yaşam alanları ve bunlara karşılık gelen çok çeşitli kimliklerle ilişkili olup dış dünyayı algılama ve yorumlama süreçlerinde bireyin yanında olmaktadır.

Bireyin kendisi ile dış dünya arasında bağlantı kurmasını sağlayan benlik bilinci, kişinin önem atfettiği “diğerlerinin” kendisi hakkındaki değerlendirmeleriyle daha tutarlı hale gelmekte ve bir süreklilik kazanmaktadır. Birey, böylece başkalarının gözünden kendisini yeniden gözleme imkânı bulur ve bunu ilk olarak çocukluk çağında deneyimlemeye başlar. Birey ile ilgili olarak toplumun diğer üyelerinde oluşan kanaatlerin söz ve davranışlarla çocuğa aktarılması, ilk sosyalleşme

deneyimindeki bireyin öznel olarak yaşamda kendisini nerede konumlandıracağını belirleyebilmektedir (Kağıtçıbaşı, 2014, s.249).

Çocukluk çağı, sosyalizasyon sürecinin başlangıcı ve en önemli aşamasıdır. Bu çağda olumlu olumsuz her bir deneyim, içsel ve sosyal anlamda bireyin yaşamının büyük bir kısmını doğrudan veya dolaylı olarak belirlemektedir. Bu nedenle yarattığı etkiler düşünüldüğünde yaşamın en uzun döneminin çocukluk çağı olduğu söylenebilir. Toplumun bir parçası olma sorumluluğu kendisine daha çocukken verilen birey, bu dönemde bir yandan kendisini tanımaya çalışırken bir yandan da diğerleri gibi olabilmek için onlarla uyumlu ilişkiler geliştirmesi gerektiğini öğrenmeye başlar. Böylece benlik, çocukluk çağından itibaren başta bireyin kendi yaşantısı olmak üzere içinde bulunduğu çevre koşullarıyla birlikte şekillenmektedir.

Toplumsal yaşamın tüm dünyalarını kapsayan benlik olgusu, ondokuzuncu yüzyılda Amerikan pragmatist felsefesinin ve teorik psikolojinin önemli kurucularından William James [1842-1910] tarafından en kapsamlı haliyle ele alınmıştır (Elliot ve Lemert, 2011, s. 153). James, insan davranışını anlamak için benliğin ne kadar önemli olduğunu detaylarıyla irdelemiş ve sonuçta benlik araştırmalarının kavramsal temelini atmıştır (Kağıtçıbaşı, 2014, s. 247). Bu anlamda James'in *The Principles of Psychology* (1890) adlı kitabının, benlik ile ilgili literatürün başlatıcısı olduğu söylenebilir. James (1950, s. 184), temelde “bilinen benlik” ve “bilen benlik” olmak üzere iki benlik türünden bahsetmiş ve bunları kendi içinde kategorilendirmiştir. “Bilinen ben”i, “saf ego” olarak ele alan James, “bilen ben”i ise “maddesel benlik”, “ruhsal benlik” ve “sosyal benlik” kavramları ile açıklamıştır.

James'in “bilinen ben” olarak açıkladığı “saf ego”, benliğin kendi kendisi ile ilgili düşündüğü ve somut olarak incelenemeyen karanlık kısmıdır. Saf ego, yalnızca bireyin kendi benliğini bir nesne gibi dışardan görebildiği, diğerlerinden ayırt ederek fikir yürütebildiği nesnel bir benlik türüdür. Sonuçta James'e göre saf ego, bireyin benliğinde kendi içinde bir süreklilik ve dolayısıyla bir bütünlük duygusuna neden olmaktadır. Bireyin “maddesel benliği” ise neredeyse somut olarak sahip olduğu her şeye karşılık gelmektedir. Bireyin bedeni, fiziksel varlığı, ailesi veya yakınları, kişisel mal ve eşyaları, onun maddesel benliğini ifade etmektedir (James, 1950, s. 184-192). James, “bilen ben” türlerinden olan “ruhsal benliğin” ise bireyin bilişsel ve psikolojik durumuna göre şekillenen tutum ve istekleri olduğunu söyler. “Ruhsal ben” sayesinde

bireyi en yüksek seviyede tatmin eden şey, onun sahip olduğu maddi servetinden ziyade daha soyut olan kişisel özellikleri ve ahlaki hassasiyetleridir.

İnsan ırkının bir parçası olma amacı taşıyan her birey, sosyal etkileşime katılarak benlik duygusu inşa etme sürecini paylaşmaktadır (Hood, 2012, s. 17). James'e göre sosyal etkileşime dâhil olan bireyin, toplumdaki diğerleri tarafından nasıl algılandığı, dışarıdan nasıl görüldüğü onun "sosyal benliği" ile ilişkilidir. Toplum, Durkheim'daki⁹ gibi insanın dışsal ve içsel varlığının bir parçasıdır. Toplum, tutum ve davranışlarımızın yanında kimliğimizi, hedeflerimizi, başarılarımızı hatta özel yeteneklerimizi dahi kontrol ederek bizi şekillendirmektedir. Böylece toplumdaki yapılar, zamanla bilincimizdeki yapılara dönüşerek içselleştirilir (Berger, 2017, s. 150).

Birey, yaşam boyu devam eden benlik inşası sürecinde toplumun bir parçası olma ihtiyacını en azından psikolojik olarak karşılamak ister. Bu nedenle çeşitli gruplara girmek, bu gruplara uyum sağlayabilmek veya bazı alanlarda statü kazanmak adına farklı benlik tezahürleri gösterebilmektedir (James, 1950, s. 184). Diğerleri ile herhangi bir karşılaşmadan ayrılan birey, yeni bir karşılaşma içine girerken kendilik imajının tutarlılığını sağlamak için benlik sunumunu dikkatli bir şekilde ilgili durumun gereklerine göre dizayn eder. Kişi, evde, işte, sokakta sosyal benliğini farklı şekillerde konumlandırabilir. Çoğu kez bu durum, bireyin farklı etkileşim bağlamları kadar farklı sosyal benliklere de sahip olabileceğini akıllara getirmektedir (Giddens, 2010, s. 239).

James, kişinin onu fark eden bireylerin sayısı kadar sosyal benliğe sahip olduğunu söyler¹⁰. Bu çıkarımdan hareketle bireyin farklı benlik sunumları geliştirmesi, tek bir bedende vücut bulan benliğin birkaç parçaya bölündüğü anlamına gelmemelidir.

---

⁹Durkheim, insanı "bireysel benlik" ve "toplumsal benlik"ten meydana gelen "homo duplex" (çifte insan) olarak düşünür. O, insanın beden, arzu ve iştah gibi özellikleriyle bir bireyselliğe sahip olduğunu aynı zamanda dış dünya ile ilişkileri bakımından toplumsallaşmış bir karaktere sahip olduğunu savunur. Fakat Durkheim'a göre insan, özellikle toplumsallaşmış yönüyle tam anlamıyla insan olabilmektedir (Coser, 2010: 133).

¹⁰James'in "tek bir bedende farklı sosyal benliklere bölünmek" düşüncesi; kendisini tanıma sürecinde ikilem yaşayan ve "birçok ben varsa ben kimim?" veya "ben kim olmak istiyorum?" sorularıyla yüzleşen bireye atıfta bulunmaktadır (Elliot ve Lemert, 2011: 153). *Fenomenolojik Benlik Teorisi*'ni geliştiren klinik psikolog Carl Rogers (1951) da bireyin kişilik yapısını etkilediği düşüncesiyle ele aldığı benliği "gerçek benlik" ve "ideal benlik" olarak iki boyutuyla açıklar. James'e benzer şekilde bireyin kendisine sorduğu "ben kimim?" sorusu, onun gerçek benliğini ifade ederken "ben kim olmak istiyorum?" sorusu ise bireyin ulaşmak istediği ideal benliğe karşılık gelmektedir. Birey, tamamen kültür kalıplarının kendisine sunduğu kişilik türünü benimserken aynı zamanda kendisi olmaktan çıkarak diğerlerinin kendisinden beklemedikleri kişiye dönüşebilmektedir. Fromm (2017: 160), bu mekanizmayı bazı hayvanların kendisini korumak için renk değiştirmelerine benzetir. Onların bu yöntem sayesinde zorlukla ayırt edilebildikleri ortamlara benzeyebileceğini söyler.

Çünkü benlik ile ilgili literatür tarandığında benliğin ne tek bir tane olduğu ne de birden çok benliğe bölünebildiği söylenebilir. Birey, birden çok benlikle değil; toplumun ona verdiği role uygun farklı kimliklerle davranmaktadır. Burada bireyin ister istemez farklı kimliklere uygun karakter özellikleri sergilemesinin temel sebebi, toplumsal gerçekliklerdir. Dolayısıyla kişi, benliğinin farklı kimlikler yoluyla her bir dışavurumunda, içinde bulunduğu toplumun ve çevrenin bir aynası olarak görülmelidir. Çünkü bilinçli bir farkındalık olarak benlik, birey tarafından dış dünyadaki unsurlar aracılığıyla deneyimlenmektedir. Bununla birlikte bireyin dış dünyada ve sosyal çevresinde onaylanan her bir tutum ve davranışı, ona kendisini psikolojik olarak güvende hissettirmektedir.

Sosyal çevre ile ilişkiler bağlamında gelişen insan davranışı, Amerikalı psikolog Fritz Heider [1896-1988] tarafından “*Denge Kuramı*” (*Balance Theory*) ile açıklanmaya çalışılmıştır. Heider’e göre her insan, kendi davranışlarını değerlendirerek anlam yükler ve bu yüzden her birey, aynı zamanda kendi kendisinin naif psikoloğudur. Heider, insanların kendilerinin ve ötekilerin davranışlarının şekillerde açıkladığını ilk defa ele alan düşünür olarak tanınır. Ona göre insanların toplumda hangi kriterlere göre eylemde bulduklarının veya bulunacaklarının tutarlı gerekçelerle açıklanması, insanların dış dünyayı da daha tutarlı ve kontrol edilebilir olarak algılamasına yardım edecektir (Kağıtçıbaşı, 2014, s. 110).

Heider’in Denge Kuramı’na göre insanlar, iki türlü davranmaktadır. Birey, bir taraftan içsel yönelimleriyle şekillenen ruh hali, kişilik yapısı, istek ve arzuları, yetenekleri, çabası ile eylemde bulunurken; diğer taraftan dışsal yönelimleriyle var olan ötekiler, sosyal çevre ve mevcut koşullara uygun ya da aykırı olacak şekilde davranmaktadır (Kağıtçıbaşı, 2014, s. 110-111). Bu duruma örnek vermek gerekirse öfkeli bir insanın anlık gergin hali, ertesi güne yetiştirmesi gereken acil bir işle uğraşiyor olmasına bağlanılabileceği gibi, onun her zamanki karakter özellikleriyle de açıklanabilir. Sosyal psikolojik yaklaşımın burada esas önemseydiği şey, gerekçeler arasında doğru olanı bulmak değildir. Onlar, bireyin davranışlarını yorumlarken her iki gerekçenin kendi içinde tercih edilme nedenlerine odaklanırlar.

İnsanların kendi bilinç durumlarına ve benlik özelliklerine odaklanma yetileri, sosyal yaşantılarını da önemli ölçüde etkilemektedir. Kendisinin farkında olan kişi, kendi eylemlerini kontrol edip yönlendirebilmekte zorluk yaşamayacaktır (Kağıtçıbaşı, 2014, s. 251). Eylemlerini kontrol altında tutan ve bu eylemlerin hesabını verebilecek

olan akılcı birey veya tekil kişi, büyük topluluk ve davalarla istediği zaman bütünleşip istediği zaman onlardan kopma yetisine sahiptir (Bauman 2018, s. 14). Kendi edimleri ile davranışları arasında uyum ve organizasyonu sağlayabilen bu akılcı bireyin insana özgü bir fenomen olan benliğe sahip olması demek, karmaşık sosyal eylem ve nesnelere üretebilmesi anlamlarına da gelmektedir (Hewitt; Schulman, 2019, s. 85). Benlik, insanın kendisini ve dış dünyayı algılama, üzerine düşünüp akıl yürüterek anlamlı ve tutarlı bir bakış açısı geliştirme, yaşamla ilgili hayal kurma, çaba gösterme, meraklanma, kaygılanma kapasitesi olarak nitelendirilebilir. Bütün bu yetiler, insanın gücüne ve onu diğer canlılardan ayıran özelliklerine atıfta bulunmaktadır (Tokmakoğlu, 2012, s. 73; 75).

Yirminci yüzyıla gelindiğinde literatürde benlik kavramının; bilişsel, davranışçı, sembolik etkileşimci ve psikoanalitik kuram gibi pek çok bilimsel yaklaşımın araştırma nesnesi olduğu görülmektedir. Bilişsel kuram, benlik kavramını kişi ile ilgili bilgileri analiz eden kavramsal bir sistem olarak ele alırken; davranışçı kuram ise bir dizi koşullu tepki olarak yorumlamıştır. Benliği, çatışma ile iç içe geçmiş bir kişiliğin tezahürü olarak açıklayan psikanalitik yaklaşımın aksinesembolik etkileşimciler, benliği sosyal etkileşim süreçlerinde kazanılan deneyimlerin bir ürünü şeklinde açıklamaya çalışmıştır (Sirgy, 1982, s. 287).

2.3. Sosyal Psikolojide Benlik

Birey ve toplum, daima birbirini içerdiği ve çok çeşitli açılardan ilişkili olduğu için birbirinden soyutlanarak incelenemez. Toplum; normlar, değerler, tutumlar ve diğer bireyler aracılığıyla bireyi şekillendirirken, bu süreçte bireyin kendisi de toplumu etkilemektedir. İşte birey ve toplumun etkileşim süreçlerindeki deneyimleri sosyal psikolojinin konusunu oluşturmaktadır. Durkheim [1858-1917], 1897'de kaleme aldığı *İntihar*¹¹ adlı çalışmasında bireysel yaşamdan ayırdığı toplumsal yaşamın da psikolojik bir yönünün bulunduğunu ve özünde temsillerle kurulduğunu söyler. O,

---

¹¹*İntihar* adlı çalışma, ondokuzuncu yüzyılda Durkheim'in yeni sosyoloji biliminin gücünü ortaya koymak adına ele aldığı ve ilk defa nicel araştırma tekniğinin kullanıldığı temel bir sosyolojik çalışmadır. Sosyoloji alanında ihtisas yapan veya sosyolojiye ilgisi bulunan herkesin dikkatle okuması gereken bu çalışma, kuram ile metodun birlikte kullanılarak toplumsal olguların ne şekilde analiz edildiğini göstermesi bakımından oldukça kıymetlidir. Durkheim, *İntihar*'da insanların niçin intihar ettiği ile ilgilenmez. O daha çok intihar oranlarındaki farklılıkları açıklamaya çalışır. Çünkü Durkheim, toplumsal gruplar arasındaki intihar oranlarının farklılık göstermesini açıklama görevinin sosyologlara ait olduğunu vurgular.

kolektif temsillerin bireysel temsillerden apayrı bir doğaya sahip olduğunu dile getirir. Durkheim, toplumsal ruhbilimi diyerek atıfta bulunduğu sosyal psikolojiye bireysel psikolojinin yasalarından farklı olarak kendine özgü yasaları olduğunu belirttiği sürece hiçbir itirazlarının olmayacağını ifade etmektedir (Durkheim 2013, s. 360).

Sosyal psikolojinin tarihi yeni olsa da yapılan incelemelere bakıldığında kökleri, eski doğu felsefesine dayandırılabilir. M.Ö. 2000 yıllarında insan hakları temelinde devlet otoritesi tarafından korunan bir sosyal düzenin varlığını simgeleyen Hamurabi Kanunları, sosyal psikoloji hakkında ipuçları veren ilk belgeler olarak nitelendirilebilmektedir. M.Ö. 400'lü yıllara gelindiğinde Antik Yunan düşünürü Platon, toplumdaki insan ilişkileri hakkında incelemelerde bulunmuş; öğrencisi Aristoteles [M.Ö. 384-322] ise "sosyal etki" ve "ikna" konularında köklü prensipler geliştirmiştir (Kağıtçıbaşı, 2014, s. 26). Görülmektedir ki; sosyal psikolojide bugün hala yanıt bulmakta zorlanılan pek çok soru, tarihin eski çağlarında da filozoflar tarafından sorgulanmıştır. Dolayısıyla birey ve toplum ilişkilerini sorgulayan çalışmaların neredeyse insanlık tarihi kadar eski olduğu açıktır.

Onyedinci ve onsekizinci yüzyıllara gelindiğinde bireyin kendisi dışındaki diğerleriyle ve toplumla ilişkileri konusunda çalışmalar yürüten İngiliz düşünürler, çeşitli kavramlar üzerinden sosyal davranışın nasıl geliştiğini ortaya koymaya çalışmışlardır. Sosyal davranışı etkileyen ve belirleyen temel güdüleri ortaya koymak adına Hobbes, "kuvvet" ve "egoizm"; Adam Smith "bireysel çıkar" ve "tarafsız gözlemci"; Jeremy Bentham ve John Stuart Mill ise "hedonizm" ve "zevk düşkünlüğü" kavramlarını incelemişlerdir (Kağıtçıbaşı, 2014, s. 26).

Tüm bu incelemelerin ışığında sosyal psikolojinin bir bilim dalı olarak en belirgin haliyle ortaya çıkışı, ondokuzuncu yüzyılın sonlarına rastlamaktadır. 1908 yılında İngiliz psikolog William McDougall ve Amerikalı sosyolog Edward A. Ross, birbirinden habersiz bir şekilde "sosyal psikoloji" adıyla iki farklı ders kitabı yayımlamışlardır. McDougall, kitabında toplumun insanı karakterize eden düşünce ve eylemleri üzerindeki etkisini anlamak için aklın doğal temelini araştırmak gerektiğini savunur. Diğer taraftan Ross ise toplumdan soyutlanarak incelenemeyen bireyin davranışlarını ortaya çıkaran sosyal ilişkilere odaklanmak gerektiğini savunmaktadır (Hewitt ve Shulman, 2019, s. 16). Psikoloji ve sosyolojideki tanımlamalara bakıldığında sosyal psikolojinin bu iki disiplinin birleştiği bir uzmanlık alanı olduğu söylenebilir.

Sosyoloji ve psikoloji gibi gelişmiş iki sosyal bilim alanının kendi içinde sağlayamadıkları esnekliği yaratmak için sosyal psikoloji gibi bir disiplinin varlığına ihtiyaç duyulmuştur (Kağıtçıbaşı, 2014, s. 24). Psikolojide temel inceleme ögesi olarak ele alınan bireye yapılan vurgu, bireyin içinde yaşadığı toplumun göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Diğer taraftan toplumu önceleyen sosyolojide insanların grup, cemaat, sosyal sınıf gibi daha geniş topluluklarla arasındaki davranış kalıpları açıklanmaya çalışılırken doğuştan gelen insani eğilimlere yeterince değinilmemektedir (Hewitt ve Shulman, 2019, s. 16-17).

Psikoloji yönelimli sosyal psikologlar, bireyin kendisine odaklanarak sosyal ortamdaki bireysel davranışları şekillendiren bilişsel süreçleri inceler. İnsanların eyleme geçebilmek için sahip olmaları gereken bilgi birikimini nasıl elde edip sakladığını ve hangi gerekçeler temelinde dışavurduğunu açıklamaya çalışırlar. Sosyoloji yönelimli sosyal psikologlar ise dış dünyaya, sosyal etkileşim süreçlerine odaklanarak bunları, bireyin içinde bulunduğu toplumsal gerçeklikler olarak değerlendirmektedir. Sonuç olarak sosyal psikoloji, Mead (2017, s. 45)'in de ifade ettiği gibi birey davranışları üzerindeki sosyo-kültürel etkenler ile toplumsal oluşumlar üzerindeki psikolojik etkenleri analiz eden bir disiplin olma özelliğine sahiptir. Bu nedenle sosyal psikolojiyi ilgilendiren araştırmalarda hem sosyoloji hem de psikoloji yaklaşımlarından yararlanılmaktadır.

Sosyal psikolojinin temel amacı, toplumu meydana getiren bireylerin sosyal etkileşim süreçlerindeki eylem ve davranışlarının içsel ve dışsal nedenlerini bilimsel olarak incelemektir. Toplumsal grubun davranışı açısından bireyin davranışını açıklamaya çalışan sosyal psikoloji için bütün olan toplum, parça olan bireyden önce gelmektedir (Mead, 2017, s. 50). Sosyal psikoloji, doğası gereği sosyal bir varlık olan insanın bireysel yaşamı ile sosyal yaşamı arasındaki sınırların nerede başlayıp nerede bittiğini tespit etmek için “benlik” ve “kimlik” kavramları üzerine odaklanmaktadır. Bu noktada sosyal psikolojinin sosyolojik yönelimli bir alt alanı olarak “Sembolik Etkileşimcilik” yaklaşımından bahsedilmektedir.

Sembolik Etkileşimcilik, toplumu makro ölçekte ele alıp inceleyen; düzen, denge ve bütünlüklü bir toplumsal yapının varlığından yola çıkan klasik sosyolojik yaklaşımların aksine karmaşık toplum yapısının “birey” temelinde daha mikro ölçeklerde anlaşılabilirliğini vurgulayan bir çağdaş sosyolojik yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda toplumun bireyden bağımsız ele alınamayacağını

vurgulayan Sembolik Etkileşimcilik, I. Dünya Savaşı sonrasında Amerikan sosyoloji anlayışı ve Chicago Okulu ekseninde gelişme göstermiştir. Bu yaklaşımın en önemli temsilcileri, Mead ve Cooley'dir. Sonraki yıllarda ise yaptığı çalışmalar düşünüldüğünde Blumer ve Goffman'ın Sembolik Etkileşimciliği geliştiren isimler olduğu söylenebilir.

Sembolik Etkileşimcilik, bireyin toplumla bütünleşme süreçlerinde belirli sembol ve jestlere yüklenen anlamlar ile gerçekleşen iletişimin önemini ortaya koymaktadır. Yaklaşımın en önemli temsilcisi olan Mead'e göre birey, toplum içerisinde iletişim kurduğu "öteki" ve o ötekinin kendisine yönelik tavırları sayesinde "benlik" kazanmaktadır (Mead, 2017, s. 197). "Benlik" kavramı, bireyin kim olduğu, kendisini nasıl gördüğü, nasıl konumlandığı ve kendine hangi anlamları yüklediğine dair tasavvurlarıyla ilişkilidir. Benlik, kişinin diğer insanlarla, olaylarla, nesnelere ilişkisini belirler ve bu ilişki neticesinde değişim göstermektedir (Tutar, 2012, s.81; 112; 116). Bireyin çok çeşitli bireysel ve toplumsal kimliklerinin bir sentezi olarak düşünülen benliğin bu değişen ve dönüşen karakteri, belirli sembol ve jestlere anlam yükleyerek anlamlı bir iletişim gerçekleştirdiği düşüncesinden hareketle bireyi temele alan Sembolik Etkileşim yaklaşımı çerçevesinde ele alınmıştır (Şenol, 2017, s.48; Tutar, 2012, s.121). Cooley ve Mead gibi sembolik etkileşimciler, benliğin toplumsal yapı tarafından belirlendiği için toplumsal bir olgu olduğunu söylemektedirler.

Sembolik etkileşimci Erving Goffman [1922-1982]'ın "görünümler dünyası" olarak adlandırdığı toplumsal etkileşim, tıpkı bir tiyatro sahnesi gibi herkesin kendi rolünü oynadığı bir alandır. Birey, gerçek yaşamdaki rollerini sahnelemeyi öğrenirken, etkileşim içinde olduğu sosyal çevreden ister istemez etkilenir ve bireyin benliği de ona göre şekillenir. Goffman (2016, s. 77-78)'a göre birey, kendisini yüzeysel ilişkilerde bulunduğu diğerlerine, en yakınlarına yansıttığı şekliyle yansıtmamaktadır. Dolayısıyla insan, ister istemez farklı kimliklerine bağlı olarak farklı benlik tezahürleri gösterebilmektedir. Bu noktada benliğin ve toplumsal kimliğin karşılıklı olarak birbirlerini konumlandığı ve şekillendirdiği söylenebilir.

2.3.1. Cooley'in Benlik Kuramı

Charles Horton Cooley [1864-1929], sembolik etkileşimciliğin ilk ve en önemli temsilcilerindendir. O, 1902'de yayımladığı *Human Nature and the Social Order* adlı eseriyle adını duyurmuştur. Herbert Spencer'in organizmacı toplum görüşünün

etkisiyle bütüncül bir toplum ve zihin anlayışı geliştiren Cooley, esasında bütün toplumsal süreçler arasındaki sistemli karşılıklı ilişkilere dikkat çekmek ister (Coser, 2010, s. 273). Bir madalyonun iki yüzü gibi birlikte doğup geliştiklerini söylediği birey ve topluma içinde bulunduğu dönemde birbirinin antitezi olarak bakanlara karşı çıkma girişimini de muhtemelen John Dewey [1859-1952]'e borçludur (Jahoda, 2011, s. 200; 201).

Dewey'e göre tek tek bireylerin katılımıyla gerçekleşen grup etkileşiminin ürünü olan toplumsal yapı, insan davranışlarını anlamlı hale getiren bir nitelik taşımaktadır. Dolayısıyla Dewey'de birey ve toplum, hiçbir zaman birbirinden soyutlanarak değerlendirilemeyeceği için herhangi birinin diğerine alternatif olması söz konusu bile değildir. Bu nedenle Cooley, birey ile toplum ikiciliğine karşı ikisinin de aynı fenomenin kolektif ve paylaşımsal yönlerini oluşturduğunu savunur (Cooley, 1964, s. 36).

Cooley'in sosyal psikolojisi, düşünsel olarak ondan etkilenen çağdaşı Mead (2017, s. 237)'e göre içebakış yönelimlidir. Cooley'e göre toplum, bireyin zihni dışında bir varlığa sahip değildir. Dolayısıyla o, zihinsel bir tasarımın ürünü olarak açıkladığı benliğin bireyin başka insanlarla ve bir bütün olarak toplumla olan etkileşiminde kazandığı deneyimlerle ortaya çıktığını söyler. Birey, ancak sosyal ilişkileri sayesinde kendisini diğerlerinin gözünden değerlendirebilmektedir (Cooley, 1964, s. 37; 182). Sosyolojik bir perspektiften okunduğunda benlik, ötekilerin bireyin kendisi hakkındaki düşüncelerinden önemli oranda etkilendiği için doğası gereği toplumsal bir karaktere sahiptir.

Bireyin benlik oluşum süreçlerinde topluma ve ilişkide bulunduğu sosyal çevreye dikkat çeken Cooley, bu noktada birincil ve ikincil gruplardan bahsetmiştir. Cooley'e göre genel olarak bizler, yakın sosyal çevremizdeki birincil ilişkiler kurduğumuz diğerlerinin bizim hakkımızdaki değerlendirmelerini kabul edip içselleştirdiğimiz için benliğimizi ve kimliğimizi de bu doğrultuda biçimlendirme eğilimindeyizdir. Dolayısıyla Cooley, iş birliğine dayalı yüz yüze ve samimi ilişkilerin kurulduğu, düşünce, duygu, inanç ve anlam bütünlüğüne sahip olan grupları açıklarken "birincil gruplar" kavramını kullanır. Birincil grup, Cooley'e göre anne, baba, kardeş, eş, çocuk gibi bireyin özellikle çok yakın akrabalık ilişkileri kurduğu ve en erken yaşam deneyimlerini edindiği gruptur (Coser, 2010, s. 273-274).

Yakın ilişkiler kurduğu bireylerin davranışlarından kendisine yönelik düşünceleri konusunda çıkarımlarda bulunan bireyler, kendilerine ilişkin ilk genel yargılarını ve genel olarak benlik bilincini, bu birincil gruplar içerisinde kazanmaktadır. Birey, kendisiyle ilgili olarak iyi, çalışkan, başarılı, güzel, saygılı veya bencil, çıkarıcı, yalancı, tembel vb. gibi olumlu ve olumsuz pek yargıyı ilk çocukluk deneyimini geçirdiği birincil gruplar içerisinde içselleştirir. Bu grup içerisinde bireye verilen her rol, onun benlik gelişiminde hayat boyu devam eden etkiler doğuracaktır. Cooley'in öncelikli olarak önemli gördüğü bu birincil gruplar, onun daha sonra ele alacağı resmi veya çıkara dayalı yüzeysel ilişkilerin kurulduğu ikincil grupları yani toplumsal kurumları da önemli oranda etkilemekte ve belirlemektedir.

Cooley'in "benlik" kavramını daha kapsamlı bir şekilde anlamak için geliştirdiği "ayna benlik" teorisini ele almak gerekmektedir. Sosyal psikolojik açıdan benlik kavramını açıklarken "ayna" metaforunun kullanılması dikkat çekicidir. Kendimizi başkalarının bize yönelen davranışlarının yansımada yani aynasında gördüğümüz düşüncesi, David Hume'a ve Adam Smith'ekadar götürülebilecek köklü bir düşüncedir. Adam Smith [1723-1790] bu anlamda "tarafsız gözlemci" kavramını, bizim nasıl bir insana dönüşeceğimizin büyük ölçüde diğer insanlarla etkileşimimiz tarafından biçimlendiğini açıklamak için geliştirmiştir (Jahoda, 2011, s. 40). Kendisinden yaklaşık yüz yıl önce Adam Smith'in geliştirdiği bu "tarafsız gözlemci" kavramından etkilenen Cooley ise 1902 yılında "ayna benlik" kavramını geliştirmiştir. Cooley, bu kavramı geliştirirken William James'in benlik kuramı ile "sosyal benlik" anlayışından da faydalanmıştır.

Cooley, "ayna benlik" terimini, ilk kez 1902 yılında yayımladığı *Human Nature and the Social Order* adlı eserinde dile getirmiştir. Cooley, bu kavramla bireyin benliğinin sosyal etkileşim sürecindeki diğerlerinin düşüncelerinin bir yansıması olduğunu anlatmaya çalışır. Cooley, bireyin diğer insanlardan etkilenecek benlik algısı oluşturduğunu ve kendisini başkalarının algıladığı gibi algıladığını ileri sürmüştür. Cooley'e göre birey, sosyal etkileşimde bulunduğu anne, baba, eş, patron, iş arkadaşları vb. gibi önemli gördüğü kişilerin kendisinden beklediklerine inandığı özellikleri, farklı benlik sunumlarına dönüştürerek yeniden o kişilere yansıtmaktadır. Cooley'e göre ötekilerin yarattığı dışında gerçek bir kimlik söz konusu değildir. Her insanın, etrafındaki diğerlerinin bir ürünü veya yansıması olduğunu savunur. Dolayısıyla Cooley, benliği; sosyal etkileşimde bulunduğu diğerlerinin gözünden

kendisini görmek olarak açıklamaktadır (Hood, 2019, s. 96). Burada bir yanılısamadan bahsetmek gerekmektedir. Burada yanılısama ile kastedilen; benliğin hiç olmadığı değil, görüldüğü gibi olmadığıdır. Yani tek bir benlik veya birden çok benlik şeklindeki kavramsallaştırmaların gerçekçi olmadığı, bizi bir karakterden ötekine geçiren şeyin dış dünya olduğu söylenebilir. Bireyin benlik algısının koşulların bir yansıması olduğu düşüncesi ise “ayna benlik” yaklaşımına karşılık gelmektedir.

Cooley (1964, s. 169), Smith’in “tarafsız gözlemci”sine benzer bir şekilde “ayna benlik” yaklaşımının üç aşamalı bir süreçle açıklanabileceğini söyler. Bu aşamalar; bireyin, önem atfettiği ötekinin onayını almak için ona kendisini nasıl yansıtmayı gerektiğine yönelik inancı, ötekinin bireyin kendisi ile ilgili düşüncelerinin neler olabileceğine dair hisleri ve bunun bireyde gurur duyma veya küçük düşme hissi gibi bazı benlik algıları yaratması olarak ifade edilmektedir. Kendi benlik algısını gözden geçirerek duygularını, düşüncelerini, yargılarını, ötekine yönelik davranmalarını çevreye uyumlu olacak şekilde biçimlendirir. Bireyin aynada dış görünüşüne kıyafetlerine bakarak kendisine yönelik öznel değerlendirmeler yaptığı gibi kendisinin dışındaki diğerlerine nasıl görüldüğü ile ilgili de çok çeşitli bakış açıları geliştirebilmektedir. Bu anlamda birey, diğerleriyle sembolik bir etkileşim içerisinde olmasının yanında kendisiyle hatta nesnelere de kesintisiz sürekli birileşim kurma özelliğine sahiptir. Zaten insanı diğer canlılardan ayıran en temel özelliği, onun belirli sembol ve jestlere anlam yükleyebilen, anlamlı sembollerle iletişim kurabilen bir varlık olmasıdır.

2.3.2. Mead’ın Benlik Kuramı

Yirminci yüzyıla girerken toplum teorisyenleri, genel olarak bir eylem teorisi geliştirme amacıyla olmuştur. Fakat bu dönemde kayda değer nitelikte bir benlik yaklaşımı geliştirilememiştir. Bu nedenle özgün bir toplumsal varlık olarak benlik, anti-pozitivist bir sosyolojide örtük olarak var olmuştur. Benlik, genel olarak kültür, kurumlar ve ideolojiler temelinde değerlendirilmiş; toplumun aktif bir öznesi olarak birey, Simmel dışındaki toplum düşünürleri tarafından göz ardı edilmiştir (Swingewood, 2010, s. 283-284). Simmel, toplumsal yaşamdaki öznellik ve modern kent yaşamının bireyi yabancılaştırıcı doğası ile ilgilenmiştir. Yirminci yüzyılın başlarında Amerika’da kapitalist süreçlerin gitgide hızlanmasıyla birlikte ontolojik anlamda bireye verilen öncelik, Avrupa’nın sınıf temelli toplum teorilerinin

güncelliğini yitirmesine neden olmuştur. Böylece toplum üzerine yapılan tartışmaların odak noktası, birey ve bireyin benliği çerçevesinde yeniden şekillenmeye başlamıştır.

Amerikan sosyolojisinin ilk büyük ekolü olan Chicago Okulu, ilk yıllarında toplumu atomistik bir biçimde ele almaktadır. Uzun yıllar Chicago Üniversitesi'nde ders veren George Herbert Mead [1863-1931], Simmel dışındaki çağdaşlarının aksine toplumsal bir fenomen olarak algıladığı “benliği” atomistik bir yapı olarak kavrayan özne teorisini geliştirmiştir. Bireyin toplumsal gerçekliği sosyal etkileşimlerle meydana getirdiği düşüncesinden hareketle Sembolik Etkileşimcilik yaklaşımını geliştiren Mead'ın sosyal psikoloji anlayışında ve benlik teorisinde büyük oranda Simmel'in izleri görülmektedir. Çünkü Simmel de tıpkı Mead ve sembolik etkileşimcilerin görüşlerine benzer şekilde insanların kendilerini zihinsel olarak kendi karşılıklarına alma, kendilerini kendi eylemlerinden ayrı tutma yetenekleri olduğuna dair bir kavrayışa sahiptir (Ritzer ve Stepnisky, 2014, s. 165).

Mead, Simmel'in yanısıra John Dewey ve William James'in Pragmatizm felsefesi, Darwinci Evrimcilik, Alman İdealizmi, ondokuzuncu yüzyıl romantizmi ve Cooley'in sosyolojik yaklaşımından oldukça etkilenmiştir (Swingewood, 2010, s. 285). Tıpkı James'de olduğu gibi Mead'de de birey ve onun sosyal çevresi arasında dil aracılığıyla kurulan anlamlı ve dinamik ilişki sayesinde bilincin ortaya çıktığı görüşü hâkimdir. Sembolik etkileşim yaklaşımında toplumsal dünyaya öncelik ve üstünlük tanıyan Herbert Mead, bilincin bireysel ve verili olmadığını, toplum içerisinde ortaya çıktığını savunur. Bireyin öncelikli olarak toplumun bir üyesi olması ve iletişim süreçlerine dâhil olmasıyla bir bilinç ve benlikten bahsedilebilir.

Mead, zaman zaman rollerini de üstlendiği “öteki”nin gözünden kendi eylemlerini değerlendirme yetilerine sahip olan benlik bilincinin; fizyolojik organizmanın sahip olduklarından farklı olduğunu vurgular. Dolayısıyla benliğin doğuştan var olmadığını çocuklukta ortaya çıktığını ve özellikle grup içindeki oyun aşamasında geliştiğini söyler (Coser, 2010, s. 297). Mead (2017, s. 184-186), çocukta benlik gelişiminin üç aşamada gerçekleştiğini söyler. İlk aşama “hazırlık aşaması”dır ve çocuk, ilk olarak kendisiyle iletişim kuranların dikkatini çekmek adına anne ve babasının davranışlarını, tepkilerini taklit eder.

İkinci aşama “oyun aşaması”dır. Çocuk, ilk olarak oyunu tek başına oynamayı deneyerek kendisi olmayan diğerlerinin rollerini üstlenir ve zamanla bu rolleri

içselleştirir. Kendisi ile oyunda üstlendiği rol arasındaki mesafeyi fark etmeye başladıkça o rollerin gerçek sahiplerini de anlamaya başlar. Böylece benliğin ortaya çıkışının ilk iki safhası tamamlanmış olur.

Üçüncü ve en önemli aşama ise kişiliğin ortaya çıktığı “grup içinde oyun aşaması”dır. Mead’e göre benliğin bir bütünlükle inşa edilmesi, grubun içselleştirdiği ortak tavır ile mümkün görünmektedir. Çocuk, oyun içinde ilk defa kendisi dışındaki diğerleriyle iletişim kurmaktadır. Diğerlerinin kendisine yönelen tavırlarını takip ederek onların rollerini üstlenir. Birden çok kişinin beklentilerine karşılık vermek zorunda olan çocuk üzerinde gruba oynadığı oyunun etkisi çok fazladır. Dolayısıyla bu son aşama, adeta normal sosyal yaşamın bir provası niteliğindedir.

Birey, sürekli olarak ötekilerle etkileşiminde kendi bilincini şekillendiren bir dizi ortak deneyimler edinmektedir. Mead, bireyin tüm bu deneyimlerini bir benlik deneyimine dönüştürme eğiliminde olduğunu söyler. Ona göre bireyin, kendi benlik deneyimine ulaşmak için benliğin kendisine bir nesne olarak bakabilmesi gerekmektedir. Öyleyse bu, nasıl mümkün olabilir? Mead (2017, s. 167)’e göre bu, benlik veya özbilince ilişkin temel psikolojik problemdir. Bu problemin çözülebilmesi için bireyin, ait olduğu sosyal çevrede, eyleyen olduğu toplum koşulları altında diğerleriyle olan ilişkileri bağlamında incelenmesi gerekmektedir.

Sosyal psikoloji açısından kendi kendine gerçekleşen bir benlik deneyimi, pek mümkün görünmemektedir. Bu açıdan insan iletişimi, yalnızca bireyin benliğinde canlanan sembolün onun bir başka bireyde canlandığı şey ile örtüştüğünde mümkün olmaktadır (Cosser, 2010, s. 297). Birey, iletişim sayesinde anlamlı sembolleri hem diğer bireylere hem de kendisine yöneltebilir. Mead (2017, s. 211)’e göre toplumsal bir ortamda birey, iletişim kurduğu diğerleriyle farkında olmadan aynı ya da benzer şeyleri yaparak kaçınılmaz olarak onlara benzerken bu sürecin bilincinde değildir. Gruptakilerin kendisine yönelttiği tavırları içselleştirip kendisinden bir şeyler katarak özgün bir şekilde yeniden üreten birey, bunu kendisini ifade etmek için de kullandıkça sürecin bilincine varmaktadır. Ait olunan toplumsal grubun tutumlarının bireysel bir deneyim olarak içselleştirilmesini *genelleştirilmiş öteki*¹² kavramıyla açıklayan Mead, bu bilinçli içselleştirme sayesinde bireyin benliğinin oluştuğunu ve bütünlüklü bir

---

¹²Mead, Adam Smith’in, “tarafsız gözlemci” kavramına “genelleştirilmiş öteki”, yani içselleştirilmiş kolektif normlar, kurallar ve değerler biçiminde yeni bir isim koymuştur (Jahoda, 2011: 41).

nitelik kazandığını dile getirmektedir. Bu noktada iletişim, davranışın bir parçası olarak benliği ortaya çıkarması noktasında birey için oldukça önemlidir.

Mead, benliğin “ferdi ben” (ben) ve “sosyal ben” (beni/bana) olmak üzere iki halinden bahsetmiştir. O, bireyin içinde bulunduğu toplumsal duruma karşılık önceden tahmin edemediği eylemlerini “ferdi ben” olarak adlandırır. “Ferdî ben” ile yöneldiği “öteki”den aldığı tepkiler ise bireye “sosyal ben”i kazandırmaktadır. Yani birey, “ferdi ben”i ile yöneldiği ötekinin kendisiyle ilgili düşüncelerini tahmin eder bu düşünceleri yönlendirebilmek için eylemde bulunarak “sosyal ben”e kavuşur. Sonuçta diğerlerinin tutumları, bireyde düzenli bir “beni/bana”yı ortaya çıkarmaktadır. Birey, “sosyal ben” ile yaşadığı farkındalığın ardından buna hemen “ferdi ben” olarak tepkide bulunur (Mead, 2017, s. 140; 197). Bu durum, “ferdi ben” ile “sosyal ben” arasında hiç durmadan devam eden döngüyü açıklamaktadır. Her bir “öteki” sayesinde birey, “kendiliği” hakkında düşünerek toplumsal bir benliğe kavuşur. Mead, bireyde kendilik bilinci zayıfsa eylemlerinde “sosyal ben”in etkisinin baskın olacağını; kendilik bilinci yüksekse eylemlerinde “ferdi ben” etkisinin öne çıkacağını söyler.

2.4. Psikolojide Zihin ve Benlik Yaklaşımları

Psikoloji, insan davranışının temel gerekçeleri konusunda kuramsal ve deneysel sorgulamalarla çıkarımlarda bulunan bir bilimsel çaba olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bir psikolog, insan davranışını analiz ederken bireyin içsel ve dışsal olmak üzere iki farklı yönü ile ilgilenir. “Sinir sistemi ve salgı bezlerinin işleyişi, güdülenmesi, algılama ve düşünme süreçleri, bireyin içinde yer alan faktörler iken; fiziksel ve sosyal yönleri ise dış faktörler olarak kategorize edilmektedir” (Cüceloğlu, 2020, s. 18).

Bireyin davranışları, tepkileri, zihinsel ve ruhsal süreçleri ile birlikte çevre faktörünün davranışlar üzerindeki etkilerini inceleyen psikoloji biliminde farklı yaklaşımlardan bahsedilmektedir. Bunlar; nörobiyolojik yaklaşım, davranışsal yaklaşım, bilişsel yaklaşım, fenomenolojik yaklaşım ve psikodinamik yani bilinen adıyla psikoanalitik yaklaşım olmak üzere beş farklı yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Buradaki ilk dört yaklaşım kısaca açıklandıktan sonra bireyin benliği üzerine yoğun analizlerin gerçekleştirildiği psikoanalitik yaklaşım, detaylı olarak ele alınmıştır.

Beyin, oldukça kompleks bir yapı ve işleyişe sahiptir. Bugün hala tam manasıyla çözümlenememiş olan beyindeki bu sistemli karmaşıklığı detaylarıyla anlayarak üzerine söz söyleyebilmek, yoğun bir çalışma ile nörobilim alanını zaruri hale getirmiştir. Nörobilim alanında çok çeşitli bilimsel araştırma ve yayınların yapılması ise son yirmi yılı içine alan yakın geçmişe rastlamaktadır (Eagleman, 2015, s. 7). Sağlıklı bir insan beyni üzerinde herhangi bir deneysel araştırmanın yapılması normal şartlarda toplumsal, yasal ve bilimsel etikle bağdaşmadığından farklı yollara başvurulmuştur. İnsan beyni ile ilgili bulguların bir kısmı, çeşitli nedenlerle normalin dışında seyreden beyin fonksiyonlarının hayatta olan bireyin davranışlarında ve sosyal yaşantısında doğurduğu sonuçların gözlenmesiyle elde edilmektedir. Yine insan sağlığına yönelik gerçekleştirilen beyin ameliyatları da nörobiyolojik yaklaşıma kaynak görevi görmektedir. Bunun dışında hayvanlar üzerinde yapılan deneylerde elde edilen bulgular, insan beyni ile ilgili oldukça önemli ipuçları vermektedir (Cüceloğlu, 2020, s. 22).

İlk olarak nörobiyolojik yaklaşıma göre davranışlar, beyinde meydana gelen birtakım sinirsel süreçlerle ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır. Eagleman (2015, s. 9), gözlenebilen davranışların gerçekleşme süreçlerini şu şekilde açıklamaktadır,

Bir bebek, ilk doğduğunda beyni yaklaşık 300-350 gram aralığındadır ve saniyede 2 milyon yeni bağlantı, yani sinaps oluşur. İki yaşına giren bir çocuğun beyindeki sinaps sayısı ise 100 trilyonu aşmaktadır. Yirmili yaşlara gelindiğinde insan beyni artık yaklaşık 1500 gram ağırlığındadır ve ortalama 100 milyarı aşkın nöron denen sinir hücresi ve sinaps adı verilen bağlantılardan oluşur. Beyinde meydana gelen bu sinirsel süreçler, sistemli olarak kaslara aktararak dışarı yansımakta ve davranışları meydana getirmektedir. Fakat insan beyindeki her şey, verili olarak orada var değildir. Dolayısıyla beynimiz, yaşam tecrübelerimizle sürekli biçimlenir. Bu durum, istemli davranma yetisine sahip olmadığı için sosyal yönü de gelişmemiş bir bebeğin beyin yapısıyla açıklanabilir. Yaş ilerledikçe beyin de gelişir ve genç bir beyin, zamanla etrafında olan bitenlere istemli eylemleriyle eşlik eder. Çünkü beyin, yaşam karşısında oldukça esnektir. Genç beynin esnekliği, beyin hücrelerinin birbirleriyle olan bağlantılarında gizlidir.

Davranışın nörobiyolojik süreçlerle ilişkili olarak ortaya çıktığı görüşündeki bilim adamları, kanın kimyasal yapısı ve salgı bezlerinin işleyişinden bireyin beslenme düzenine kadar çevresel etmenleri de göz önünde bulundurarak kapsamlı araştırmalar yapmışlardır. Öyle ki dış dünyada meydana gelen değişikliklerin bireyin vücudunda gerçekleşen nörokimyasal olayları etkileyerek farklı duyu ve davranışları tetiklediği görüşüne ulaşmışlardır. Bu duruma örnek vermek gerekirse nörobiyolojik yaklaşım savunucularına göre bireylerde “bahar yorgunluğu” olarak ifade edilen ruh durumu, iklim özellikleri ile ilişkili görülmelidir (Cüceloğlu, 2020, s. 23).

“İnsan beyni, dış dünya aracılığıyla deneyimlenen duygusal ilgi ve bilişsel uyaranların yeterli olmadığı bir ortamda sağlıklı bir gelişme süreci deneyimleyemeyecektir. Bu nedenle güvenli ve sevgi dolu bir ortam, gelişme çağındaki bir çocuğun hem beyin fonksiyonları hem de kimlik edinme süreçleri açısından oldukça önemlidir” (Eagleman, 2015, s. 16). Görüldüğü gibi nörobiyolojik yaklaşıma göre tüm insanlar, içinde buldukları dış dünya tarafından sürekli olarak biçimlendirilmektedir.

Şimdiye kadar yapılmış pek çok çalışma, insan beyninin oluşum aşamasının yirmibeş yaşın sonuna kadar devam ettiğini göstermektedir. Onlu yaşlarla birlikte beyin ağlarının geçirdiği yeniden düzenlenme ve değişim süreci, bireyin dışa yansıyan kimliğini dikkat çekici ölçüde etkilemesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte vücuttaki hormonal yapı, bireyin fiziksel görünümünde değişimlere sebebiyet vererek bireyi yetişkin görünüme kavuşturur. Fakat bu arada beyinde gerçekleşen değişimler, bireyin davranışlarını ve sosyal çevresine verdiği tepkilerini de etkilemektedir. Benlik ve ilişkili olduğu özbilinç, beyinde gerçekleşen değişimlerle birlikte ortaya çıkmaktadır (Eagleman, 2015; Somerville, 2016).

Birey, kendisini ötekilerden ayırt ettiği benliğini veya daha önce karşılaştığı bir durumun benliğinde yarattığı duyguyu düşündüğünde; beyindeki medial prefrontal korteks (mPFC) adı verilen bölgesi etkinleşmektedir (Somerville, 2016). Bireyin çocukluktan ergenliğe doğru geçirdiği süreçte mPFC bölgesi, sosyal yaşantının getirdiği duygusal yüklere, travmalara karşı özbilinç yardımıyla gelişen stres tepkilerinin yoğun yaşandığı bir kısımdır. Dolayısıyla ergenlik döneminde kişinin kendisi ile ilgili öz değerlendirme yapabilmesi büyük önem taşır. Yetişkin döneme gelindiğinde ise benlik duygusu, bireyin beyni açısından daha bilindik bir yapı ihtiva etmektedir (Eagleman, 2015, s. 17).

Davranışsal yaklaşım ise kişinin davranışını, ilişkili olduğu çevresel koşullarla açıklamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşıma göre; davranış, yalnızca nesnel olarak gözlenebilirliği ve ölçülebilirliği mümkün olan yönleriyle bilimsel bir perspektifte incelenebilir. Dolayısıyla psikolojide davranışçı yaklaşım, kişinin kendi istemedikçe dışarıdan anlaşılması, müdahale edilmesi mümkün olmayan düşünsel, duygusal ve sonuçta öznel yönlerini inceleyen içe bakış yöntemini kullanmamaktadır. “Davranışsal yaklaşımda dışardan verilen uyarıcının cinsi, şiddeti ve tekrarı ile davranışın türü, kuvveti ve frekansı arasındaki ilişkiyi inceler. Ayrıca öğrenme sürecindeki davranışı pekiştiren ödüllendirme koşullarını da ele almaktadır” (Cüceloğlu, 2020, s. 24).

1920’li yıllarda Amerikalı psikolog J. B. Watson tarafından geliştirilen davranışçı yaklaşım, gözlemlenebilir davranışların, söz konusu davranışların sonuçları ile yakından ilişkili olduğunu savunur (DeFillippi ve Ornstein, 2003, s. 21). Yani davranışın sonucunun fayda veya zarar vermesi, o davranışın tekrar edilmesi durumunu etkilemektedir. Gözlemlenebilen bir davranışın sonucu, bireyde olumlu etki yarattıkça bu davranışın tekrar edilme sıklığı artar. Tam tersi bir şekilde davranışın sonucu fayda sağlamıyorsa o davranış bir süre sonra azalır ve kaybolur. Bu durum, dışardan verilen olumlu ve olumsuz pekiştireçlerle de sağlanır. Örneğin; önemsenmeyen bir davranış, zamanla sönümlenerek ortadan kalkarken ceza gibi caydırıcı yaptırımlar da davranışı ortadan kaldırmaktadır.

Davranışçı yaklaşım, yirminci yüzyılın ortalarında Amerika’daki psikoloji çalışmalarının temel ve belirleyici yaklaşımlarından biri olmuştur. Avrupa’da kuramsal ve bilişsel yaklaşımların gelişmesiyle birlikte davranışçı yaklaşımın etkilerinin zayıfladığı görülmektedir. “Günümüzde psikologlar, bilişsel süreçleri hesaba katmadan, yalnızca nesnel çevre koşullarıyla bireyin davranışlarını açıklamanın olanaksız olduğunu düşünmektedir” (Cüceloğlu, 2020, s. 25).

Fiziksel dünyaya ait ne varsa bunların aslında bilinçli deneyimler alanı olan zihnin doğrudan erişebildiği türden şeyler olmadığı bilinmektedir. Bu nedenle 1870’lerde kurulan psikoloji biliminin temel amacı, bilinçli tecrübelerin beynin hangi işlevleriyle elde edildiğini analiz etmek olmuştur. Gerçeğin bilgisine de ancak duyu organları ve bilgiyi algılayıp sürekli olarak aynı ya da farklı anlamlara gelecek şekilde yorumlamayı sağlayan karmaşık sistemler gibi araçlar yardımıyla ulaşılabildiği görülmüştür (Anderson, 1995). Kişi, duyu organlarıyla bilgiyi deneyimledikçe işleyen ve böylece dış dünyayı algılayıp anlamlandıran zihinsel işlevlere sahip olur. Zihinde yaşanan tüm bu süreçler, bilişseldir. Yani psikoloji disiplininin aslında bilişsel psikolojinin içebakış yöntemi ile zihnin yapısı ve işlevlerini anlamak amacıyla analizlerine başladığı söylenebilir.

Bilişsel psikolojik yaklaşımda birey, edilgen bir nesne olarak değil; diğer canlılardan farklı şekilde aktif olarak algılayan ve gelen uyarıcıları işleyerek bilgileri anlamlandıran bir özne olarak konumlandırılmaktadır. Bilişsel psikolojide düşünme, algılama, hatırlama gibi zihinsel işlemler oldukça önemlidir. Dolayısıyla organizmanın bilgiyi işleme süreçleri ile davranışları arasındaki ilişkiyi incelemek bilişsel psikolojinin temel görevidir (Cüceloğlu, 2020, s. 25). Bilişsel psikologlar da

bireyin içinde yaşadığı çevre koşullarının ve iletişimde bulunduğu kişilerin; bireyin davranışları, değer yargıları üzerinde oldukça etkili olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle bilişsel psikoloji de aynı uyarıcının farklı bireyler tarafından farklı şekillerde algılanması, farklı tepkilerle karşılanması zaten olması gereken bir durumdur. Nitekim kişiye göre değişmeyen nesnel bir uyarıcıdan bahsetmek oldukça zordur. Son olarak bilişsel psikoloji, uyarıcıların bireyler tarafından ne şekilde içselleştirildiğini sorgularken deneysel yöntemlere başvurmaktadır.

Bilişsel yaklaşım, bireyin zihinsel süreçlerini deney yöntemiyle analiz etme amacıyla iken; fenomenolojik yaklaşım¹³ ise bireyin öznel yaşantısını tek araştırma nesnesi olarak kabul etmektedir (Cüceloğlu, 2020, s. 28). Çünkü fenomenoloji, fiziksel gerçekliğin bireyin dışında kendiliğinden var olamayacağını; bireyin ona bilinci ile yönelmesi sonucunda anlamlı hale geldiğini savunan bir yaklaşımdır. “Fenomenoloji, insanların belirli bir olay, görüngü veya kavramla ilgili anlayışlarını, duygularını ve algılarını ifade etmelerini sağlayan ve bu fenomeni nasıl deneyimlediklerini tanımlamak için kullanılan bir yaklaşımdır” (Rose, Beeby & Parker, 1995’den akt. Tekindal ve Uğuz Arsu, 2020).

Filozof Edmund Husserl [1859-1938]’in yirminci yüzyıl çalışmalarıyla geliştirdiği fenomenoloji, dış dünyadaki gerçekliğin bir arada bulunan insanların ortak kanılarıyla meydana gelerek varlık kazandığını söyler. Bu yaklaşıma göre bireyin bilincinden bağımsız fiziksel olan ne varsa anlamsız yığınlardan ibarettir. Yani bireyin davranışını belirleyen ölçüt; çevre koşulları, arzular, biyolojik dürtüler ve gereksinimlerden hiçbiri değildir. Aynı zamanda birey, yaşam deneyimlerinin kurbanı değil; bizzat yaşamının belirleyicisidir. Çünkü bu yaklaşıma göre birey, seçme özgürlüğüne sahiptir.

Zihin, bilinç ve anlam, bireyi ve bireyin içerisinde bulunduğu sosyal çevreyi yani gerçekliği meydana getirir. Bu yaklaşım, kişinin olaylara, durumlara veya diğer kişilere verdiği tepkinin; dış gerçekliğe değil, gerçeğin algısına yönelik olduğu iddiasındadır. Bu yaklaşım, nicel araştırmalardan ziyade zamana yayılan ve tecrübe isteyen etnografi veya kuram oluşturma gibi daha nitel araştırmalar yapmaya uygun

---

¹³ Fenomenolojik yaklaşım, Alfred Schütz [1899-1959] tarafından sosyolojik bir yaklaşıma dönüştürülmüş, Harold Garfinkel [1917-2011]’in Etnometodoloji yöntemi ile de uygulamalı araştırmalara eklenmiştir. Hermeneutik (yorumlayıcı) post pozitivist bir anlayışla Garfinkel, etnometodoloji yöntemi ile insanların günlük yaşam pratiklerine ne gibi anlamlar yüklediklerini, yaşamlarını oluştururken nasıl bir yol izlediklerini rutinlerine bakarak ele alır.

niteliktedir (Cresswel, 2013). Çünkü fenomenoloji, güçlü felsefi temelleri nedeniyle psikolojinin davranışları analiz etmek için sıklıkla kullandığı deneysel yöntemeye uygun bir bilimsellikten uzaktır. Zaten fenomenolojik yaklaşımın savunucuları da deneylerle insanın zihinsel ve sosyal süreçlerinin anlamlı bir şekilde bütünüyle ortaya konulamayacağı görüşündedir.

2.4.1. Freud'un Psikanalitik Kuramı

Psikiyatri ve sonrasında psikoloji alanında oldukça önemli bir isim olan ve çalışma hayatını Viyana Tıp Fakültesi'nde sinir biliminde profesör olarak geçiren Sigmund Freud [1856-1939], psikoanalitik yaklaşımın kurucusu kabul edilmektedir. Freud, uzmanlık alanını nöroloji üzerinde yoğunlaştırmıştır. Hastalarına tanı koymak için nesnel bir bakış açısının gerekliliğini vurgulayan Freud'un akla ve gerçeğe olan inancı, onun sistemli bir çalışma yöntemi geliştirmesinde oldukça etkili olmuştur. Öyle ki Freud; hiçbir geleneğin veya kanıksanmış yapının insana güvenli bir ortam sunmadığını, aksine yaşama anlam katarak varoluş hakkında ipuçları veren en doğal ve en insani gücün akıl olduğunu savunmaktadır. Akıl, maddeyi ve insanı harekete geçiren ne varsa nesnel olarak zihnimize canlandırmamızı sağlar. Akıl, bu süreçte arzu ve korku gibi insani duyguların yönlendirmesine ihtiyaç duymaz. Freud'a göre akıl, insana onu yanıltan ve kısıtlayan otoritelerden kurtularak kendi otoritesini kurması için fırsatlar tanır (Fromm, 2009, s.7-13).

Freud, mekanik, fizik ve fizyolojik açıklama geleneğini izleyen klasik psikolojiden tümüyle ayrılan yeni bir görüşün sahibidir (Akgöl, 1971, s. 13). Deneysel yöntemler kullanarak davranışı açıklamaya çalışan psikolojik yaklaşımların aksine Freud'un geliştirdiği psikoanalitik yaklaşım, "vaka analizi" yöntemini kullanarak kişinin geçmiş yaşantısı hakkında yaptığı araştırmalarla gündeme gelmiştir. Çünkü bu yaklaşıma göre insanların duygu, düşünce ve davranışlarının altında yatan esas gerekçeler, onların erken dönem çocukluk çağı yaşantılarında ve ruhsal yapılarında aranmalıdır. Böylece Freud, yirminci yüzyılın ilk yıllarından itibaren özgün ve tarafsız bir biçimde bedensel hayata üstün olarak gördüğü insan ruhunu çözümlenmek amacıyla ses getiren çalışmalar yürütmüştür. Freud, ruh hayatını öncelikli olarak bir anlam hayatı olarak değerlendirmektedir.

Modern felsefe tarihinde "ruh olgusu", Descartes'çılar tarafından "bilinç olgusu" ile ilişkili olarak ele alınmıştır. Leibniz ise bu duruma karşı gelen ilk düşünür olarak öne

çıkar. Leibniz; ruhta bir bilinç alanının yanı sıra bir de bilinçdışı alanı olduğunu, bu nedenle ruhsal olan ile bilinçsel olanı birbirine karıştırmamak gerektiğini savunur. Dolayısıyla ruhsal bir bilinçdışının varlığı, ilk kez Leibniz ile gündeme gelmiştir. Fakat bu dönemde bilinçdışının içeriği henüz ortaya konmamıştır (Akgöl, 1971, s. 13-14). Klasik psikoloji, benliği yalnızca bilinç ile ilişkili olarak ele almıştır. Fakat Freud'un bilinçdışının kapsamı ve içeriği ile ilgili yaptığı çalışmalarla birlikte klasik psikolojik yaklaşımların eksiklikleri ve yanlışları dikkat çekmiştir. Görüldüğü gibi Freud'dan önce sadece felsefenin konusu olan bilinçdışı olgusu, Freud'dan sonra bilimin konusu olarak tartışılmaya başlamıştır.

Bilince oranla çok daha geniş bir perspektife sahip olduğu düşünülen, yorulmayan ve unutmayan bilinçdışının kişilik, karakter hatta kaderimizdeki rolü son derece önemlidir (Akgöl, 1971, s. 23). Bu nedenle Freud, travmaların yarattığı bazı psikolojik rahatsızlıkların temel kaynağının bilinçdışının keşfedilmesiyle çözümleneceğini ve psikolojik bir tekniğe başvurarak bu rahatsızlıkların iyileştirilebileceğini söylemektedir (Fromm, 2009, s. 83). Derinlemesine psikolojik çözümler yapan bir bilim adamı olarak Freud, bu yeni görüşlerine yeni terimlerin yanısıra yeni bir yöntem de bulmaya çalışmıştır.

Freud; bireyin kontrol edemediği karanlık bilinçdışında var olan ruhsal sorunların, travmaların kaynağını bulma, bireyin bilincine koyduğu engelleri keşfetme ve iyileştirme amacı taşıyan tıbbi bir metot olarak "psikanaliz"i geliştirir. Psikanaliz, bireyde yetişkin dönemde ortaya çıkan psikolojik rahatsızlıkların (psikoz, nevroz vb.) ve toplum içinde görünür hale gelen davranış bozukluklarının altında yatan temel sebeplerin çocukluk çağında bilinçdışına kaydedilen anılarla ilişkili olduğu fikrine dayanmaktadır (Özveren, 2020, s.12). Çocukluk çağı, sosyalizasyon sürecinin başlangıcı ve en önemli aşamasıdır. Bu dönemde yaşanan özellikle olumsuz (fiziksel-psikolojik-duygusal-sözel-cinsel şiddete maruz kalma veya şahit olma vb.) her deneyim, bireyin gelecekteki yaşantısında içsel ve sosyal anlamda travmalar yaşamasına sebep olabilmektedir.

Freud ve Kohut başta olmak üzere psikoanalitik perspektifi benimseyen kuramcılar, benliğin gelişimini bebeklik ve çocukluk çağına vurgu yaparak açıklamaya çalışmışlardır. Benlik kavramı, birçok kez farklı kuramcılar tarafından dillendirilse de alan yazın incelendiğinde kavramsal manada ilk olarak psikodinamik yaklaşımlar çerçevesinde incelendiği görülmektedir (Özveren, 2020, s. 12-13). Freud benlik için

“ego” kavramını kullanmayı tercih etmiştir. O, zihinsel süreçleri açıklarken benlik oluşumunun önemli ölçüde kaynağını aldığı bilinçdışına vurgu yapar.

Freud, zihni açıklarken başvurduğu benlik oluşumunun aşamalı olarak gerçekleştiğini savunmaktadır. Bunlar, Freud tarafından id, ego ve süper ego olmak üzere üç aşama ile kavramsallaştırılmaktadır. Birey, doğduğu andan itibaren ilk ortaya çıkan ve zihnin arzu ve ihtiyaçlarını hızlı bir şekilde karşılamasını isteyen “id”e karşılık gelmektedir. Bu yüzden ki Freud’un buzdağı metaforunda¹⁴ id, en altta kalan kısımdır, çünkü mazisi en derin ve en uzun olan tarafımızdır. Küçüklükten itibaren bireyin yaşadığı travmalar, korkular, anılar, mantık dışı istekler gibi hususlar bu kısımda depolanır. Birey, diğerleriyle olan ilişki ve uyum süreçlerinde “id” in isteklerini görmezden gelir. Fakat id, kendisini ve isteklerini rüya gibi bilinçaltı aktarımlarla sürekli hatırlatır (Rennison, 2001, s. 39; Özveren, 2020, s. 13).

Freud (2018, s. 196-197)’a göre bir bebek, hayatının ilk döneminde narsistik bir eğilim içerisindedir ve benliğin ilkel kısmı olarak adlandırdığı “id”in tek amacı, tatmin olmaktır. Doğru zamanın olup olmadığı başkalarının ne söylediği bir bakıma içimizdeki çocuğumuz olan “id” için önemli değildir. Fakat zamanla birey ile içindeki o çocuk da büyür ve kendisinin dışında bir dünyanın var olduğunu algılamaya başlar. Bu süreç, Freud’un benlik olarak adlandırdığı “ego” yani “ben”in gelişim sürecidir. Birey, bu evrede dünyanın merkezindeymiş hissinden uzaklaşarak birlikte yaşamak zorunda olduğu diğerlerinin varlığına göre davranmaya başlar. Çocuğun ebeveynleri aracılığıyla günah, yasak, doğru, yanlış, ayıp gibi toplumsal kurallarla tanışmaya başladığı evre ise onun “süper ego” yani üst benliğinin gelişme dönemine rastlamaktadır. Süper ego, bireyde var olan egoyu yani benliği en makul görülen kararlar vermeye ve politik davranmaya yönelir. Ego, benliğin rasyonel kısmıdır ve görevi, özyaşamı sürdürmektir. Bunun içindir ki “ego”, hayat boyu “id”in istekleri ile “süper ego”nun doğruları arasında bir köprü vazifesi görür. Fakat ego, daha çok alınan kararları “id”in hoşuna gidecek şekillere uydurmaya çalışır. Çünkü id, bireyin yaşam,

---

¹⁴Freud, zihnin bilinç, bilinç öncesi ve bilinçdışı olmak üzere üç farklı kısmını daha iyi anlaşılması amacıyla topografik bir bakış açısıyla buzdağına benzetmektedir. Buzdağının tepe kısmı, görülebilen yani farkında olunan bilinçli zihni anlatır. Bilinçli zihin, zaman ve mekân farketmeksizin kişinin tecrübe ettiği her türlü algı, anı ve duyguyu kapsamaktadır. Buzdağının bir yanı görülen fakat diğer tarafı su içinde kalan kısmı, bilinç öncesi zihne karşılık gelmektedir. Bu alan, geçmişte yaşanmış fakat hala kişinin hatırladığı her şeyle ilgilidir. Buzdağının tamamı sular altında gizlenen kısmı ise bilinçdışını ifade etmektedir. Bilinçdışı, kişinin bilinçli zihni ile erişemediği anlamlı ya da anlamsız bütün düşünce, anı, duygu ve düşüncelerin depolandığı kısımdır. Daha çok kişiye acı verdiği için bilinçsiz bir şekilde unutmaya seçtiği ancak yaşam sürecinde farkında olmadan kararlarını ve tercihlerini belirleyen ilk çocukluk çağı travmaları, bilinçdışını anlatır.

enerji ve neticede birey için en temel amaç olan mutluluk kaynağıdır. Dolayısıyla ego yani benlik, Freud'a göre hazza yönelip elemenden kaçarcasına uzaklaşma eğilimindedir.

Benlik üzerinde yoğunlaşan psikoanalistler, ego savunma mekanizmalarından bahsetmişlerdir. Ego savunma mekanizmaları; baskı, yadsıma-düşleme, gerçek bulma, yansıtma, yüceltme, özdeşleşme, içleştirme, yön değiştirme, empati-duygudaşlık, boyun eğme, duygusal soyutlanma, yapma-bozma, karşıt tepki geliştirme, dönüşme ve somatizasyon şeklinde sınıflandırılmaktadır (Geçtan, 1998, s.73-105). Bireyin geliştirdiği bu mekanizmalar, onu dışardan gelebilecek risk ve tehlikelerin neden olacağı yenilgilerden veya içsel tehlikelerden kaynaklanan ve bireyde suçluluk duygusu yaratan isteklerden korumaktadır. Çünkü ego, benlik bütünlüğünü korumak zorundadır ve bunun için de kendi iç çatışmalarını yönetmek, kaygılarından kurtulmak zorundadır. Aksi halde bireyde psikopatolojik rahatsızlıklar baş gösterebilecektir.

Her ne kadar Freud tarafından sistemli olarak ele alınmış ise de psikanalizin özü, Freud'un da "Psikanaliz Üzerine Beş Ders" adlı eserinde bahsettiği gibi Viyanalı fizyoloji uzmanı ve doktor olan Josef Breuer'in 1880-1882 yılları arasındaki çalışmalarında aranmalıdır (Freud, 2018, s. 27). Adı geçen kitabında Freud, Breuer'in bu çalışmaları esnasında kendisinin henüz üniversitede öğrenci olduğunu ifade etmiştir. Breuer, insanda travma haline gelen şeyin kaynağına inmek için hypnotizma metodunu kullanarak geçmiş yaşantıların açığa çıkarılması gerektiğine inanır. Bu nedenle Breuer, muhtelif histeri belirtileri olan 21 yaşındaki bir kadın hastasına hipnoz uygulamış, bu hastanın hipnoz uykusu esnasında hatırladığı bazı unutulmuş anılarını uyandığında da hatırlaması üzerine histeri belirtilerinin belirgin bir biçimde azaldığını gözlemlemiştir (Jones, 1941, s. 11).

Freud, bilinçdışına çıkmak için Breuer'in başvurduğu hypnotizma yöntemini sakıncalı ve yetersiz bulur (Akgöl, 1971, s. 13). Nitekim Freud'un geliştirdiği psikanaliz yöntemi, bilinçdışının rüyalarda, karakterde, simgesel üretimlerde dışavurumu ile ilgilenmektedir (Fromm, 2009, s. 83). Rüyalar gibi garip, saçma ya da rastlantısal gibi görünen bütün ruh durumları, Freud'a göre bir anlam taşır. Ona göre rüyaların anlamları, bilinçdışının kaynaklarından olduğu gibi değil; kapalı ve maskeli birtakım aracı sembollere bürünmüş şekilde görünmektedir. Bunun için her şeyden önce ruhun altyapısı vb. karanlık alanı olarak ifade edilen bilinçdışının bu maskeli görünümünü doğru olarak yorumlayacak ölçüleri bulmak gerekmektedir (Akgöl, 1971, s.12; 14;

18). Bu nedenle Freud, rüyaların bilinçdışından gelen anlamları olduğunu ortaya çıkarmak için tümüyle kendisinin geliştirdiği “çağırışım metodu”nu kullanarak vaka analizleri yapmıştır.

Freud, nevroz ve psikonevrozların ruh yapıları üzerinde çalışmalar yürütürken psikanalizin hedefini de bu hastaları iyileştirmenin çarelerini bulmak olarak sistemleştirmiştir. Psikanaliz tekniği ile iyileştirmeye çalıştığı başlıca ruh hastalıkları; psikonevrozlar, sabit fikirler, marazi korkular ile nedeni açıklanamayan sıkıntılı durumlar ve bunalımlardır (Akgöl, 1971, s. 18). Her şeyden önce bilinçdışının aydınlanmasına yarayan bir yöntem olan psikanalizin iyileştirme yönü de bu anlamda oldukça önemlidir. Fakat akıl hastalarını iyileştirmek için psikanaliz yönteminin her zaman yeterli olmadığını söylemek gerekmektedir.

Hastalık derecesindeki bütün ruhsal durumlar, Freud’un yeni bakış açıları geliştirmesine neden olmuştur. Bu yüzden yalnız ruh hekimliğini değil; sosyolojiyi, sanatı, felsefeyi, dini, ahlakı, hukuku ve eğitimi de ilgilendirecek sorunları ortaya koymuştur. Bir psikiyatr olan Freud, bireyin ruhsal durumuyla ilgili bir tedavi yöntemi olarak uygulamaya koyduğu psikanaliz yöntemini ilerleyen dönemlerde bir adım öteye taşımış, toplumu anlamak ve kitlelerin ruhsal durumlarını analiz etmek amacıyla tüm insan bilimlerine uygulamak istemiştir. Yani birey psikolojisinin yanı sıra kitle psikolojisinin de incelenmesi ve çözümlenmesi gerektiğini vurgulamıştır (Freud, 2012). Bir sosyal psikolog olan Mead’in de benliğin içsel yönü olarak bilinçli deneyimlere bakarken; dışsal yönü olarak ise toplumsal deneyimlere eğildiği bilinmektedir (Swingewood, 1998, s. 310). Görülmektedir ki birey ve toplum, deneyimledikleri her süreçte birbiriyle ilişki içerisindedir ve bu nedenle birbirinden ayrı düşünülemez. Birey, ancak ait olduğu sosyal çevrede, eyleyeni olduğu toplum koşulları altında incelenebilir. Dolayısıyla bireyin psikolojisi, ancak toplumun psikolojik durumu ile anlamlandırılabilir.

2.4.2. Jung’un Analitik Psikoloji Kuramı

Carl Gustav Jung [1875-1961], henüz çocukluk yıllarındayken başladığı içsel yaşantısını anlamlandırma çabasını, kendi geliştirdiği psikoloji yaklaşımıyla bilimsel bir noktaya taşıyan İsviçreli bir psikiyatr olarak tanınmaktadır. Jung, özellikle kişilik özelliklerinin davranış üzerindeki etkileri ile ilgilenmiştir. Fikirlerini önemseydiği Freud ile bu bağlamda çalışmalar yürütmüş; fakat Freud’un bilinçdışını çevreleyen en

önemli gücün bastırılmış cinsel dürtüler olduğu görüşünü kabul etmekte zorlanmıştır. Bilinçdışı üzerinde başka faktörlerin de etkili olduğunu savunan Jung, Freud ile yollarını ayırarak Analitik Psikoloji kuramını geliştirir. Bu kuramı ile Jung, bilinçli akıl, bireysel bilinçdışı ve kolektif bilinçdışı olmak üzere bilincin üç aşamalı bir içeriğe sahip olduğu düşüncesini bilimsel bir zeminde tartışmaya açar.

Jung'a göre benliğin bilinen aydınlık tarafı, bilinçli aklın yani egonun bir yansımasıdır. Bilinç, çevreye dönük bir tür algılama, yönelme mekanizması olarak değerlendirilebilir. Bireyin ait hissettiği veya bağlı bulunduğu gerçeklikteki sosyal etkileşim, onun bilinçli olarak dış dünyayı algılamasına, tanınmasına ve içselleştirmesine destek olabilmektedir. Böylece birey, çevresine maruz kaldıkça kendisini tanımaktadır. "Kendi" demek, bilincin merkezi olan "ben" demektir (Jung, 2013, s. 81-84). Jung'a göre "ben", kişinin fiziksel ve zihinsel varlığının genel algılamalarından beslenen ruhsal süreçlerin oluşturduğu kompleks bir yapıdır. İnsanın geçmişte yaşamış olduğuna ilişkin bir düşüncesi ve belleğinde bir dizi anısı bulunmaktadır. İşte bu iki etken, "ben"i oluşturmaktadır (Jung, 2006, s. 15).

"Ben", bilincin yalnızca küçük bir kısmını kapsamaktadır. "Ben", aynı zamanda büyük bir anı kümesini içerir ve bireyin süreklilik arz eden duygularının oluşturduğu kimliğin sorumluluğunu üstlenir. Bu nedenle benlik bilincine varmak, ancak yoğun bir duygu etkisinde kalındığında gerçekleşmektedir. Örneğin; yüze atılan bir tokat, bireyin kendisi ile ilgili düşüncelerinin başlatıcısı olabilmektedir. "Ben" in başından geçen veya şahit olduğu bir olay, iz bırakan ve aynı türden deneyimlerle birleşerek süreklilik yaratan bir izlenim olarak kalmaktadır. Geçmişte bilincinin yanılsamaları neticesinde "benliğine yani özüne yabancılaşan birey, bugün kendi "ben" ini tümüyle deneyimleyebiliyor mu?" sorusuna şu an net bir cevap verilemese de gelecek kuşakların, "ben" in insan için taşıdığı anlam konusunda daha tatmin edici bilgilere erişeceği söylenebilir.

Jung'a göre bireysel bilinç yani benlik bilinci, evrimin gecikmiş bir keşfidir. Benlik bilinci, geleneksel toplumları karakterize eden kolektif bilincin modern toplumdaki alternatifi gibidir. Kolektif bilincin işaret ettiği topluluk ruhu, uzunca bir süredir evrimleşmiş; izini kaybettirmiştir. Jung'a göre kişinin bireysel bilincinin varlığı, ancak bir başkasının bilincinden farklı olmasına bağlıdır. Çağdaş bilincimiz, adeta yeni yeni "ben" diyebilen emekleme aşamasındaki bir bebek gibidir. Jung'a göre kendisiyle bağlantı kurabileceği bir "ben" yoksa hiçbir şey bilinçlilik kazanamaz. O, bireysel

bilince karşın benlik bilincini, soydan kaynaklanan bilinçaltının uçsuz bucaksız denizinde yüzen bir gemiye benzetir. Burada sinir hastalarını da korunaksız sahillerde oturan savunmasız insanlara benzetir. Yani denizin tehlikelerine açık yerlerde oturan kişilere benzetir. Normal olduğu iddiasındaki bireyleri de sudan uzaktaki yüksek tepelerde tasvir etmiştir. Jung'un bu tasvirinde deniz, ne kadar kabarsa da bu kişilere ulaşamayacaktır. Bu nedenle göremedikleri denizi bazen yadsıyabilmektedirler (Jung, 2001, s. 41-43).

Jung (2001, s. 50), bilincin çok dağınık olduğunu ve onun anlaşılabilir tek yanının, benlik ile olan ilintileri olduğunu söyler. Ona göre bilinen bilincin sınırları içinde yer alan ruhsal etkinliğin varlığına deney yapmadan hiç kimse inanmayacaktır. Ruhun ne olduğu bugün hala bilinmese de bu alanın bilinçaltı olarak adlandırılmasının temel nedeni, depoladıklarının bilinç düzeyinde bilinmemesidir. Jung, ruh alanı hakkındaki bilgisinin bir fizikçinin madde hakkındaki bilgilerinden daha fazlası olamayacağı kanaatindedir.

Jung, bilinci ruhsal süreçlerin ben ile olan ilişkisi olarak tanımlamıştır (Jung, 2006, s. 15). Bilinçsiz ruhsal yaşam, kendisini bilinç aracılığıyla ve bilinç koşullarında açığa vurmaktadır, bunun ötesine gidilemez. Bilinç denen şey, kesiklik ve kopukluklarla kendini belli eden bir süreçtir. Bu anlamda sürekli olarak bilinçli yaşamak mümkün olamayacağı için insan yaşamının belki de yarısı bilinçsiz-bilinçli durumda geçer. Jung, çocukluğun ilk döneminin bilinçsiz bir akış izlediği, uyku ile uyanıklık arasında ise kişinin daha berrak bir bilinçle deneyimlediği görüşündedir.

Bilincimizin temelini, dış dünyaya ilişkin algılarımız ve bu dünyadaki kendimize çizdiğimiz yaşam yolundaki çabalarımız oluşturur. Onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda İngiliz ve Fransız ruhbilimciler ve benzer şekilde bazı çağdaş ruhbilimciler, bilinci salt duyusal algılamalara bağlamışlardır. Örneğin Freud, duyusal algılamaları bilincin kaynağı olarak göstermese de bilince bilinçdışının kökeni olarak bakar. Fakat Jung (2006, s. 13), bu durumun karşısında durarak öncelikli olarak var olanın bilinçdışı alan olduğunu söyler. Ona göre bilinç, bilinçsiz durumdan gelişip ortaya çıkmaktadır. Çocukluğumuzun ilk dönemleri ve en önemli içgüdüsel işlevlerimiz, bilinçsiz olarak kurulur. Yani bilinci meydana getiren de bilinçdışı alanıdır.

Benliğin aydınlık tarafı olarak bilinci ele alan Jung, benliğin karanlık tarafının da bireysel ve kolektif olarak iki farklı seviyede ele aldığı bilinçdışının bir ürünü olduğu görüşündedir. “Bilinçdışı”, bireyin farkında olarak veya olmayarak deneyimlediği her anıyı, duyu organlarıyla algıladığı, öğrendiği her şeyi o anki duygu durumuyla birleştirerek kaydeden ilkel alandır. Sorgulamadan her şeyi en ham haliyle kaydeden bir kara kutu işlevi görür. Birey, bilinçdışında gerçekleşen süreçleri, bilinç düzeyinde bilemez ve algılayamaz. Böylece bilinçdışı, bilinci de kontrol edip belirleyebilmektedir. Bilinçdışının bu istemsiz kontrolünü deneyimleyen bireyin bastırarak gizlediği ve denetimi altına aldığı arzu ve anıların kaydedildiği yer ise “bilinçaltı”dır. Bilinçaltına kaydedilenler, şiddetli bir uyararla yüz yüze gelindiğinde bireyin istemi dışında bir anda bilinç düzeyine çıkabilmektedir (Jung, 2001, s. 65-66). Nasıl ki psikoloji, bilincin ve verilerinin bilimsel; aynı zamanda daha az da olsa bilinçaltının da bilimidir. Fakat “bilinçdışı olan bilinçaltına” dolaysız yoldan ulaşmamaktadır. Jung’a göre, bilgi edinemeyeceğimiz bir alan olan bilinçaltı ile ilişkimiz dolaylı iken bilinçaltı ruha ise tamamen yabancıdır.

Jung; bireysel bilinçdışını, geçmişteki bireysel yaşantımızda kalıcı etkiler bırakmadığı için tam olarak farkında olamadığımız, bilincinde olsak da bir süre sonra unuttuğumuz ya da bilinçli olarak bastırdığımız kısmını kapsayan olaylarla ve tecrübelerle açıklamaya çalışır. Bireysel bilinçdışı ile bilinç, her zaman birbiriyle ilişkilidir. Bu sayede bireysel bilinçdışındaki deneyimler, ihtiyaç duyulduğunda bilinç düzeyine çıkabilmektedir. Bilincinde olduğumuz her şey ise bilinç aracılığıyla doğal olarak benliğe etki etmektedir. Kontrol edilemeyen tüm bu süreçler, benliğimizi, ruh halimizi, sosyal yaşantımızı farkında olsak da olmasak da her yönüyle belirleyebilmektedir. Jung’un “kolektif bilinçdışı” olarak adlandırdığı alan ise bireysel anlamda deneyimlenmesi dahi farkında olunan ve bu nedenle bireyin davranışlarını etkileyen kültürel birikim ve ürünlerden meydana gelmektedir. Kültürler ile yaratılan arketipler, toplumun geneli tarafından kabul gördüğü için ister istemez bireyler üzerinde de etkili olmakta, bireyin bilincini şekillendirmektedir.

Jung, bilinç ve bilinçdışı alanı, insanın yaşantısı ile açıklar. Ortak bilinçdışı, insan yaşantısının bir ürünü niteliğindedir. İnsanlar, kendilerine aktarılan eğilimlerle Jung’un ifadesiyle arketiplerle bu yaşantılarını şekillendirmektedir. Arketipler, ilksel imgeler, olguların ilk örnekleri olarak karakterize edilir. Bilincin ötesine ait olan arketipler bir bütün olarak ele alındığında, insan ruhunun bilinmeyen güçlerinin

toplamını canlandırmakta; somutlaştırmaktadır. Bilinç tarafından algılansa da algılanmasa da orada durur. Jung, arketipleri Platon'un "idea"larına benzeter. Fakat Platon'un idea'sı, tamlık ve bütünlük gerektirirken; Jung'un arketipi, aydınlık ve karanlık taraflarıyla ikiye bölünmüştür. Karanlık tarafı, ruhsal yapıda gizil güç olarak; aydınlık tarafı ise bilinç alanında algılanabilir durumda var olmaktadır. Bu nedenle Jung'un iki kutuplu arketip kavramsallaştırmasının kesin sınırları belli olan bir anlamı ve tanımı yoktur. İnsanlar, arketipleri bilinçdışının örneğin rüyalarda olduğu gibi dışarıya yansımalarıyla, taşmasıyla fark edebilmektedir (Jung,2006, s.47; 48; 50; 52).

Jung, kişiliğin oluşmasına etki eden arketipleri, Platon'un "İdealar Teorisi"ne benzeyen bir biçimde "mağara" metaforuyla açıklamaktadır. Jung mağarayı, yeniden doğuş ile ilişkilendirir. Mağara ile bilinçdışının karanlığına atıfta bulunur. Tarih öncesi devirlerden beri insanları etkilemiş olan mağara, pek çok dinin de kutsallık atfettiği bir imgedir. Hıristiyanlık inancında mağara, Mesih'in doğduğu yerdir. Mağara ile dünya denen dehlizde var olma savaşı veren insanın kalbi imgelenmektedir. Pek çok gelenekte kutsallık atfedilen mağara, buna benzer mecazlarla anlamlandırılmaktadır. Yine indirgenmiş bir mağara imgesi olarak öne çıkan "hücre", tıpkı mağara gibi kendilik yurdunu temsil eder. Hücre, bütün kutsal mimarilerde kutsallar kutsalının ve içe dönmüş evrenin bir biçimidir (Lings, 2003, s. 143; Sarıkçıoğlu, 2002, s. 68).

Kur'an-ı Kerim'de ise mağara, "ğar" ve "kehf" kelimeleriyle ifade edilmiştir. Kur'an'da "kehf", kelime itibarıyla korunaklı bir yer ve güçlü bir kimseye sığınma anlamlarında kullanılır. Bir insanın, metafizik bir güce dayanma eğilimi, mağara anlamındaki "kehf" ile açıklanmaktadır. Anne rahmi, insanı mağaraya benzer bir biçimde dünya hayatına hazırlar. Bu anlamda kadının da "kehfe" kelimesi ile adlandırılması dikkat çekicidir (Kasapoğlu, 2006, s. 10-11).

Kur'an'daki Kehf Süresi ve Ashab-ı Kehf kıssası, Jung'un da oldukça dikkatini çeker. Jung, mağara ile özdeşleştirdiği bilinçdışı karanlığının insanı içsel bir dönüşüm sürecine sürüklediğini söyler. Ona göre insan, bu dönüşümü kimi zaman ölmeden önce uzun bir yaşam içerisinde kimi zamansa öldükten sonra yeniden dirilerek sonsuzluğa ulaşmak anlamında deneyimler (Spiegelman vd. 1994, s.13). Dolayısıyla insan, müşahede âlemini tecrübe ettikçe bilinçötesinin etkisi altındadır. Bilinçdışının karanlığı ile bilinci arasında bağ kurmaya başladıkça da kişiliğinde, pozitif veya negatif yönde kökten bir değişmeye sebep olur (Jung, 2003, s. 67; Kasapoğlu, 2006, s. 18-19).

Sonuç olarak insanlık, bir ortak hafızanın ürünüdür. Bugün yeni keşfettiğimizi sandığımız ne varsa hepsi esasında binlerce yıllık geçmişe dayanmaktadır. İçinde bulunduğumuz zaman diliminde belki de hiçbir işe yaramayan şeylerin bilgisi, kadim zamanlarda bir işe yaradığı gerekçesiyle keşfedilmeye değer görülmüştür. İnsanlık, işte tüm bu değerli veyahut değersiz şeylerin bir bütünü olarak varolagelmiştir. Sahip olduğumuz bellek de kendi varlığının üzerinde ve ötesindeki evrensel belleğin bir parçasıdır. Jung'a göre bizler, farkında olmadığımız ve varlığımızdan önce varolan bu bilinmez bilinçötesi düşünce alanına sahibiz. Belleğimizin bu bilinçötesi/bilinçdışı alanı, evrensel bilincin farkında olsa da bu dünyada bilinmez bir varlığa bürünerek kayıt yapma görevini sürdürür. İnsanoğlunun her daim ilgisini çeken ve onu keşfetmeye yönelten de bu kanlı canlı orada duran bilinmezliklerdir.

Jung, ruhun bilinç ve bilinçdışı içeriklerinin birbiriyle uyumlu şekilde işlev görmesinin önemini vurgulamaktadır. Bunun için insanın kendisinin öncelikle bir topluluğun anlamlı bir üyesi haline gelmesi yani bireyleşmesi gerektiğini söyler. Jung'a göre psikolojik boyutta gerçekleşen bu bireyleşme sürecinde insana kendi rasyonel bilincinin ötesinde bir dünyanın kapıları açılır. Bu dünya, Jung'a göre "anlam"ın kendisidir. O, eserlerinde anlam'ı, ulaşılmak istenen amaç haline getirmenin ve ona güvenmenin gerekliliğini açıklamaya çalışmaktadır.

Jung, aklın ötesinde kişinin kendilik imgesinde belirleyici olan bir anlamlılık arayışındadır. O, varlığın daha yüksek boyutlarını arar. Çünkü insan, bütün varoluşun nedenidir. Jung, nedenleri keşfettikçe insanı da bütünlüklü olarak keşfedeceğini düşünür. Kişinin zihni, hayalinde yarattığı imgelemin bir ürünüdür. Jung'daki bu düşünce, aslında sufi ilminin de kaynağını oluşturmaktadır. Sufilik, dünya hayatını hayal içinde hayal; yaratılmışları ise gerçek Varlığın gölgeleri olarak imgeler. Fakat burada Jung, bireyin kolektif boyutuna erişmek isterken; sufilerin tek gerçek olan varlığın kendisine ulaşmak amacıyla olup gölgelerle ilgilenmediği söylenebilir. Jung'da zihnin bilinmeyen bilinçötesi alanına ulaşmak için rüyalara başvurulurken; Sufilik ilminde rüyalar önemli olsa da ruhun alanlarına esasen tefekkür yoluyla ulaşmak hedeflenir. Anlaşılan odur ki; birbiriyle kıyaslandığında pek çok ortak noktada kesiştiği ve ayrıştığı görülen Batı'nın psikanalitik yaklaşımı ile Doğu'nun Sufi düşüncesini insanı ve onun kendilik bilincini kavramak noktasında daha detaylı ele almak gerekmektedir.

2.5. Sufî Psikolojisi ve İbnü'l-Arabi'de Varlık-Benlik İlişkisi

“İnsan olmasaydı ‘Varlık’ dilsiz olurdu. Var olurdu
belki fakat hakikati olmazdı.”
(Kojeve, 2001, s. 192).

Bir Hegel yorumcusu olan Rus asıllı Fransız filozof Alexandre Kojeve [1902-1968], yukarıdaki satırlarda insanın kâinat için önemini çarpıcı bir şekilde dile getirmiştir. Varlığı itibariyle dikkat çeken insanın ne olduğu sorusu, esasında tarihin her döneminde gündeme gelmesi nedeniyle güncelliğini korumaktadır. İradesini ne veya nelerin şekillendirdiği, Tanrı ve evren ile olan ilişkileri, varlığını sürdürüp geliştirebilmek için uyum sağlaması gereken yaşam dinamikleri hem bir birey hem toplumun bir üyesi hem de bir vatandaş olarak sorumlulukları, maddesel ve ruhsal varlığının delilleri gibi pek çok konu, insanın tartışılmaya değer olduğunun somut göstergeleridir. Dinî, ahlakî, felsefî birçok yaklaşım, insanın neliği konusunda kendi değer yargılarından ilham alarak birbirinden farklı açıklamalar yapmaya bugün de devam etmektedir. Verdikleri cevaplar farklı farklı olsa da bu yaklaşımların insanın karmaşık doğası nedeniyle çok yönlü bir varlık olduğu görüşünde birleştikleri söylenebilir.

İnsan doğasını ve eylemlerini anlayarak buna neden olan faktörleri kavrayabilmek, onun kişilik yapısının incelenmesi ile mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla konusu insan olan psikolojinin esas önemseydiği şey, onun davranışlarıdır ve bu davranışların temel belirleyicisi olarak bireyin kişiliği, bir adım öne çıkmaktadır. Kişiliği belirleyen ise kalıtsal özelliklerle birlikte belki de ondan daha etkili olan bireyin sosyal çevresi ve bu çevrede yaygın kabul görmüş kültürel yapıdır. Birey, kendini ait hissettiği grubun inanç sistemi ve değer yargılarını içselleştirdikçe kişilik yapısı da büyük ölçüde bu temeller üzerinden şekillenmektedir.

İnsanın düşünce ve eylemleri üzerinde oldukça etkili olan değer ve inanç sistemlerinin bir nevi bünyesinde kurumlaştığı en önemli kültür unsurlarının başında “din” gelmektedir. Bir toplumda yaygın kabul görerek bir yaşam biçimine dönüştürülen dini unsurları benimsemek, aynı sosyal çevrede yaşayan herhangi bir birey için büyük ölçüde beklenen bir durumdur. Çünkü toplum, kendi içinde paylaşılarak aktarılan inanç ve değer yargılarını içselleştiremeyenleri grup dışında bırakabilmektedir.

Toplumun değer yargılarını paylaşmayı reddeden bireylerin hem sosyal anlamda hem de kendi benlik dünyasında sorunlar yaşaması kaçınılmazdır. Nitekim insan davranışını belirleyen dini kabuller, bazı noktalarda akıl ile çelişse de insanlar arasında paylaşıyorsa bireye, toplumdaki diğerleriyle bütünleşme, onlar tarafından onaylanma ve sonuçta kendine güvenme duygularını kazandırır (Fromm, 1996a, s. 59). Dolayısıyla toplumun bireysel farklılıklara sahip olsalar da her bir üyesinden beklediği şey, yaygın kabul gören dinin gereklerine uygun davranışlar sergilemeleridir. İnsanlar, içinde buldukları sosyal çevreye ancak bu şekilde ait hissedebilecektir. Bu durum, zamanla keskin sınırları olan dini yaşam biçimlerini de beraberinde getirebilmektedir.

İnsanın kişiliği üzerinde önemli etkileri bulunan din, psikoloji ilminin de dikkatini çekmektedir. Batı’da din ve mistisizm üzerine yapılan birçok psikoloji çalışmasından bahsetmek gerekir. Pragmatizmin kurucusu olan ve din psikolojisi üzerine araştırmalarıyla tanınan Amerikalı filozof William James’in “The Varieties of Religious Experience” (1902) adlı eseri, Hegel bilimci ve Alman dinbilimcisi/teolog Rudolf Otto’nun “Mysticism East and West” (1932) adlı eseri ve mistisizm ve ahlaki görecelik üzerine çalışmalar yürüten İngiliz filozof Walter T. Stace’nin “Mysticism and Philosophy” (1960) adlı eseri, bu alandaki çalışmalardan yalnızca birkaçıdır.

Modern psikoloji tarihinde önemli bir yeri olan Psikanalitik yaklaşım dadin olgusu üzerinde fazlasıyla durmuştur. Herhangi bir dinin olmazsa olmaz diyerek savunduğu ilkelerin o dinin inananları tarafından ne şekilde içselleştirildiği ve yaşantılarına entegre edilip edilmediği, kurallara uyulup uyulmadığı, psikanalitik yöntemlerle bireyiniç dünyası (ruhsal durumu) incelenerek temellendirilmeye çalışılmıştır. Burada esas ulaşılmak istenen ise bireyin kendi kişiliğine ilişkin kanıların ve kendini algılama biçimini oluşturan benliği hakkında çıkarımlarda bulunmaktır.

Bir psikanalist olan Erich Fromm (1996a, s.83), dünyasal davranışında insanın, “sevgi” öğesinden uzak olduğunu söyler. Fromm [1900-1980]’un ifadeleriyle insan, din ile nitelendirdiği yaşamının bir bölümünde kendi günahkârlığı ile acı çeker. Günahlarıyla kaybettiği insanlığına yeniden kavuşmasının yolunu Tanrı’ya yaklaşmakta bulur. Bu yönelimde olan insanlar, kendi çaresizliği ve layık olmayışının bilincinde olarak Tanrı’dan bağışlanmayı dilemekte, bu davranışları ise onlara yeniden günahlarını hatırlatmaktadır. Fromm’a göre sürekli olarak kendilerine acı veren bir çelişkiye düşen insan, bilmediği bir güce teslim olarak kendisine ve diğer insanlara yabancılaşmakta, özgürlükten ve kişisel sorumluluktan kaçmaya çalışmaktadır.

Freud ise dini ötsel manada koruma içgüdüleriyle hareket eder. Eski dönemlerde insanın kendisini aşan doğaüstü güçlere tapınması süreçlerini Freud, insanlığın zorunlu ve gerekli olan gelişim aşamaları ile açıklamaktadır. Freud'a göre bu tapınma süreçlerinin yoğun gündemi, aslında insanlığı engellemektedir. Çünkü din, otoritenin tekelinde kurumlaşarak zamanla özünü yitirmiş, ahlaki içeriği yozlaştırılmıştır. Dolayısıyla hem tehdit eden hem de koruyan toplumsal sistemin bilinçaltı baskısından kurtularak yalnızca kendiliğinin gücüne inanan insan, özgür bir birey halini alacaktır (Freud, 1999; Fromm, 1996a, s. 41).

Freud başta olmak üzere özgürlüğü bu kadar önemseyen psikanalitik bakış açısına göre bütün büyük dinlerin en büyük handikapları, kitle organizasyonları haline gelerek kurumlaştıklarında kendi özgürlük ilkelerini hiçe saymış ve hatta buna ters bir tutum içine girmiş olmalarıdır. Onlara göre bu kuruluşlar, insanlara özgürlüklerini vermek yerine onları zincire bağlı tutmuşlar, Tanrı'nın kutsanması bir yana bırakılmış, onun adına konuştuğunu ileri süren gruplar, Tanrı'dan rol çalma yarışına girmişlerdir. Toplumlar da insanların davranışlarına biçim veren normların varlığı, bunlara karşı gelindiğinde "günah" ve "suç" kavramlarını yaratır. Günahtan bahsetmeyen ve çabasının çoğunu günahları bilmek ve üstesinden gelmek konularında yoğunlaştırmayan bir din yoktur (Fromm, 1996a, s.128-130).

Bir psikanalistin duruma yorumu böyledir çünkü psikanalizin görevi, çalışmalarında merkeze koyduğu insana gerçek olandan korkmadan onunla yüz yüze gelmek, sevmek, özgür olmak, kendi sorumluluğunu üstlenmek ve vicdanının sesini dinlemek gibi becerileri kazandırmaya çalışmaktır (Fromm, 1996a, s. 138). Batı'nın insan merkezli yaklaşım tarzı, adım adım öğrenmeyi, denemeyi, düzeltmeyi, bulmayı, kabullenmeyi sağlar. İnsanın algısı dışında Tanrısal bir gerçeklik bulunmadığını savunan Fromm'da da görüldüğü gibi insan merkezli bilimsel yöntemden hareket eden Batı, bilgiyi tarif ederken bütün sistematiği insanın algısına dayandırmıştır. Dolayısıyla insanı bir "bütün" içinde konumlandırmaz.

Doğu'da ise durum çok farklıdır. Doğu'daki ilmi birikimi karakterize eden, birlik ve bütünlük anlayışıdır. Doğu'da kendine özgü literatürü, yaşam pratikleri ve tarihsel zenginliği ile doyurucu bir geçmişe sahip olan İslam kültüründe özel bir dini yaşam ve ifade ediş biçimi olarak tasavvuf-sufilik ilmi karşımıza çıkmaktadır. Tasavvuf geleneğini özümsemiş pek çok mutasavvıfın sufi olma yolunda edindiği psikolojik tecrübeler, merak konusu olmaktadır. "Sufi tarikatlarının oluşumu, buralarda verilen

farklı manevi eğitim yöntemleri, yapılan temrinler (az yemek, az konuşmak, az uyumak gibi alıştırmalar) neticesinde edinilen kişilik özellikleri gibi birbiriyle ilişkili daha pek çok konu, tasavvufi yolda ilerleyişin psikolojik aşamalarının yanı sıra sosyolojik ve kültürel rolleri bakımından da verimli birer araştırma alanıdır” (Schimmel, 2018, s. 39).

Dokuzuncu yüzyılda Irak civarında yaşamış bir İslam filozofu ve mutasavvıfı olan Cüneyd-i Bağdadi [830-910], Tasavvuf’u en geniş anlamıyla, “Tasavvuf, çok ibadet etmekle çok oruç tutmakla değil, çok ihlasla, nefis cömertliğiyle öğrenilir” sözleriyle açıklar. Bağdadi, sufiliğin ilk örneğini Kur’an’da adı geçen sekiz peygamberde görmektedir. O, sufilerin cömertlikte Hz. İbrahim, rızada Hz. İshak, sabırda Hz. Eyyüb, işarette Hz. Zekeriyya, gurbette Hz. Yahya, seyahatte Hz. İsa, suf ve yün giymede ¹⁵ Hz. Musa ve fakr (yoksulluk) ile yalnız Allah’a muhtaçlıkta Hz. Muhammed’e tabi olduğunu aktarır (Schimmel, 2018, s. 48-49).

Cüneyd-i Bağdadi’den iki asır sonra İran civarında yaşamış bir İslam filozofu ve mutasavvıfı olan Abdülkadir Geylani [1078-1166]’nin Bağdadi’ye benzer bir düşünceyle, “*Tasavvuf, hâldir, öyle bir hâldir ki, o hâle kimsenin laf-söz ile varması mümkün değildir. Onun için bir fakire rastlarsan ilmine dayanarak onunla münakaşa etme, itirazda bulunma. Gönlünü almaya bak. Şunu iyi bil ki tasavvuf, sekiz hal üzeredir, merhamet ve şefkat, doğruluk, sadakat, cömertlik, sabretmek, sır tutmak, fakirliğini ve acizliğini bilmek ve Rabbine şükretmek*” (Geylani, 2013) sözleri, tasavvuf geleneğinin derinleşerek sürdürüldüğünü göstermesi bakımından önemlidir.

Bağdadi’den bu yana pek çok mutasavvıf, tasavvufun dünyayı, bencilliği tamamen terk etmeye hizmet ettiğini savunur. Bu noktada İslami öğretiyi derin bir felsefeyle

---

¹⁵ Abdullah bin Mesud’un rivayetine göre Hz. Peygamber, şöyle söylemiştir: “Rabbi kendisiyle konuştuğu gün, Hz. Musa’nın üzerinde yün bir elbise, yün bir cübbe, başında yünden bir külah ve yünden yapılmış şalvar vardı” (Tirmizi, 1734’ten akt: Erkaya, 2015). Enes bin Malik’in rivayetine göre de: “Resulullah, bir kölenin bile davetine gider, merkebe biner ve yün elbise giyerdi” (Kesir, VI: 10, 46-47). Bu nedenle rivayet odur ki; Hz. Muhammed ve Hz. Musa yolundan giden tasavvuf ehli, Allah’ın elçilerine olan sevgi ve hürmetlerini gösterebilmek adına yün elbiseler giyerek kendilerine suffi demişlerdir.

“Suffi” kelimesinin herhangi Arapça bir kelimeden türemediğini iddia edenlerin yanı sıra kelimenin kökeni noktasında uzlaşamayanlar; çölde yetişen bitki anlamına gelen “sufane”, duru ve temiz anlamında kullanılan “safa-safvet”, halka hizmet eden anlamındaki “benu’s-sufe”, “sıfat” ve Yunanca hâkim veya filozof anlamlarına gelen “sofia” gibi kelimelerden türetilmiş olabileceğini ifade etmişlerdir. Başka bir rivayette ise “Suffi” kelimesi, Hz. Peygamber’in evinin yanında fakirlerin ikamet ettiği odalar olan Ashab-ı Suffe isminden türetilmiştir (Yılmaz, 2022).

deneyimleyen Sufî mutasavvıflar ile Allah'ın emir ve yasaklarını gözeterek ibadet eden diğer insanların içselleştirdikleri dini inanış, idrak ve şekil bakımından farklılık göstermektedir. “Buhari”, “Müslim”, “Tirmizi” gibi hadis kaynaklarında¹⁶ yer verilen Hz. Muhammed'in, “*Yarın ölecekmiş gibi ahiret hayatı için, hiç ölmeyecekmiş gibi ise dünya hayatı için çalışın*” hadisi, her Müslümanın iki dünya hayatı arasında dengeli bir düşünce ve yaşayış biçimini benimsemesi adına adeta bir yol göstericidir. Fakat tasavvuf düşüncesinde insana en asgari yaşam seviyesinde dünya hayatına bağlı kalması öğütlenmektedir. Bunun nedeni, bu dünya hayatının tamamıyla bir rüya ve aldanma yeri olduğu; insanın bu aldanıştan kendisini muhafaza ettiği ölçüde özüne yaklaşacağı inancıdır.

Tasavvuf, insanın bu dünyada hiçbir şeye sahip olmaması, hiçbir şeyin de insana sahip olamaması gerçeğinin idrakine varabilme, benliğini Allah'a kurban ederek ruhu özgürleştirme, Hakk ile bir olma yolu olarak ifade edilmektedir (Schimmel, 2018, s. 39). Bu yolda kendini vakfeden mutasavvıfların yaşantılarını sembolize eden en önemli duygu ise; varlığın kaynağı olan sonsuz yaratıcı güce ulaşmak arzusudur. Sufi epistemolojisinde bu duyguya erişmek, ancak insanı merkeze koyan dünyevi ihtirasları alt ederek mümkün olacaktır. Çünkü Sufilik, bizleri dünya hayatında yanlış sevk eden ilk nedenin; insan ile onu yaratan Allah'ı birbirinden ayrı iki varlık olarak düşünmek olduğunu savunur. Oysa varlık, tektir ve bütünlük halindedir.

İslam dininde Allah'ın bilinmek için kendi ruhundan, nurundan üflediği ve yeryüzündeki halifeleri olarak gördüğü insanı dünya hayatı ile buluşturduğu inancı vardır (Arabi, 1971, s.236). Fakat insan, kendisini Varlığın kaynağından ayrı birer “ben” olarak tahayyül ettikçe Allah'tan uzaklaşmakta, bir bakıma O'na verdiği sadakat yeminini bozmaktadır. Çünkü insan, “nisyan” yani “unutan” demektir ve özünü unutarak yanlıştan yanlış sürüklenmektedir. Hatalarından dönmek için idrak noktasında bir devrim gerçekleşmelidir. İşte tasavvuf hayatı, insanın kişiliğine, davranışlarına ve duygularına ilişkin ne varsa Varlığın kaynağına yani özüne döndürmek için çaba göstereceğinin sözünü verir.

Bazı özel ibadetler, perhizler, tekrarlanan ritüeller ve gözlemlenebilen fakat nedensellik paradigması ile açıklanamayan “keramet” denilen olaylar neticesinde

---

¹⁶ Doğruluğundan emin olunması için sağlam şartlar ve deliller taşıyan hadisleri aslına uygun şekilde kaleme aldıkları yaygın kabul gördüğünden “Buhari”, “Müslim”, “Tirmizi” gibi kaynaklar, “sahih” hadis kaynakları olarak adlandırılmaktadır.

insanlar, kendi benliklerini öldürerek Varlığın bütüncül bilincine ulaşmaktadır. Dolayısıyla bir benlik tecrübesi yoluyla kutsallığın kaynağına yaklaşmak için hem içsel manada hem de sosyal yaşamlarında önemli fedakârlıklarda bulunan suffi bireylerin, modern psikoloji biliminin dahi açıklamakta zorlandığı parapsikolojik¹⁷ durumlarla zaman zaman karşılaştıkları ifade edilmektedir (Karacoşkun, 2007, s. 76).

İnsan, fizik âleminde görme, duyma, konuşma gibi birçok kabiliyetini ruhu sayesinde kavramaktadır. Bu nedenle beden ve ruhtan meydana gelen insanın ruh yönü, tasavvufta daha önceliklidir. Suffi ilminde ruh, sonu olmayan evrensel bilincin insandaki tecellisi olarak görülmektedir. Dolayısıyla insan, dünya giysisinden sıyrıldığında ruh, gerçekliğe uyanarak sonsuz Varlığın kendisi ile bir bütün olur. “Cüneyd-i Bağdadi’ye göre suffi kişi, ferdiyetini tamamen kaybettiği bu mertebeye ulaştıktan sonra tekrar kendi beşerî ferdiyetine döndürülür. Artık o, beşerî özelliklerinin yanında Allah’ın huzurunda yaşamaktan elde ettiği yepyeni bir şahsiyet de taşıyarak etrafına ışık saçacaktır. İsteddiği zaman o ilahi huzura çıkacak, kendini dünyadan yok edecek ve tekrar dünyevi varlığına dönecektir. Böylece o, aynı anda var-yok; yok-var olacaktır” (Ateş, 1969, s. 105).

Bağdadi, tasavvufu; “*İlahi Kudret Sahibi’nin, seni sende öldürüp, Kendinde ebediyen diri kılması*” olarak açıklar. Buradaki ölmek eylemi, suffilikte “ölmeden ölmek” mertebesi ile açıklanmaktadır. Psikanalist Jung da Bağdadi’ye benzer şekilde insanın, ruhu bedenden ayrılmadan önce dünya hayatında, sonsuzluğu içsel olarak tadacaktır. İçten içe kendisini her şeyin merkezinde ve her yaratılmışın üzerinde gören insan, maddeden sıyrıldıkça mana boyutuna geçer ve böylece ruh, “hiç olma” yolunda halden hale tekâmül ederek olgunlaşır. Görüldüğü gibi Suffilik, tekâmül prensiplerine dayalı gelişme gösteren bir insan ruhuna kavuşmayı arzu eder.

---

¹⁷ Parapsikolojik deneyimler, fiziksel duyular temelinde açıklanamayan bu nedenle psikolojinin alanına girmeyen olağanüstü psikolojik durumları kapsamaktadır. Bu çeşit deneyimler, tarihin her döneminde her toplumda görülmektedir. Parapsikolojik olgular, genellikle dinsel inanç ve ayinlerin bir parçasıdır. Onların Tanrı’nın ya da doğaüstü varlıkların doğal süreçlere mucizevi biçimde müdahaleleri olduğu düşünülmektedir (Rzyl, 1970: 6). 1800’lü yılların sonlarına doğru çeşitli kuruluşlarca yapılan araştırmalarla ilk temelleri atılan ve ilk defa 1920 yılında Dr. J. Rhine’in kullanmış olduğu Parapsikoloji terimi, psikoloji ötesi anlamına gelmektedir. Parapsikoloji, ruhsal yetileri ve düşünce gücü ile ilgilenen ve bazı bilim insanları tarafından hala bilim olarak görülmeyen bir araştırma alanıdır. Bugün başta Amerika ve Rusya olmak üzere Japonya, Çin, İngiltere gibi güçlü birçok ülkede parapsikoloji laboratuvarları bulunmaktadır. Parapsikolojinin, daha içsel yönleriyle keşfedilmesi gereken insanoğlunun biyolojik yaradılışının dışında ruhsal bir varlık olduğunu kanıtlar nitelikte bir bilim dalı olduğu söylenebilir.

“Sufî düşüncesinde ruh; madeni, nebati, hayvani, insani, ruhi, sırrı ve sırların sırrı boyutlarında olmak üzere yedi bilinç düzeyine sahiptir. Tasavvufta hedef, hepsinin denge ve uyum içinde işlemesidir” (Frager, 2003, s. 30). Buradaki denge, Allah’ın rızasını kazanmak için Hz. Muhammed’in yolunu düstur edinerek insanlara sevgi ve merhametle davranmak ile sağlanacaktır. Bu yolda dosdoğru ilerlemek, insanlar arasındaki mizaç farklılıklarının dikkate alındığı bir mutasavvıf eğitimi esas alınarak mümkün görülmektedir. Her ne sebeple olursa olsun bu eğitim sürecine giren bireylerden, ruhun bu yedi bilinç düzeyini aşama aşama geçerek kâmil insan olma yolunda ilerlemeye gayret göstermeleri beklenmektedir.

Onüçüncü yüzyılda Anadolu’da yaşamış büyük tasavvuf ehli Mevlânâ Celaleddin-i Rumi [1207-1273], insanın bilinç düzeyinde yaşayacağı benlik dönüşümünü dünya hayatındaki ihtiyaçları üzerinden okumaktadır. Mevlânâ’ya göre kâinatta sürekli bir anlamlılık arayan insanın fiziksel ihtiyaçları, bir süre sonra içsel sorgulamalarında tam bir tatmin yaşayamamasına neden olacaktır. Böylelikle insan, fiziksel düzlemde bulamadığı cevabı, manevi düzlemde aramaya koyulur. Burada ihtiyaçların fiziksel olandan manevi olana doğru yaşadığı değişimin her safhası ise Mevlânâ’da, benlikteki dönüşümün habercileri niteliğindedir.

İnsanın muazzam doğasını keşfetme yolculuğunda hümanist psikoloji ekolünün öncülerinden olan Amerikalı psikolog Abraham Harold Maslow [1908-1970], tıpkı Mevlânâ’da olduğu gibi ihtiyaçların bir sistem dâhilinde geçirdiği değişmeyi ele almaktadır. Davranışların ve seçimlerin ihtiyaçlar üzerinden şekillendiğini savunduğu “A Theory of Human Motivation” (1943) (İnsan Motivasyonunun Bir Teorisi) adlı makalesinde insan ihtiyaçlarının bir hiyerarşi içerisinde beş aşamalı olarak gerçekleştiğini gerekçeleriyle açıklar. Maslow, yine Mevlânâ’ya benzer bir biçimde insan ihtiyaçlarını yeme, içme, barınma gibi fizyolojik ihtiyaçlardan başlatır. Sonraki basamaklara sırasıyla güvenlik, sevgi-aidiyet, saygı-değer ihtiyaçlarını koyan Maslow, son basamağı “kendini gerçekleştirme” ihtiyacına bırakır.

Maslow, en yüksek potansiyeline erişerek kendini gerçekleştiren bir insanın dahi yaşamdaki benlik arayışının devam ettiği görüşündedir. İnsanın kendini aşma ve daha yüce bir amaca hizmet etme isteği, hiç kuşkusuz duygu ve değer bütünlüğü sağlayan motivasyonunda devam ettirecektir. Maslow’a göre, insanın içsel dünyasıyla ilişkili olan ve “meta motivasyon” olarak adlandırdığı bu aşkın ihtiyaçların tatmin edilmesi, ancak benliğin ötesindeki bilinmeyenle yüzleşerek mümkün olacaktır.

Batı'da mistik tecrübe olarak adlandırılan sufilik eğitimi gören Kaliforniya Devlet Üniversitesi psikiyatri profesörü Lynn Wilcox (2001, s. 179-180)'a göre sufi kişiler, kendini gerçekleştirmiş bireylerdir. Wilcox, kendini gerçekleştirmiş insanı; bilinçli olan, mekanik olmayan ve diğerlerinden daha çok işlev gören bir kimse olarak açıklar. Wilcox, 1994 yılında "Sufism and Psychology" adıyla yayımladığı kitabında modern psikolojinin insan hayatını anlamlı kılmaya yetemediğini; dolayısıyla sufi yaşantının psikolojik manada önemli işlevlere sahip olduğunu savunur.

Wilcox, ruhsal ve metafiziksel olarak gerçekleşen kendini gerçekleştirme sürecine nasıl ulaşılabileceği konusunda somut göstergelere erişilemeyeceğini dile getirir. Ancak yaşadığı tecrübeler neticesinde birey, daha üst bir konum olan kâmil insan noktasına ulaşacaktır. Wilcox'a göre kâmil insan, yumuşak kalpli, sevgi dolu, samimi bir tevazuya sahip, Tanrı'nın farkında olarak Ona itaat eden, uyumlu ve bencillikten arınarak İlahi olanla birleşen gerçek şifayı bulmuş bir insandır. Tüm bu nitelikleriyle sufi birey, üstün ruh sağlığı özelliklerine sahip demektir.

Esasında Tasavvufun tıpkı bir psikoterapi gibi olduğu söylenebilir. Ancak geleneksel psikoterapi, nevrozlu bireylerin hasta olan ruh durumlarını iyileştirerek onları insanlığa kazandırmayı amaç edinir. Tasavvuf düşüncesinin pratik hedefleri ise insanlık adına katlanılamaz kişilik özelliklerini daha kabul edilebilir seviyelere getirmek, kalbin derinliklerini keşfetmek ve böylece Varlığın kendisine ulaşmaktır (Frager, 2003, s. 155). Bu süreçte akıl, kalbi es geçmeden ona yönelir ve onunla birlik içinde olursa kişi, olumlu davranışlara yönelecektir. Diğer türlü nefis, kendi arzularını kalbe ihtiyaç duymadan gerçekleştirmenin yollarını arayacaktır. Dolayısıyla ruh ile bağlantıları göz önüne alındığında kalp, akıl, nefis gibi çeşitli psikolojik mekanizmalara ayrıntılı şekilde değinmek gerekmektedir.

Ruh ile ilintili merkezi işleve sahip bir psikolojik mekanizma olan kalp, Sufi psikolojide insanın derin zekâsını ve irfanını içermektedir. Kalp, sezgi veya tefekkür ile elde edilen bilgi olan gnosisin ve marifetin mekânı olan kutsal bir mabed olarak görülür. Sufi ideali de yumuşak ve şefkat dolu bir kalp geliştirerek kalbin kavrayışını artırmaktır. Hem fiziksel yaşantının hem de ruhsal varlığın temel dayanağı, kalptir. Özellikle ruhsal manada sağlıklı bir kalp, her türlü olumsuz etki ile başa çıkabilecek kapasitededir ve sonuçta güçlü ve huzurlu bir kişiliğe karşılık gelir (Frager, 2003, s. 30; Karacoşkun, 2007, s. 82).

Bireyin temel ahlaki öze ulaşması bağlamında kalp, bir tür yol göstericidir. İnsanın kalp gözü açıldığında, eşyanın yapay dış görünüşünün ilerisini görüp sözlerin ardında gizlenen hakikati duyabileceği bir mertebeye yükseleceği bildirilmiştir. Kalp, aynı zamanda sevginin mekânıdır, kutsal mabedidir. İbnü'l Arabî'nin deyişiyle her şey, sevgiyledir. Yine Arabî'ye göre varlık, esasında Yaratıcısından başka kimseyi tamamen sevemez. Fakat yine de başkalarını sevmeyi öğrenen insan, Yaratıcı'yı daha çok sevecektir. Bu nedenle sufiler, her bir insanın Yaratıcıya ulaşabilecekleri bir kalbe sahip olduklarından ötürü sevmeyi hak ettikleri görüşündedirler (Spiegelman, 1994, s. 128; Frager, 2003, s.28, 30). Dolayısıyla tasavvuf düşüncesinde gönül yıkmak, samimi bir kalp ile yapılan ibadetleri dahi yok etmeye yetecek kadar tehlikelidir.

Nefs, kişilikteki içgüdü, istek ve eğilimler bütünü olarak ifade edilebilir. Sufi psikolojide nefis ya da benlik, insan zihninin, bilincin ve bilinçdışının kaynağı olan pşışenin düşmanı olarak görülse de içsel muhasebe ilebu durumun tersine döndürülebileceği görüşü hâkimdir. Tasavvuf ilmi üzerine eğilen pek çok kaynakta nefsin ilk mertebesi “nefs-i emmare”, en son mertebesi ise “nefs-i safiye” olarak ifade edilir. En aşağıda görülen kötü nefis düzeyi, insanı manadan ayırıp maddeye yönelten her şeyi içine alır. İnsanı kendisine ve sevdiklerine zarar vermeye yönelten, ona kötülüğü emreden bir acı ve ıstırap kaynağıdır (Frager, 2003, s. 29).

Kötü nefsin kökeni, genellikle derin bilinçaltında yer alan egoist güdülerde aranmalıdır. Batılı psikolog, psikiyatır ve filozofların önemli bir kısmı, benliğin bu halini doğal ve insani karşılarken; Sufi psikolojisinde kötü nefis, en ağır sapkın düşünce ve algılayışların kaynağı olarak görülmektedir. Tasavvuf, kötü nefsin içsel bir sorgulama ile farkedilip dönüştürülebileceğini; bu sayede kişinin öz-disiplin geliştirdikçe başkalarına baktığında kendini görebileceğini ve sonuçta güçlü donanımlara erişeceğini müjdelir (Frager, 2003, s. 29-30).

Nefs-i safiye aşamasında ise kişilik, ilahi kanaldan gelen feyz ve ilhamı hiçbir kayıp ve bozulmaya uğratmadan yansıtan kusursuz nitelikteki bir kristal gibidir. Bu aşamada nefis yani benlik, tamamen aşılmıştır. İnsan, kendinden “Ben”i attıkça Hakk'tan ayrı bir benlik ya da kimlik emaresi kalmamış; ikisi arasındaki her türlü sınır ortadan kalkmıştır. Çünkü nihai hedef olan Allah'a ulaşılmıştır. Çok nadir karşılaşılan ve bir başarı olarak görülen bu dönüşümün yalnızca peygamberlerde ve evliyalarda bulunduğu düşünülmektedir (Frager, 2003, s. 100-101).

İnsanın nefesine bağı en önemli hazinesi ise akıldır. Akıl, kadim zamanlardan bu yana hep merak konusu olan, üzerine sürekli sorgulamaların yapıldığı ve sınırları hala bilinmeyen bir alandır. İnsan, akli vasıtasıyla algılar ve edindiği bilgileri zihnine kaydeder, sonrasında bu bilgileri kullanır ya da kullanmaz. Sokrates, Platon ve Aristo¹⁸ gibi ilkçağ filozofları daaklı oldukça önemli görürler. Onlar, insanı bilgisizlik, politik esaret gibi her türlü boyunduruktan kurtararak özgürleştirecek olantek otoritenin ve mutluluğun kaynağının akıl olduğunu savunur. İlkçağ filozoflarının akla olan inancı¹⁹ akıl ile ilişkili olmayan herhangi bir otoriteyi reddettiklerini göstermektedir.

İnsanlığa bir lütuf olan akıl, aynı zamanda onun için bir lanetlenmedir. Çünkü insanları sürekli olarak kendilerindeki çözümü mümkün olmayan karşıtlıklarla uğraşmaya zorlar. Bu da onu diğer canlı türlerinden ayıran kaçınılmaz bir dengesizlik haline sürüklemektedir. İnsan, kendi yaşamını kendi başına yaşamak zorunda olan, sıkılan, hoşnutsuzluk duyan ve cennetten atılmış olduğuna inanan tek canlı türüdür. Geri dönüş mümkün olmadığından insan, aklını ve düşünce gücünü doğaya ve kendine egemen olacak biçimde geliştirmek ve hep ileriye bakmak zorunda hisseder (Fromm, 1996a, s. 47; Karacoşkun, 2007, s. 81-82; Tokmakoğlu, 2012, s. 68; 83).

Artık insan, hakikatini akıl ile arayamaz. Bununla ilgili olarak onyedinci yüzyıl Fransız düşünürü ve varoluşçu felsefenin temsilcilerinden olan Blaise Pascal [1623-1662], “*Artık kendiniz için ne muhteşem bir paradoks olduğunuzu anlayın. Kendinizi aşağılayın, akıl güçsüz; susun, doğa aptal; insanıninsanı sınırsızca aştığını öğrenin ve bilmediğiniz hakiki durumunuzu efendiniz olan Tanrı’dan dinleyin*” (Pascal, 1942) sözleriyle insan aklının sınırlı olduğunu dile getirmiştir.

Derin düşünce tarzı ve açıklamaları ile Tasavvufa yeni bir boyut kazandırdığı için “*Şeyhü’l Ekber*” (en büyük şeyh) olarak anılan Endülüs’lü İslam düşünürü ve mutasavvıf Muhyiddin İbnü’l-Arabi [1165-1240], “*Fütihat-ı Mekkiye*” adlı eserinde

---

¹⁸Bu filozofların düşünce ve ahlak üzerine yaptıkları akli sorgulamaların psikolojik bir boyutunun olması, içinde buldukları Antik Çağ’ın “ruh araştırmacıları” olarak adlandırılmalarına zemin hazırlamıştır.

¹⁹Akla atfedilen değer, Aydınlanma Çağı filozofları tarafından daha da yüceltilmiş; fakat Aydınlanma sonrasında büyük ölçüde gerçek anlamından uzaklaşmaya başlamıştır. Artık aklın yerini madde, eşya ve insanı yalnızca bir makine olarak gören zekâ almıştır. Dolayısıyla psikolojiye, insana mutluluk ve erdem getirecek olan bir ruh eğitimi olarak bakma geleneği ortadan kalkmıştır. Akademik psikoloji de artık doğa bilimlerinin laboratuvar yöntemleri olan ölçme ve sayma gibi işlemlere özenerek ruh dışındaki her şeyle uğraşır olmuştur. Sonuçta psikoloji, temel konusu olan insan ruhuna uzak bir bilim haline gelmiş, artık mekanizmalar, içgüdüler incelenmeye başlamıştır. İnsana özgü akıl, sevgi, vicdan ve değer yargıları unutulmuştur (Fromm, 1996a: 20-21).

“akıl” kelimesinin Arapça “ikal” kelimesiyle aynı kökten geldiğini ifade eder. İkal, hayvanın kaybolmaması için bir yere bağlandığı ip ya da zincir anlamlarında kullanılmaktadır (Almond, 2012, s. 34). Yani Batı’nın Aydınlanma Dönemi ile birlikte bilimin kaynağı olarak gördüğü ve neredeyse sınırsız bir irade attettiği akıl, İbnü’l-Arabi’de insanın benliğini (cüzi irade) sınırlayan, belirli bir kalıba sokan, dolayısıyla aşkın olan Varlığın kendisine (külli irade) erişmesini kısıtlayan yalnızca bir araçtır. Akıl, benlik ile Varlığın yalnızca kısıtlı bir ilişkisine işaret eder. Bu nedenle benlik, Varlığın bütünü ile bir olma sürecinde kendi aklından daha fazlasına ihtiyaç duyacaktır.

Kâinatta hemen her şey bir iradenin itaatine bağlı olarak uyumluluk gösterirken insan, akıl yanılması ile kendini bu sistematığın dışında tutmaktadır. Çünkü benlik, bu dünyadaki çabalarının yoğunluğuna bağlı olarak iktidarının ve evrendeki tanınmışlığının biteceğini düşünür durur. Fakat yine de sonu değiştirmeye gücü yoktur ve teslim olmak zorundadır (Tokmakoğlu, 2012, s. 68; 83).

İbnü’l-Arabi, sınırsız ve sıfatsız olan, bütün eylemlerin esas nedeni olan ancak bunların hiçbirisi ile adlandırılmayan İlahi Varlığı, akla dayanarak bir kalıba sokma gayretindeki felsefecileri ve ilahiyatçıları eleştirir. Muhyiddin Arabi, aklın insanı sınırladığını, farklı kalıplara giremediğini, yani Allah’ın tecellileriyle birlikte halden hale geçemediğini savunur (Almond, 2012, s. 29). Çünkü Allah, hiçbir yaratığın idrak edemeyeceği şekilde zaman ve mekân dışıdır, ezeli ve ebedidir. Sufiliğin hangi mertebesinde olursa olsun sınırlı irade özelliği ile yaratılan bir insan, akli ile Varlığın sonsuz iradesine tam anlamıyla ulaşamayacaktır.

İbnü’l-Arabi’den önceki sufiler, Allah’ın, kulunun kalbine onun eğilimi ve gücü ölçüsünde tecelli ettiğine inandıklarını bildirmişlerdir. Bu anlamda İbnü’l-Arabi’nin kendisinden önceki mutasavvıflardan farklı düşündüğü söylenebilir. Arabi’nin Allah’ın tecellisi ile halden hale geçebilme kudretine sahip olduğu için akıldan üstün tuttuğu kalp, Varlığa ulaşmak için gerekli olandır. O halde Arabi’ye göre öncelikli olarak yapılması gereken; aklın yerine kalbi koyarak kemal mertebesine yani mutlak akılcılık mertebesine sıçramaktır²⁰ (Chittick, 2016, s. 350).

---

²⁰ İbnü’l-Arabi’nin kalbe yaptığı vurguya benzer bir şekilde Mevlânâ, Allah’ın insanın kalbine girmekten mutluluk duyduğunu vurgular. Mevlâna, Mesnevi’inde “Allah, Kabe’ye hiç girmede fakat benim kalbimden de hiç çıkmadı” sözleriyle Allah’a olan aşkı hiç bıkmadan dile getirir. Arabi’nin “Varlık ile bir olma, bütünleşme” diyerek kastettiği şeyi Mevlâna yine benzer bir şekilde “insan

Muhyiddin metodolojisinin en önemli özelliklerinden biri, insanı külli gerçeklere ulaştıran ilmin ancak aşk ile elde edilebileceği, hatta ilmin bizzat aşk olduğu düşüncesidir. Arabî'ye göre ilim, insanın Allah ile vuslatıdır ve bu vuslatın da aşksız gerçekleşmesi mümkün değildir (Kurtkan, 1989, s. 111). Aşk ise akıl ile değil; kalp ile nasip olur. Akıl, bizi yanılsamalara maruz bırakır. Çünkü âlem, bir illüzyondur-kastedilen birbirinden apayrı olsa da Baudrillard'da da benzer bir söyleme rastlanır-, dolayısıyla bir gerçekliği de bulunmaz. Âlem, Allah'ın Varlığı dışında kendiliğini devam ettiren ayrı bir gerçeklik hissiyatı uyandırır da bir hayalden ibarettir (Arabi, 2016, s. 106).

İlkçağ filozoflarından Platon'un gerçek bilginin kökenine ilişkin İdealar Teorisi'ni dayandırdığı gölge metaforu ile tam olarak benzemese de İslam filozofu Arabî'nin de gölge metaforunu kullandığı söylenebilir. Ona göre yaratılmış canlı cansız her şey, Varlığın gölgeleridir. Arabî'nin inancında “ben”, “sen” “öteki” yoktur, yalnızca gölgeler vardır. “Gölge, farklı suretleriyle gölge olma niteliğinden bir şey kaybetmiyorsa âlem de özünde Allah'ın gölgesi olma vasfını yitirmez” (Arabi, 2016, s. 107). Öyleyse bütün varoluş, hayal içinde birer hayaldir.

Muhyiddin Arabî, var ile yok arasına keskin bir sınır çizer. Gerçekte mutlak olarak var olanın Allah; Onun dışındakileri de mecazen var olan mümkün varlıklar olarak görür. Mümkün varlıklar, bizatihi mutlak varlığın görünüşleridir. Yani varlıkta ikilik yoktur; her şey, bir bütünlük halindedir. Bu bilgidен hareketle Kurtkan (1989, s. 119), bütünlüşme terbiyesini tavsiye eden görüşleri doğrultusunda Muhyiddin Arabî'nin bir ölçüde sosyolojist sayılabileceğini söyler.

Descartes, “sistematik şüphe” adını verdiği bir usul ile sağlamlığından şüphe edemeyeceği tek bilgi olarak kendi benliğini bulmuştur. Muhyiddin Arabî de tıpkı Descartes gibi dünyevî /mecazî varlığı topyekûn inkâr etse bile herhangi bir kimsenin bizzat kendisini inkâr edemeyeceğine işaret eder (Kurtkan, 1989, s. 114). Fakat insanın Mutlak Varlığı yani Allah'ı unutarak kendi gölge benliğinde kaybolduğunu söyler. Varoluşçu felsefenin temsilcilerinden olan Martin Heidegger [1889-1976] felsefesinde

---

benliğinin ilahi benlikte yok olması” şeklinde açıklar. İnsanın nefsinin, İlahi güneşin huzurundaki bir muma benzetir. Özü vardır, öyle ki üzerine konan pamuğu aleviyle yakıp tüketir; fakat Güneş varken ışığının bir hükmü ve gerçekliği yoktur. Dolayısıyla Mevlana'ya göre “Ben Hakk'ım” demek büyük bir tevazuyken; “Ben kulum” demek büyük bir iddiadır. “Ben Hakk'ım” diyerek aslında ben yokum, hiçbir şey değilim, yalnızca Hakk var demek istenir. Diğer türlü kulluğunu öne çıkaran ise kendisini Hakk'tan ayrı görür. Oysa Varlıkta ikilik olamaz, birlik ve bütünlük esastır (Rumi, 1898: IV, 36-71-73; 84).

de öne çıkan bir “unutma problemi” söz konusudur. Ancak Heidegger, unutma eylemine vurgu yaparken İlahi bir Varlığı kastetmemiş; varlığın kendisini unutmaktan bahsetmiştir. Heidegger, aklın varlığa perde olduğunu dolayısıyla benliğe yönelen insanın varlığı unuttuğunu anlatmaya çalışmaktadır. Heidegger’in bu noktada Arabi’nin düşüncesine yaklaştığı söylenebilir.

Sufî disiplinde Varlığın Birliği, bilinen tabiriyle “Vahdet-i Vücut” düşüncesini en geniş çerçevede ele alan Muhyiddin Arabi, Doğu kültüründe tanınmakla kalmamış Batı’nın da dikkatini çekmiştir. Vahdet-i Vücut inancı ile Arabi, mecazi varlık görüşlerini Mutlak Vücut’un isim, sıfat ve suretlerinin bir yansıması ve tecellisi sayar. Âlemin idaresi, zihinde meydana gelen kavramların tümünden önce gelen Allah’ın elindedir (Arabi, 1971, s. 168).

İnsanın hem kendi varlığını Mutlak Varlığa dâhil farz etmesi, hem de o varlığı müşahade edebilmesi nasıl mümkün olur? İşte Muhyiddin Arabi, böyle bir araştırmayı ilim ile dinin müşterek sahası olarak kabul etmekte ve hakiki imanın müşahade ve keşfe dayalı bir ilim olduğu tezini savunmaktadır (Kurtkan, 1989, s. 115). Arabi, kesin bir yargıya ulaşmak adına belirli bir sistem ve kurallar çerçevesinde gerçekleştirilen deney ve gözlem yönteminin, Varlığı anlamlandırma sürecinde yetersiz kaldığını söyler. Arabi’nin amacı, bir sistem geliştirerek Varlığa ulaşmak değildir.

Muhyiddin Arabi’ye göre insan, Rabbine dair fikir sahibiyse işte bu fikir aracılığıyla Allah’a yönelir (Almond, 2012, s. 29). Bu fikre erişmek ise akıl ve kalbin ortak çabasıyla gerçekleştirdiği “içten müşahade metodu”²¹ ile mümkündür. Bu nedenle Arabi, bilindik yöntemlerin aksine gerçeği aramak niyetindeki bir yolcunun gittiği yolu çok da önemli görmez. Burada asıl önemli olanın insanoğlunun benlik uykusundan ve dünyevi alışkanlıklarından sıyrılarak arınması ve Allah’a yönelmesi olduğunu söyler. Şayet gidilen yol, bu amaca hizmet ediyorsa içten müşahade o ölçüde başarılı olacaktır. Arabi’nin aşk ile kaleme aldığı şiir ve hikâyelerinden oluşan eserleri, onun içten müşahade metodunun adeta can bulduğu birer hazine niteliğindedir.

---

²¹ İçten müşahade metodu, bütün sosyal ilişkileri ve sosyal değişimleri, Freud gibi cinsel içgüdülere ve Tarde gibi taklit içgüdülerine dayandıran düşünürler tarafından da uygulanmıştır. Fakat onların, hem birey psikolojisinin sosyal yaşam üzerindeki rolünü ve etkisini tek yönlü olarak ele alma hem de toplumun bireyi etkileme gücünü yeterince dikkate almama yanılığına düşerek açıklamalarında kendi kendileriyle çeliştikleri söylenebilir. Çünkü onlar, bir taraftan birey ve toplumun birbirinden ayrı olduğunu söylerken diğer taraftan birey psikolojisinin toplumdaki değişimlerin temel gerekçesi olduğu iddiasındadır. Kurtkan’a göre Muhyiddin Arabi ise kendi içinde tutarlı bir düşünce sistemini ortaya koyabilmiştir. Çünkü o, sebeplerin mecazi karakterlerini öne sürse de çok sebepli açıklamaları kabul etmiştir (Kurtkan, 1989: 119).

Dünya varolduğundan bu yana sürekli sorgulayarak bilginin kaynağına ulaşmak isteyen insanoğlu, madde ve mana boyutunda ilim içinde ilim keşfederek çok yol katetmiştir. Ancak fert bazında değerlendirilirse insan, kendi içine yani benliğine dönerek bireysel varoluşunu sorguladığında en azından bugün için mükemmel insana eriştiği söylenemez. Rousseau, “*Emile*” adlı eserinin giriş kısmında (Rousseau, 1931), “*Şeylerin Yaratıcısı'nun elinden çıktığında her şey iyidir; insanın elinde ise her şey yozlaşır*” demiştir. Dolayısıyla mükemmel insan olmak, Varlığın asıl kaynağına benzeyerek Yaratıcı'ya yaklaşmakla mümkün görünmektedir. Bu düşünce; her ne kadar birbirinden apayrı yöntemlerle yola çıksalar da Freud, Fromm gibi psikanalistler ile Bağdadi, Geylani, Mevlâna ve Arabi gibi sufi düşünürler için de böyledir. Dolayısıyla onlara göre insan, sevgi, hoşgörü, adalet, doğruluk, cömertlik gibi ahlaki ölçütler noktasında tutarlı davrandıkça mükemmel insana yaklaşacaktır. Oysa Fromm'un da eserlerinde sıklıkla dile getirdiği gibi içinde bulunduğumuz şu dönem, insanın varoluş gayesinden uzaklaştığı, kendi iç gerçekliği ve özü ile ilişkilerini yitirdiği, yaşamını kuşatan belirsizliğin ve korkunun gölgeleri arasında deliliğe çok yakın olduğu ruhsal bir kargaşa, şaşkınlık ve aldanma çağıdır denilebilir.

3. TOPLUM VE DEĞİŞME

3.1. Düşünsel ve Sosyolojik Temelleriyle Toplum Olgusu

Kantçı duruşa göre doğa, düşünen özne yani akıl içerisinde vücut bulur. Fakat zihin yetileriyle diğer bütün canlılardan üstün olduğu kabul edilen ancak doğaya tek başına hükmetmek noktasında hepsinin gerisinde kalan insanoğlu, amaçlarını ne hayvanlar gibi sırf içgüdüyle ne de akla dayanan dünya yurttaşları gibi önceden çizilen bir plan dâhilinde yürütmezler. Dünyaya geldiği ilk andan itibaren yaradılışı gereği başta annesine duyduğu sınırsız ihtiyaç, aslında insanın doğa karşısındaki çaresizliğinin bir göstergesidir. Modern tarihyazımının sosyolojinin ve iktisadın öncülerinden kabul edilen ondördüncü yüzyıl düşünürü İbn Haldun, beşerî bilimler için bir başyapıt niteliğinde olan Mukaddime'sinde bu duruma şu sözleriyle açıklık getirmektedir (İbn Haldun, 2004, s. 79-80),

Allah insanı, ancak beslenerek yaşamını sürdürebilecek bir tabiatta yaratmış, fitri olarak onu beslenmeye yönlendirmiş ve kendisine beslenmek için gerekenleri yapacak bir donanım vermiştir. Ancak birey olarak tek bir insanın gücü, beslenme ihtiyacını karşılama ve yaşamını devam ettirecek maddeleri bulma işinde yetersiz kalır. Dolayısıyla diğer insanların yardımı gerekir. Aynı şekilde her fert, kendisini savunmak için de diğer insanlarla yardımlaşmaya ihtiyaç duyar. Eğer insanlar birbirleriyle yardımlaşmasalar, ne hayatlarını devam ettirmek için beslenme ihtiyacını karşılayabilirler, ne de kendilerini savunabilirler. Gerekli silahlara sahip olmadıkları için hayvanlara yem olurlar ve nesilleri adım adım tükenir. Ama yardımlaşma olduğunda, hayatlarını devam ettirme ve nesillerini koruma hususunda Allah'ın hikmeti gerçekleşir. Öyleyse insan için böyle bir toplumsal yaşam modeline yönelmesi kaçınılmaz bir zarurettir. Aksi takdirde varlıkları devam edemez ve Allah'ın yeryüzündeki halifeleri olarak yaşadıkları toprakları uygarlığın ürünleriyle donatıp mamur kılmaları mümkün olamaz. İşte bütün bunlar, bu ilmin konusu olarak ele aldığımız sosyal yaşamın içeriğidir.

İbn Haldun'un düşüncelerinden hareketle tek bir insan gücünün, beslenme ve korunma ihtiyaçlarını karşılaması ve yaşamını devam ettirecek materyalleri bulması noktasında yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Biricikliği ile doğal yaşamda oldukça güçsüz olan bir insanın hayatta kalabilmesi, diğerleriyle birlikte fizik çevreyi işleyerek dönüştürmesine bağlıdır. Dolayısıyla toplumlaşma, bireylerin çıkarlarına yönelik bir arada geliştirdikleri her türlü ortaklık biçimi olarak ifade edilebilir.

Platon, "Devlet" adlı eserinde toplumu meydana getirenin, insanın tek başına kendi kendine yetmemesi, başkalarının varlığına gereksinim duyması olduğunu

söylemektedir. Platon'a göre toplumun kurulmasında başka hiçbir neden söz konusu değildir. Dolayısıyla insanın yaşamda deneyimlediği her bir süreç, içinde bulunduğu çevre ile olan ilişkilerinin bir sonucu olarak şekillenmektedir. Platon, insan doğasına eş değer gördüğü toplumu, her bir unsurun farklı işlevlere sahip olduğu canlı bir organizma gibi düşünmüştür. Platon, iş bölümü ve toplumsal eşitsizlik etrafında yapılanmış bir sistem olarak analiz ettiği toplumsal organizmanın birliğine vurgu yapmıştır. “Tıpkı Platon gibi Aristoteles de toplumu bütüncül temelde parçaların bütünüle zorunlu olarak ilişkili olduğu bir organizma şeklinde tanımlamaktadır. Fakat Aristoteles, toplumu ayrı unsurların hem bütüne katkıda buldukları hem de ondan bağımsız kaldıkları farklılaşmış bir yapı olarak kavramıştır. Aristo'ya göre karmaşık ve farklılaşmış toplumsal düzen, bütünün çıkarları karşısında önceliğe sahip olduğu akılcı yasaların ürünüdür” (Swingewood, 2010, s. 6).

Aristo, toplumsal düzenin bireylerden değil; yiyecek üreticileri, savaşçılar, tüccarlar, zenginler, yoksullar ve orta sınıf gibi toplumsal gruplardan oluştuğunu savunan atomist bir toplum anlayışına sahiptir. Ona göre bu gruplar, işlevleri ve zenginlikleri bakımından birbirinden ayrılrsa da bireyleri birlikler oluşturmaya yöneltip insanın özel doğasını geliştirmesini sağlayan temel içgüdülerden türemiştir. Bu nedenle Aristo'ya göre toplum, insanın doğasından kaynaklanır. İnsan, toplumsal ve politik nitelikleriyle sosyal bir hayvandır, kendi kendine yetemediği içintopluluklar halinde yaşamaya ihtiyaç duymuştur (Swingewood, 2010, s. 7).

On yedinci yüzyılda çalışmalarını insan doğası üzerine yoğunlaştıran bir başka düşünür, Thomas Hobbes [1588-1679]'tur. Bireye odaklanarak onu her yönüyle anlamaya çalışması, modernliğin yaratılma sürecinde onu önemli bir yere koyar. Sosyal teorisinde insan doğasının yanı sıra toplum ve devlet gerçeğine yönelen İngiliz düşünür ve siyaset kuramcısı Hobbes, insanın toplumsal yönüne eleştirel yaklaşmıştır. O, “doğal insan, insanın kurdudur” sözüyle insanın ahlak anlayışı olmayan bencil bir varlık olduğunu ve hazza dayalı arzuları ile fiziksel istekleri tarafından kontrol edildiğini savunur. Kendi bireysel çıkarlarının güvenliği noktasında kaygı ve korku yaşayan bencil insanın diğer insanlara karşı sevgi beslemediği görüşündedir. Hobbes (2014, s. 22)'a göre doğası gereği insan, diğerlerinin arkadaşlığından ziyade onlardan gelecek şans ve menfaatin peşindedir.

Hobbes, insanların birbirlerinin yaşam alanlarını tanıyarak özgür bir şekilde bir arada bulunmalarının ön koşulu olarak bir toplumsal sözleşmenin gerekliliğine vurgu

yapmıştır. Toplumsal sözleşme, bünyesinde barındırdığı topluluk kurallarına uyma sözü veren insanlara güvenli bir ortamda düzene dayalı bir yaşam garantisi sunmaktadır. Güvenli bir ortamda düzeni ve istikrarı vaat eden en önemli güç ise Hobbes'a göre devlet olgusudur. Esasında devlet olgusunun varlığının çok eski olduğu söylenemez. Topluların tarihine bakıldığında ekonomik boyutta iyi yönetilemeyen eşitsizlikler, sınıfsal bölünmeleri beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkan özel mülkiyetin zaman içinde belirginleşmesi ise ilk hukuk kurallarını zorunlu kılmıştır. Nihayetinde bu kuralların düzenlenmesi, uygulanması ve denetlenmesi noktasında kilit rol oynayan bir kurum olarak devletin varlığı kaçınılmaz olmuştur.

Toplumda egemen bir otoritenin varlığı, hemen her şeyi bir arada tutan disiplinli, tutarlı, güven veren bir yapıya işaret etmektedir. Hobbes'a göre toplum üzerinde egemen bir güç yoksa her şey darmadağın olmaya mahkûmdur. Açıkçası devlet gibi güvenilir bir otorite göstergesinin dahi tek başına yeterli olmadığı durumlar söz konusudur. Hobbes (2014, s. 11-12), yasalarla suç eylemine karışan bireyler için cezaların düzenlendiği devletlerde dahi yurttaşların, kendilerini koruyacakları silahları olmaksızın seyahat etmediklerini, evdeki yardımcılara karşı sandıklarını kilitlediklerini, bunları yapmasalar dahi en azından diğerlerine karşı kapılarını sürgümeden uyumadıklarını söyler. Gitgide gelenekselleşen tüm bu davranış kalıpları, insanların birbirlerine karşı duyduğu evrensel güvensizliği açıklar niteliktedir.

Hobbes'un insan doğası tartışmaları üzerine iki çıkarımı olmuştur. Bunlardan ilki, neredeyse bütün insanların ortak mülkiyetin bireysel olarak kendilerinde olmasını istediği görüşüdür. İkincisi ise tüm insanları en korkutucu son olan ölümden kaçmaya sevkeden gücün akılla ilişkili olduğu düşüncesidir (Hobbes, 2014, s. 4). Hobbes, insandaki korku duygusunun sürekliliğinin gözardı edilemeyeceği görüşündedir. Bir yandan korku ve tedirginlik yaşayan diğer yandan her şeyin sahibi olmayı arzulayan bireyler, Hobbes'a göre kendilerini ve mallarını korumak için başkalarına üstünlük kurma arayışı içindedir. Çünkü insan, en çok toplum içinde kendisini güvende hisseder. Dolayısıyla insanları çeşitli gruplar halinde bir araya getiren en önemli gerekçeler; beslenme, barınma gibi fizyolojik ihtiyaçların yanı sıra güvenlik ihtiyacı olmaktadır. Bu bilgilerden hareketle devlet ile özel mülkiyet ilişkisinden bahsederek Marx ve Engels gibi klasik düşünürlere ilham olan Hobbes'un, ünlü eseri

Leviathan'da²² sık sık yer verdiği düzen ve istikrar söylemleriyle çağdaş sosyolojideki işlevselci yaklaşımlara da bir nevi kaynak görevi gördüğü söylenebilir.

Onsekizinci yüzyıl, ilahi bir düzene hizmet etme amacındaki insanların artık dünyevi amaçlarla kendi bireysel mutlulukları için çalışan insanlara dönüşmeye başladığı devrimsel nitelikteki bir yüzyıl olmuştur. Bunda insan eylemini öne çıkaran bir toplum anlayışına işaret eden toplum sözleşmesi teorisinin payı büyüktür. Kilise tarafından zamanla bir baskı ve korku aracına dönüşen ilahi güç söylemlerinin altında ezilen insanoğlu, artık sahip olduğu aklı ile kâinata hükmedebileceği görüşünü kavramaya başlamış; bu inançla doğanın yasalarına karşı da kendisini hiç olmadığı kadar etkili bir özne olarak hissetmiştir. Aydınlanma Çağı olarak ünlenen onsekizinci yüzyılda aklı sayesinde merkezi bir öneme sahip olmaya başlayan insanın doğası üzerine farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Toplumsal sözleşmeyi savunan düşünürlerden neredeyse hepsi, insanın özünde bencil olduğu görüşündeki Hobbes'tan ayrılmaktadır. Burada Locke ve Rousseau'nun görüşlerine yer vermek faydalı olacaktır. Toplum ve o toplumun ne şekilde idare edileceğini belirleyen yönetim sistemini yeniden dizayn etmeye yönelik olarak insan doğası düşüncelerinin kökenini analiz etmek gerekmektedir (Swingewood, 2010, s. 8),

Söz gelimi Hobbes, toplumun ortaya çıkmasından önceki doğal koşullarda toplumsal bağların ve sürekli bir savaş halinin olmadığını savunurken John Locke [1632-1704] ise doğal koşulların daha ziyade barışı, iyi niyeti ve karşılıklı ilişkileri yansıttığını, toplumsal çatışmaların ve uzlaşmaz çıkarların ortaya çıkmasının ise özel mülkiyetin ve dolayısıyla toplumsal eşitsizliğin büyümesinden kaynaklandığını öne sürmüştür. Onsekizinci yüzyılda Jean-Jacques Rousseau [1712-1778), Locke'un bir doğa durumunda var olan toplumsallaşabilir bir insanlık ile modern sivil toplumun kokuşmuş egoist insanlığı şeklindeki ikiliğini; toplumun ve kültürün ürünü olarak insanlığa karşı doğanın ürünü olarak insanlık ikiliği doğrultusunda geliştirmiştir.

Rousseau, doğa yasaları ile evrensel aklın birlikte yarattığı bir sözleşme ile meydana geldiğini savunduğu toplumu her ne kadar bireylerden oluşan bir bütün olarak görmesede tek tek her bireyin çıkarlarına tatmin edici ölçüde cevap veren ve ortak kararların alınabildiği düzenli bir bütün olarak tasvir etmektedir. Organik bir yapı olarak açıkladığı toplumun bireylerin üzerinde bir güce sahip olan ahlaki değerler temelinde bütünün hayrına olacak biçimde sistemli hareket ettiğini dile getirir. Bu

---

²²Leviathan, Hobbes'un başyapıtı olarak kabul edilmektedir. Bu eser, özellikle bir "din ve dünya devleti" nin oluşturulmasında bireyler arası toplumsal sözleşmeye verdiği önem ve ahlak kurallarını tamamen laik ve doğal bir temele dayandırmasıyla öne çıkmaktadır. Hobbes, 1651'de yayımladığı bu eserinde, "Tanrı'nın buyrukları" olan doğa yasalarından yola çıkarak, ideal devletin oluşturulmasının yollarını gösterir. Hem dinsel hem de toplumsal gerekçelerle çağının üniversite sistemine eleştirilerde bulunur. Leviathan, Batı siyaset biliminde Machiavelli'nin "Hükümdar"ına eşdeğer sayılabilecek kapsamlı bir baş yapıttır (Hobbes, 1992).

sistemli hareket, hukuk kuralları ile toplumdaki fertleri kapsayacak şekilde ilerleme amacını taşır.

Hukuk kurallarının temel belirleyicisi, elbette adalet olgusudur. Rousseau (1997, s. 19; 25), toplumla bütünleşerek onun ayrılmaz bir parçası haline gelme sürecindeki insanın davranışlarının adalet olgusu üzerinden şekillendiğini vurgular. Rousseau'ya göre adalet, Hobbes'un üzerinde fazlasıyla durduğu bencilce sergilenen çıkar ilişkilerinin insani boyutta daha sürdürülebilir kıvama gelebilmesi için toplumun olmazsa olmaz belirleyicilerindedir. İnsan, özsel yapısından bir nevi sıyrılarak toplum içinde var olmaya başladıkça yetki sahibi olmakta, düşünce yapısı gelişmekte bir nevi medenî yaşantıya uygun olacak şekilde törpülenmektedir. Elbette bu yolda birçok değerini de kaybedebilmektedir. Dolayısıyla toplum içindeki insan, herhangi bir gerekçeyle özgürlüğünün kısıtlanmaması adına sözleşme gereği belirlenen ahlakî ve hukukî kurallar çerçevesinde hareket etme eğilimindedir.

Platon, Aristoteles, Hobbes, Locke ve Rousseau'nun yazılarında toplumsal farklılaşma, çatışma, eşitsizlik, toplumsal birlik ihtiyacı, gelişen iş bölümü ve özel mülkiyet problemlerine yönelik sosyolojiyi ilgilendiren konu başlıklarına sıklıkla yer verilmiştir. Fakat buldukları yüzyılın toplumsal sorunlarını kendine dert edinmiş olan bu düşünürlerin bu ve benzeri temalara yer vermeleri, onları salt olarak birer sosyolog yapmayacaktır. Locke, mülkiyet ve toplumsal farklılaşma analiziyle Aristoteles'ten; Rousseau ise toplumun doğa karşısında olması gerekenden daha kompleks ihtiyaçlarla öngörülmesi zor bir insanlığı meydana getirdiğinin farkındalığıyla Locke'tan daha sosyolojik bir bakış açısına sahiptir denilebilir (Swingewood, 2010, s. 8).

Onlara “sosyolog”dan ziyade “filozof” demek belki de daha doğru bir ifade biçimidir. Çünkü bir filozofu sosyologdan ayıran en temel özellik, onun evrensel sisteme ve insan doğasına yaptığı vurgudur. O, şahit olduğu toplumsal sorunları kolektifi kapsayacak şekilde çözmeyi öngördüğü birtakım sorgulamalarda bulunur ve bu sorgulamalar, bilimsel olmaktan ziyade daha düşünsel boyutta kalmakta yani bir düşünceyi kanıtlamaya yönelik olmamaktadır. Bir sosyolog ise daha küçük boyutta insanlığın farklı amaçlarla topluluklara ayrılmış boyutlarını inceleyerek yaşanan toplumsal süreçleri analiz etmekte ve bunu yaparken de bilimsel bir yaklaşımla hareket etmektedir.

Filozof, insanlık adına daha kabul edilebilir ve insani koşullardaki düzeni bulmaya çalışırken hiç durmadan sorular sorar, bu yönde çıkarımlarda bulunur ve hep yolun başındadır. Sosyolog ise toplum adına daha somut adımlar getirecek sonuca odaklanan maddi çalışmalar yaparak bir şeyler söyleme gayreti içindedir ve bu nedenle sosyal olguları araştırır, toplumu oluşturan öğeleri ayrı ayrı veya bütünlüklü olarak inceler. Fakat unutulmamalıdır ki sosyolojik bir bakış açısı geliştirmenin önkoşulu, felsefi sorgulamalar yapabilmektir.

Onsekizinci yüzyıldan önceki felsefi görüşler, büyük ölçüde daha zayıf bir toplumsal anlayış üzerinde temellenmektedir. Bu görüşler, modern devletlerin siyasete ilişkin aldıkları sorumlulukların şekillenmesinde toplum öncesi bireylerin gönüllü itaati ile toplumdışı güçlerin meydana getirdiği ve nesnel olarak algılanmayan birtoplum tanımı ile öne çıkmaktadır. Toplum düzeninin insan doğası ile açıklanması, topluma daha bilimsel çözümler getirme gayesi taşıyan sosyolojik bakış açısına zemin hazırlamıştır. Böylece toplumun meydana gelme sürecinde kendi içinde özgül olsa da nesnel yasalara bağlı olarak işlediği öngörülen siyasi, ekonomik, kültürel pek çok faktörün ele alınmasının gerekliliği fikri, bu dönemde kabul görmeye başlamıştır (Swingewood, 2010, s. 9).

Baron de Montesquieu, onsekizinci yüzyılda toplumları özgün bir metotla sistematik olarak inceleyen ve bu anlamda Aydınlanma Çağı'nda sosyolojinin ilk ve en büyük öncüsü sayılan düşünür olarak öne çıkmaktadır. Montesquieu, kendisini kaotik ve değişken bir fenomen olarak sunan toplumun esasında erdem, onur ve korkudan beslenen davranış, kurumlar ve kanunlardan oluşan düzenli bir yapıya karşılık geldiğini; ampirik ve tarihsel analizlerle bu özelliklerinin keşfedilmesi gerektiğini savunur (Swingewood, 2010, s. 14). Fakat o, toplumsal fenomenleri birbiriyle bağlantılı ve bütünlüklü yapılar olarak açıklarken toplumsal değişimin salt öznel ve tesadüfi unsurlara bağımlı olan gelişigüzel bir süreç olmadığını; maddi ve ahlaki unsurların etkisiyle oluşan bir içeriğe sahip olduğunu söyler.

Montesquieu, “Kanunların Ruhı” (2017) adlı yapıtında bir ülkedeki iklim ve coğrafi şartlar, idare biçimi, dini ve ahlaki yapı, kültür, eğitim anlayışı, ekonomi gibi pek çok unsurun bir bütün olarak o toplumun maddi ve manevi değerlerini oluşturduğunu söyler. Ona göre bu değerler, toplumda bir arada yaşayan insanların birbiri ile olan sosyal ilişkilerini, hak ve ödevlerini düzenleyen kanunları dolayısıyla toplumsal düzeni doğrudan etkilemektedir. Burada Montesquieu'ya göre doğal ve

toplumsal koşullardan etkilenererek oluşturulan kanunlar, aynı zamanda toplumsal koşulları da biçimlendirmekte ve dönüştürmektedir. Bu durum, kanunlar için olduğu kadar gelenekler için de böyledir. Fakat Montesquieu, yasakoyucuların topluma uygun olarak resmi bir çerçevede oluşturduğu kanunlardan ziyade geleneklerin toplumda zaman içerisinde kendiliğinden ortaya çıktığını savunur ve yaptırımında devlet eliyle yasal bir prosedürle değıl; sosyal kontrol mekanizmaları tarafından uygulandığını söyler (Althusser, 2005, s. 68-73).

Montesquieu'ya göre hukuk ve yasalar, Hobbes'taki gibi herhangi bir toplumsal sözleşmenin ürünü olmayıp ulusların doğal ve tarihsel koşullarıyla beslenerek bir bedene kavuşmuştur. O, Tanrısal gücün dahi muhtaç olduğunu söylediğı kanunların, akıl ve irade sahibi insanın özünde zaten var olduğunu savunur. Fakat kanunlar, sistemli hale getirilirken o toplumun insanları için adil ve tahammül edilebilir olmalı aynı zamanda gereksinimleri karşılamalıdır. Çünkü hukuk, Montesquieu'ya göre toplumsal olana uyumluluk halidir, toplumun ruhuna ve özüne karşılık gelir. Bu noktada devlet otoritesi, iktidarını kötüye kullanmamalı, baskı ve korku ortamına atıfta bulunabilecek hukuktan uzak herhangi bir tavır sergilememelidir. Toplumun güven ve huzurunu tesis etmek maksadıyla devletin onay verdiğı kanunlara uygun bir biçimde davranan her bir toplum üyesinde böylelikle özgür olacaktır. Burada Montesquieu, iyi bir demokratik sistemin inşa edilebilmesinin başlıca yolu olarak kuvvetler ayrılığı ilkesinden bahseder.

Esasında kuvvetler ayrılığı ilkesindeki yasama ve yürütme organlarından ilk bahseden Locke olmuştur. O, idarenin özgürlük ve eşitlik temelinde gerçekteştirilebilmesi için gerekli olan şeyin kuvvetler ayrılığı ilkesi olduğunu söyler. Locke (1952, s. 6; 111)'a göre bireyler, aralarında anlaşmazlık yaratabilecek her türlü konuyu çözebilecekleri, topluma aykırı hareket ederek zarar verenleri cezalandırabilecekleri bir sözleşme ortaya koyarak bir siyasal toplum konumuna erişirler. Böylece insanların ortak ihtiyacı olan güvenlik, yöneten otorite tarafından tesis edilmiş olacaktır. Temel gayesi insanlar için güven veren bir ortamda refahı ve huzuru sağlamak olan yasama iktidarı, yetkilerini kullanırken toplumun müşterek iyiliğini gözetmek zorundadır. Bu nedenle yasama organı, toplumun menfaatini tehlikeye düşürebilecek herhangi bir gerekçeyle yetkilerini aşma ihtimaline karşı kuvvetler ayrılığı ilkesine dayalı olarak yürütme kanalınca denetlenmelidir.

Montesquieu, Locke'un birbirinden ayırdığı yasama ve yürütme güçlerine yargı organını da ekleyerek kuvvetler ayrılığı ilkesini daha kapsamlı hale getirmiştir. Montesquieu, devletin yasama, yürütme ve yargı organlarının birbirinden ayrıldıkları ve birbirlerinin faaliyetlerini denetleyebildikleri, böylece rant ve kayırmadan uzak, egemenliğin kötüye kullanılmadığı şeffaf bir yönetim anlayışının gerekliliğine vurgu yapar. Ona göre bu sistem, belki de en iyi yönetim sistemidir.

Aydınlanma Çağı'nın bitimine kadar olan süreçte, birbirinin varlığına ihtiyaç duyan insanların bir toplumsal düzen içerisinde güven, huzur ve refah gibi en temel ihtiyaçlarının hukuk ve adalet temelinde nasıl tesis edilebileceği konusu, toplum düşünürlerinin temel sorgulama alanını oluşturmuştur. Akli öne çıkararak insan doğasına aykırı buldukları ve bu nedenle insani gelişmeyi engellediğini düşündükleri geleneksel otoriteyi, değerleri ve kurumları reddetmeleri, bu durumu açıklar niteliktedir (Ritzer ve Stepnisky, 2014, s. 9). Ondokuzuncu yüzyıl ile birlikte ise sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıkmasını tetikleyen çok çeşitli gelişmeler söz konusu olmuştur. Auguste Comte (1964-1966, s.213), "kurucu baba" unvanını elinde bulundurduğu sosyoloji disiplinine kendisinden önceki diğer bilimlerin oluşum ve gelişme dönemlerini tamamladığı için kaçınılmaz olarak ihtiyaç duyulduğunu söylese de bu açıklama biraz eksik kalmaktadır.

Ondokuzuncu yüzyılın tarihsel ve toplumsal koşulları, sosyolojinin ortaya çıkışına zemin hazırlayan temel gerekçeler olmuştur. Bu dönemde Batı Avrupa'da gerçekleşen fakat etkileri sınırları aşan Fransız Devrimi'yle gerçekleşen etnik ve dini ayaklanmalar, parçalanmış imparatorluklar, değişen yönetim sistemleri ve Endüstriyel Devrim'in beraberinde getirdiği fabrikalaşma, kentleşme, yeni kapitalist üretim anlayışı ve buna uygun ağır çalışma koşulları, işçi-patron ilişkileri gibi aşına olunmayan pek çok kaotik süreç, toplumlarda güvensizlik ve belirsizliklere sebep olmuştur. Bu anlamda sosyoloji, diğer bilimlerden farklı olarak kendisini ortaya çıkaran her bir toplumsal koşulu önemseyerek çalışma alanlarını belirleyen bir disiplin kimliğiyle kurtarıcı rolünü üstlenmiştir.

Yeni kapitalist toplum, sosyoloji disiplini içerisinde toplumla ilgili çözümler yapan sosyologların toplum tanımlamalarını da etkilemiştir. Ondokuzuncu yüzyılın önde gelen toplum kuramcısı olan Karl Marx (1964, s. 64)'a göre insanlar, toplumsal ilişkilerin bir bütünüdür. Bu nedenle toplumsal ve tarihsel etmenleri dikkate almayan bir insan doğası kavrayışı, Marx'a göre eksik kalacaktır. Diğer taraftan Marx, insani

doğamız ile kapitalist toplumdaki çalışma biçimimiz arasında gerçek bir çelişki olduğundan bahsetmektedir (Ritzer ve Stepnisky, 2014, s. 49). Marx için genel insani doğamız, her tarihsel dönemde farklı biçimlerde tezahür etmektedir. Ona göre insanın türsel varlığı, toplumsal bir etkinlik olan emek ile yakından ilişkilidir.

İnsanın doğası gereği toplumsal ve politik özellikler taşıyan sosyal bir hayvan olduğunu söyleyen Aristo'nun aksine Marx (1964, s. 84), insanın sadece toplumsal bir hayvan olmadığını; aynı zamanda yalnızca toplum içinde bilinçli bir birey olarak gelişebilen bir hayvan olan bir zoon politikon olduğunu savunur. Marx'da insan, doğanın bir parçasıdır ve ona göre doğa, kendisine ait olan insana temel yaşam gereçlerini sunar. Fakat insan, kendi ihtiyaçları için üretmeye başladığı noktada hayvanlardan ayrılmaya başlamıştır. Yani burada bireysel ve toplumsal dönüşümün tetikleyicisi, hiç kuşkusuz üreten emek faktörüdür. Dolayısıyla Marx'a göre insanın emeği ile dâhil olduğu üretim süreci, onun doğaya yabancılaşmasına neden olmaktadır ve kapitalist toplum yapısı, bu yabancılaşmayı derinleştiren ana unsurdur. Bu anlamda insanın yaşadığı yabancılaşma, toplumda öznenin deneyimlediği değişimi temel araştırma nesnesi haline getirmiştir.

1844 Politik Ekonomi ve Felsefe El Yazmaları adlı eserinde Marx (2011, s. 21), işçinin emeğiyle ne kadar zenginlik üretirse o oranda yoksullaşacağını, ürettiği metaller oranında ise kendisinin de ucuz bir metaya dönüşeceğini söyler. Ona göre emek, meta üretirken aynı zamanda kendi kendisini de meta olarak üretmektedir. Dolayısıyla metaller değer kazandıkça insanlar değersizleşecektir. Marx, kapitalizmin çelişkilerinin bir noktadan sonra proleterya devrimini kaçınılmaz kılacağını söylerken; bu sömürü düzeninin modern toplum bağlamında birbirinden farklı pek çok bireysel ve toplumsal bunalımı da beraberinde getireceğini öngörmüştür.

Ondokuzuncu yüzyılın önemli bir diğer toplum kuramcısı olan Emile Durkheim (2012, s. 103), tarihte ne kadar eskiye gidilirse gidilsin diğer tüm zorunlulukların kaynağı olan bir araya gelme olgusunun olmazsa olmazlığından bahseder. Durkheim, her biri kendine özgü olan toplumsal olgulara ampirik araştırılması gereken şeyler olarak bakmış ve böylece sosyolojinin felsefeden uzaklaşarak deney ve gözlem metoduyla hareket eden pozitif bir bilim haline gelmesine önemli katkıda bulunmuştur. Durkheim toplumsal olguları maddi olan ve olmayan şeklinde sınıflandırırken; din, ahlak, eğitim, kolektif bilinç, toplumsal iş bölümü gibi maddi olmayan toplumsal olgular üzerine eğilir (Ritzer ve Stepnisky, 2014, s.79). O, toplumsal olanı bireysel olandan daima

öncelikli görür ve toplumu somut bir birliktelik olarak yorumlar. Ona göre birey, mevcut toplumsal yapının içine doğarak sosyal ilişkiler kurmakta ve böylece bir toplumsal varlık olarak tekrar tekrar meydana gelmektedir.

Yeni sosyoloji disiplininin gücünü kanıtlamak adına bu alandaki ilk nicel araştırma olan “İntihar” adlı çalışmasında Durkheim, toplumdan sapma davranışı olarak ortaya çıkan intiharın toplumdan topluma farklılık gösteren oranlarını gerekçeleriyle ele alır ve kolektif duygulardaki değişimin intihar oranlardaki farklılıkları belirlediği sonucuna ulaşır. Durkheim’e göre bireyin toplum içerisindeki tutum ve tercihleri, kolektif üzerinde baskın kültürel kodlar üreten, kurallar koyan toplumsal yapı tarafından sınırlandırılmaktadır (Durkheim, 2012, s. 31). Bir toplumda ortak paylaşılan inançlar, normlar, değerler ve duygular bütününe yani kolektif bilince aykırı hareket eden toplum üyelerine ise yine toplum tarafından yaptırımlar uygulanmaktadır. Fakat toplumun uyguladığı bu baskı ve yaptırımlar, Durkheim’e göre bireysel kimlikleri ortadan kaldırmamaktadır.

Durkheim’in modern toplumdaki sorunları, bu toplumun doğasında bulunan güçlükler olarak değil, gelip geçici anormallikler olarak gördüğü söylenebilir. Durkheim, bu sorunları ortadan kaldırarak toplumu yeniden düzenlemek amacıyla kurduğu şu cümleleriyle reformların gerekliliğine vurgu yapar (1977, s.38), “İdealler, varoluş içinde yasalaştırılacak; onlar, görevi onları gerçekleştirmek olan kitle tarafından anlaşılmalı, sevimli ve uğurlarında savaşılmalıdır”.

Sosyoloji disiplini içerisinde Marx ve Durkheim’in klasik büyük boy kuramlarının dışına çıkarak toplumdan daha çok bireye ve onun anlamlı eylemlerine odaklanan dolayısıyla sosyolojinin bugününe ışık tutan çalışmalara imza atan önemli bir şahsiyet olarak Max Weber’den bahsetmek gerekmektedir. Weber, sosyolojinin konusunun anlamlı ve amaçlı insan eylemleri olduğunu vurgularken toplumu oluşturan ana unsurun ise toplumsal eylemler olduğuna dikkat çeker. Weber, bireyi toplum içerisindeki kültürel bir varlık olarak ele alır. O, çağdaşlarının aksine antipozitivist bir yaklaşımı benimser. Ona göre doğruluğu ve geçerliliği sorgulanmayan sabit bilgiler ve kalıp yargılar, sürekli değişen toplumu açıklamak noktasında yeteriz kalır. Dolayısıyla sosyoloji disiplini içerisinde toplumsal eylemler, ilişkiler, oluşumlar incelenirken yasa benzeri kavramlarla değil, ideal tip yöntemi kullanılarak hareket edilmeli düşüncesindedir.

Weber, toplumsal fenomenleri araştırma görevinin tek başına sosyolojinin çalışma alanı olduğu görüşüne katılmaz (Ritzer ve Stepanisky, 2014, s.118). Bu nedenle multidisipliner bir yaklaşımla sosyolojik kuramlaştırma yaparken tarihsel araştırmalardan faydalanmıştır. Dolayısıyla sosyolojide nitel bir araştırma metodu olan tarihsel karşılaştırmalı analizin kaynağını Weber'in çalışmalarında aramak gerekmektedir. Bu anlamda en bilinen çalışması "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu"nda kapitalizmin onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda Batı'da ortaya çıkmasının gerekçelerini tarihsel-sosyolojik bir yaklaşımla inceler.

Weber, kapitalizm gibi bir ekonomik düzenleme biçiminin oluşmasında düşünsel ve dinsel nitelikteki faktörlerin önemli rolüne dikkat çeker. Weber'in bu bakış açısı, dinin toplumsal değişmeyi engelleyen bir rolü olduğu vurgulanan bir dönemde onun eleştirilmesine sebep olmuştur. O, "Ekonomi ve Toplum" adlı iki ciltlik eserinde de yine sosyal eylemin ve ekonomik gerekçelerin birbiri üzerinde eşit derecede etkili olabileceklerini vurgulamıştır. Yine bu eserinde gücün ekonomide anahtar rolü olduğunu belirterek meşru güce dayalı bir egemenlik olarak otoriteden bahsetmiştir. Modern toplumda ise gücün temelini bürokrasiye dayandırmıştır. Weber'e göre bürokrasi, uyguladığı kurallar zinciriyle insanın özgür eylemlerini, değerlerini sınırlandırarak onubir demir kafese sokmaktadır.

Sonuç olarak Marx, Durkheim ve Weber gibi üç temel klasik sosyoloji kuramcısının yaklaşımlarından hareketle toplum adına sosyoloji gibi bir bilim disiplinini ortaya çıkaran Endüstriyel Devrim; yalnızca iktisadi anlamda bir dönüşümü değil, aile, ahlaki yapı, politika, eğitim, insani değerler gibi sosyal ve kültürel yapıyı etkileyecek pek çok değeri, kurumu derinden etkilemiş ve bir toplumsal dönüşümün başlatıcısı olmuştur. Bu anlamda yaratılan kapitalist toplumdayeni olduğu için öngörülemeyen riskler sürekli olarak gündeme gelmektedir. Hatta belki de tarihin hiçbir döneminde bilinçli insan toplulukları, bundan daha sarsıcı etkileri olan bir devrimle karşılaşmamıştır. Tüm bu nedenlerle birey, ancak ait olduğu sosyal çevrede, eyleyeni olduğu toplum koşulları altında incelenebilir. Bireyin psikolojisi, ancak toplumun psikolojik durumu ile anlamlandırılabilir. Sonuçta bireyi her anlamda anlayıp yorumlayabilmek için ait olduğu toplumun yerküre üzerinde geçirdiği değişim süreçlerini anlamak gerekmektedir. Bu anlamda Modern Çağ'ın getirdiği yeniliklerle birlikte gerçekleşen değişim süreci ele alınarak bugünkü bireyi ve toplumu anlamak mümkün olacaktır.

3.2. Düzen, Güvenlik, Değişme ve Risk Faktörleriyle Modern Toplum

Günümüzden yaklaşık on bin yıl kadar geriye gidildiğinde tarım ekonomisinin benimsendiği, yerleşik hayata geçildiği, hükümdarlıkları ve Orta Çağ'ı içine alan ve geleneklerden beslenen Modern Öncesi Dönemi karakterize eden kavramların “düzen” ve “güvenlik” olduğu söylenebilir. Bu dönemin temel belirleyicisi olan “Sınıflı Toplum”da neredeyse her şey yerli yerindedir ve herkes, ait olduğu sınıfın kuralları ve yaşayış tarzı çerçevesinde hayatını sürdürür. Modern öncesi dönem, gelenekten, din ve inançlardan beslenir. Gelenek, süreklilik gösteren devamlı olan normlar, öğretiler ve tekrar eden alışkanlıkların bir bütünüdür. Bu anlamda öngörülebilirlik ve güven, geleneksel ortamda daha olasıdır. Burada istikamet bellidir ve amaca yönelik davranışlar söz konusudur.

Ulaşım ve buna bağlı olarak iletişim imkânlarının henüz çok gelişmediği bir dönemde yaşayan insanlar için riskler, el birliği ile kontrol altına alınmasında bir sakınca görülme­yen küçük çaplı sorunlar olarak algılanmaktadır. Çünkü çözümleri bilinmese dahi çoğunlukla risklerin neler olduğu ve ne gibi sonuçlar doğuracağı bilinmektedir. Riskin oluşmaması için, kurallar bellidir ve bu kurallara uyulup uyulmadığı ise çeşitli kontrol mekanizmaları tarafından kontrol edilmektedir. Böyle bir ortamda güven, kaçınılmaz olarak mevcuttur.

Yine de modern öncesi dönemde tam olarak risksiz bir ortamdan bahsedilemez. Doğadan kaynaklanan tehlikeler, geleneksel yapının insana verdiği güven ortamını elbette sarsmaktadır. Doğal afetler, salgın hastalıklar gibi tek başına baş edilemeyeceği düşünülen riskler karşısında insanlar, her şeyin yaratıcısı olan ve her şeye gücünün yettiğine inandığı Tanrı'ya sığınmakta ve ondan yardım talep etmektedir. Burada sonsuz bir güce teslimiyet vardır ve bu bağlılık, insanlarda soyut ama güçlü bir güven duygusu yaratmaktadır. Dinin ve buna bağlı olarak inançların bu dönemde önemli bir kontrol mekanizması görevi gördüğü söylenebilir. Dolayısıyla insanoğlu, oluşturduğu düzeni sürdüren, tehlikelerden koruyan mekanizmaların olduğu; kendisinin gücünün yetmediği noktalarda idareyi devredebildiği bir ortamda kendisini güvende hissetmektedir. Sonuç olarak toplumsal ilişkiler, akrabalık bağları, gelenekler, ahlaki alışkanlıklar ve kusursuz bir yaratıcı güce olan dini inanışın pekiştirdiği aidiyet duygusu, modern öncesi dönemi karakterize eden düzen ve güven ortamını sağlamlaştıran faktörlerdir.

Modern çağda ise düzenin yerini “değişme”, güvenliğin yerini ise “risk” faktörleri almaya başlamıştır. Buradan hareketle modernlik olgusunu ve yarattığı değişimleri ele almak, bu çalışmanın sonraki başlıklarında irdelenecek olan bireyin bugünkü psiko-sosyal durumunu yorumlayabilmek, gerçek dünya ile bireyin algıladığı dünya arasındaki bağlantıları ve farklılıkları kavrayabilmek açısından gereklidir.

Yukarıda bahsedildiği gibi öngörülemezlikleriyle bireyi ve toplumu hiç durmadan şekillendiren modernliğin tam olarak ne anlam ifade ettiğini, yarattığı etkilerin ne gibi neticeler doğurduğunu detaylarıyla ele almak gerekmektedir. “Modernlik, dünyaya karşı belirli yerleşik tutumları, insanın müdahalesiyle şekil almaya müsait bir dünya fikrini; ekonomik kurumların karmaşık bir bileşimini, özellikle endüstriyel üretim ve pazar ekonomisini; ulus-devlet ve kitle demokrasisi dâhil olmak üzere belirli siyasal kurumları anlatan dinamik bir yapıdır” (Giddens ve Pierson, 2001). Bu bilgilerden hareketle modernleşme süreci, kültürel, siyasal, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin geleneksel toplumsal yapılar ve değerler üzerindeki etkilerinin yaşandığı bir süreç olarak okunmalıdır (Featherstone, 1996, s. 26).

Onyedinci yüzyılla birlikte Avrupa’da başlayarak hızla tüm dünyayı farklı şekillerde etkileyen ve dönüştüren modernleşme süreci, birey ve toplum yaşamındaki örgütlenme biçimlerini de değiştirip dönüştürmektedir (Giddens, 2012). Artık Doğu’ya göre daha gelişmiş daha modern ve kendini keşfetmiş bir Avrupa vardır ve Aydınlanma Felsefesi, bu farkındalığı yaratan en büyük etkidir. Bilgi, gelişme ve ilerlemeye olan bağlılık ise iktidarın kaynağını oluşturmaktadır. Açıkçası modernleşme sürecini sekteye uğratacağı iddia edilen engelin gelenek ve ondan beslenen yaşam biçimi olduğu söylenebilir. Bu nedenle modern toplumlarda gelenekten uzak durmak ve bilgiye yönelmek esastır (Esgin, 2008, s. 434). Yeni olan her ne varsa gelişime hizmet ederken; geleneksel olanın bunun tam tersi bir işlev gördüğü düşünülmektedir.

Bu dönemde “modern olmak”, artık “düne ait olmayan bir dünyada eskiye ait her şeyi geride bırakmış olmak” anlamında kullanılmaya başlamıştır (Küçük, 2000, s. 96). Asıl olarak modernizm ideolojisi, neredeyse geleneğe dair her şeyin sorgulanması ve bir kenara bırakılarak yeni bir kültürel anlayışın inşa edilmesi gerektiğini yineler. Böylelikle kültürün öğelerini, yeni ve daha iyi olanla değiştirme fırsatını insanın kendisinin yaratacağı öngörülmektedir. Bu düşünce sisteminde yirminci yüzyılın getirdikleri, yeni olduğu için iyi ve güzel kabul edilir ve toplum, bunları göz ardı

etmeden yönünü Kant'taki ahlak felsefesinde olduğu gibi bu iyi ve güzel olana çevirmelidir.

Aydınlanma düşünürlerinin Modern Çağ'dan hareket noktası; Tanrı yerine insanın, inanç yerine ise aklın ve bilimin oturtulması düşüncesidir. Onlara göre, bilim sayesinde teknolojik ve ekonomik bakımdan ilerleme gerçekleşecek, akıl sayesinde ise kültürel gelişme sağlanacaktır. Ekonomik refah ve kültür, insanlığı mutluluğa ve kurtuluşa götürecektir. Dolayısıyla akıl ve bilimden toplumun neredeyse tüm sorunlarını çözmesi beklenmektedir. Aklın, bilimin egemenliğini kurmak ise, bilgiye önem veren eğitilmiş ve dolayısıyla aydınlanmış bir grubun görevidir. Bu anlayışa göre insanlar, toplumsal değişimin “nesnesi” olarak algılanırken, değişimin “öznesi” ise aydınlardır. Çünkü bilim ve eğitim yoluyla insanın değiştirilebileceğine inanılır. Bu görüşe göre din ve gelenek hem insanların hem de toplulukların düşüncesinde bir ölçüt, bir değer olmaktan çıkarılmalı ve bunların insan üzerindeki etkileri tümüyle ortadan kaldırılmamalıdır. Fakat Giddens (2012, s. 11)' a göre modern toplumda geleneklerden kurtulmak sanıldığı kadar kolay olmayacaktır,

Modernlik, kendini geçmişin yerine ikame eden bir dünyadır. Günümüz toplumunun tarihini oluşturan geleneklere, adetlere, alışkanlıklara, rutinlere, beklentilere ve inançlara bağlı olmayan bir toplum olarak toplumun yeniden sosyal bir düzenlemesidir. Modernlik, farklılığın tarihsel bir koşulu, şu veya bu şekilde, daha önce var olan her şeyin yerinden edilmesidir.

Giddens'a göre modernleşme bir süreçtir ve bu yerinden edilmeye birlikte her şey, bir anda gerçekleşmemiştir. Bu süreçte topluluk yapısından topluma doğru bir geçiş öngörülmüştür. Klasik sosyoloji anlayışına göre topluluk; geleneği, kırsal olanı temsil eden ve günbegün özelliklerini yitirerek ortadan kalkması öngörülen bir toplumsal oluşum şeklinde tanımlanmaktadır. Ondördüncü yüzyılda İbn Haldun'un bedevi ve hadari olarak tipleştirdiği toplum yapılarına benzer bir şekilde ondokuzuncu yüzyılda cemaat ve cemiyet ayrımı getiren Alman toplumbilimci Ferdinand Tönnies, geleneksel tarım toplumlarından modern sanayi toplumlarına geçişi, topluluktan topluma geçiş şeklinde ele almıştır.

Klasik sosyologlar diğer bir deyişle büyük boy toplum kuramcılarının “topluluk” gerçeğini tam olarak modern bir zemine oturtamadığı söylenebilir. Yani onlar için “modernite” ile “topluluk” aynı anda var olamaz. Modernleşme sürecinde topluluğun ve bununla birlikte gelenek ve duyguların etkisi elbette zayıflamıştır. Ancak Giddens'ın da belirttiği gibi gerçek anlamıyla ortadan kalkmamıştır. Sadece bazen arka plana itildiğinden bahsedilebilir. İnsanların ihtiyaçlarından zorunluluklarından

kültürel veya duygusal anlamda hissettikleri boşluktan doğan biraradalık var olduğu sürece “topluluk” fikrinin yok olması mümkün görünmemektedir. Önceden var olan toplulukların modernleşme süreciyle birlikte elbette varoluşları devamlılık göstermektedir. Ancak modern zamanlara özgü olarak ortaya çıkan yeni topluluk biçimlerinden de bahsetmek gerekmektedir. Aynı kültürden dilden, dinden veya aynı renkten olmadıkları halde ortak kaderi paylaşan birbirinden farklı pek çok insan, modernliğin sonuçlarıyla birlikte biraraya gelerek bir topluluk oluşturabilmektedir (Hall, 1998). Bu durum, Giddens (2012)’in da sıklıkla ifade ettiği gibi hem bir yerinden çıkarıp yeniden yerleştirmeye örnek oluştururken; hem de uzak mekanların yakınlaşması olarak okunabilir. Burada modernlik, gelenekleri ve duyguları yeniden şekillendirmiştir.

Giddens, modernliği onyedinci yüzyılda Avrupa’da başlayıp tüm dünyayı etkisi altına alan bir olgu olarak ele alarak açıklamalarını da bu doğrultuda yapmaktadır. Alman sosyalbilimci ve teoribilimci Peter Wagner (2005, s. 12; 23) ise tıpkı Habermas gibi modernliğin başlangıcını onsekizinci yüzyıla dayandırmaktadır. Çünkü demokratik ve endüstriyel devrimler, bu zamanda başlamıştır ve modernliğin kökeninde yine bu devrimler yer almaktadır. Yine o, modernliği bir olgu olarak değil; bir söylem olarak değerlendirmektedir. Wagner’a göre modernlik söylemi, net bir şekilde özgürlük düşüncesine dayanır. Ona göre tarihte gözlemlenebilen toplumsal pratikler, bu imgesel anlamlandırmanın ışığında tekrar tekrar yorumlanmaktadır (2005, s. 13; 27).

Wagner, modernliğin tarih boyunca iki köklü değişim yaşadığını ifade eder. Bunlardan ilki, ondokuzuncu yüzyıl sonlarındaki adına “örgütlü modernlik”denilen süreçtir. İkincisi ise yirminci yüzyılda bu örgütlü modernliğin çözülüşüne denk gelen değişim sürecidir. İşte bu ikinci aşama, modernite projesinin özgürlük, çoğulculuk ve bireysel özerklik gibi bazı temel kaygılarına neden olmuştur. Wagner’da özgürleşme söylemi, modern zamanların vazgeçemediği temel bir insani hak olarak görülebilir. Diğer taraftan özgürlük, getireceği kolektif sonuçlar düşünülerek de savunulabilir. Özerklik ise disipline alma söylemi olarak tanımlanabilir. Öyleyse modernlik, bireyciliğin ve bireyselliğin artışı anlatılmaktadır. Modernliğin erken bir evresinde ise azınlığın çıkarları, çoğunluk pahasına da olsa gerçekleşmiş görünmektedir (Wagner, 2005, s. 13; 26; 30).

Wagner (2005, s. 13; 30)’e göre modernlik, aynı zamanda insanları disiplin altına alma projesi olarak da okunabilir. Bir taraftan eski rejimden ayrılmalar, kopmalar

yaşanırken; diğer taraftan süreklilikleri gündeme getirmektedir. En dikkat çeken süreklilik ise devlettir. Devlet, aydınlanmanın toplumsal yansımalarını ortaya çıkaracak temel araç olarak öne çıkar. Wagner, devlet gibi kurumsal araçlarla modernlik projesinin engellendiği, toplumun bütününe kapsamayan dönemi ise “kısıtlı liberal dönem” olarak adlandırır. Kısıtlı liberal dönemde; kırdan kente doğru yaşanan kitlesel göç, yerinden edilme süreçleri ile kentte yığınların oluşması, toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesi, kadın ve işçi sınıfının vatandaşlık talepleri gibi krizler, belki de modernliğin ilk belirsizlikleri olarak gündeme gelmiştir. Bu krizleri çözülebilmek adına rasyonellik ilkesiyle temellenen refah devleti aracılığıyla bir yerinden çıkarma ve yeniden yerleştirme söz konusu olmuştur. Devlet, artık üretim tarzını değiştirmiş ve artık düzeni sağlayan yapısına yeni görevler eklemiştir. Devlet, biçimlendiren, sosyal adaleti sağlamak amacıyla gelir dağıtımını üstlenen yeni bir devlettir ve tüm topluma ulaşma amacındadır. Bu durum, toplumun taleplerini devlet aygıtına iletmek için insanların örgütlenmesine zemin hazırlamıştır.

Modern kurumlar, topluma gündelik hayata yabancı ve onu işgal eden bir yapıda değildir. Aksine onlar, toplum içinde anlam kazanarak yapılanmıştır ve toplumu ve gündelik olanı şekillendirmektedir. Modernlik ve onun dönüştürdüğü toplumsal kurumlar, bir yandan insanı özgürleştirirken diğer taraftan kısıtlayabilmektedir. Özellikle ondokuzuncu yüzyılın sonu ile ulus-devletler içerisindeki ekonomik örgütlenme ve toplumsal siyasal mücadeleler, liberal teorinin temel kurucu kavramlarının uygulanamaz görüldüğü bir noktaya kadar gelmiştir (Wagner, 2005).

Modernitenin bireye teorik olarak her türden özgürlük imkânını sunduğu söylenebilir. Buna karşılık ona ahlaki ve manevi sorumluluklar yüklediği de görülmektedir. Sorumluluklar bağlamında tek sınır, modern toplumların belirlediği şekilde başkasının hakkına tecavüz etmemek ve mevcut kanunları ihlal etmemek gibi hukuki kurallar olmaktadır. Bunun dışında herhangi bir ödül veya ceza vermemiştir. Özgürlükler verip daha sonra bu özgürlüğü özerklikle disipline alan bir devlet anlayışı, hâkim anlayış olmuştur. Yani burada sınırsız, istikameti belli olmayan bir özgürlük değil; yasalarla kontrol altına alınmış bir özgürlük söz konusudur (Wagner, 2005).

Esasında modernite, bir kırılmadır ve süresizdir, yeni bir aşama değildir. Çünkü modernite, kendi geleneğini, kendi alışkanlıklarını oluşturmadığı iddiası taşır. Bu süreçte bilime yaptığı vurgu ile modernitenin aklın ve bilimin ışığında sürekli eleştirerek ilerlediği söylenmektedir. Fakat modernitenin kendi oluşturduğu büyük

anlatılar da tıpkı gelenekler gibi kendini kutsallaştırır ve kendi doğrularını tek gerçeklik olarak görmeye başlar. Giddens, modernistlerin bu tavrının modern bir tavır olarak okunamayacağını vurgulamaktadır (Giddens, 2012).

Modernliğin getirdiği yeni yaşam koşulları, insanları geleneksel toplum düzeninden alışkın olmadıkları bir şekilde koparmıştır. Esasında geleneksel ile modern arasında birtakım süreklilikler olduğu bir gerçektir. Bu nedenle ikisi arasında kesin sınırlar çizerek onları birbirinden ayırmak pek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır (Giddens, 2012, s. 12). Fakat son zamanlarda hızlanan değişim süreci ve bu sürecin etkileri, artık geleneksel ile modern arasında bir sürekliliğin olup olmadığı sorusunu akıllara getirmektedir. Modernlik, yapı itibariyle süresizdir ve geleneğin süreklilik gösteren içeriği de modernlikle birlikte süresiz bir yapıya evrilmektedir.

Modernlik, değişimin son derece hızlı yaşandığı bir süreçtir. Daha çok teknoloji ile gündeme gelen değişim, aslında her alana yayılmış durumdadır (Giddens, 2012, s. 13-14). Gelişen teknoloji ve medyanın küreselleştirici etkisi göz önüne alındığında değişim hızına yetişmek neredeyse imkânsızdır. Bir anda her şey olup bitmekte ve her şey çok çabuk unutulabilmektedir. Artık değişmeyen bir şey kalmamış gibidir ve bugün yeni olarak piyasaya sürülenler, aslında eskimiş olanın dönüştürülmüş bir taklidi olmaktan öteye gidememektedir. Bu anlamda moda olgusu, yaşanan durumun güzel bir betimleyicisi olabilir. Her yıl değişen moda, günümüzde artık 60'lı 70'li yılların giyim-kuşam stiline yeniden dönüştürülerek kendi kendini taklit ettiği bir süresizliğe evrilmektedir. Elektronik eşyalarda ise durum tam tersi bir boyuttadır ve adeta aklın sınırları zorlanmaktadır. Akıllı telefonlar, tabletler, gittikçe incelen ve özellikleri artan bilgisayarlar, insanın neredeyse birebir prototiplerinin işlendiği robotlar, geri döndürülemez bir hızla kendini yenilemektedir.

Yine modernliğin yarattığı bir başka süresizlik olarak değişim alanı öne çıkmaktadır. Dünyanın farklı bölgeleri, birbirleriyle bağlantılı hale geldikçe, toplumsal dönüşümün dalgaları adeta bütün yer yüzeyini etkisi altına almaktadır. Ekonomik, siyasi ve kültürel anlamda yerküre, birbiriyle iletişim ve etkileşim halindedir. Bugün küçük bir bölgeyi etkileyen değişiklikler, yalnızca o bölgeyle sınırlı kalmayıp dünyanın hemen her yerine yayılmaktadır (Giddens, 2012, s. 13). Kısaca modernlik, süresizleştiği oranda geleneklerden ayrılmakta ve farklılaşmaktadır.

Modernliğe geçişi açıklayan mekanizmalar, aynı zamanda küreselleşme mekanizmalarına da işaret etmektedir. Giddens, modernliğin yapısal olarak küreselleştirici eğiliminden söz eder ve küreselleşmeye şu cümlelerle açıklık getirir, “Küreselleşme, uzak yerleşimleri birbirine, yerel oluşumların millerce ötedeki olaylarla biçimlendirildiği ya da bunun tam tersinin söz konusu olduğu yollarla bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşmasıdır. Toplumsal ilişkilerin yoğunlaşmasıyla birlikte insanlık tarihinde ilk defa insanların ve toplumların küresel ölçekteki ilişkileri gerçeklik kazanmış olur” (Giddens, 2012, s. 60). Nitekim günümüzdeki toplumsal değişmeyi körükleyen küreselleşme süreci, dünya çapındaki sosyal ilişkilerin artmasıyla bağlantılıdır. Küreselleşme, mekân olarak belki de aynı kalan fakat diğer bütün açılardan çok farklılaşmış dünyanın farkında olmayanlarına, kendini farkettilen ve bir bilinç kazandıran bir süreçtir. Bu süreç, dünyanın her yerinde kendini bir şekilde göstermektedir (Giddens, 2012).

Küreselleşme; çağımıza şekil veren, toplumları ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel anlamda değişim ve dönüşümlere tabi tutan bir kavram, bir olgu olmuştur. “Küreselleşme süreci, modern dünyanın ayırt edici bir özelliğidir” (Wallerstein, 1994). Küreselleşmenin etkisiyle zaman kavramı standartlaşmış, zaman ve uzam arasındaki bağ kopmuş, içerikleri boşaltılmış, ayrıcalıkları kalmamıştır (Ritzer, 2013, s. 552). Burada önemli rol oynayan kitle iletişim araçlarının uzak mekânları yakınlaştırmasıyla başlattığı süreç, tahmin edilemeyecek şekilde hızlanmıştır. Modern öncesi dönemde insanlar arası ilişkiler aynı zaman ve aynı mekân içinde gerçekleşirken; modern dönemde kitle iletişim araçları, insan ilişkileri ve iletişimindeki zorunlu zaman-mekân kısıtlamasını dönüştürerek ortadan kaldırmıştır (Esgin, 2008, s.429-430).

Dünya gittikçe küçülmektedir. Nitekim insanlar, televizyon veya internet sayesinde normal şartlarda varlığından haberdar olmadıkları insanlarla tanışmakta, sanal da olsa yüzyüze gelebilmektedir. Modernliğin küreselleştirici bu ve benzeri eğilimleri, bireyi daha kompleks sistemlerle ilişkili duruma getirmektedir. Dolayısıyla modernite, insan yaşamındaki doğal tehlikeleri azaltırken; daha önce hiç deneyimlenmediği için öngörülemeyen yeni riskleri gündeme getirmektedir. Nitekim bu riskler, modernizmin bilinmez karanlığına atıfta bulunmaktadır (Giddens, 2012).

Olumlu ve olumsuz pek çok özelliği bünyesinde barındıran bir olgu olarak nitelendirilebilen modernliği, klasik kuramcılar her ne kadar olumsuz yanlarıyla açıklamış olsalar da esasında sorunlar ortadan kaldırıldığında fırsat yönünün öne

çıkacağını vurguladıkları görülmektedir. Giddens (2012, s. 14; 115)'in ifadeleriyle onlar, modernliğin karanlık yüzünü tam olarak öngörememiştir. Nitekim Marx ve Durkheim, “sorunlu bir dönem” olarak nitelendirdikleri Modern Çağ'ın olumlu taraflarının daha ağır bastığı görüşündedirler. Marx, sınıf mücadelesini kapitalist düzendeki temel ayrıştırıcı güç olarak görse de daha insancıl bir toplumsal sistemin ortaya çıkacağı hayalini kurmuştur. Durkheim, endüstriyellemenin yayılmasıyla iş bölümü ve ahlaki bireyciliğin birleşeceğine, uyumlu, bütünlüklü bir toplumsal yaşamı kuracağına inanmıştır. Weber ise daha kötümser bir tablo çizerek bireyin özerkliğini ve yaratıcılığını yok sayan bürokrasinin güçlenmesiyle maddi ilerlemenin gerçekleştiği bir modern dünyadan bahsetmiştir.

Günümüz koşulları düşünüldüğünde insan yaşantısının çok hızlı değişen, tehlikeli ve çok gergin bir hal aldığı söylenebilir. Bu değişme, insanların ortaklaşa bir dereceye kadar yönlendirebildiği, ancak denetlenemeyecek risklerle dolu çok büyük bir güce sahiptir. Sürekli, genişleyen, başa çıkılmaz belirsizlikler ve riskler, bir taraftan çağdaş gelişmenin iki büyük aracı olan bilim ve teknolojiyi besleyerek ilerlemeye katkıda bulunmaktadır. Diğer taraftan insanlar, bu belirsizlikler ve risklerle tek başına bir kişisel sorun olarak (psikolojik danışma patlaması çağında çoğu psikolojik danışmanın ısrarla önereceği gibi kişisel hata ya da hastalık olarak) yüzleşmektedir. (Bauman, 2005, s. 90-91). Riskler, kişisel bir eylem sorunu olmasının yanında büyük insan kitlelerini topluca etkileyen ortamlara karşılık gelmektedir. Bu nedenle Giddens (2012, s. 115)'a göre birey veya grup, bu risklerden sorumlu tutulamaz ve düzeni yeniden sağlamaya zorlanamaz.

Modern toplumu ürettiği risklerle her bakımdan fazlaca meşgul olması bağlamında ele alan küreselleşme teorisyenleri, onu “Risk Toplumu” kavramıyla açıklamışlardır. Risk toplumu, insanların hiçbir zaman kendisini tümüyle güven içinde hissedemediği ve böylece güvenlik ve kaygı duygularının çelişik biçimde hep bir arada var olacağı bir toplum olarak nitelendirilmektedir (Giddens, 2012, s. 121). Yaşama, geleceğe, sevdiklerine, inanç sistemlerine, geçmişle olan bağına yönelik algıladığı her türlü risk, bireyde herkesten gizlemeye çalıştığı bir şok etkisi yaratmakta ve birey sınırsız travmalara sürüklenmektedir. Her bir birey, “kitle iletişimini yönlendirenler” tarafından birer risk toplumunda yaşıyor olduğu fikrine alıştırılmaktadır. Algılanan risklerle yoğun olarak yaşanan bireyi psiko-sosyal manada sarsan deneyimler, değişen modern toplumun birer gereğiymiş gibi yaygınlaşmakta ve normalleşmektedir (Beck,

2011, s. 356). Kısaca risklerin bilgisi, aktarılarak ruhsal sarsıntılara sebep olmakta ve hayatımızın önemli parçaları haline gelmektedir.

Modernlikle birlikte, güven ve güvenlik olguları tehlike ve risk faktörleriyle hergün yeniden ve yeniden sınanmaktadır. Dolayısıyla modernlikte istikamet, gitgide belirsiz bir hal almaktadır. Savaşın şiddet unsurlarıyla birleşerek endüstrileşmesi ve nükleer tehditleri tetiklemesi, modern çağdaki insan geleceğinin krizleri olarak nitelendirilebilir. Artık insanlar, böyle bir dünyaya çocuk getirirken iki kere düşünmek gerektiğini dile getirmektedir. Diğer taraftan modernlikle birlikte daha yakın kişisel ilişkiler, yeni bir güven ortamını da gündeme getirmiştir. Giddens (2012)'ın ifade ettiği gibi modern öncesi dönemde bölgeselleşmiş güven faktörü varken; modernlikle birlikte yerinden edilmiş soyut yapılarla ilgili yeni güven ilişkilerinden bahsedilmektedir. Modern kentlerde yaşayan insanlar, kimseye anlatamadığı sıkıntılarını çeşitli ücretler ödeyerek süreli seanslar eşliğinde konunun uzmanı olan bir psikiyatriste veya aile danışmanına anlatmayı tercih edebilmektedir. Buradaki tercih sebepleri, uzman kişinin tanıdık bir çevreden olmaması ve mesleğine duyduğu derin saygı gereği konuşulanların sır olarak kalacağını garanti etmesidir. Görüldüğü gibi modernliğin üretmiş olduğu soyut sistemlere karşı duyulan güven, günümüz koşullarında önemli bir ihtiyaçtır.

Ritzer'in (2014, s. 553) ifadeleriyle; modern dünyada hemen her şeyde olduğu gibi düşüncenin kendisi de yeni belirsizlikler yaratacak şekilde sorgulamaya açıktır. Bir tarafta insanlar, akla olan mutlak güven duygusuna şüphe ile yaklaşmakta, diğer tarafta bilim ve teknolojinin kendilerine olan faydalarına şahit olmaktadır. Burada modernlik, faydalarının yanında şüphe uyandıran soru işaretleriyle de bizleri baş başa bırakmaktadır. Sonuç olarak modernleşme süreci, tamamen doğru veya tamamen yanlış olarak değil; doğruları ve yanlışlarıyla bir bütün içerisinde ele alınmalıdır. Nasıl ki bir ilacın hastalığı iyileştiren özelliklerinin dışında komplikasyonlara sebebiyet verebilecek yan etkileri de varsa; modernleşme ve küreselleşme olgularının da kendi içerisinde olumlu ve olumsuz yanları ve etkileri vardır. Burada önemli olan teşhisi doğru koyabilmektir.

3.3. Modern Toplumu Dönüştüren Güç Kitle İletişimi, Kuramlar ve Yaklaşımlar

İnsan, doğası gereği toplumsal bir varlıktır. Kendine özgü geliştirdiği bir bilinçle anlamlı ilişkiler kurma ihtiyacı onu, gündelik yaşantısında tekrar tekrar deneyimlediği duygu, düşünce ve arzularını, doyum veya yoksunluklarını bir başkasıyla paylaşmaya yöneltir. Toplumsal bir faaliyet olarak gerçekleşen bu paylaşma ritüeli; “farklı araç ve tekniklerle simgesel formların üretilmesi, aktarılması, alımlanması ve birbirinden farklı türdeki kaynakların idaresinin sağlandığı kesintisiz bir iletişim sürecine karşılık gelmektedir” (Thompson, 2004, s. 37). İçinde bulunulan fiziksel çevre dinamikleri de göz önünde bulundurulduğunda iletişim süreci, gelişen ve değişen bir karakterdedir. Nüfusun artması ve değişen toplumsal koşullar, insanların iletişim ihtiyaçlarını artırırken; aynı zamanda iletişim kurma biçimlerini de dönüştürmektedir.

İnsanların iletişim ihtiyaçlarını karşılamak noktasında ulaşım faktörünün oldukça belirleyici olduğu söylenebilir. Çünkü ulaşım, insanlığı her devirde geliştirme potansiyeline sahiptir. Bu çerçevede kısıtlı ulaşım imkânları, en eski çağlardan beri zamanı da insanlık adına önemli kılmaktadır. M. Ö. 2000’li yıllarda gerçekleştirilen dumanla haberleşme, çok sonra M.Ö. 3500’lerde yazının icat edilmesi, uzak mekânları yakınlaştıran ilk önemli adımlar olmuştur. Günümüze yaklaştıkça mektup, gazete, dergi vb. gibi araçlarla artık kayda alınan iletişim, telgraf ve telefon gibi daha teknik buluşlarla uzak mekânlardaki bireyleri anlık olarak buluşturmayı başarmıştır.

İletişim süreçlerinin ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda geçirdiği önemli değişiklikler özellikle dikkat çekicidir. Ondokuzuncu yüzyıl öncesinde basılı malzemeler, uzak mesafelerden devletlerin kontrolünde taşınırken; ondokuzuncu yüzyılla birlikte uluslararası enformasyon ve iletişim akışı, örgütlü bir şekilde yaygınlaşmıştır.²³ Avrupa’da imparatorlukların çevresindekileri Avrupa’nın

---

²³ “Elektrik enerjisinin iletişimde kullanımı, ondokuzuncu yüzyılın önemli keşifleri arasındadır. Elektromanyetik telgrafı ilk deney, 1830’larda Birleşik Devletler’de, İngiltere’de ve Almanya’da yapılmıştır. İlk gerçek telgraf sistemleri, 1840’larda tesis edilmiştir. Elektromanyetik iletim, 1870’lerde sözün aktarımına başarılı bir şekilde uygulanmış ve ticari kullanımlı telefon sistemlerine ilişkin gelişimin temelini oluşturmuştur. Ondokuzuncu yüzyılın son on yılında elektronik dalgalar yoluyla sinyallerin iletimi üzerine yapılan deneyler sayesinde iletici tellere olan ihtiyaç sorunu giderilmeye başlanmıştır. 1898’de sinyaller, deniz boyunca 23 km başarılı bir şekilde iletilmiştir. 1889’da ise İngiliz Kanalı boyunca sinyallerin aktarımı sağlanmıştır. Elektronik dalgalar vasıtasıyla konuşma aktarımı teknolojisi, yirminci yüzyılın ilk on yılında geliştirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Birleşik Devletlerde ve İngiltere’de yayıncılık deneylerine başlanır. Yayıncılık sistemlerinin sonraki gelişimi

merkezine bağlayan iletişim ağları büyüdükçe, küresel iletişimin boyutları da genişlemekte ve karmaşık bir hal almaktadır (Thompson, 2004, s. 125).

İnsanların küçük çaplı iletişim ihtiyaçlarını karşılamının ötesine geçerek küresel ölçekte bir kitle iletişimi sürecini başlatan belki de en önemli girişim, yirminci yüzyılın başlarında Avrupa’da elektromanyetik dalgaların sese çevrilmesiyle icat edilen radyo ile olmuştur. İnsanlar, okuma yazma bilsin ya da bilmesin, ilk defa kişisel bir çabaya girmeden ortak yaşam alanlarında bulunan radyo sayesinde içinde buldukları toplumda hatta dünyada yaşanan önemli olaylardan haberdar olmaya başlamıştır.

İletişim süreçlerinde yaşanan teknolojik gelişmelerle dünyanın en uzak noktalarını karşılıklı bağımlılık ağlarıyla birbirine bağlayan küresel süreç, 1950’lerde ortaya çıkan televizyon ile iyiden iyiye derinleşmiştir. Çünkü televizyon, gazete ve radyodan ziyade yazı ile sesi hareketli görüntülerle biraraya getirerek insan hayatını kolaylaştıran ilk iletişim aracıdır. Televizyonun bu dolu içeriği, onun diğer iletişim araçlarından daha fazla ilgi görmesine neden olmuştur. İlk ortaya çıktığı dönemde yalnızca yüksek gelir seviyesindeki bireylerin tercih edebileceği bir iletişim aracı olan televizyon, bir süre sonra her kesime hitap ettiği için vazgeçilmez olmayı başarmıştır.

Televizyondan çok kısa bir süre sonra internet teknolojisinin keşfedilmesi iletişim süreçlerinde devrim etkisi yaratmış; çok hızlı gelişen ağ teknolojisi, kendisinden önce toplumda yaygın olarak kullanılan iletişim araçlarını bir nevi geleneksel araçlara dönüştürmüştür. İnternetle birlikte insanların algısında iletişim, öngörülemez bir hızla sürekli gelişmesi ve değişmesi beklenen bir nitelik kazanmıştır. Zaten modernliğin belki de garanti ettiği tek şey, yeni olanın keşfiyle gelen ve hiç bitmeyecek gibi görünen değişimdir.

Teknolojik gelişmelerle birlikte bireylerin günlük yaşamına çokça etki eden kitle iletişimi, iletişim süreçlerinde yaşanan değişimleri de somutlaştırmaktadır. Büyük değişimin temel nesnesi olan kitle medyasında kültürel kodlara eklenen gösterge, imaj ve semboller, birey ve toplum ilişkilerini daha hızlı ve sürekli kılmaktadır (Maigret, 2016, s. 20). Medyanın gelişmesiyle birlikte modern dünyada yeni enformasyon ağları kurulmakta; yeni eylem, etkileşim ve görünüm biçimleri gündeme

---

1920’lerden başlayarak radyo, 1940’ların sonlarından itibaren ise televizyon, daha hızlı yaygınlaşmıştır” (Thompson, 2004: 126).

gelmektedir. Böylece zamanı ve mekânı aşan iletişimin içeriği yeni bir boyut kazanmış, toplumsal yaşamın sembolik karakteri köklü değişikliklere uğramıştır.

Yüz yüze konuşma durumunda benzer zaman-mekân algıları söz konusudur. Konuşma, fiziksel olarak bir arada bulunanlar arasında karşılıklı gerçekleşir. Medya, zaman ve mekânı birbirine bağımlı olmayan iki iletişim unsuruna dönüştürürken yüzyüze iletişimin niteliğini de değiştirmektedir. Böylece fiziksel olarak aynı mekânı paylaşmanın çok gerekli olmadığı yeni eylem ve etkileşim biçimlerinden bahsedilmektedir. Günlük yaşamın zaman-mekân sınırlamalarının dışına çıkan insanoğlu, iletişim medyasını kullanarak her zaman yaptığı gibi kendisi için anlamlı ağlar üretmeye devam etmektedir (Geertz, 1973, s. 5; Thompson, 2004, s.17; 154-155).

Modern öncesi dönemde eylemler, daha çok yüz yüze ilişkilerin kurulduğu yakın çevre ile sınırlıyken; bugün artık aynı zamanın veya mekânın paylaşılmadığı insanları da etkileyebilmektedir. Modern toplumlardaki bireyler, kendisine uzak mekânlardaki diğerleriyle medya sayesinde samimi denebilecek ilişkiler kurarak ortak duygularda buluşabilmektedir. Hatta insanların gündelik yaşamlarında çoğunlukla hiç karşılaşmadığı fakat medya sayesinde özel hayatlarının her ayrıntısına şahit oldukları popüler figürler bile zamanla birer tanıdığa dönüşebilmektedir. Gelgelelim onlarla karşılıksız olarak kurulan ilişkiler, gerçek sosyal yaşamdan feragat edecek düzeyde zaman alıcı olabilmektedir.

Kitle iletişim araçlarının getirdiği yenilikler, insanlar tarafından bizzat deneyimlenmediği için ilgi görmekte ve günlük yaşam rutinlerini aksatabilmektedir. Böylelikle gerçek sosyal yaşamın doğal akışı, sanal iletişim biçimleri ve içeriklerle sürekli olarak sınanmaktadır. Fakat günlük yaşam çevrelerinden uzaklaşsalar da bireyler, kitle iletişimi sayesinde sanal bir seyahat imkânı bularak yeni bilgi formlarına artık rahatlıkla erişebilmektedir (Thompson, 2004, s. 320). Çünkü bu yeni iletişim biçimi, bir hareket çoğaltıcısı görevi görerek yüz yüze etkileşim kalıplarıyla insanları sınırlamaz.

Burada kitle iletişimi olgusundaki “kitle” vurgusu, başlıbaşına bir araştırma ve inceleme alanıdır. Ondokuzuncu yüzyıl Fransız sosyoloğu ve antropoloğu olan Gustav Le Bon [1841-1931], 1895 yılında kaleme aldığı “Kitleler Psikolojisi” adlı yapıtında, uygarlıklar çağının sonunun geldiğini duyurur. O, şimdiye dek bütün uygarlıkların

dini, ahlaki, kültürel ve politik manada değişmez kural ve disiplinlerle kimlik kazandığını ve entelektüel bir birikimle yönetildiğini anlatır. Fakat kitleler, uygarlıkların en son aşamasında tüm bu etkinliklerin alt üst edildiği bir tehdit unsuru olarak görülmeye başlamıştır. Bilim, teknik, yeni düşünüş biçimi ve buluşların şekillendirdiği aşına olunmayan bir kitlelerçağı gelip çatmıştır (Le Bon, 1997, s. 10).

Le Bon (1997, s. 14)'a göre kargaşa, düzensizlik ve buhran halinden beslenen kitleler, kendi kaderlerine terkedilmiş kalabalıkları ifade etmektedir. Devlet ve milletlerin başına gelecekler, artık önemli nüfuz sahibi olan idareciler tarafından değil kalabalık halk toplulukları yani kitleler tarafından şekillenmektedir. Fransız İhtilali ile ilk defa görünür olan kitlelerin gücü, zihinsel süreçlerle başlayıp birarada harekete geçmeleriyle belirleyici olmaktadır. Fakat kitlelerin birbiriyle etkileşimi neticesinde bireylerin bilinçli etkinlikleri, yerini bilinçsiz kitle etkinliklerine bırakır (Le Bon, s. 1997, s. 12).

Le Bon, kitle içerisindeki bir bireyin, bilinçli kişiliği ile birlikte irade ve seçme kabiliyetini kaybederek bu kişiliği kaybettiren operatörün bütün telkinlerine veya kışkırtmalarına uyduğunu, böylece kendi benlik yönelimlerine ters düşen davranışlar sergileyebildiğini dile getirir.²⁴ Ona göre varlık kazanma sürecindeki bir kitlede kaçınılmaz olarak gerçekleşen bireysel bilincin kaybolması ile duygu ve düşüncelerin aynı yöne evrilmesi durumları, artık çok sayıda insanın aynı zamanda ve mekânda birarada olmasını gerektirmemektedir. Birbirinden ayrı binlerce kişi, günün birinde bazı olaylara ilişkin yoğun duygularla biraraya gelerek psikolojik bir kitleyi meydana getirebilirler (1997, s. 20; 26). Yani kitlelerin ruhsal birliğini ortaya çıkaran şey, öznelerin içsel değişimleridir. Kitlenin içerisinde insanların kendi anlama yetenekleri ortadan kalkmakta ve kök dürtüler harekete geçmektedir (Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 89).

Ondokuzuncu yüzyıl sonlarından başlayarak birbirinden habersiz insanları biraraya getiren güç, kitle iletişimi olgusu ve buna bağlı medya olmuştur. Sayısız bireyi kapsayan büyük izleyici imajını yansıtan “kitle” iması ile aslında medya ürünlerinin

---

²⁴ “Modem derin psikoloji, Le Bon’cu kitle psikolojisi bulgularının politik çift anlamlılıklarını ciddi bir şekilde ele almıştır. Freud, I. Dünya Savaşı’ndan hemen sonra 1921’de, Le Bon’dan hareketle, hazırladığı son derece yaratıcı yazısını “*Kitle Psikolojisi ve Ben-Çözümlemesi*” adıyla yayınlamıştır. Bu yazı, uzun süre hak ettiği konumu görememiştir. Freud, kitlenin baskısı altındayken gerçekte olduklarından çok daha başka şekilde davranabilen bireylerin bu ortama psikolojik olarak nasıl uyarlandıklarını sorgulamıştır. O, bunun nedenini, kitle içinde tekillere uygulanan baskıcı ve zorlayıcı koşullara bağlamaktadır” (Freud, 1921’den akt. Adorno ve Horkheimer, 2010: 94).

alımlayıcılarının büyük oranda sorgulamayan pasif bireylerden oluştuğu düşüncesi temellendirilmektedir. Dolayısıyla bilinçli iradenin gerçek manada özgürce kullanılmasını engelleyen, insanların bellek ve algılarını zayıflatan, onları anlık tatmin sağlayıcı alışkanlıklara sevk eden bir kitle iletişimi çağrışımı; edilgen bir kitle toplumu yaratılmasına zemin hazırladığı gerekçesiyle eleştirilmektedir. Bu bakış açısı, modern toplumsal yaşamda özgürlükleri kısıtlayan bir kitle iletişiminin cazip olamayacağı iddiasındadır ve medyayı, sorgulanması gereken toplumsal bir gerçeklik olarak görür.

Medya ve etkileri, yalnızca modern toplumu ilgilendiren bir alan olmamıştır. Eski Yunan ve Roma uygarlıklarının gelişip yayıldığı İlk Çağ'da Platon "Devlet" adlı eserinde Sokrates'in gençleri yanlış yönlendirebileceğini düşündüğü hikâyeleri nedeniyle ozanları siteden kovmak istediğinden bahseder. Burada çok sayıda okuyucusu olduğu için topluma mâl olmuş öykülerin eleştirildiği ve kınama cezası ile sansürlendiği anlatılmaktadır. Ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde burjuva tarafından işkence edilen masum insanların intikamını canlandıran dizi romanlar, işçileri ayaklandırmak ve sosyalizmin destekçiliğini yapmakla suçlanmıştır. İki dünya savaşı arasında da radyoda yayınlanan dizilerin, evlerinde onları dinleyen kadınları aptallaştırdığı savunulmuştur. Yine Almanya'da yönetimde bulunan Naziler ile tesir gücü artan radyo, Adolf Hitler'in diktatörlüğünü daha görünür kılmak adına çokça kullandığı bir kitle iletişim aracına dönüşmüştür.

1950'li yıllarla birlikte medya, rock müzik tarzı ve çizgi romanın gelişmesi, gençler arasında suça eğilimin artması ile ilişkilendirilmiştir. Sonuçta Avrupa'nın sansür sistemlerini uyguladığı bir dönemde çizgi romancılar, hukuk önünde hesap vermek zorunda bırakılmıştır (Maigret, 2016, s. 71). Takip eden yıllarda sinema ve televizyon, şiddeti körüklediği gerekçesiyle tehlikenin kaynağı olarak görülmüştür. Dolayısıyla görselleştirme teknikleri gibi sembolik biçimlerle kitle iletişimi, riskleri de elle tutulur gözle görülür gerçekliklere dönüştürmektedir (Beck, 2011, s. 356). Aynı zamanda medya, yarattığı toplumsal sorunların çözümü noktasında da telkinler vererek yönlendirdiği bireye her şartta onun yanında olduğu düşüncesini empoze etmektedir. Yine de tüm bunlar, gelişen iletişim süreçlerinin ve medyanın çok çeşitli araştırmalara konu olmasına katkı sağlamıştır.

Sinema, radyo ve televizyon gibi medya unsurlarıyla yoğun olarak şekillenen kitle iletişimi, iletişim sürecinde yer alan kurumlar, bu kurumların yapı ve işleyişleri ile medya içeriklerinin seyirciler üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalışan

araştırmalar, iletişim çalışmalarının kapsamını oluşturmaktadır (Yaylagül, 2006, s. 18). İletişim araştırmaları, ilk olarak 1920’li ve 1930’lu yıllarda Amerika’da gündeme gelir. O dönemde disiplinlerarası bir görünümde olduğu söylenen iletişim araştırmaları, kavramsal içerik, araştırma yöntemi ve disiplini noktasında birbirinden ayrılırken; ana akım kuramlar ve eleştirel kuramlar olmak üzere iki temel yaklaşım üzerinden şekillenmektedir. Ana akım kuramlar, iletişim ile ilgili mevcut toplumsal düzeni meşru hale getirme ve devamlılığını sağlamayı hedefleyen yaklaşımlar şeklinde adlandırılırken; eleştirel kuramlar ise var olan sistemi ve iletişim süreçlerini sorgulayan ve eleştiren bir bakış açısıyla varlık kazanmaktadır (Melody ve Mansel, 1983).

Ana akım kuramlar veya eleştirel kuramlar farketmeksizin iletişim araştırmaları, öncelikli olarak filoloji, sosyal psikoloji, sosyoloji, ekonomi ve siyaset bilimi disiplinlerinin ilgisini çekmiştir. İlk olarak ana akım kuramlardan bahsetmek gerekirse; başta siyaset bilimi olmak üzere psikoloji ve sosyal psikoloji alanındaki akademik çevreler, radyo ve basın aracılığıyla yapılan propagandaların insanların ikna edilmesi ve kamuoyu oluşması süreçlerine etkileri ile ilgili pek çok çalışma yürütmüşlerdir. Etki kuramları; bilişsel, duygusal ve davranışsal kategoriler üzerindeki medya etkilerini araştırır.

İletişimde etki araştırmaları olarak bilinen çalışmaların ilki ve en önemlisi, 1920’lerin başında Walter Lippmann²⁵ [1889-1974]’ın “Public Opinion” (Kamuoyu) adındaki çalışmasıdır. Lippman (2020), kamuoyu oluşturma sürecinde kitle iletişim araçlarının belirleyici rolleri olduğunu söyler. Hatta o, herkesin hergün okuduğu tek kitap olduğu için kamuoyunun oluşumunda önemli grdğu bir kitle iletişim aracı olan gazeteye *Demokrasinin İncil’i* benzetmesi yapar. Lippmann’ın “Kamuoyu” yapıtındaki temel sorusu, medyada sunulan içeriklerin vermek istediği mesajın insanların dikkatlerini hangi konulara ve olaylara çektiği ve insanları ne tip tutum, davranış ve alişkanlıklara

---

²⁵ Amerika’lı liberal demokrasi kuramcılarından olan siyasetçi ve gazeteci yazar Walter Lippmann, “Soğuk Savaş” terimini ilk kez kullanan entelektüel kişi olarak tanınır. Lippmann, *Public Opinion* adlı çalışması ile *sahte evre*, *sahte gerçek*, *rızanın üretimi/imalatı*, *şaşkın sürü* ve modern psikolojideki *stereotip* kavramlarını akademik literatüre kazandırmıştır. Lippmann, önceleri sürdürülebilir bir demokrasi için toplumdaki rasyonel insanın bilgilendirilip eğitilerek rızasını kazanmanın önemli olduğunu savunur. Fakat sonra, rasyoneliteden yoksun şaşkın bir sürü olarak değerlendirdiği halkın entelektüel kişilerce idare edilmesine yönelik bir kamuoyu oluşturulmasının pratik faydalarından bahseder (Lippmann, 2020).

sevk ettiğidir. Lippmann'ın bu düşüncesinden etkilenen Harold Lasswell²⁶ ise geliştirdiği *hipodermik iğne* modeliyle medyanın insanların özellikle duyguları üzerinde son derece güçlü etkiler yarattığını savunur.

Görsel 3.1. Amerika'da 31 Ekim 1938 tarihli olarak yayımlanan “Daily News” gazete bülteni.

H. G. Wells'in 1898'de kaleme aldığı “Dünyalar Savaşı” adlı romanından uyarlanan ve 30 Ekim 1938'de Amerika'nın CBS (Colombia Broadcasting System) radyosunda yayınlanan “Mercury Theatre on the Air” adlı oyun, medya etkileri kuramına örnek teşkil etmiştir (Yaylagül, 2006, s. 40). Oyunu kurgulayan Orson Welles, 1 saat süren Cadılar Bayramı özel yayınında normal tiyatro formatlarının dışına çıkar. Welles'in karşılıklı diyaloglara dayanan bir tartışma programı havasında oyunu başlatması, programa bağlanan muhabirin dünyayı Marslıların istila ettiğini haber vermesi, bir profesörün olaya ilişkin yorumları ve arkadan gelen siren ve patlama sesi efekti, kitle iletişimini henüz deneyimleyen insanlar tarafından gerçek gibi algılanmıştır. Programın başındaki oyun tanıtımını kaçırarak dinleyiciler, bunun ancak bir haber bülteni olabileceğini düşünerek korku ve paniğe kapılıp büyük duygusal patlamalar yaşamıştır. Binlerce insanın buldukları eyaletleri terk ederek güvenli bölgelere kaçma girişimleri, hatta istiladan korktuğu için intihar edenler, gazete ve radyo bültenlerine konu olmuş ve bu olay, dünyada geniş yankı uyandırmıştır.

²⁶Lasswell ve Lazarsfeld; İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında bir yandan Amerika'nın iç ve dış politikaları ile ilgili olarak aldıkları sorumluluklar, bir yandan da kitle iletişim alanında gerçekleştirdikleri araştırmalarıyla toplum ve siyasetin karakterini ve yönünü belirlemeye çalışmışlardır.

1940 ve 1950’li yıllara gelindiğinde ampirik metotlarla yapılan daha sistemli araştırmalarda edinilen bulgular ise medyanın insan davranışları ve duyguları üzerindeki doğrudan etkisinin minimum düzeyde olduğu yönündedir. Bu nedenle bu tarihten sonra yapılan araştırmalar, iletişim süreçlerinin duygusal ve davranışsal etkilerinden ziyade bilişsel etkilerine yoğunlaşır. Bir istatistiki ve yntembilimci olarak pozitivist bir çerçevede deneysel iletişim çalışmalarını başlatan Paul Lazarsfeld²⁷, araştırmalarıyla işlevselci paradigma ve metodolojinin Amerika’daki önemli uygulayıcılarından. Lazarsfeld, iletişim alanındaki araştırmalarını temellendirdiği metodolojisini sosyal psikoloji ve sosyoloji ile birleştirmiştir.

1940’lı yıllarda Lazarsfeld, Colombia niversitesi’ndeki meslektaşlarıyla birlikte Amerika’nın Ohio eyaletinin Erie kasabasındaki insanların oy verme davranışları üzerine bir araştırma yürütür. “Oy Verme–Başkanlık Seçiminde Bir Kamuoyu Oluşturma” adlı bu araştırmada, kitle iletişim araçlarının insanlar üzerinde güçlü etkileri olduğuna dair bir bulguya rastlanmadığı ifade edilmektedir. Burada Lazarsfeld, Lasswell’in *hipodermik iğne* modelinden ziyade medyadan etkilenmenin minimum düzeyde ve iki aşamalı gerçekleştiğini savunur. Yani Lazarsfeld’e göre birey, medyadan alımladığı her ne varsa kendi zihin süzgecinden geçirerek hlihazırda sahip olduğu düşünce ve inançlarını şekillendirebilmektedir. Burada kitle iletişim araçlarının doğrudan olmasa bile dolaylı şekillerde bireyi etkileyebildiği sonucuna ulaşılabilir.

1940’lı yıllardan 1960’ların ortalarına kadar mevcut olan düzen ortamının desteklediği *minimum etki* modeli, 1960’ların sonlarında Amerika’da yaşanan savaş dönemi ve siyasal düzensizliklerle birlikte yeniden sekteye uğramıştır. Dolayısıyla 1970’li yıllarda toplumsal yapının kitle iletişim araçlarından güçlü şekilde etkilendiği ve medya içeriklerinin bilinçli bir şekilde seçilerek kamuoyu gündemini belirlediği düşüncesi hâkim olmuştur. 1940’lı yıllarda Lazarsfeld ve ekibinin bizzat katıldığı ve

---

²⁷ Lazarsfeld, 1937 yılında iletişimde Eleştirel Kuram’ın önemli temsilcilerinden olan Theodor Adorno’nun radyo projesine katılmasını talep eder. Adorno, bu teklifi kabul etmiş ve 1938’de “Music in Radio” başlıklı çalışmayı dört rapor olacak şekilde hazırlar. Bu raporda; müziğin Radyo’da bir propaganda aracı olarak kullanıldığını, dolayısıyla radyonun meta fetişizmi yarattığını sıklıkla vurgulamıştır. Medyanın insanlar üzerinde doğrudan bir etkisinin olmadığını savunan Lazarsfeld ile görüş ayrılıkları yaşayan Adorno, bir süre sonra bu projeden ayrılmıştır. Lazarsfeld’in psikoloji alanındaki meslektaşlarıyla yürütmeyi sürdürdüğü “Radyo Araştırmaları” projesinde Orson Welles’in metnini yazdığı “Mercury Theatre on the Air” adlı Marşlıların dünyayı işgal etmesini konu alan oyuna halkın gösterdiği tepkinin analizi de yer almıştır. Sonuç olarak radyoda yayınlanan bir oyundan ibaret olduğundan habersiz dinleyicilerin yaşadığı korku ve panik hali, Amerika’da Lazarsfeld’in öncülüğünde gerçekleştirilen ve sonrasında kitaplaştırılan bir alan araştırmasına konu olması bakımından son derece dikkat çekicidir (Rogers, 1994; Jeşbek, 2017).

desteklediği deneysel çalışmalar, sınırlı sayıda insan üzerinde uygulandığı için elde edilen bulguların tüm toplumlar adına genellenmesi, elbette gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır.

Alman sosyoloji kuramcısı Elisabeth N. Neumann [1916-2010], sürekli değişkenlik gösteren gerçek yaşamın laboratuvar koşullarında kontrollü yapılan deneylerle ölçülemeyeceğini savunur. 1970’li yıllarda medyanın uzun dönemli etkileri üzerine araştırmalar yürüten ve *Suskunluk Sarmalı*²⁸ adını verdiği kitle iletişim teorisini geliştiren Neumann’a göre modern toplumda insan yaşamının her anı, artık medyanın kontrolüne geçmeye başlamıştır. Dolayısıyla medyanın sürekli yinelediği benzer içerikteki mesajlarıyla etkide bulunmadığı herhangi bir insanî öge, neredeyse kalmamıştır. İnsanlar, içerikler arasından özgürce seçim yapabildiğini düşünse de aslında yaşadıkları bir illüzyondan ibarettir. Kişisel tercihlere hitap edebilen farklılıklar azaldıkça ise medyanın birey üzerindeki belirgin etkileri, daha görünür hale gelmektedir (Agee, Ault ve Emery, 1985).

Ana-akım medya ve kitle iletişim kuramları olarak ifade edilen tüm bu yaklaşımlar incelendiğinde bir kısmı izleyici veya dinleyicilerin aktif olduğunu iddia ederken, diğer bir kısmı ise bireylerin oldukça etkisiz ve pasif olduğunu savunur. Bu yaklaşımlar doğrultusunda gerçekleştirilen araştırmaların; varolan toplumsal düzeni meşrulaştırma ve sürdürmeyi amaçladığı, yönetim ya da yönetimi destekleyenler tarafından fonlandığı iddia edilmektedir. Bu çalışmalar; ekonomik ve siyasi kurumların yapısı, işleyişi, iktidar-halk ilişkileri ve sınıf çıkarları gibi toplum meselelerini değerlendirme kapsamına almamıştır. Sonuç olarak pozitivist ampirik metodla nicel verilere önem verdiği için bu tür araştırmalar, nitel kuramsal derinlikten yoksun olduğu eleştirisine maruz kalmaktadır.

Ampirik çalışma yapan ana akım araştırmacıları kuramsal olmamakla itham edenler, Eleştirel Kuram adı altında birleşmektedir (Melody ve Mansel, 1983, s. 104). Eleştirel bakış açısına sahip araştırmacılara göre kuramlar, ele alınan konuyu ilgilendiren her durumun analiz edilmesiyle şekillenmektedir. Bu nedenle eleştirel yaklaşım, insanın

---

²⁸*Suskunluk Sarmalı* teorisi; bir kişinin ya da bir grubun savunduğu düşünce, aidiyet bağı bulunan toplumdaki ‘genelgeçer’ görüşlerle örtüşmediğinde, kişi, tepki çekmemek adına görüş bildirmeyerek susmayı tercih edebilir. Yine bu kişi, görüşlerinin toplumun geneli tarafından benimsendiğini gördükçe bu defa fikirlerini yüksek sesle dikkat çekecek şekilde dile getirme gayretine girer. Bu durum, Neumann’da her insanın deneyimleyebileceği; “toplumdan farklı olduğu için dışlanma” ile “topluma benzediği için değer görme” düşünceleri arasında devir daim eden çift yönlü bir döngüye bir sarmala işaret etmesi bakımından önemlidir.

davranışını ve ilişkilerinin karmaşıklığını anlamak adına fiziksel olgunun ötesinde açıklamalar yapılması gerektiği kanaatindedir. Toplumdaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin düzensiz yapısı ile ilgilenen eleştirel akım, sorunlu gördükleri mevcut toplumsal sistemin iletişim etkinliklerini incelerken tarihsel süreçleri, iktidarı ve egemen ideolojiyi dikkate alır.

Eleştirel medya araştırmaları, kitleler arasında gerçekleşen iletişimi, toplumsal kurumlarla ilişkileri bağlamında değerlendirmeyi tercih etmektedir. Onlar, etkin bir şekilde kullanılan kitle iletişim araçlarını insanlar arası ilişkilerin yeniden üretilmesinde etkin görev alan ve toplumdaki egemen sınıfın değer yargılarını halka aktaran ideolojik aygıtlar olarak açıklar (Yaylagül, 2006, s.29; 81). Aynı zamanda ana akım araştırmacıların aksine eleştirel yaklaşımda araştırmacının dinamik ve diyalektik yapıdaki topluma yönelik değer yargılarını araştırmayı destekleyici bir unsur olarak kabul eder. Onlara göre araştırmanın kendisi, zaten toplumsal süreçlere başlıbaşına bir müdahaledir (Melody ve Mansell, 1983, s. 108).

Eleştirel Kuram geleneği içinde yer alan toplum düşünürleri Lukacs, Althusser, Gramsci, Adorno, Horkheimer, Marcuse, Benjamin ve Habermas; Marx'ın başta ilk dönem eserleri olmak üzere kapitalist toplumun çelişkileri üzerine yaptığı değerlendirmelerinden feyz alır. Marx'ın yabancılaşmaya ve toplumsal bilince vurgu yaptığı "Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları" (1844), üretim ilişkilerini ele aldığı "Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı" (1859) ve metaların fetiş karakterinden bahsettiği "Kapital" (I. Cilt, s. 1867) gibi eserleri, Eleştirel Kuram teorisyenlerine kaynak görevi görür.

Marx'ın toplumsal yapının ve değişimin kaynağı olarak yalnızca ekonomik alt yapıyı göstermesi ve gerçekleşmeyen devrim öngörülleri, Eleştirel Kuram araştırmacıları tarafından sorgulanmıştır. Aslında bu sorgulamalar, Marx'ın kuramlarını sistemleştiren ve katı bir bağlılıkla ilkelerini yaşatmayı amaçlayan Ortodoks Marksizmine yöneliktir. Yani Marksizm düşüncesinden tümüyle bir uzaklaşma söz konusu değildir. Toplumsal ilişkilerin korunarak yeniden üretilmesinde kültür ve ideoloji gibi üst yapı unsurlarının da önemli etkileri olduğu; dolayısıyla Marksizmin gözden geçirilerek güncellenmesi gerektiği anlaşılmıştır. Böylece Ortodoks Marksizmine alternatif olarak Batı Marksizmi ortaya çıkmıştır.

Batı Marksizmiyle birlikte eleştirel teorisyenlerin öncülerinden olan Lukacs, “Tarih ve Sınıf Bilinci” (1923) adlı eserinde “sınıf bilinci” ve “şeyleşme” gibi yaklaşımlarıyla Marx’ın toplum kuramını Hegelci felsefi temellerle değerlendirerek Marksizm’in yeniden yorumlanmasının önünü açmıştır. Yine Althusser, Marx’daki gibi her toplumda benzer aşamalarla gerçekleşen bir çizgisel tarih anlayışına inanmadığını; toplumsal yapının yalnızca ekonomi değil kültür, siyaset ve din gibi üstyapı unsurlarınca da belirlendiğini *Devletin İdeolojik Aygıtları* söylemiyle açıklamaktadır. Gramsci ise, Marx’ın üzerinde durmadığı üst yapı ile doğrudan ilişkili olan hegemonya, sivil toplum ve aydınlar gibi konuları toplumsal yapının devamlılığı açısından önemli görür ve araştırır.

Marx felsefesinin kuram ve tekniklerini yeniden tartışmaya açarak bugünü anlamak ve açıklamak noktasında güncel bir çerçeveye oturtmaya çalışan yaklaşımlardan belki de en dikkat çeken Frankfurt Okulu’dur. *Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü* olarak 1923’te Almanya’da Felix Weil tarafından kurulan okul, I. Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa’da hızla yayılan faşizm ideolojisi ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)’nde Lenin’in önderliğinde gerçekleşen Bolşevik/Ekim Devrimi (1917) gibi üst üste yaşanan toplumsal krizlere dur diyebilmek adına mevcut kapitalist düzene bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Böylece dönemin entelektüel çevrelerinin benzersiz bir girişimi olarak kabul edilen enstitü, ekonomik alt yapı koşullarının kültürel üst yapıyı belirlediğine ilişkin Marksist kabulü onaylayarak çalışmalarına başlar.

Frankfurt Okulu, yirminci yüzyılın ortalarında yaptığı çalışmalarla Avrupa’da merkezi bir konum elde etmiştir. Okulun öne çıkan temsilcileri; Horkheimer, Adorno, Marcuse, Benjamin ve sonrasında Habermas olmuştur. 1930 yılında Horkheimer’in öncülüğünde Frankfurt Okulu, Marksist kabullerden yavaş yavaş uzaklaşmıştır. Marx’ın kapitalist toplum bağlamında işçi hareketleri ve alt yapı-üst yapı ilişkisi üzerine söylediklerinin değişen toplumsal koşullar ışığında yeniden değerlendirilmesi gerektiği fikri ön plana çıkmıştır. Bu durumun temel gerekçesi olarak, Marx’ın işçi sınıfının birleşerek patronlara karşı sosyalist bir devrim gerçekleştireceği söyleminin gerçeği yansıtmaması ve sonuçta Marksist paradigmanın toplumu doğru okuyamaması gösterilmektedir (West, 2005, s. 104; Veysal, 2017, s. 558).

1931 yılından itibaren felsefe, kültür ve medya üzerine araştırmalara ağırlık veren okul, başta pozitivism olmak üzere estetik, sanat, bilim ve teknoloji gibi modern toplumun getirisi olan pek çok konuda eleştirel teoriler üretmiştir. Bu anlamda

Aydınlanma düşüncesi ve onun getirilerinden olan pozitivism, ilk ve önemli eleştiri alanları olarak öne çıkmaktadır. Okul temsilcilerinden Adorno, II. Dünya Savaşı sırasında Horkheimer ile birlikte kaleme aldığı “Aydınlanmanın Diyalektiği” (1944) adlı eserde Aydınlanma’nın genel kabulün aksine sorunlu bir alan olduğunu savunur. Akli yüceltmek iddiasındaki Aydınlanma düşüncesinin insan zihni ile şeylerin doğası arasındaki o hayırlı birleşmeyi yasaklayarak dünyanın büyüsünü bozma tasarısı olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Adorno ve Horkheimer, 2014, s. 19).

Dinin ve geleneğin kutsallarıyla savaşırken kendi kutsalını yaratan Aydınlanma düşüncesi, bu süreçte akli araçsallaştırır. Akli sayesinde artık özgür olduğunu hissettirdiği bireye kendi benliğini diğerlerinden farklı ve biricikliğiyle sunsa da Aydınlanma düşüncesinin asıl hedefi, tüm benlikleri birbirine benzeterek aynı potada eritmektir. Burada hakikatten yoksun olan Aydınlanma düşüncesinin, birey üzerinde baskı kuran totaliter bir yapı arz ettiği düşünülmektedir (Adorno ve Horkheimer, 2014, s.33; 45).

İstemsizce kendi kendini tahrip etmekte olan Aydınlanma düşüncesinde modern bilim adına insan, anlam arayışından vazgeçmiş; nesnelere bile yalnızca bilim adamının işine yaradığı ölçüde değer atfetmiştir (Adorno ve Horkheimer, 2014, s. 23; 28). Pozitivist bakış açısına göre doğanın temel yasalarına ve dış dünyaya hâkim olmak, ancak ampirik düzeyde yapılan incelemelerden elde edilen bilimsel bilgi ile mümkün olmaktadır. Bu anlamda pozitivism düşüncesinde bilimsel bilginin konusu, araştırmacının kendi değer yargılarından bağımsız olarak incelenmelidir.

Eleştirel teorisyenler ise değerden bağımsız bilim olamayacağı görüşündedir. Onlar, kapitalizmin bilimi olarak adlandırdıkları pozitivismin akla dayanarak varolan gerçekliği açıklayamayacağı görüşündedir. Adorno ve Horkheimer (2014, s. 218)’a göre pozitivismin dünyayı indirgediği veriler, kördür. Bu düşünce ile Adorno ve Horkheimer, o dönemde henüz bağımsız bir bilim disiplini altında yürütülmeyen iletişim çalışmalarının daha sonra ana akım kuramcıları olacak olan Lazarsfeld ile çalışmalar yürütmüş ve Amerika’nın pozitivist ampirik geleneğine karşı eleştirel tutumlarında haklı olduklarını gözlemlemişlerdir (Yaylagül, 2006, s. 84; 87).

Frankfurt Okulu temsilcilerinin gerçek manada gündem olması ve tanınmasını sağlayan yönelimleri, ortaya koydukları kültürle ilgili eleştirileridir. “Aydınlanma’nın Diyalektiği” adlı eseriyle Horkheimer ve Adorno başta olmak üzere okul temsilcileri,

kapitalizmin ve kitle kültürünün eleştirisini yapmışlardır. Kitle kültürü ürünlerini toplumsal bir derinliği olmayan, yalnızca eğlence için üretilmiş yüzeysel ürünler olarak değerlendirirler. Adorno ve Horkheimer, kapitalist toplumlarda giderek işlevini yitiren aile gibi geleneksel kurumların toplumu ve bireyi bilinçlendirme görevini kültür endüstrisinin devraldığı görüşündedir (Yaylagül, 2006, s. 84). Okulun bir diğer üyesi olan Marcuse, “Eros ve Uygarlık” adlı eserinde sosyalizasyon sürecinin önemli bir belirleyicisi olan ailedeki her bir unsurun kitle iletişim unsurlarıyla adeta yer değiştirdiğini söyler. Kurumsal bakımdan gerçekleşen bu kökten değişme ve yenilik, duygu yitimi yaşattığı bireye yapay mutlulukları yeni bir gerçeklik olarak sunmaktadır (Marcuse, 1998).

Marcuse, kitle iletişim araçlarını toplumda meşruiyet kazanan baskı unsurları olarak niteler. Onun düşüncesinde bireylerin kitle iletişimine çekildiği, dolayısıyla bilginin kontrol edildiği bir endişe çağında birey, tek boyutlu bir dünyada gerçekliğin bilgisinden mahrum bırakılmaktadır. İletişim eylemini eğlenceye dönüştürdüğü iddiasındaki kitlesel makineler, Marcuse’a göre adeta anesteziye tabi tuttuğu bireylerin düşüncelerini ve inançlarını manipüle ederek güçlenmektedir.

Marcuse (1990), kapitalist toplumsal yapının en altında yer alan ve kültür endüstrisi tarafından tüketim adına birbirinden soyutlanarak kontrol edildiğini iddia ettiği bireyleri, boş zaman etkinliği adı altında sistemin kendisini yeniden üretmesine yardım eden birer dişlisi olarak görmektedir. Marcuse, 1964’te ilk baskısı yapılan kitabı “Tek Boyutlu İnsan”da şunları söyler (Marcuse, 1990, s. 11),

Kitle iletişim araçları, tüketicilere belirli tavır ve alışkanlıkları taşıyarak, onları kapitalist sisteme uyumlandıran insani tepkilere yol açar. Bu araçlar, sundukları ürünleri birer öğretici gibi koşullandırarak yanlış bir bilinç geliştirmekte ve insanları, tek boyutlu düşünmesi ve yine tek boyutlu davranması adına koşullandırmaktadır.

Görüldüğü gibi Frankfurt Okulu teorisyenleri, kültür ürünlerinin metalaştırılarak aktarıldığı bir endüstri gibi hareket eden kitle iletişim araçlarının tüketici ve pasif bir kitle yarattığını söyler. Adorno, birbirinin aynı olan içerikleri farklı formatlarla sunarak sözde boş zamanı dolduran televizyonun insanları tektipleştirdiği eleştirisi yapar. Kapitalizmle bütünleşmiş olan kültür endüstrileri, amacının insanların boş zamanını doldurmak olduğunu iddia eden medya ve eğlence firmalarıdır. Özellikle medya, kurgulanmış yapay gerçeklerle insanların kendi gündelik yaşamlarında sorunlu gördükleri gerçekliklerinden bir süreliğine de olsa uzaklaştıkları hissini yaratır. Böylece gerçeklerden kaçan ve sürekli eğlence arayışında olan bir kitle toplumu

yaratılmaktadır (Yaylagül, 2006, s. 84). Adorno ve Horkheimer, artık neredeyse her toplumun kültür endüstrisinin süzgecinden geçerek var olduğu kanaatindedir. Kendisine kapılanları film ve gerçekliği doğrudan özdeşleştirmek üzere eğiten kültür endüstrisi, sonunda kontrolü elinden bırakmadan taklit olanı mutlak olanın yerine koymayı başarır (2014, s. 46; 175).

Frankfurt Okulu temsilcileri, medya metinlerini ideolojik bir perspektife dayandırarak çözümler. Fakat aynı ekolden gelen Adorno, “Kültür Endüstrisi” adlı kitabında yer alan *How to Look at Television* (Televizyona Nasıl Bakılır) başlıklı makalesinde kültür endüstrisi fenomeninin sosyal-psikolojik kökenleri ve etkilerini açıklamaya çalışır. Bu bakış açısıyla çağdaşlarından ayrılan Adorno, kitle medyasında varolan örtülü ve açık içerikler ile çok katmanlı anlamlar arasındaki farklılıklara değinmiştir. Adorno; 1950’lerle birlikte kullanılmaya başlanan televizyondaki TV şovlarını, araştırmalarının örnekleme olarak alır. Adorno; televizyonun etkisinin başarı ya da başarısızlık, beğenip beğenmeme, onaylama ya da onaylamama terimleriyle tam olarak açıklanamayacağını ifade etmiştir (Adorno, 1991, s. 158). Adorno’nun televizyon metinlerinin izleyenler üzerindeki psiko-sosyal ve ideolojik etkilerine ilişkin elde ettiği sonuçlar, her ne kadar varolan durumu anlatmakta yetersiz kalsa da bu alandaki ilk çalışma olması bakımından önemlidir.

1970’li yıllarda Adorno ve Horkheimer’in vefatı ile birlikte Frankfurt Okulu’nun etkisi artık azalmıştır. Bu dönemde Marksizm’den neredeyse tamamen uzaklaşan okulun son temsilcisi olarak görülen Jürgen Habermas, Marksçı tarih ile modern kapitalizm kuramının yeniden değerlendirilmesinde özgün bir biçimde yer almıştır (Bottomore, 2013, s. 15). Habermas, alt yapı ve üst yapı unsurlarının birlikte etki ettiği toplumsal süreçlere Marx’ın tek taraflı bakmasını eleştirir. Alt yapı unsurlarını fazlasıyla gündeme getiren Marx, Habermas’a göre önemli bir üst yapı unsuru olan iletişimi gözden geçirir. Oysa iletişim, hak, adalet, özgürlük gibi insani değerlerin Habermas’ın tabiriyle *yaşantı dünyasında* tesis edilmesi ve aktarılması süreçlerine hizmet eden temel bir belirleyicidir. Dolayısıyla Habermas, üretim ilişkilerini Marx gibi önemli görse de toplumsal yapı için temel bir belirleyici olarak görmemiştir.

Jürgen Habermas, *yaşantı dünyası* kavramıyla ilişkili olarak bir *kamusal alan* tasviri de yapar. Kamusal alan, yaşantı dünyasında birarada bulunan insanların özgürce ve eşitlik temelinde bir toplu iletişim ritüeline katılım sağlayabildiği bugün *kamuoyu* olarak nitelendirilen alandır (Habermas, 1974, s.49). Habermas’a göre yazılı basın

etkinlik sahasının gitgide genişlemesi, toplumu bilgilendirme görevini üstlenen kitle iletişim araçları ve medyayı kamusal alanın önemli iletişim unsurları haline getirmektedir. Habermas, kamusal alan ile medyayı birbirleriyle olan ilişkileri çerçevesinde ele alır. Dolayısıyla kamusal alanda gerçekleşen değişim, basın ve medyadaki dönüşüm ile birlikte okunmalıdır (2014, s. 305). Olayları yorumlama biçimiyle insanların yaşamdaki anlam arayışına ve bu doğrultuda kanaatlerine yön veren ve gündemi belirleme kapasitesine sahip olan medya, kurgusal imge ve söylemlerle önemli ölçüde kendini var etmektedir (Golding ve Murdock, 2002).

Habermas'a göre medya teknikleri doğru ve yerinde kullanıldığında medya tüketicilerini yönlendirmek zor olmayacaktır. Bir süreklilik esasıyla izleyiciye verilen benzer iletiler, bir süre sonra onu alımlayanların yeni gerçekleri, doğruları ve kabulleri olabilmektedir. Çünkü sunulanlar hazırdır, herhangi bir kişisel çabayı gerektirmez. Bu durum zamanla medya tüketicilerini tembelleştirse de onlar, daha önce alışkın olmadıkları bu benzersiz kamusal alanda büyülediklerine inanmış görünmektedir. Bu varsayımıyla Habermas, görüşlerinden etkilendiği Horkheimer ve Adorno'nun *kültür endüstrisi* vurgusu yaptıkları araştırmalarına atıfta bulunur. Sonuçta bireylerin edilgenliğinin abartıldığı bu ve benzeri açıklamaların, bugün artık tartışmalı çıkarımlara dayalı söylemler olduğu düşünülmektedir (Thompson, 2004, s. 119-120).

Kendisi de bir eleştirel kuramcı olan İngiliz sosyolog John B. Thompson, medya ve kültürel çalışmalar alanında yazılmış önemli ve güncel bir metin olarak değerlendirilebilecek "Medya ve Modernite" adlı eserinde, kitle iletişimi sürecini her şeyiyle benzersiz görerek savunan ya da ona önyargılarla yaklaşan iki farklı bakış açısının da modern toplumun geçirdiği dönüşümü anlamak noktasında yetersiz kaldığını anlatmaya çalışır (Thompson, 2004, s. 25). Thompson, medya tüketicilerini edilgen seyirciler olarak gören varsayımın artık bırakılması gerektiği kanaatindedir (2004, s. 47).

Thompson, medyanın iktidarın elinde orantısız bir güç unsuruna dönüştüğü fikrinde bütünüyle gerçeği yansıtmadığını; olsa olsa önyargılı bir bakış açısı olabileceğini ifade etmektedir. Bu duruma açıklama olarak Hitler dönemini gösterir. Nazi Almanyası ile ilgili küçük bir sorgulama yapıldığında Hitler'in hiçbir seçimde oyların çoğunluğunu almayı başaramadığı görülecektir. Dolayısıyla medyayı iktidarının önemli bir destekçisi olarak kullanan Hitler'in, Nazizm ideolojisinin gücünü ve zihniyetini en çok medya propagandaları ile sağladığı fikri gerçekçi olamayacaktır (Thompson,

2004). Bu örneğiyle Thompson; medya tüketicilerinin kendilerine bir kurgu ile sunulan her imgeyi, bilgiyi ve söylemi hiçbir şekilde sorgulamadan eleştirmeden kabul ettikleri görüşünün eksik ve taraflı olduğunu açıklamaya çalışmaktadır.

3.4. Modern Toplumda Gerçeklik Deneyimi ve Medya Dolayımı

Gündelik yaşam pratiği; bireylerin duygu, eylem ve davranışlarından kaynaklanan karar mekanizmalarıyla inşa ettiği, kendiliğini en yoğun yaşadığı bir deneyimler alanıdır. Fakat modern toplum, pek çok alanda olduğu gibi deneyim alanlarının da kavram ve içeriğini yeniden yapılandırmaya tabi tutar. Böylece deneyim, gündelik yaşamın doğrudan karşılaşılan pratik bağlamlarından koparılarak çeşitli biçimlerde yeniden oluşturulmaktadır. Thompson (2004, s. 340), deneyim alanlarında gerçekleşen değişimi; hastaneler, bakım ve sığınma evleri, hapishaneler gibi belirli amaçlarla uzmanlaşmış kurumların doğuşu ile açıklar. Thompson'un deneyim formlarının giderek belirli kurumsal yapılarda toplandığına ilişkin söylemi, Foucault'un çalışmalarını akıllara getirmektedir.

Bugün kabul görmüş pek çok toplumsal olguyu ve temel olarak bilginin kendisini belirli bir kuramsal önyargıya dayandırmadan sorgulayan önemli toplum düşünürü Michel Foucault [1926-1984]'un modern toplum hakkında söylediklerine değinmek gerekmektedir. Foucault, modernitenin hikâyesini, “toplumsal üretim makinesine tabi kılmak istediği bedeni disipline etme kapasitesine sahip kurumların ve araçların inşa edilmesi hikâyesi” olarak anlatır (Berardi, 2012).

Foucault; özneyi benlik, bilinç ve sosyal ilişkiler noktasında etkisi altına alan iktidar mekanizmasını, kapitalist aklın kamusal alanda inşa ettiği hapishane, tımarhane gibi disipline edici kurumlarla ve yeni deneyim alanlarıyla açıklamaya çalışır. Ondokuzuncu yüzyıl öncesinde suç işleyen mahkûmlar, genellikle fiziksel işkence gibi kamusal aşağılama ve cezalandırma biçimlerine maruz kalmış; diğer insanlara teşhir edilmiştir. Ancak ondokuzuncu yüzyılla birlikte bu insanlar, kamusal gösterimden uzaklaştırılarak hapishane ve tımarhane gibi farklı nitelikteki disiplin kurumlarına kapatılmıştır. Bu kurumlar, resmi yaptırımlarla belli potansiyellere sahip bireyleri toplumun normal ve sağlıklı görülen diğer bireylerinden izole ederek yüksek güvenli duvarların arkasına saklar (Foucault, 2013; Thompson, 2004).

İktidar aracılığıyla kapatma mekânlarına sokulan, ıslah olmaları için sürekli bir gözetlemeye tabi tutulan öznenin eylemleri üzerindeki denetim ve kontrol, yirminci yüzyıla yaklaştıkça fiziksel alandan zihinsel ve psikolojik alana taşınmaya başlamıştır. Foucault'un Jeremy Bentham'dan etkilenecek şekilde geliştirdiği ve bireyi sınırları belli olan bir mekâna hapsederek disipline eden kontrol sistemlerine karşılık gelen *panoptikon*, bugün artık sanal bir mekâna taşınmış; zaman ve mekân dayatmalarının özne üzerindeki etkileri azaltılarak daha akışkan hale getirilmiştir (Zuboff, 2019). Bu süreçte normal dışı tanımlamalarla etiketlenerek toplum normlarının dışına itilmek istemeyen bireyler, görünürde hiçbir zorlama olmadan benzer şekillerde düşünmeye, hareket etmeye ve sonuçta benzer deneyimler yaşamaya yönelmekte ve sonuçta kolektif bir dönüşüm gerçekleşmektedir. Sonuçta insanlar, gönüllü olarak kendi istek veya tercihleriyle kendilerini medyanın sanal mekânına kapatmaktadır.

İnsan, kendi özgürlüğünü kısıtlayacak mekanizmaları kendisi seçmektedir. Çünkü özünde zaten özgür sayılmaz. Özne, dışarıdan bir müdahale olmaksızın kendiliğinin hapisanesinde devinip durur. İnsan, ilk önce kendi içsel yaşantısında özerk hale getirilmelidir (Deleuze, 2013, s. 110). Bedeni ve ruhu terbiye olsun diye özneyi bir mekâna kapatan modern iktidar, Foucault'a göre artık yeni birtakım mekanizmalarla kendisini odaktan çekip özneyi görünür kılarak yoluna devam eder. Foucault'un iktidar odaklı analiz ve kavramsallaştırmaları, bugün modern toplumun iktidar aygıtları olarak işlerlik kazanan medyaya işaret etmektedir. Dolayısıyla iletişim alanı üzerine çalışma yapmamış olsa da Foucault'un analizleri, medya araştırmalarına ilham vermesi bakımından önemlidir.

Medya, bireylere yer yer aşına oldukları günlük yaşamlarına benzeyen; kimi zaman ise bu yaşamların ötesinde deneyimler sunmak konusunda oldukça istekli davranır. Medyanın güncel olarak ürettiği içeriklerin insanlar tarafından deneyimlenmesine duyduğu arzu, hiç bitmeyecekmiş gibi bir hissiyatla onu daima diri tutar. Fakat Thompson (2004, s. 340)'a göre insanların medyadan alımladığı deneyimler, olsa olsa dolayimli bir deneyim olarak ifade edilebilir. Nitekim televizyonun yaygın bir biçimde kullanılmasından önce savaş, katliam, cinayet, istismar gibi olaylara tanık olmak, sıradan bir yurttaş için alışkın olunan bir durum değilken; bugün ortalama bir televizyon izleyicisi hem gerçek hem de gerçeğin benzeri olabilecek temsillerle kolektif ya da bireysel şiddet gösterilerine sıklıkla şahit olmaktadır. "Burada temsil

etme, yansıtmadan farklı olarak bir seçme, bir araya getirme, sunma ve biçimlendirme işlemine işaret eder” (Dursun, 2013).

Esasında gerçek sosyal yaşantısında yüzyüze iletişim ve pratik eylemlerle doğal olarak edinebileceği canlı deneyimleri televizyon ekranından edinen birey, sunulan temsilleri alışkın olmadığı bir biçimde dolayimli bir deneyim olarak içselleştirmektedir. Tutarlı bir benlik algısı, canlı deneyimler sayesinde oluşturulur ve biçimlendirilir. Fakat dolayimli deneyim, benlik oluşum sürecinde canlı deneyimi tamamlamakta hatta ona alternatif yeni bir gerçekliği üretmektedir (Thompson, 2004, s. 347). Dolayısıyla içinde bulunduğumuz zaman dilimi, birkaç yüzyıl öncesiyle kıyaslandığında insan benliğine etki eden deneyimlerin yapısal olarak bir başkalaşıma uğradığı görülmektedir. Bu anlamda benlik ve bilinç üzerine yapılan değerlendirmeleri yöntemsel bir çerçeveye oturtmak amacıyla olan Fenomenoloji yaklaşımına değinmek gerekir.

Fenomenolojik yaklaşıma göre onaltıncı yüzyıl Rönesans Çağı’ndan bu yana insanı ilgilendiren düşünsel, toplumsal ve bilimsel neredeyse her süreç üzerindeki aklın egemenliği, gerçekliği nesnelere dünyasına yabancılaştırır. Artık sembolik ölçütlerle dizayn edilen anlamsız temsiller, gerçeğin yerini almıştır. Fenomenolojik yaklaşım, medyanın da sembolik gerçeklik çerçevesinde bireylerin benlik ve kimlik dünyalarını inşa ettiği görüşündedir (Husserl, 1970). Bireyler, haber bültenlerine, televizyon dizilerine veya spor karşılaşmalarına göre düşüncelerini ve yaşantılarını planlar hale gelmiştir (Thompson, 2004, s. 351). Gitgide toplumsal gerçeklik, medya içeriklerini üretenler ile bu içerikleri tüketenlerin birlikte gerçekleştirdiği bir sürece dönüşmektedir.

Birey, sürekli artan dolayımlanmış ileti ve imajlara maruz kaldıkça benlik bütünlüğü ve istikrarı zedelenir. Artık benlik, imajlarla ilişkileri noktasındaki gündemiyle söz konusu olmaktadır. Jean Baudrillard [1929-2007], parçalanmış ve özgürlüğünü yitirmiş benliği *şizofreni* ile özdeşleştirir. Baudrillard’a göre şizofren, uçlarda yaşar, belirli bir hedefi ve ona uygun stratejileri yoktur. O, kendisinden daha çok başkalarıyla ve onların yaşantılarıyla kendini biçimlendirir. Şizofren, kendisine rağmen her şeye açıktır ve kaosun gölgesinde hayatını sürdürür. Dolayısıyla Baudrillard, şizofreni karşılaştığı engellere rağmen her aşamayı geçse de aslında kendi varoluşunun sınırlarını çizerek kendisini yeniden üretmekten yoksun bir özne olarak değerlendirir (Baudrillard, 1988, s. 27).

Baudrillard, bir şizofren olsa dahi öznenin gerçekliğe bir yerden tutunmasının yaşantı deneyimi için ön koşul olduğunu vurgulamaktadır. Freud'un kişilik kuramına bakıldığında da "ego" yani "benlik", kendimizin gerçeklik ile bağlantılı olan parçamızla ilişkilidir. Yine Mead, ontolojik benliğin kaynağını oluşturan ve "orada var olan dünya" şeklinde kavramsallaştırdığı "gerçeklik" ile "benlik" olgularını bir ilişki içerisinde değerlendirmektedir. Birey, bu gerçekliğe yöneldikçe onun bir parçası haline gelir. Birey aynı zamanda o gerçekliği etkileyip dönüştüren aktif bir özne konumundadır.

Fenomenolojide insanın özneleşmesi, bilincin yöneldiği dış dünyadaki nesnelere özünün bilgisine ulaşarak onlara ilişkin anlamları inşa etmesiyle gerçekleşen bir süreçtir. Bu süreç, Fenomenoloji yaklaşımının kurucusu Edmund Husserl [1859-1938]'e göre yönelimli bir zihinsel deneyim sürecidir. Burada zihin yani bilinç, bir şeyin bilincidir. Husserl; bir şeyin, bir nesnenin bilincinde olma halini benlikle ilişkili görür. Husserl (1970, s. 548-550)'e göre özne, öncelikle kendisini "Ben" olarak kavrayarak fenomenolojik bir varoluşa sahip olur ve içsel bir farkındalık yaşar. Sonrasında bilinci ile yöneldiği şeylere ilişkin zihninde anlamlı tasarımlar yaratarak deneyim kazanır. Husserl, bilinçte yaşanan bu sürecin içeriğine yani fenomenlerin özüne ulaşmayı hedefler. Onun düşüncesinde "somut, algılanabilir, denenebilir şey"lere karşılık gelen fenomenlerin bilgisine ulaştıkça bu fenomenlerden meydana gelen gerçekliğin bilgisine de ulaşılabilecektir.

Berger ve Luckmann, ünlü eserleri "Gerçekliğin Sosyal İnşası"nda gerçeklik (doğa) ve benliğin (toplumsal olarak inşa edilmiş dünya), diyalektik bir ilişkide olduğunu ve her ikisinin birbirini dönüştürdüğünü aşamalarıyla ele almıştır. Gerçeklik, öznenin ve onun bilincinden bağımsız olarak dış dünyada yani nesnel dünyadaki anlamsız yığınlardan ibaret olan her şeydir (Berger ve Luckmann, 2008). Fakat birey, ancak benliği ile ona yöneldiğinde bu yığınlar, anlamlı hale gelmektedir. Böylece bireyin yöneldiği insanlar, fikirler, inançlar, değer sistemleri, duygular vb. gibi pek çok şey, dışsallaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirme aşamalarıyla gerçekliği meydana getirmektedir (Berger ve Luckmann, 2008). Öncelikle birey; fiziksel ve düşünsel manada kendini ifade ederek kültürü, toplumsal kurumları ve inanç sistemlerini oluşturmaktadır. Bunu yaparken kendisini gündelik yaşamdan dışsallaştırmaktadır. Sonrasında birey, nesnel bir gerçeklik olarak içselleştirdiği sosyal yaşamı öznel bir

gerçeklik olarak yeniden var eder. Dolayısıyla birey, toplumu var ederken aynı zamanda onun bir ürünü haline gelmektedir.

Berger ve Luckmann, gerçekliğin, gündelik hayat içerisinde belirli bir zamanda ve mekânda iki boyutlu olarak bir anlam etrafında inşa edildiği görüşündedir. Mekân, bireyin gündelik hayatta doğrudan ulaşabildiği, üzerinde değişiklik yapabildiği alanıdır. Zaman ise bireyin uymak zorunda hissettiği bir olguya işaret etmektedir. Birey, gündelik gerçekliğin dışsal boyutu olan ve kendisinin dışında gördüğü zaman tarafından kuşatıldığı için eylemlerini de zorunlu olarak bu çerçevede gerçekleştirmektedir (Berger ve Luckmann, 2008, s. 35-42).

Medya, bireylerin zamansal-mekansal yaşam bağlamlarını değiştirmeden onları kolaylıkla yeni ve oldukça farklı gerçeklik deneyimlerine dâhil eder (Thompson, 2004, s. 344). Bireyin dolayimli deneyimleri artık, kendisinin veya yakın çevresindekilerinin dışında gerçekte hiç tanımadığı ve mekânsal olarak uzaktaki başkalarının yaşantıları üzerinden de şekillenmektedir. Wilhelm Dilthey²⁹ [1833-1911], bir başkasının bize yabancı olan tekil benliği ile kurduğu içsel deneyimlerini nasıl bilebildiğimizi açıklamaya çalışır. Dilthey'e göre; "başkasının kendiliği", yaşamın bütünlüğü açısından "öznenin kendiliği" ile özdeş olduğundan burada bir duygudaşlık kurulabilir ve onun içsel deneyimleri yani yaşantıları, öznenin kendisinde yeniden yaratılabilir. Zaten insan, olduğu ve temsil ettiği her şeyi bir başkasından almıştır. Dışarıda bir başkası yoksa özne kendisini "Ben" olarak kavrayamaz. Dolayısıyla "özne" ile "başkası" arasında gerçekleşen bu etkileşim süreci, özbilincin de ön koşuludur (Shayegan, 1991, s. 41; Dilthey, 1962'den akt. İsbir, 2018, s. 110).

Öznenin dışındaki "başkası", bir bakıma bugün bizlere alışkın olmadığımız deneyimler yaşatan medya olmuştur. Thompson (2004, s. 344)' a göre dolayimli deneyimler, çok sayıda aracıyı içerdikleri için alımlayıcıların kişilikleri veya eylemleri ile uyumlu olmayabilir. Bu nedenle dolayimli deneyimlerin nitelik ve içeriği, seyirci üzerinde şaşırtıcı hatta şok edici etkiler bırakabilmektedir. Ancak medyada sunulan

---

²⁹ Dilthey, onsekizinci yüzyılın sonları ile ondokuzuncu yüzyılın ilk evresinde Immanuel Kant'ın çalışmalarıyla gelişen Alman idealizmi ekolünün temsilcilerindendir. Dilthey, toplumsal varoluşu nedensel yasalarla açıklayan doğa bilimlerini bilincin duyusal süreçleri olan anlam, eylem ve değerden kopuk oldukları gerekçesiyle eleştirir ve toplumu tarih, tekil, özne gibi olgular bağlamında ele alan tin bilimlerini öne çıkarır. Doğa bilimlerinin yöntemi, açıklamaya dayalı pozitivism iken; tin bilimlerinin yöntemi anlamaya (verstehen) ve yorumlamaya dayalı hermeneutiktir. Tin bilimleri; toplumun, üyelerinin ortak kanılarıyla zihinsel yani bilinç düzeyinde tasarlanarak varlık kazandığı görüşündedir. Bu paradigmaya göre bireyin içsel dünyası anlaşılmadan toplumsal gerçeklik de kavranamayacaktır. Max Weber, bu anlamaya dayalı yorumsamacı metodu kültür bilimleri olarak sosyolojiye uyarlamıştır.

durum ve olaylar, zaman ve mekân kriterlerinden dolayı “yakında” ya da “erişimde” olmasalar da gitgide bireye gündelik yaşantısındaki deneyimleriyle nedensel bağlamda ilişkiymiş gibi hissettirerek normal görünmektedir. Çünkü günün büyük bir bölümünü geçirdiğimiz medyanın bizlere sunduğu sanal dünya, her geçen gün daha alışkın olduğumuz bir alana dönüşmektedir.

İnsanlar, televizyon ekranına öylesine bağlanmıştır ki gerçek gündelik deneyimlerinden gönüllü olarak feragat edebilmektedir. Bu durum, yüzyüze karşılaşmaları aksatarak bireyin eylemlerini sınırlandırmaktadır. Bireyin toplum içerisinde aktif bir biçimde davranış ve eylemlerde bulunması, fiziksel dünyadaki şeyleri bilinç düzeyinde tasarlayarak anlamlandırma kapasitesine bağlıdır. Bu içsel deneyim sürecinde medya, bir anlamlandırma faili olarak o şeylerin anlamının içini boşaltmaktadır.

Baudrillard (2015, s. 14), modern toplumda anlamla birlikte özne, hakikat, gerçeklik, özgürleşme hatta toplum gibi olguların da ilkesel olarak ortadan kalktığını, bunların simgesel birer değiş tokuşa maruz bırakılarak adeta körleştğini savunur. Medya; cinsiyet, din, etnisite vb. farkına dayalı eşitsiz ilişkilerin her birini bir nesneye iliştiyerek doğallaştıran meşrulaştıran ve evrenselleştiren yeni anlamlar üretmekte ve insanların doğal deneyimlerinin başlatıcısı olan gerçeklik duygularını yerinden edebilmektedir (Featherstone, 1996; Dursun, 2013).

Baudrillard, tıpkı Husserl gibi gerçeğin ya da hakikatin çok uzun bir zamandır aşıldığını dolayısıyla yepyeni bir uzama geçildiğini ısrarla vurgular. Seçili temsiller yardımıyla bir kökenden bağımsız olarak üretilen gerçeklik biçimlerini Baudrillard, hiper-gerçek/simülasyon kavramıyla açıklamıştır. Ona göre gerçek sandığımız dünya, simülasyon dünyasıdır ve bu dünyadaki deneyimlerimiz, şeyler tarafından değil, o şeylerin “gibileri”, temsilleri yani “simülakrları” aracılığıyla yapılandırılmaktadır. Bu düşünce, varılmak istenen nokta birbirinden tamamen farklı olsa da bir bakıma Sufi düşüncesindeki Muhyiddin İbnü’l Arabi (2016, s. 106-107)’nin “*Âlemde ben, sen, öteki yoktur, gölgeler vardır. Her şey, bir hayal, gölgeden ibarettir.*” sözlerini akıllara getirmektedir. Baudrillard’ın, simülasyon çağı olarak adlandırdığı günümüzde gerçekliği yaşatmaya çalışmak da bir aldatmacadır. Çünkü gerçeklik, çoktan yitip gitmiştir ve artık bizi ilgilendiren şey, her yerde şaşırtıcı bir biçimde ona benzeyen hiper gerçeklik alanıdır (Baudrillard, 2005, s. 14-15; 43 ve 2015, s. 17).

Televizyon, kurgusallık ile var olmaktadır. Gerçek televizyon üretimi pratiğinde, kurgu ve kurgu olmayan eylemler arasındaki farkı ortaya koyabilmek de oldukça zordur. Kurgu ve kurgu dışı arasındaki sınırları bulanıklaştırdığı için ilginç sorunlar gündeme gelmektedir (Thompson, 2004, s. 167). Nitekim Baudrillard (2012, s. 89)'ın Amerika'daki Körfez Savaşı sırasında yaptığı açıklamalar³⁰ son derece dikkat çekicidir. Körfez Savaşı'nın aslında gerçekleşmediğini, olayın muhabirler aracılığıyla televizyon ekranlarında takip edilen hiper-gerçek bir sürece dönüştüğünü savunan Baudrillard, bu iddiasına gerekçe olarak Körfez Savaşı ile ilgili görüntülerin olmamasını gösterir. Ona göre bu veriler, savaşın yaşanmadığına örtük bir biçimde kaynaklık etmektedir.

Aslında Baudrillard, savaşın fiili olarak yaşanmadığı ile ilgili topluma bir şeyler anlatmak derdinde değildir. Onun söylemeye çalıştığı şey, medyanın bu savaşı kitleler için seyirlik bir şov malzemesine dönüştürmesidir. Medya, Körfez Savaşı görüntülerini vicdanları sızlatmayacak şekilde yeniden biçimlendirerek sunmuştur. Baudrillard, burada televizyonun gündelik hayatta şok etkisi yaratabilecek bilgi, durum ve olayları tepki çekmeden kabul edilebilecek biçimlere sokmak gayesinde olduğunu ifade eder. Bu noktada gerçeğin kendisi, görüntülerle simüle edilerek toplumun dikkati, esas sorgulanması gereken yerden medyanın istediği alana çekilmeye çalışılmaktadır.

Medya, isterse savaş gösterimini dahi görsel bir şova dönüştürerek bu yönde alımlanmasını sağlama potansiyeline sahiptir. İzleyiciler, muhtemelen yüzlerce insanın öldüğünü bilse de Körfez Savaşı'nı sinema filmi izler gibi merak ve heyecanla seyretmişlerdir. Artık gerçeklik, insanların aidiyet duygusuyla bağlı olduğu bir varlık alanı olmaktan ziyade yalnızca seyircisi olduğu bir gösteriye dönüşmüş görünmektedir.

Baudrillard, Körfez Savaşı ile ilgili olarak televizyonun açık olduğu anlarda savaş varken, televizyon kapandığında savaş yoktur demiştir. Bir bakıma bu söylem, görmenin iktidarına atıf niteliğindedir. Durkheim'in ifade ettiği gibi dünya, bizlere gösterildiği ölçüde var olmaktadır. İletişim kuramcılarında McLuhan da medyanın toplumları etkilemek ve manipüle etmek amacıyla görselliğe önem verdiğini savunur.

---

³⁰Baudrillard'ın Körfez Savaşı hakkındaki dikkat çeken görüşleri, 11 Eylül 2002 tarihinde ABD'nin ikiz kulelerine gerçekleştirilen bombalı saldırı sonrası yeniden gündeme gelmiştir.

McLuhan, Batı kültürünün görsel medya unsurlarınca yeniden dizayn edilme çabalarından bahseder (2005, s. 67),

Görsel uzam tek tip, süreğen ve bağıntılıdır. Bizim Batı kültürümüzde rasyonel insan, görsel insandır. Batı insanı, görselliği olmayan şeyleri idrak edemez. Bunlar hakkında bilinç deneyimlemesi yapamaz. Medya, benliğimizi tümüyle teslim almıştır. Kitle iletişim araçları kişisel hayatımızı öylesine yaygın biçimde etkilemektedir ki ilişmedikleri dokunmadıkları değiştirmedikleri hiçbir yanımız kalmamıştır.

Bir simülasyon ortamında medya, ürettiği göstergeleri gerçeklik adına konumlandırır. Yirminci yüzyıl boyunca özellikle televizyonun yaygın kullanımıyla birlikte önem kazanan “görünürlük”, siyasal iktidarın da dikkatini çekmiştir. Televizyon, insana dair içerikler oluştururken; insanın gerçek gündelik yaşantısına, kültürüne görsel temsillerle değinmek zorundadır. Bu nedenle insanlar, televizyonu gazete ve radyoya kıyasla daha çabuk benimsemiş, hatta daha çok sevmişlerdir. Dolayısıyla iktidar, insanlara diğer medya unsurlarından daha etkin bir biçimde televizyon aracılığıyla ulaşarak onları denetim altında tutabileceğinin farkındadır.

Görüldüğü gibi medya, iktidar ve gerçeklik, birbirleriyle oldukça ilişkili olgulardır. Nitekim iletişim alanında araştırmalar yürüten ana akım ve eleştirel kuramcılara bakıldığında medyanın iktidar ve gerçeklik ile ilişkisine değinilmeyen bir açıklamaya rastlamak neredeyse imkânsızdır. “Ana akım medya kuramları arasında öne çıkan liberal çoğulcu yaklaşıma göre medya; yasama, yürütme ve yargıdan sonra gelen dördüncü güç olarak görülmektedir. Medya, bu önemli işlevini kamuoyunun sesini duyurma ve dönemin siyasal iktidarını denetleme görevleriyle yerine getirmektedir” (Keane, 1993’ten akt. Özer, 2010, s. 42).

Yönetimi denetlemekle sorumlu olan medya kuruluşları, insanlara toplumsal gerçekliği tarafsız içeriklerle sunmak ve doğru bilgi vermekle yükümlüdür. Dolayısıyla bir yayın kuruluşunun iktidardan veya ona yakın bir kanaldan beslenmesi, bağımsız ve tarafsız yayın yapma anlayışını tümüyle zedeleyecektir. Eleştirel medya kuramcıları ise kapitalist ekonominin devamlılığını sağlamak adına siyasal iktidarın ideolojisine hizmet ettiğini düşündüğü medyayı, gerçekliğin topluma rağmen yine toplum adına dizayn edildiği etkin bir alan olduğu görüşünde birleşmektedir.

Baudrillard, kitle iletişim araçları ve medyanın yıkıcı bir kullanım değerine sahip olduğunu söyler (2005, s. 119). Risklerin gerçekliklere eklenerek bilinmez ve görünmez olmaktan kurtarılması, istenildiği ölçüde bir sanallıkla var olması, modern toplumun karanlık yüzüne ayna tutan kitle medyasının bir başarısıdır. Bu sanallık,

bireyi hiçbir zaman tümüyle güven ve huzur içinde yaşayamayacağı düşüncesine sürükleyerek bireyde tedirginliklere neden olabilmektedir. Bu durumun kitle iletişim araçları ile tahrik edip azdırılan histerinin ve korku siyasetinin bir ürünü olduğu söylenebilir (Beck, 2011, s. 356; Giddens, 2012, s. 121).

Televizyonda hem içine hile katılmış hem de insanı dehşete düşürecek içeriklerle bir ürperti ve panik ortamı yaratılmaktadır. Bu ortam, insanı yabancılaştıran aşırı saydamlığın bir sonucudur. Bugüne kadar gerçeğe hiç bu kadar yaklaşılmamıştır. İnsanlar, sanki televizyonda gördüğü o evlerin içindeymiş hissine kapıldığını ifade etmektedir (Baudrillard, 2005, s. 51). Çünkü televizyon, yüz yüze iletişime alternatif ilişki biçimlerini de gündeme getirir. Birey, şimdiye kadar hiç alışık olmadığı iletişim biçimleriyle yeniden sosyalleşme imkânı bulmuş gibidir.

Milyonlarca insan, televizyonda izlediği kişilerle sosyal yaşantısında hiç karşılaşmamış da olsa onlardan bir yakınımıymış gibi bahsedebilmektedir. İnsanlar, dostları, komşuları ve meslektaşlarıyla olduğu gibi televizyonda temsil edilen kişilerle sanal düzeyde de olsa bir ilişki ve etkileşim kurmaktadır (Toffler, 1981, s. 134). Yaşayan ya da hayal ürünü tüm temsili kişiler, zamanla izleyicilerin yaşamlarında ister istemez bir anlam ifade etmeye başlar. Bireyler, bilinçli ya da bilinçsiz izledikleri bu temsili kişilerin yaşamlarından, eylemlerinden dersler çıkarır. Onların başarıları ya da sıkıntıları insanlara adeta öğretmenlik eder. Onların aracılığı ile insanlar, sonuçlarına katlanmadan bazı deneyimler geçirirler (Toffler, 1981, s. 135).

Dış dünyaya dair bilgilerin kişisel çabayla elde edilen tecrübelerin dışına kayması, iletişimin geleneksel karakterinde yaşanan dönüşümü gözler önüne sermektedir. Günümüzde artık insanların birebir gözlemleri ve tecrübeleriyle oluşturdukları hayat görüşleri, medyadan alımladığı yapay tecrübelerin ve mesajların oldukça gerisinde kalmaktadır. İletişimin içeriği, uzunca bir süredir anlamlar üzerinden meydana gelmemektedir. Bu nedenle kitleler, kopamadıkları uzantıları haline gelen anlamın öne çıkmadığı iletişim mekanizmalarının rehabetine kapılıp oyalanmakta, ama başka çarenin de bulunmadığına inanmış görünmektedir.

4. GERÇEKLİK ALGISINI DÖNÜŞTÜREN SUNUMLARIYLA MEDYANIN TRAVMA İLE İLİŞKİSİ

4.1. Travmanın Düşünümselliği ve Psiko-sosyal Tanı Kriterleri

“İnsanlık tarihi; sanatın, kültürün ve bilimin hikâyesinden ibaret değildir. O, savaşların, kişilerarası şiddetin, zulmün ve insanların yol açtığı bir yığın felaketin de öyküsüdür” (Briere ve Scott, 2016).

“Yeryüzündeki şartların düzelmesi ise bilimsel buluşlardan daha çok ahlaklı bir yaşama düzeninin gerçekleşmesine bağlıdır” (Albert Einstein).

Varolduğu günden beri insanoğlu, bir yaşam mücadelesi içerisinde. Doğa ve diğer insanlarla etkileşimi onu, ruhsal ve bedensel anlamda pek çok açıdan dönüştürmektedir. Doğal afetler ve insan doğasının bizzat neden olduğu yıkım süreçleri, çok sayıda bireyi ve toplum hayatını yeni baştan şekillendirmektedir. Ekonomik, kültürel, politik etkileri olan büyük çaplı toplumsal değişimler, birbirini tetikleyen pek çok sarsıcı olayla karşılaşma riskinin daha da arttığı sancılı süreçlerdir. Değişimin yoğun yaşandığı böyle dönemlerde ise insanların yaşamdaki baş etme becerileri, elbette yeterli düzeyde olamayacaktır.

Değişimin en somut örneklerinden olan onsekizinci yüzyıl Sanayi Devrimi’yle birlikte gerçekleşen sanayileşme ve fabrikalaşma, tarımsal üretimin yaygın olduğu toplumlardaki insanları, yaşadıkları yeri terk ederek şehirlere yerleşmek zorunda bırakmıştır. Bu nedenle insanlar, yeni sosyal yaşamlarına uyum sağlama süreçlerinde oldukça zorlanmıştır. Şehir hayatında bireyde ruhsal tatmin sağlayan samimiyete dayalı sosyal ilişkiler ve güven ortamlarının azlığı hatta yokluğu hissi, insanlarda beklenenden daha farklı ve yoğun hassasiyetler yaratabilmektedir. Bu durum; insanların kendi kendilerine yetebilme, içsel olarak iyi hissetme ve iyileşme becerilerinin de etkileyerek koşulları iyiden iyiye zorlaştırır.

Uzun bir süredir insanların bireysel ve sosyal yaşantısını olumsuz etkileyen ve sekteye uğratan psiko-sosyal rahatsızlıkların en popüler nedenleri arasında “travma olgusu”

dikkat çekmektedir. Öyle ki bir süredir yaşadığı sorunları, travmatik bir geçmişe veya gerekçelere dayandırmayan bir şehirlie rastlamak zordur. Travma, bireyin ruhsal ve bedensel varlığını örseleyen, yaralayan bireyde zihinsel ve/veya fiziksel, maddi ve/veya manevi hasarlar bırakabilecek tesirdeki her türlü olayı anlatmak için kullanılan bir kavram olarak ifade edilebilir. Travma, kişinin anlamlandırma süreçlerini bozmaktadır. Bu nedenle bireyi travma deneyiminden önceki ruhsal ve bedensel koşullarına büyük ölçüde yeniden kavuşturmak; oldukça zor olan bir tanı, tedavi ve sosyal yaşama adaptasyon süreçlerini beraberinde getirmektedir.

Kökeni, M.Ö. 1900 yılına ait olan Mısır'ın en eski tıbbi belgelerinden Kuhn Papirüs'üne dayanan travma, belgenin 1889 yılında tercüme edilmesiyle birlikte yeniden gündeme gelmiştir (Figley, 1995). Antik Yunan'da "zırhları delinen asker" anlamına gelen travma, tıp literatüründe; "bedene dışarıdan gelen tehdit ve tehlikeler neticesinde zarar gelmesi" şeklinde kullanılmaktadır. Fakat travma, fiziksel etkilerinin yanı sıra psikolojik ve sosyolojik etkileriyle de insanın sağlıklı sosyal yaşantısı üzerinde belirleyici etkinliğe sahiptir.

Ondokuzuncu yüzyılın sonlarına gelindiğinde tıbbi çalışmaların, insanların kendi sosyal yaşantısında deneyimlediği yahut şahit olduğu travmatik olaylara verdiği bireysel tepkiler ve travma sonrası davranışları üzerine yoğunlaştığı görülür. Buna rağmen travmanın tıp dışında ilişkili olduğu diğer bilim literatürlerine girişi, yirminci yüzyılın ortalarını bulmuştur. Bu tarihe kadar fiziksel travmayı kasteden tanımlar dışındaki farklı kullanımlara pek az rastlanması ise travma ile ilgili kapsamlı bir tanımlama sorunsalına işaret etmektedir.

Yirminci yüzyılın son yirmi yılına kadar bilim çevreleri, fiziksel olarak yaşadığı travma sonrasında psikolojik reaksiyonlar gösteren bireyin durumunu, bireyde önceden var olduğunu düşündükleri mental bir rahatsızlık ya da biyolojik bir yatkınlık ile ilişkilendirmiştir. Yani travma sonrası psikolojik sorunların asıl kaynağı olarak yine bireyin kendisi gösterilmektedir (Jones ve Wessley, 2005). Bu düşünceye göre yaşanan fiziksel bir travma, ruh sağlığı yerinde olan bir insanın anormal tepkiler vermesini gerektirmeyecektir. Dolayısıyla sağlıklı bir bireyden beklenen, bedeninden travmanın izleri silindikçe yaşadığı stres bozukluğunu da kendi çabasıyla çözebilmesi olmuştur.

1870 yılında Fransa ile Prusya arasında yaşanan savaş sonrasında evlerine dönen askerlerin daha önce benzerine rastlanmayan ciddi ruhsal sorunlar yaşaması, savaştan önceki davranışlarına nazaran normalin dışında tepkiler vermesiyle birlikte ilk defa travmanın psikolojik reaksiyonlara da sebep olduğu düşünülmüştür. Psikiyatri uzmanlarının dikkatini çeken bu hasta grubuna “travmatik nevroz” tanısı konmuştur (Norman, 1989, s. 139). Travmanın bireyin psikolojisi üzerindeki olumsuz etkilerini araştıran ilk bilim insanı ise Fransız nöropatolog Jean-Martin Charcot [1825-1893]’dur. O dönem Paris’te dünyanın sayılı tıp merkezlerinden olan Pitié-Salpêtrière’de hem yönetici hem de sinir sistemi kliniği profesörü olarak görev yapan Charcot, histerinin beyinle ilişkili olduğunu kanıtlamaya çalışır. Histeriyi “yaşam boyu devam eden kalıtsal bir sinir hastalığı” olarak açıklayan Charcot, histerinin psikolojik etkilerini araştırır. Ancak bu araştırmaları sırasında hastalık belirtilerine ve tepkilere odaklanan Charcot’un hastaların ruhsal durumu hakkındaki herhangi bir araştırma ve açıklamasına rastlanmamaktadır.

Charcot, elde ettiği sonuçları “her yerde ve her zaman geçerli olan evrensel histeri yasaları” olarak adlandırır. Ondokuzuncu yüzyıl sonuna kadar “içlerine şeytan girmiş birkadın hastalığı” olduğuna inanılan, sonrasında ise kadın döl yatağının doyumsuzluğu ile ilişkilendirilen histerinin Charcot’un çalışmalarıyla birlikte bir yumurtalık hastalığı olmadığı, fiziksel ve mental bir kalıtsal hastalık olduğu kanıtlanmış, düzenli evrelerden geçerek ilerlediği ve hipnoz yöntemi ile tedavi edilebileceği sonucuna ulaşılmıştır (Ellenberger, 2021).

Histerinin fiziksel bir hastalık olduğu görüşüyle hocası Charcot’a katılan Freud, 1896 yılında yayımladığı *Histerinin Etiyolojisi* adlı makalesinde bu fizyolojik rahatsızlığın; yetiştirilme tarzı, eğitim, çocukken etkileşimde bulunulan diğer çocuklar veya yetişkinlerin bir ürünü olduğu vurgusu yapar. Freud (1896)’a göre yetiştirilme koşulları, doğa koşullarından daha önceliklidir. Freud, bu yayınında 18 histeri hastası ile gerçekleştirdiği bir vaka çalışmasından bahsetmektedir. Bu vakaların 12’si kadın, 6’sı erkektir. Hiç şüphesiz 18 kişilik amprik bir çalışma, evrensel sonuçlara götürmeyecek kadar küçük bir örnek teşkil eder. Fakat yine de Freud, vakaların hepsinde ortak olan tek bir benzerliği bulmaya çalışır ve analizlerine çocukluk döneminden başlar. Bu araştırmasında Freud, ortak çalışmalar yürüttüğü ve nörobilim üzerine ilham aldığını sık sık dile getirdiği Alman nöro-fizyoloji doktoru Josef Breuer [1842-1925]’in *İstemsiz Serbest Çağrışım* metodunu uygulamıştır. Elde ettiği

bulgulara göre hastaların istisnasız hepsinin, çocukluk çağında cinsel nitelikteki bir travmaya maruz kaldığı sonucuna ulaşır. Dolayısıyla cinsel travmatik deneyim, Freud'a göre histerinin temeldeki nedeni olarak görülmektedir.

Freud, bir olayın travmatik boyutunun histeriye neden olabilecek kadar sarsıcı olması gerektiği kanısındadır. Bu nedenle örneğin, çocukluk dönemindeki çürük bir meyve yeme anısı histerik kusmayı tetikleyemez. 18 kişilik vaka araştırmasında elde ettiği bulgulardan hareket eden Freud için çocuğa özellikle yakın ilişki kurduğu yetişkinler tarafından rızası dışında yaşatılan travmatik bir deneyim, histeriye neden olabilecek daha kuvvetli bir ihtimaldir (Freud, 1896). Araştırmada; histeri yaşayan kadınların çocukluk çağında baba, dede, amca, dayı, kardeş, kuzen gibi çoğunlukla yakın aile üyesi veya komşusu olan erkekler tarafından bir saldırıya maruz kaldığı belirtilmektedir.

Freud, kadınlarda histerinin -erkeklerde ise obsesif nevrozun- çocuklukta yaşanan cinsel istismar olayının inkâr edilip bastırılmasıyla ortaya çıktığı görüşündedir (Ellenberger, 2021, s. 471). Çocukluk yaşantılarında veya aile öykülerinde taciz, tecavüz gibi cinsel istismar vakalarına rastlanan kadınlar, travmayı kendi içlerinde bastırarak kaçmaya çalıştıkça duygusal ve/veya istemsiz fizyolojik reaksiyonlar göstermekte ve bu durum, histeri olarak kabul edilmektedir. Burada travmatik olayla bağlantılı olarak bilinçdışı tutulan duygu, travma anında ifade edilip boşaltılmadığı için ortaya çıkan somatik belirtiler de devam etmektedir (Breuer ve Freud, 1956, s. 7-9). Ancak kişi, yaşadığı travmanın “kendisinin kabahati olmadığı, utanmaması gerektiği ve yaşadıklarını atlatabilecek güce erişebileceği” farkındalığını yaşıyorsa; burada histeriye yol açan herhangi bir bastırma eyleminden bahsedilemez. Böylelikle yaşanan travmanın olası etkileri, Freud'a göre kişinin bilinçdışı alanından bilinç yüzeyine çıkarak bilincin bir parçası olmuş demektir.

Freud ve Breuer, travma sonrasında bireyin vermiş olduğu duygusal tepkilerin bilinçli zihin üzerinde dönüştürücü etkileri olduğu ve bilinçte meydana gelen değişimin ise histeri krizlerini tetikleyebileceği görüşündedir (Ellenberger, 2021). Histeri alanındaki yoğun bilimsel çalışmaları ve travma ile ilgili elde ettikleri önemli psikiyatrik bulgularıyla zengin bir literatürün oluşmasına katkı sağlayan Fransız nöro-psikolog Pierre Janet [1859-1947] de bu konuda Freud ile benzer görüştedir. Janet, nevroz hastalarına deneysel psikolojinin bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Deneysel bir yaklaşımda hastanın hayatındaki kalıtım hikâyesinin, fiziksel hastalıklarının, okul

yıllarının, karakterinin ve fikirlerinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Fakat tüm bu bilgilere rağmen, hastanın yalnızca anlattıkları kadarının bilinebileceği de unutulmamalıdır. Hastayı basit özel koşullara sokarak neler yapıp söyleyeceği doğru ve kesin bir biçimde not alınmalıdır (Ellenberger, 2021, s. 353).

Janet, “psikolojik analiz” olarak adlandırdığı yönteminde ilk olarak hastalarının davranışlarını ve eylemlerini gözlemlemekte; kullandıkları sözcükleri not etmektedir. Daha sonra telkin ve hipnoz metotlarına başvurarak hastada gelişen semptomların derinliklerine inmeye çalışmaktadır. Elde ettiği veriler ışığında da hastalık gelişimini yeniden kurgulayarak psikolojik sentez geliştirmeye özen gösterir. Sentez işlemi sırasında yaptığı yeniden kurgulamada Janet, hastanın hikâyesini değerlendirirken fiziksel hastalıklar ile psişik travma arasındaki karşılıklı eylemleri de tartışmaktadır (Ellenberger, 2021, s.356).

Janet’e göre insan zihninde hiçbir şey kaybolmaz. Bu nedenle hastanın bilinçaltı hatıralarının incelenmesi gerekmektedir. Örneğin Janet, histeri yaşayan kadın hastalarına hipnoz yöntemiyle onları korkutan erkek figürünü hatırlatacak telkinlerde bulunarak hastanın travma anısını yeniden canlandırmasına yardım etmektedir. Bunu yaparken özel olarak geliştirilmiş bir entelektüel eğitim programından da yararlanır (Ellenberger, 2021, s.354). Janet, incelediği histerik vakalarda, aynı hastalığın farklı hastalarda farklı şekillerde tezahür edebildiğini gözlemlemiştir. Şöyle ki; bir kısım hastada, bazı anıların bilinçli ve istemli olarak uyandırılması pek mümkün olmazken diğer bir kısım hastada ise aynı anılar herhangi bir direnç olmaksızın istemsizce canlanabilmektedir. Bu nedenle bilincin kontrolünden kaçan, gerektiği gibi hükmedilemeyen ve yönlendirilemeyen bir psikolojik sistem, tedaviyi de bir hayli zorlaştıracaktır.

Janet, uyguladığı *psikolojik analiz* yöntemiyle hastanın yaşadığı travmaya ilişkin sabit fikirlerini tek tek ortadan kaldırmanın mümkün olduğunu ve dikkat ve mental sentez yetisinin yeniden geliştirilebileceğini bizzat gözlemlediğini ifade eder. Ancak yine de görünürde normal bir duruma kavuşan hastanın tamamen iyileşmiş olabileceğinden kesin olarak bahsedilemeyeceğinin de altını çizer. Janet’e göre bir nöro-psikolog için tedavi, ne kadar az zaman alırsa zihin aslında o kadar hasta demektir. Çünkü ancak zayıf bir zihne sahip olan hasta, telkine bu kadar çabuk uyum sağlayabilir. Yani telkin, Janet’in beklediği ölçüde yeterli ve iyileştirici sonuçlar veren bir tedavi yöntemi olamamıştır.

Freud, Janet'in "psikolojik analiz" olarak adlandırdığı yöntemden farklı olarak psikanaliz yöntemini geliştirmiştir. Freud'un geliştirdiği psikanaliz, hastanın hâlihazırdaki cinsel hayatında yatan fiili nevrozlar ve kaynağı geçmiş cinsel yaşamda yatan psikonevrozlar olmak üzere iki farklı nevroz grubuna uyguladığı yöntemleri kapsamaktadır (Ellenberger, 2021, s. 471). Bugün psikoterapi metoduna öncülük eden ve tez çalışmamızın birinci bölümünde detaylı olarak ele alınan psikanaliz yöntemiyle Freud, birçok histeri hastasının iyileşmesine yönelik bir dizi çalışma yürütmüştür. Histerik davranışların geçmiş travmatik deneyimlere duygusal ve fiziksel birer tepki olarak ortaya çıktığını savunan Freud ve çalışma arkadaşı Breuer, yaşanmışlığın neden olduğu hastalıklı ruh halinin kelimelerle ifade edilerek iyileşebileceği ve sonuçta bireydeki travmatik yükün azalacağı görüşündedir. Duyguların sözcüklerle ifade edilmesi hem hastanın rahatlamasını destekleyecek hem de psikiyatrist için somut birer veri olarak doğru tanı ve tedavi yöntemlerinin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır (Horowitz, 1986, s. 93).

Histerinin Etiyolojisi adlı makalesinde histeri hastalığı ile boğuşan neredeyse tüm kadınların rızaları dışında erken cinsel deneyimlere maruz bırakıldığını vurgulayan Freud, sadece bir yıl sonra yani 1897'de bu teorisini terk etmeye başlar. Artık cinsel travmanın kalıcı bir patolojik etkiye sahip olması için gerçek olması gerektiğini, bunun hayal ürünü bir fantezi de olabileceğini ifade eder. Çünkü hayali olaylar, gerçek olaylarla aynı nedensel değere sahiptir. Burada Freud'un başta kesin olarak savunduğu düşüncelerini bir bakıma esnetmesi, söylediklerinin tepki çekeceğini düşünmesinden kaynaklanmaktadır.

Freud, düşüncelerini halkın taleplerine uyacak şekilde daha kabul edilebilir hale getirmeye çabalamış ve bu nedenle çalışmalarına bir süre ara vermek zorunda kalmıştır. Freud'dan sonra ondokuzuncu yüzyılda travma üzerine yapılmış kaydadeğer bir nörobilim çalışması neredeyse yoktur. I. Dünya Savaşı'yla birlikte savaşın insanlar üzerinde yarattığı sarsıcı etkiler, her ne kadar travmanın kalıcı ruhsal tahribata yol açtığı görüşünü yeniden gündeme getirirse de bu dönemde yapılan küçük çaplı araştırmalar, literatürü destekleyici nitelikte olmamıştır.

Pratik problemlerle ilgilenmekten çekinen ve pratik sonuçlara yol açması muhtemel bir noktada araştırmalarını yarıda bırakma eğiliminde olan bilim insanları, yirminci yüzyılın ilk yarısında eleştirilere maruz kalmıştır. Nitekim Chicago Okulu üyesi olan ve 1947-1952 yılları arasında Amerikan Sosyoloji Derneği ve Uluslararası Sosyoloji

Derneği'nin başkanlıklarını yürüten Alman asıllı Amerikalı sosyolog Louis Wirth [1897-1952]'in bu konudaki görüşleri dikkat çekicidir. Bilimsel teorilerini deneysel araştırmalara dayandırarak farklı bir bilimsel metot geliştiren Wirth; tıp, nöroloji ve psikiyatri eğitiminin yanısıra psikoloji ve sosyoloji uzmanı olarak kendini donatamamış bir psikiyatrdan bu alanlarda sıradan bir kişinin yargısından fazlasının beklenemeyeceği eleştirisi yapar (Wirth, 1931, s. 54). Çünkü o dönemde ruhsal hastalıklar üzerine araştırmalar yürüten ve odağı doğru tanı ve tedavi yöntemleri geliştirmek olan psikiyatri kliniklerinde; psikiyatr, nörolog ve sosyal hizmet uzmanlarına öncelik tanınırken bünyesinde herhangi bir sosyolog istihdamı söz konusu olmamıştır.

Bireyin kendisi hakkındaki tasavvuru, ait olduğu grubun görüşleri ve grup içindeki statüsü ile yakından ilişkilidir. Bireyin özbilinci, toplumdaki rolüne ilişkin kavrayışı yani benliği, parçası olduğu grubun diğer tüm üyeleriyle olan ilişkileri tarafından belirlenmektedir (Park ve Burgess, 1921, s. 55). Nadiren tek bir grubun üyesi olan birey, birçok kesişen ve çatışan grubun her birinin ayrı ayrı üyesi olduğundan; birbiriyle çelişkili davranışlar sergileyebilmektedir. Bu nedenle bireyi görmeye alışkın olduğumuz tek bir grubun standartlarına göre değil; ilişkili olduğu grupların her birinin kültürü, yaşam biçimi, sosyal kontrol mekanizmaları göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekir. Dolayısıyla bireyin kişiliği, Chicago Okulu temsilcileri Park, Burgess ve Wirth'e göre sosyolojik bir bakış açısıyla sistemli olarak incelenmeye muhtaçtır.

Wirth, sosyolojik yaklaşımın uzunca bir süredir psikiyatrlar ve sosyal hizmet uzmanları tarafından büyük ölçüde ihmal edildiğini ifade etmektedir. Hastaların çoğunda biyolojik kalıtıma ve fiziksel koşullara oldukça önem verilirken; aile öyküleri, sosyal ve kültürel yaşam geri planda kalmaktadır. Travmayla ilişkili olarak bireyde gelişen korku, tiksinti, bağımlılık gibi davranış, alışkanlık ve tepkiler detaylarıyla not edilirken; tüm bunların hasta bireyler için ne anlam ifade ettiği ise göz ardı edilmektedir.

Wirth (1931, s. 64)'e göre; bir psikiyatr veya sosyal hizmet uzmanından farklı olarak bir sosyolog, hasta bireyin güdülerini, tutum ve davranışlarını anlayabilmek için, başkalarına olan yakınlığı, mesafesi, içinde bulunduğu duruma ilişkin faktörlerin kişisel anlamları hakkında bilgi edinme gayretinde olacaktır. Wirth, sosyologların belirgin bir katkı sağladığı *topluluk analizi tekniğinin* benzer aile ve grup yaşamları

üzerinde de uygulanacak şekilde geliştirildiğinde insanlığa önemli hizmetler sunulacağı kanısındadır. Wirth, sosyolojinin diğer tüm bilimler gibi gerçek insan sorunlarıyla temasa geçerek kaybetmekten çok kazandığına dikkat çeker (Wirth, 1931).

İnsanların eylemlerini hayvanlardan ayıran şey, en iyi “davranış” kelimesiyle ifade edilebilir. Robert E. Park’a göre bilinçli ve kişisel olan davranış, yer yer geleneksel öğelere tutunmaktadır. Bir amaca yönelen eylemden oluşan davranış, elbette kişide birdenbire ortaya çıkmayacaktır. Bu durum, ahlaki ve yasal yargılarımızı genellikle insanların davranışlarıyla sınırlandırdığımız gerçeğini açıklamaktadır. İnsanoğlunun eylemlerini “davranış sorunları” olarak değerlendirecek düzeye getiren de bu unsurdur. Bu nedenle otobiyografi gibi kişinin yaşam öyküsü belgesi, yalnızca bireyin davranışlarının anlaşılmasında değil; bu davranışın kontrolünde ve kişiliğin yeniden inşasında da özel bir önem kazanmaktadır. Örneğin bir suçlunun hayat hikâyesinin anlatılması veya otobiyografisinin yazılması, bir terapötik programdaki en etkili araçlardan biri olabilir (Park ve Burgess, 1921, s. 191).

Sosyologların yokluğunda sosyal hizmet uzmanları, sosyal bilimlerin tek temsilcileri olarak görülmektedir. Artık sosyologların da özellikle çocuk psikiyatri kliniklerinde büyük rol oynayacağını düşünen Wirth, bu çerçevede 1931’de yayımladığı *Clinical Sociology* adlı makalesinde ilk defa “klinik sosyoloji” kavramını kullanır. Psikiyatri kliniklerinde sosyoloğun işlevi, hiç kuşkusuz sosyal hizmet uzmanlarının yerini almak ya da psikiyatrlar ile psikologların önüne geçmek değildir. Burada davranışı bir olgu olarak ele alan sosyologların “kültürel yaklaşım” anlayışından hareketle psikiyatr, psikolog ve sosyal hizmet uzmanlarıyla iş birliği içerisinde klinik çalışmalar yürütmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır (Wirth, 1931, s. 49). Wirth’e göre; teorik ve akademik bir çabanın ötesine geçilerek hastanın davranışlarını kontrol etme ve yeniden düzenleme ile kişiyi iyileştirmeye yönelik bir sosyolojik yaklaşım geliştirilmelidir (Wirth, 1931, s.64-65).

Wirth, şimdiye kadar büyük ölçüde ihmal edilen sosyolojik bakış açısının getireceği yöntem ve uygulamalarla bu kliniklerin kaynaklarını zenginleştireceği görüşündedir. Wirth’e göre klinikleri, her biri belirli bir ideale yönelmiş çeşitli uzman gruplarının savaş alanı haline getirmekten alıkoymak ve bakış açısı ile prosedürleri ritüel ve dogmalarla sarmalamak yerine esnek ve deneysel tutmak bilim insanlarının en önemli görevi olmalıdır. Multidisipliner bu bakış açısıyla hem sosyoloji geliştirecek hem de her

biri kendi uygulama sahası dâhilinde ortak bir sorunu çözmek için biraraya gelebilen bilinçli ve özverili akademisyen topluluklarının inşasına zemin hazırlanacaktır (Wirth, 1931, s. 66).

Wirth'in klinik sosyoloji hakkındaki görüşleri, Harvard Tıp Fakültesi'nde görev alan Amerikalı fizyolog ve sosyolog L. J. Henderson [1878-1942]'un da dikkatini çekmiştir. Parsons, Homans ve Merton gibi önemli sosyologları da etkilemiş olan Henderson, 1935'te yayımladığı "Pareto'nun Genel Sosyolojisi" adlı kitabında "klinik sosyoloji" kavramına yer verir. Tıbbın bir sosyal sistem olarak doktor-hasta ilişkisinin önemini tam manasıyla kavrayamadığını; bu nedenle sosyolojinin tıbbın klinik tekniğini bir sosyal gözlem modeli olarak benimsemesi gerektiğini savunur. Henderson, sosyoloji ile yakından ilişkili gördüğü tıp pratiğini, "uygulamalı sosyoloji" olarak değerlendirmiştir (Turner, 1984, s. 49). Bu nokta datıp ve sosyoloji ilişkisine önemli ölçüde eğilen Amerikalı sosyolog Talcott Parsons [1902-1979]'un literatüre katkılarında kısaca bahsetmek gerekmektedir.

Parsons, 1951 yılında kaleme aldığı "The Social System" adlı eserinde hastalığın olağan dışı bir durum olduğuna ve toplumda "hastalık rolü" ile öne çıkan bireyin bu süreçteki güdülerinin ne denli önemli etkileri olduğuna vurgu yaparak "tıp sosyolojisi" gibi özel bir alt alanın ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır (Parsons, 1951). Bu çalışmada Parsons, yoğun toplumsal anlaşmazlıklar yaratarak sosyal sistemin genel hedeflere ulaşmasını engelleyeceği için sağlık ve hastalık gibi kavramların genel bir tanımlamasının yapılamayacağı görüşündedir (Parsons, 1951; Turner, 2011, s. 50). Nitekim hastalık, biyolojik bir patoloji durumunun teşhisinde "disease" kelimesiyle; kişinin duygu durumuna eşlik eden bir rahatsızlık deneyimi söz konusu ise "illness" kelimesiyle; sağlıklı olma durumunun dışsal yani kamusal olarak bilinir bir rol olması halinde ise "sickness" kelimesi ile ifade edilmektedir (Boyd, 2000, s. 9-10). Görüldüğü gibi duygusal, zihinsel ve bedensel rahatsızlık ve hastalık durumunu doğrudan veyahut dolaylı yollardan tetikleyen pek çok faktör söz konusudur.

Sosyoloji, hastalık ve rahatsızlık gibi durumları, organizmadaki biyokimyasal işleyiş bozuklukları olarak değil; bir toplumsal ilişkiler durumu olarak kültürel yönüyle ele almaktadır. Dolayısıyla bir sosyolog, bir toplumsal rol olarak değerlendirdiği hastalık durumuna duygu, ifade ve eylemler aracılığıyla verilen tepkileri anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadır (Turner, 2011, s. 49). Parsons, önemli bir sosyal kontrol mekanizması olarak değerlendirdiği hastalık rolünün herhangi bir tıbbi uygulamayı

kabul ederek sosyal sapmayı meşrulaştırdığı görüşündedir. Burada tıbbi uygulama ile amaçlanan; hastanın eski toplumsal rollerine dönebilmesini sağlamaktır (Turner, 2011, s. 51). Bu noktada Parsons, hastalık durumunu araştıran bir hekimin, hastalığa neden olan faktörleri bilinçaltı teknikleriyle keşfetmesinin mümkün olduğu görüşünü destekleyerek Freud'cu psikanalizin işlevselliğine de vurgu yapmıştır.

Hasta olmak, bireyin belirli bir süre bazı toplumsal yükümlülüklerden muaf tutulmasını ve bir tedavi uygulamasını kabul etmesini gerektirir. Burada hastanın doktora duygusal olarak bağlanması ya da doktorun hasta ile samimi ilişkilerde bulunması gibi istenmeyen durumlar söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle Parsons'a göre tıbbi uygulamanın esas hedefi, hasta rolündeki kişiyi tedavi bitiminde bu rolden çıkartarak mümkün olan en iyi donanımla sosyal yaşama yeniden adapte edebilmek olmalıdır (Turner, 2011, s. 51).

Hekim ile hasta arasındaki iletişimin sosyal ilişkiler düzlemine oturtulması düşüncesi, klinik sosyoloji yaklaşımı ile sosyolojinin terapötik uygulamalarına işaret etmektedir. Bu noktada psikoterapi, esasen bireyin ifade biçimlerinin dinlenerek yorumlandığı ve sonuçta daha stabilize bir duygusal yaşamın gelişimini kolaylaştırmayı amaçlayan bir uygulama iken; terapötik sosyoloji, insan ilişkilerinde dezavantajlı durumların etkinliğini azaltmayı amaçlayan ve davranışlarda tutarlı bir düzelmeyi öngören uygulamaları içermektedir (Whiteley, 1986).

Yaşanan travmanın verdiği hassasiyeti dikkate alan bir klinik sosyolog, ilk aşamada çok fazla tanımadığı bireyi geçmiş travmatik deneyimlerle yüzleştirmek yerine onun sosyal yaşantısı hakkında derinlemesine bilgi edinmeye yönelir. Zaman içerisinde terapiyi uygulayan ile danışan arasında karşılıklı güven oluştuğunda bireye geçmiş travma deneyimleri hatırlatılmaktadır. Sonuçta uygulamalı sosyolojik yaklaşımların eklendiği bir psikoterapide merkeze alınan bireyin, yaşadığı sorunların daha kapsamlı gözlemlenerek sosyal yaşama daha sağlıklı bir şekilde dâhil edilebileceği öngörülmektedir. Psikiyatrist, psikolog, sosyal hizmet uzmanı ve sosyologların ortak klinik çalışmaları ile böylesine bütünlüklü bir tedavi metodunun geliştirilebileceği düşüncesi, Amerika'da sosyolojik bakış açısının henüz gelişmeye başladığı yirminci yüzyılın başlarında Wirth, Park, Burgess, Henderson ve Parsons gibi önemli sosyologlar tarafından gündeme getirilmesi bakımından önemlidir.

Geniş bir coğrafyada iki büyük dünya savaşı ile bedensel ve ruhsal olarak örselenen toplumların ve bireylerin durumu, her ne kadar bilim çevrelerince araştırılıp tartışılrsa da yapılan çalışmalar, sorunları çözmek noktasında yeterli görülmemiştir. Nitekim yirminci yüzyılın ortalarına gelindiğinde psikiyatri kliniklerinde rahatsızlık ve hastalıklara ilişkin doğru teşhis, tanı ve tedavi süreçlerinin kapsam ve içeriğinin belirlenmesini destekleyici sistemli bir çalışmaya duyulan ihtiyaç, Amerika'da gündeme gelmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın sivil toplum üzerindeki yıpratıcı etkileri, Amerikan Psikiyatri Birliği (APA) tarafından önemli görülmüş; detaylı bir bültenle psikiyatrik hastalıkların güncel olarak tanımlanması ve sınıflandırılmasına karar verilmiştir.

1952 yılında Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından "Ruhsal (Mental) Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal (İstatistiksel) El Kitabı"nın ilk baskısı olan DSM-I yayımlanır. DSM-I'de "Büyük Stres Reaksiyonu" tanısı yer almaktadır. Bu tanı için savaş, patlama, yangın vb. gibi toplumu derinden yaralayan ciddi olaylara, sivil felaketlere maruz kalma ve bunun neticesinde fiziksel bir eksiklik yaşama şartı aranmaktadır (APA, 1952). Yaşanan durumun travmatikliği, DSM-I'de kabul edilse de "Büyük Stres Reaksiyonu", kişi üzerinde kalıcı etkileri olmayan bir durum olarak ifade edilmiş; etkileri devam eden bir psikolojik rahatsızlık var ise yeniden ele alınarak başka bir tanı ile ifade edilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.

Savaş sonrası askeri ve politik etkileri olan kaotik süreç, DSM-I'de kişiler arasında meydana gelen cinsel istismarı da içine alan her türlü şiddet mağduriyetlerine değinilmeyerek oldukça yüzeysel bir travma tanımlamasının yapılmasına sebebiyet vermiştir. 1966 yılında yayımlanan DSM-II'de de bu anlamda herhangi bir ilerleme kaydedilemediği söylenebilir. DSM-I'deki tanıma benzer şekilde DSM-II'de travma; "altta yatan herhangi bir psikiyatrik hastalığı bulunmayan kişilerde büyük etki kapasitesine sahip çevresel olaylar neticesinde yaşanan geçici uyum bozukluğu belirtisi" olarak ifade edilmiştir (APA, 1966). DSM-I'deki savaş, felaket gibi travma nedenleri arasına DSM-II'de "istenmeyen gebelik" ve "kanser hastalığı" gibi klinik bulgular da eklenmiştir. Ancak DSM-I'deki gibi stresin kaynağı ortadan kalktığında kişideki belirtilerin de ortadan kalkması beklentisi, DSM-II'de de devam etmektedir. Şayet belirtiler devam ediyorsa yeni bir tanıya ihtiyaç duyulmaktadır.

Travmanın psikoloji ile yakından ilişkili olduğu gerçeğine APA, ancak DSM bültenlerinin 1980 yılındaki üçüncü baskısında yer vermeye başlamıştır. Böylece

DSM-III'te; "yaşamda hemen her insanı bariz bir biçimde zorlayıcı olaylar" tanımıyla travma kavramının psikolojik boyutuna ilk defa atıf yapılmıştır (APA, 1980). DSM-III'te, ilk defa bir psikiyatrik tanı olan "Travma Sonrası Stres Bozukluğu" (TSSB)'na yer verilmektedir. Dönemin batı toplumundaki siyasi ve kültürel konjonktür, rıza ve bireysel sorumluluk gibi olguların sorgulanmasına zemin hazırlamış; TSSB gibi psikiyatrik bir tanının literatüre eklenmesini kolaylaştırmıştır (Jones, 2007). Bu tanı ile artık bir insanın travma sonrasında ruhsal bunalımlar yaşaması ve buna yönelik psikolojik tepkiler geliştirmesinin yalnızca biyolojik ya da mental sağlığı ile ilişkilendirilemeyeceği; bireyin sosyal yaşantısının da psikolojik sağlığını olumsuz etkileyebileceği anlaşılmıştır.

Travma, başlıbaşına anormal bir olay veya duruma işaret ettiği için normal olamayacak bir deneyimdir. Dolayısıyla DSM-III'teki tanımla birlikte artık fiziksel olarak travmaya maruz kalan bir bireyden her bakımdan sağlıklı olsa da bu travmanın psikolojik etkilerini kendi kendine çözmesi ve normal tepkiler vermesi beklenemez. Bu bilgiler ışığında Amerikan Psikiyatri Birliği, 1994 yılında dördüncü baskısını yayımladığı DSM-IV'te travmayı detaylandırarak şu şekilde tanımlamıştır (APA, 1994), "Travma, kişinin kendisine, yakınlarına ya da kendisi dışındaki diğerlerine fiziksel olarak risk yaratan darp, işkence, taciz, tecavüz vb. gibi olayları tecrübe etmesi veya buna tanık olmasıdır. Verilen tepkiler ise yoğun korku, çaresizlik veya dehşet içeren bireysel tepkileri içerir". DSM-III ile kıyaslandığında DSM-IV'teki travma tanımının biraz daha özelleştirildiği; herkes için sıkıntı yaratan olay(lar) olma zorunluluğu kaldırılarak daha bireye yönelik tehlikeler ve öznel tepkilere yer verildiği görülmektedir. Böylece yaşanan her olayın ya da durumun kendi içinde objektif olarak değerlendirilmesi gerektiği düşüncesinin öne çıktığı söylenebilir.

APA'nın 2013'te yayımladığı DSM-V'te ise travmayı yaşayan bireyin öznel tepkisine herhangi bir vurgu söz konusu değildir. Burada travmaya neden olan olaylarla karşılaşma yollarının netleştirilmesi amaçlanmıştır. DSM-V'te travma ya da örselenme durumunun gerçekleşebilmesi için kişinin ölümle, ağır yaralanmayla veya cinsel saldırıyla karşılaşmış olması gerekmektedir. Maruz kalınan olay ya da durumun travma olarak kabul edilebilmesi için şu şartlar gerekmektedir (APA, 2013),

- Doğrudan örseleyici olay(lar) yaşama,
- Başkalarının başına gelen olay(lar)ı doğrudan doğruya görme, bun(lar)a tanıklık etme,
- Bir aile yakınının ya da yakın bir arkadaşının başına örseleyici olaylar (trafik kazası, iş kazası, yaralama, cinayet vb.) geldiğini öğrenme,

- Örsleyici olay(lar)ın sevimsiz ayrıntılarıyla, yineleyici bir biçimde ya da aşırı bir düzeyde karşı karşıya kalma (örneğin; insan kalıntılarını toplayan ilk kişiler, çocuk sömürsünün ayrıntılarıyla sürekli karşılaşan polis memurları gibi.)

Maruz kalınan travmatik olay(lar)a ilişkin “doğrudan” ifadesi, ilk kez DSM-V’te kullanılmıştır. Yani travmaya bireyin kendisinin/yakınlarının maruz kalması ya da birebir tanık olması, DSM-V’te doğrudan travma olarak ifade edilirken; travma yaşayanlarla gerçekleştirilen temasın yüzyüze olması (onlarla karşı karşıya gelme), yapılan mesleğin veya gönüllü bir işin travmatik olayları yaşayanlar ile ilgili olması gibi durumlar ise “ikincil travmatik stres” veya “dolaylı travmatik stres” kavramlarıyla açıklanmaktadır. Televizyon, sinema, görseller, elektronik yayın ortamları aracılığıyla travmatik olaylarla karşılaşma ya da bunu deneyimleyen gerçek kişileri görme, onlar hakkında bilgi edinme söz konusu ise bu, travma tanısı olarak sayılmamaktadır (APA, 2013).

Amerikan Psikiyatri Birliği (APA), her ne kadar travmaya ilişkin yapmış olduğu tanımlamaların kapsamını genişleterek ileriye doğru bir adım atmış olsa da DSM-V’te ikincil ya da dolaylı travmatizasyona sebep olan mekanizmalar hakkında önemli bir boşluk olduğu varsayılmaktadır. Dolaylı travmatizasyon hakkındaki mevcut ampirik ve teorik bilgiler ile TSSB hakkında doğru tanı kriterlerinin tam anlamıyla geliştirilemeyeceğini düşünen bazı bilim insanları, APA’nın yayımladığı DSM bültenlerindeki tanımlamalardan tatmin olmadıklarını 1980’lerle birlikte dile getirmişlerdir.

“Üstlenilmiş travma” ve “merhamet yorgunluğu” gibi farklı adlandırmalarla da anılan ikincil travmatik stres olgusu, travma üzerine yaptıkları araştırmalarıyla tanınan Figley ve Pearlman gibi klinik psikologlar tarafından 1990’lı yılların başında geliştirilmiştir. Araştırmalar, daha çok travmayı birebir yaşamayan buna rağmen TSSB semptomları gösteren insanlar üzerinde yoğunlaştırılmaktadır. Figley (1998); ikincil travmayı, önem atfedilen kişiler tarafından tecrübe edilmiş sarsıcı olayların bilgisiyle beliren tutum, davranış ve duygular ile açıklar. Figley (1998)’e göre travma mağdurlarını anlayabilmek amacındaki bireyin gerçek mağdur ve mağdurun acısı ile özdeşim kurarak olayı zihinde imgelemesi, bedensel ve duygusal huzursuzluk, uykusuzluk, depresyon gibi ikincil travmatik stres belirtileri göstermesine yol açabilir.

Figley’in ikincil travmatik stres tanımlamasından farklı olarak dolaylı travma, gerçek mağdur ile karşılaşan bireyin söz konusu ihmal ve istismar olaylarını görüp duyduktan sonra bilişsel manada geçirdiği değişimlerle ifade edilmektedir (McCann ve Pearlman,

1990). Nitekim travmatik bir olayın ardından mesleki ya da gönüllü olarak yardım faaliyetlerine katılan herhangi bir birey, maruz kaldığı anormal durumların etkisiyle tehlikede olduğunu düşünerek benzer bir durumu yaşamamak adına kaçınma davranışları sergileyebilmektedir (Marmar vd., 1996; Joseph vd., 1997; Carlier vd., 2000; Erikson vd., 2001). Fiziksel ya da psikolojik olarak travma geçirmiş bireylerle çalışan bir terapist de geçmişte insanlara güvenmekle ilgili önemli bir sorun yaşamazken; danışanlarının sarsıcı yaşam anılarını dinledikçe bu konuda artık daha temkinli olması gerektiğini düşünebilmektedir.

Terapistlerin stres düzeylerinin incelendiği bazı araştırma sonuçlarına bakıldığında tecavüz mağduru kadınlarla çalışan en etkili terapistlerin yüksek empati becerileri nedeniyle daha savunmasız oldukları ve tüm erkeklere yayılan genel bir tiksinti ya da paranoya geliştirdikleri görülmektedir. Terapistlerin kişisel bütünlük duygularına ve insanlığa olan inançlarına yönelik algıladıkları saldırı öylesine sarsıcıdır ki bu terapistler; aktarım, karşı aktarım, özdeşim ve yansıtımlı özdeşim yaparken onlara yardım edemiyor olmanın verdiği çaresizlikle bir “şefkat stresi” veya “merhamet yorgunluğu” yaşamakta hatta kendileri terapiye ihtiyaç duyabilmektedir (Figley, 1995). Dolayısıyla bireyler, her ne kadar ruhsal, bedensel ve sosyal anlamda sağlıklı olsa da travmanın yarattığı patolojiyi dolaylı olarak gerçek mağdurlardan devraldıkça sarsılmakta; benlik ve yaşam algıları noktasında değişebilmektedir.

4.2. Medyadaki Gerçeklik Sunumlarının Dolaylı Travmatik Etkileri

Bir toplumun görece kendine yeten bir alt bölümünün üyelerine ve fiziksel donanımlarına zarar vererek kayıplara neden olan bir olay veya olaylar, toplumun sosyal yapısını bozarak temel işlevlerinin tamamını veya bir kısmını belirli zaman ve mekân koşulları altında engelleyen krizler olarak nitelendirilmektedir (Fritz 1961, s. 655). Normal olaylardan ayrı olarak krizler; beklenmeyen, öngörülemeyen, birden beliren, bu nedenle idare edilmesi güç, olağan dönemlerden farklı ve topluluğun varlığını ve hedeflerini zora sokan, zaman kaybetmeden anlık olarak doğru kararlar verilmesini zorunlu kılan durumlara karşılık gelir (Cosgrave, 1996; Flin ve Paton, 1999).

Her ne şekilde tanık olunursa olunsun toplumun geniş bir bölümünü ilgilendiren trajik bir olay, bireyi fiziksel ya da kültürel olarak ilgilendiriyorsa travma yaratma etkisi

barındırmaktadır (Quarantelli, 1985). Nitekim 2001 yılının 11 Eylül'ünde Amerika'nın New York eyaletinde talihsiz bir biçimde tecrübe edilen terör eylemleri, bu duruma çarpıcı bir örnektir. Kaçırılan dört Amerikan uçağı ile Dünya Ticaret Merkezi'nde yer alan ikiz kulelere ve Washington DC yakınlarındaki ABD Savunma Bakanlığı Pentagon'a saldırı gerçekleştirilmiştir. Uçaklarda bulunan 246 yolcu ile 3 binin üzerinde insan yaşamını yitirmiş, tüm bu yaşananlar televizyon ekranlarından canlı yayınlarla servis edilmiştir.

Doğrudan maruz kalanlar üzerinde ciddi travmalara sebep olan 11 Eylül saldırılarına televizyon ekranlarından an be an tanık olanlar da önemli ölçüde etkilenmiştir. Dünyada geniş yankı uyandıran bu terör olayı, o süreçte Amerika'da bulunanlarla birlikte farklı ülkelerden insanları da kişisel güvenlik ve gelecek konusunda tedirgin etmiştir. Binlerce insan, TSSB semptomları ile psikiyatri kliniklerine ve diğer sosyal destek birimlerine başvurmuştur. Fakat Amerikan Psikiyatri Birliği (APA); insanların medya aracılığıyla tecrübe ettiği bu yeni durumu, 2013 yılında yayımladığı DSM-V'te "doğrudan" ifadesini kullanarak kapsam dışı bırakmıştır.

11 Eylül saldırıları sonrası Amerika'da yapılan araştırmalar, insanların gündelik yaşamlarında neredeyse hergün tecrübe ettikleri yeni bir gerçeklik haline gelen kitle iletişim araçlarının insan psikolojisi üzerindeki etkilerine önemli ölçüde eğilmektedir. Bu araştırmalarda, insanlara yaşadıkları ülke ve dünya gündemine ilişkin bir enformasyon kaynağı olmanın ötesine geçerek yeni bir yaşam alanı sunan kitle iletişim araçlarının birey ve toplum üzerinde dolaylı maruziyetler yaratıp yaratmadığı sorgulanmaktadır.

Avustralyalı klinik psikolog Mitchell Byrne ile Amerikalı psikiyatr ve davranış bilimci Doukessa Lerias, 2003 yılında travma üzerine ortak bir çalışma yürütür. Byrne ve Lerias (2003), ikincil travmatik stresi "ciddi biçimde kaygıya sebep olan veya trajik bir olaya istemeden şahitlik eden, bu olayın bilgisine erişen veyabu tarz olayların hemen akabinde yardım faaliyetlerine katılanların tepkisi" şeklinde ifade etmektedir. Bryne ve Lerias (2003), travmaya dolaylı olarak maruz kalan bireylerde, doğrudan maruz kalanlar kadar yoğun olmasa da bilişsel düzeyde kaçınma ve sosyal yaşamı olumsuz etkileyen stres bulgularına rastlandığına işaret etmektedir. İnsanı şok edebilecek durumları içeren bir olayı tüm detaylarıyla dinleyen ya da izleyen bir birey, bu olayı bizzat deneyimleyen kişiye karşı empatik bir yaklaşım geliştirdiğinde, o kişi ile benzer duygu durumuna girebilmektedir (Byrne ve Lerias, 2003).

Zihin, hayali olarak kurgulanan veya canlandırılan olay ve durumları, gerçekte yaşananlardan ayırt edememektedir. Aynı zamanda insan beyni üzerine yapılan pek çok araştırma göstermektedir ki, bilinçli yahut istemsiz olarak sürekli pratik edilen duygular ve düşünce tasarımları, beynin yapısal ve fizyolojik değişime uğrama yeteneği olan nöroplastisiteyi etkilemekte ve dönüştürmektedir. Böylelikle insan beyni, ilgi alanlarını ve alışkanlıklarını, tekrar eden düşüncelere göre her defasında yeniden uyarlayabilmektedir.

Bireyin karşılaştığı travmatik olaya sessiz kalıp içsel ya da davranışsal olarak herhangi bir tepki vermemesi de söz konusu olabilmektedir. Travma üzerine yapılan pek çok araştırma, bireyin belki de farkında olmadan bilinçdışına itilen bu durumun, zaman içerisinde kendi travma anını hatırlatan deneyimlerin bilgisine psiko-sosyal ve duygusal parametreler çerçevesinde görsel ve işitsel olarak erişen, travmatik yaşantılara tanık olan bireylerde dissosiyasyon³¹ ya da psikosomatik belirtilerle ortaya çıktığını göstermektedir (Pelcovitz vd., 2005; Dirkswager vd., 2007). Özellikle çocukluk çağında travma mağduriyetini doğrudan deneyimleyenlere benzer şekilde dolaylı olarak yaşayan bireylerin de ergenlik döneminde ya da genç erişkinlikte ruhsal bütünlüğü noktasında adlandıramadığı iç çelişkiler yaşaması, artan uyarılma ve depresyon gibi TSSB semptomları geliştirmesi mümkün olabilmektedir.

Özellikle medyanın haber, dizi/film gibi yayınlarında sıklıkla yer verdiği travmatik sahnelerin izleyiciler üzerinde dolaylı olarak yarattığı anksiyete, kaygı, korku ve çaresizlik gibi yoğun hissiyatlar, 2017 yılında Amerika’da Roger Williams Üniversitesi psikoloji bölümünden Comstock ve Platania’nın yaptığı bir araştırmaya konu olmuştur. Bu araştırmada, psikolojik travma üzerine eğitim almış sağlık çalışanları ile bu alanda herhangi bir uzmanlığı bulunmayan kişilere medya kaynaklı bir anket uygulanmıştır. Yapılan nicel araştırmada, gelecekte kötü birşey olacağına

---

³¹Dissosiyasyon, APA’nın 2013’te yayımladığı DSM-V’te: “Normalde bütünleştirici olan bilinç, bellek, kimlik, beden temsili, çevresel algı, motor kontrol ve davranışlara entegre olmuş işlevlerin kopması durumu” olarak tanımlanmaktadır. Dissosiyasyon, ani ya da aşamalı olarak başlayabilirken; geçici veya kronik de olabilmektedir. APA’nın DSM-V’te beş başlık altında topladığı dissosiyatif bozukluklar şöyledir: Dissosiyatif Kimlik Bozukluğu (çocukluk çağı travmalarının neden olduğu kendine zarar verme eğilimi, öfke nöbetleri, bilinçte kopukluk, çoğul kişilik, intihar girişimi,...), Dissosiyatif Amnezi (kişinin geçmişini ya da yaşamının bir bölümünü/otobiyografik bilgilerini hatırlayamama hali), Depersonalizasyon (kişinin yüzü, benliği, bedeni ve duyguları gibi özelliklerinden kopması, kendine yabancılaşması) – Derealizasyon (çevredekilerde ilgili gerçekdışılık, kopukluk yaşantılarının deneyimlenmesi), Tanımlanmış Dissosiyatif Bozukluk, Tanımlanmamış Dissosiyatif Bozukluk (APA, 2013).

dair beklentinin uzman olmayan kişilerde oldukça yüksek olduğu görülmüştür (Comstock ve Platania, 2017).

2017 yılında gerçekleştirilen bir başka araştırma, İngiltere’de Bradford Üniversitesi’nden klinik psikolog Ramsden tarafından psikolojik sağlamlığın kişiyi korkunun sebep olduğu psikolojik kaygıdan koruyup korumayacağı sorgulamasına dayanmaktadır. Medyadaki şiddet ve terörizmin daha önce doğrudan travma yaşamamış bireyler üzerindeki psikolojik etkilerinin klinik TSSB ölçümleriyle incelendiği bu çalışmada üzücü ve korkutucu medya içeriklerine uzun sürelerle tanık olanların önemli bir kısmının -araştırmaya katılanların %20’si- dolaylı travmatik stres belirtileri gösterdiği görülmüştür (Ramsden, 2017).

Ramsden, bir olayın toplum üzerindeki yıkıcı gücü ne kadar büyükse medyada o kadar fazla yer aldığı görüşündedir. Radyo, televizyon, basılı medya ve sosyal medyanın tüm gün aralıksız şekilde şiddet ve terör olaylarına ilişkin yayınlara odaklandığını ifade eden Ramsden’a göre medya maruziyeti, insanlar üzerinde günlük hayatı aksatan direkt etkiler yaratmasa da sinsice uzun süreli mağduriyetlere sebep olacaktır. Kitle iletişim araçları ve medya aracılığıyla yayılan gerçek şiddet görüntüleri ve haber kurguları, insanların güvenlik algılarını aşındırarak yoğun öfke, korku ve çaresizlik duyguları yaratmaktadır.

Günümüzde medya kaynaklarında okunan ve izlenen şiddet olaylarının bireyler üzerinde oluşturduğu etkiye ilişkin pek çok araştırma mevcuttur. Bu araştırmalar içerisinde psikoloji çalışmaları yürüten araştırmacılar; medyada gösterilen şiddet unsurlarının insanlar üzerinde psikolojik etkileri olduğu, birey ve toplum hayatında yaygınlaşarak normalleşmesi gibi huzursuzluk yaratan pek çok duruma yol açtığı görüşündedir. Diğer taraftan sosyoloji çalışmaları yürüten araştırmacılar ise travmatik olayın aile ve yaşam standartları gibi farklı bileşenleriyle iç içe değerlendirildiğinde medyadaki şiddet sunumunun daha gerçekçi bir perspektifte analiz edilebileceği görüşünde birleşmektedir (Rahte, 2010).

Medyanın insanlar üzerinde dolaylı travmatik etkiler yaratabileceği görüşü, ülkemizde 17 Ağustos 1999 tarihinde yaşanan Gölcük depremi ile gündeme gelmiştir. Resmi kayıtlara göre 200 bin konutun kullanılamaz hale geldiği; 20 bine yakın insanımızın yaşamını yitirdiği 7,4 şiddetindeki deprem, Marmara Bölgesi’nin Kocaeli, Sakarya, Düzce ve Yalova illerinde ağır yıkıma sebep olmuştur. Bu kriz döneminde yazılı ve

görsel basın; insanlara bölgeden anlık olarak bilgi aktarma gayesinde olmuştur. Ölü sayısı, göçük altındakileri kurtarma faaliyetleri, saatlerce yaşam savaşı verenlerin mucize kurtuluşları, yerel ve küresel destek gibi konulara odaklanılmıştır. Medya, yardım faaliyetlerinin koordine edilmesine katkı sağlayarak toplumsal sorumluluk boyutunda önemli işlevler üstlenmiştir. Uluslararası basında da geniş yer bulan afetin yaralarını sarmak adına başlatılan “Bir Tuğla da Siz Koyun” adlı kampanyayamedya öncülük etmiştir (Kadıbeşegil, 2001; Yüksel, 2001; Genç, 2008).

Televizyon yayınlarında afetin korkunç boyutu, yakınlarını kaybeden afetzedelerin yaşadığı acı ve zorlukların medyatik boyutu, depremin ilk günlerinde duygusal söylemlerle insanlara aktarılmıştır (Genç, 2008, s.168). Dolayısıyla Türkiye’de yaşayan herkes, yaşanan afete medya aracılığıyla an be an tanık olmuştur. Depremin yaşandığı bölgeye uzak olduğu için yaşanan süreçten doğrudan etkilenmeyen pek çok insan da tehdit geçene kadar evlerine girememiş; uzun bir süre evlerinin bahçesine kurdukları çadırlarda yaşamayı tercih etmişlerdir. Yine bu dönemde psikiyatri klinikleri ve psikolojik danışma merkezleri gibi tıbbi ve sosyal destek birimlerine başvurularda artış gözlenmiştir.

Yakın tarihe gelindiğinde Aralık 2019’da Çin’de başlayan ve tüm dünyayı etkileyen COVID-19 salgını dikkat çekicidir. Küresel boyutta paniğe sebep olan bu salgının yayılma hızını kontrol altına almak ve ölüm oranlarını azaltmak için ülkeler, kendi içlerinde ciddi önlemler (maske takma zorunluluğu, sosyal mesafe, zorunlu karantina, durdurulan iş ve okul yaşamının internet ile sağlanması, kafelerde yüz yüze yemek yeme gibi aktivitelerin kısıtlanması vb.) almak mecburiyetinde kalmıştır. İnsanların yüz yüze gerçekleştirdikleri faaliyetleri kısıtlayan kuralları ihlal edenlere ise yasal yaptırımlar uygulanmıştır.

COVID-19 salgını; toplumsal roller, aile ilişkileri, iş yaşamı, çocuk bakımı, okul ve eğlence etkinlikleri gibi gündelik rutinlerin olağan akışını bozmuştur. Dışarıdaki sosyal yaşam ile eğitim ve iş faaliyetleri, çevrimiçi uygulamalarla eve taşınmış; daha önce tecrübe edilmeyen yeni sosyal ilişkiler ve aktiviteler gündeme gelmiştir (Vanderhout vd., 2020). Ekonomik stres, işsizlik, artan aile içi fiziksel ve/veya psikolojik şiddet, yalnızlık gibi sorunlarla da baş etmek durumunda olan pek çok insan, bu karantina döneminde minimum psikolojik etkiyle adeta hayatta kalma mücadelesi vermiştir.

Yüksek derecede bulaşıcı hastalık ve pandemi vakalarına ilişkin daha önceki araştırmalar da göstermektedir ki; sosyal izolasyon, ciddi psikolojik ve duygusal yansımalar üretmektedir (Taylor vd., 2008; Beutel vd., 2017). Nitekim COVID-19 salgını, özellikle yaşam koşulları etkilenenler tarafından travmatik bir olay olarak değerlendirilmektedir. Salgın döneminde artan yalnızlık, kişinin yaşamında anlam bulma kabiliyetini etkileyen ve sosyal ilişkilerinde hoş olmayan eksiklik duyguları yaratmıştır. İzolasyonu deneyimlerken bireyler, neredeyse tek destek kaynağı olarak gördükleri aile ilişkilerinin de bu işlevi yerine getiremediğini düşünmeye başlamıştır. Tüm bu duygu durumları ile baş etmek zorunda olan insanlar, özgürce hareket edebilecekleri tek alan olarak gördükleri medyaya daha fazla yönelme eğiliminde olmuştur.

Topluluk düzeyinde medya; bilişsel süreçler, önleyici davranışlar ve genel olarak halkın duyarlılığı üzerinde önemli bir etki kaynağı olarak görülmektedir. Salgınlar sırasında her türden medya platformları; kaynakları yerel, ulusal ve uluslararası salgın güncellemelerini, önleme ipuçlarını ve diğer pandemi bilgilerini izleyicilere iletmektedir (Lee ve Basnyat, 2013; McCauley vd., 2013). Benzer şekilde Facebook, Twitter, Instagram ve diğer internet uygulamaları; kullanıcıların COVID-19 hakkındaki görüşlerini, kişisel deneyimlerini, korku ve endişelerini paylaşmalarına olanak sağlamıştır (Wiederhold, 2020).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), pandemi sırasında insanların güvenilir rehberlik ve güvenilir kaynaklar bulmakta zorlandığına dikkat çekmiştir. Hatta DSÖ, güvenilir bilgilere yönelik yüksek talep nedeniyle teknik risk iletişimi ve sosyal medya ekiplerini, mitleri ve söylentileri takip etmek ve bunlara yanıt vermek için görevlendirmiştir (WHO, 2020). İnsanların bu süreçte bilgiye erişmek, bilgiyi paylaşmak, sosyalleşmek ve zaman geçirmek amacıyla yöneldiği medya ortamı, doğru ya da yanlış pek çok bilgi, içerik ve paylaşım bolluğuna neden olmaktadır.

Medya; bir arayış içerisinde olan bireylerin stres faktörlerinden uzaklaşarak kafa dağıtabileceği bir mecra olmaktan daha çok, kafa karıştıran ve kaygıyı tetikleyen etkileriyle gündeme gelmiştir. Her geçen gün yeni varyasyonlara uğrayan ve takibi zorlaşan koronavirüsün öldürücü etkilerinin neden olduğu vahim tablo; iki yılı aşkın bir süre, televizyon yayınları ve sosyal medya aracılığıyla an be an insanlara aktarılmıştır. Belirli sürelerle iş yaşamından ve yüz yüze sosyal ilişkilerinden uzaklaşarak evlerine kapanmak zorunda olan insanlar, hastalığın kendilerine

bulaşmasını engelleyebilseler de bu süreçte daha yoğun kullandıkları kitle iletişim araçlarının yaydığı belirsiz bir gelecek endişesinden kurtulamamışlardır.

Son olarak 6 Şubat 2023 tarihinde ülkemizde yaşanan ve merkezi Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesinde arka arkaya gerçekleşen depremlerden bahsetmek gerekmektedir. 11 ilde -Kahramanmaraş, Hatay, Malatya, Adıyaman, Gaziantep, Adana, Şanlıurfa, Diyarbakır, Osmaniye, Kilis, Elazığ- ağır yıkıma sebep olan ve resmi rakamlara göre 50 binin üzerinde insanımızın hayatını kaybettiği deprem felaketi, uzun bir süre medyanın gündemini belirlemiştir. Normal yayın akışını durduran televizyon kanalları, enkaz altındaki insanların kurtarılışını “mucize” başlığıyla canlı yayınlarda anlık olarak insanlara aktarmışlardır.

Yıkım sürecinde özellikle Twitter, Instagram gibi zamanı ve mekânı aşan dijital medya unsurları, depremden doğrudan etkilenen vatandaşlara olabilecek en hızlı şekilde ulaşarak yardım faaliyetlerine destek olmak isteyen insanların organize olduğu son derece işlevsel bir koordinasyon merkezine dönüşmüştür. Anlık bilgi paylaşımı, haberleşme ve yardımlaşma süreçlerindeki insan hayatını kolaylaştıran faydalarıyla medya, böylesine vahim bir süreçte bir kolektif bilinç mekanizması olarak hizmet vermiştir.

Travma, bireyleri olduğu kadar toplumları da benzer gerekçelerle olumsuz etkileyebilmektedir (Ajdukovic, 2013). Bu noktada medya, bölgesel bir olayın tüm topluma yayılmasını hızlandırarak sık sık büyük depremlerle sarsılan ülkemizde nesilden nesile aktarılacak yeni bir kolektif travmayı³² tetikleme riski taşımaktadır. Sosyal medya aracılığıyla kontrolsüz bir biçimde yayılan anlık bilgi ve görüntüler,

---

³²Kolektif travma, doğal olarak ya da insan eliyle gerçekleşen deprem, yangın, sel, salgın hastalık, terörist saldırı, cinsel istismar, kitlesel şiddet, katliam ve kitle ölümleri gibi travmatik olayların toplumun neredeyse tümünü fiziksel, sosyal, ruhsal ve duygusal olarak etkilediği, toplumda yaygın acı, korku, endişe, öfke, güvensizlik yaratarak toplu tepkilere neden olduğu ve bireysel travma ile karşılaştırıldığında kontrol altına alınması daha uzun süren sistemli ve bütüncül bir çaba gerektiren örseleyici durumlar olarak ifade edilebilir.

bireyi ve toplumu yanlış yönlendirebilecek bir infodemiye³³ ve dezenformasyona³⁴ yol açarak; yıkımın yarattığı acı ve yas sürecinidaha sağlıksız hale getirebilmektedir. Herkesin rahatlıkla ulaşabildiği dijital paylaşım sitelerinde insanların dikkatini çekmek ve belki de daha fazla etkileşim almak adına yapılan sansürsüz ve montajlı paylaşımlar, bireylerin ruh sağlığı ve beden bütünlüğüne yönelik olası travmalara zemin hazırlamaktadır.

Afet sürecinde evlerini ve yakınlarını kaybeden afetzede bireylerin duygu durumlarına ve zorlayıcı yaşam şartlarına uzun sürelerle tanık olma hali ile afeti doğrudan yaşamayıp olanlara seyirci kalanlardan olma hissi, insanların vicdanlarını daha da yaralamıştır. Afet sürecinde bağış yapmak dışında elinden bir şey gelmediğini düşünen insanlar, kendilerini afeti doğrudan yaşayan insanlara karşı yetersiz ve çaresiz hissetmişlerdir. Bir süre sonra normal sosyal yaşamına dönmek ve sorumluluklarına

---

³³Infodemiterimi, 2003 yılında yaşanan Sars salgını sırasında ilk kez David J. Rothkopf tarafından kullanılarak literatüre kazandırılmıştır. ABD’de ulusal güvenlik ve dış politika analisti olan Rothkopf’un ifadesiyle infodemi; korku, spekülasyon ve söylenti ile karışan, modern bilgi teknolojilerinin genişlettiği ve dünya çapında hızla aktardığı birkaç gerçeğin; yerel ve küresel ekonomileri, siyaseti ve bir bütün olarak güvenliği tamamen orantısız şekillerde etkileyerek yarattığı bir bilgi salgını olarak tanımlanmaktadır. Rothkopf, infodemiye internet veya medya kaynaklı olarak çok hızlı yayılan, sürekli değişen ve bu nedenle kontrol edilemeyen virüsler olarak niteler. Infodeminin yerel ve küresel panikler yarattığını, kafa karıştırdığını, mantıksız davranışları tetiklediğini, sorunların gerçek yüzünü bulanıklaştırdığını ve hükümetlerin altını oyduğunu iddia etmiştir. Diğer taraftan bu salgını besleyen güçler anlaşılır ve iyi yönetilirse infodemi, toplum huzuru adına bir erken uyarı sistemine dönüşebilecektir (Rothkopf, 2003). Daha çok deprem, yangın, sel, salgın hastalıklar, terör saldırıları gibi büyük çaplı kriz dönemlerinde daha görünür olan infodemi, doğru bilgiye ve güvenilir bir rehberliğe ihtiyaç duyan insanları yanıltarak halk sağlığını da sinsice tehdit etmektedir. Nitekim DSÖ’nün 2020 yılında yaşanan COVID-19 salgınına ilişkin hazırladığı raporda (WHO, 2020); “insanların ihtiyaç duyduklarında güvenilir kaynak ve rehber bulmalarını zorlaştıran, doğru ve yanlış aşırı bilgi bolluğu” tanımlamasıyla yeniden gündeme gelen infodemi, esas bilinirliğini de bu raporla kazanmıştır.

³⁴Türk Dil Kurumu’nun “bilgi çarpıtma” olarak tanımladığı dezenformasyon; maddi gelir elde etmek, tanınarak iç ve dış politikada nüfuz kazanmak ya da sorun çıkarmak gibi kasıtlarla bilginin içeriğinin yanlış veya ispatlanamayacak şekilde bağlamından koparılması, çarpıtılması şeklinde ifade edilebilir. Infodemiye benzer şekilde dezenformasyon da pandemi, doğal afet, terörizm ve seçim gibi toplumun bütününe etkileyen kriz yaratması muhtemel süreçlerde artış göstermektedir. Dezenformasyon; kamuoyu oluşturma, kitleleri yönlendirme ve kaos yaratma amacındaki kişi, grup, örgüt gibi belirli çıkar gruplarının yanısıra ana akım medya kuruluşları ile dijital/sosyal medya kullanıcılarının da sıklıkla başvurduğu bir manipülasyon tekniğidir. Özellikle her insanın rahatlıkla ulaştığı dijital platformlarda doğru ve yanlış bilgilerin sınırsızca dolaşıma sokulduğu böylesi bir Post-Truth çağında bilginin doğrulanması ihtiyacı gündeme gelmektedir. Bu anlamda bilginin doğruluğunu teyit eden blog - *YalanSavar.org* (2009), *EvrinAgaci.org* (2010), *bilimkazani.org* (2010), *DogrulukPayi.com* (2013), *teyit.org* (2016), *dogrula.org* (2017)- sayılarında da artış gözlenmektedir. Bugün Türkiye’de en bilinen teyit platformu olan teyit.org, amacını; “yaygın bilinen yanlışlar, ana akım ve sosyal medyada gündem olan şüpheli bilgiler, iddialar, şehir efsaneleri gibi pek çok konuda doğrulama yaparak insanları süzgeçten geçirilmiş bilgiye ulaştırmak, eğitim faaliyetleri düzenleyerek düşünme becerilerini geliştirmek” olarak açıklamaktadır. Yanlış bilgi tehdidine karşı ve internet kullanıcılarının her biri dijital okuryazarlara dönüştürülerek sürdürülebilir çözümler geliştirilebilecektir. Doğru bilginin önemini fark eden Twitter, Facebook ve YouTube gibi milyonlarca kullanıcıya ulaşan dijital medya unsurları da artık insan hayatını tehdit eden çarpıtılmış bilgileri tespit ederek ülkelerdeki güvenilir teyit sayfalarıyla iş birliği yapmaktadır.

odaklanmak zorunda hissettiklerinde kendilerini suçlayan; deprem bölgesindeki insanların mahrumiyetlerini düşünerek yemek yerken su içerken dahi vicdan azabı duyduğunu dile getiren insanların sayısı, bir hayli fazladır. İnsanların yaşadığı tüm bu hassasiyetler, “merhamet yorgunluğu” olarak ifade edilmektedir. Uykusuzluk, yorgunluk, iştahsızlık, göğüs ağrısı, dolaşım ve sindirim sistemi problemleri gibi zamanla sosyal uyum bozukluklarına da neden olabilen psikosomatik rahatsızlıklar, merhamet yorgunluğu yaşayan bireylerde sıklıkla görülmüştür.

Öte yandan her ne kadar medya aracılığıyla travmaların bireyleri kötü etkilediğine inansa da pek çok insan, kendilerinin güvende olduklarını ve benzer şeylerin kendi başlarına gelmeyeceğini düşünebilir. Fakat yine de televizyonda gördüklerine benzer bir travma yaşama olasılığında bununla nasıl başa çıkacağını düşünmektedir. İzlediği olay karşısında; “bu berbat bir şey, insan ne yapacağını bilemez!” ya da “öyle bir durumda ben başka türlü davranırdım!” gibi düşüncelerle kendi hayatı hakkında çıkarımlarda bulunur (Herbert, 2018, s. 23).

Ülkemizde yaşanan afet dönemlerinde fay hattının geçtiği il ve bölgelerde yahut çok katlı binalarda ikamet etmenin güvenlik zaafiyeti yaratacağını düşünen insanlar, deprem olduğu takdirde yaşamı tehlikeye girmesin diyerek deprem çantaları hazırlamış, hatta evlerinde küçük çaplı deprem tatbikatları yapmışlardır. Evlerinde risk olup olmadığını tespit etmek için resmi mercilere başvuran insanlar, daha güvenli yerleşim yeri arayışına girmişlerdir. Dolayısıyla afet öncesinde ruhsal, fiziksel ve sosyal konfor alanları, afeti doğrudan yaşayan ve onlara mesleki ve gönüllü olarak yardım faaliyetlerinde bulunan insanları olduğu kadar sürece medya aracılığıyla tanık olan insanları da artık güvende hissettirmemektedir. Sonuçta bugün, maddi veya manevi olarak herhangi bir kaybı daha kaldıramayacağını düşünen yüzbinlerce insan, kolektif bir travmayı açık ve örtülü şekillerde deneyimlemektedir.

Günümüzde doğal olarak gerçekleşen salgın ve afetler dışındaki herhangi bir travmatik olayı, adeta domino etkisiyle bireyden topluma yayarak dolaylı travmalara sebep olabilen kitle medyası, şiddet sunumlarıyla da dikkat çekmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2002)’nün; “Kendisine, başkasına ya da bir grup veya topluluğa karşı yaralanma, ölüm, psikolojik zarar, gelişme geriliği veya yoksunlukla sonuçlanan veya bunlarla sonuçlanma olasılığı yüksek olan fiziksel güç veya gücün kasıtlı olarak, tehdit veya fiilen kullanılması” olarak tanımladığı şiddetin her biçimi, medya unsurları

tarafından insanların dikkatini çekecek sunumlarla servis edilmektedir (Yavuzer, 1993, s. 243),

Genel olarak kitle iletişim araçları; adeta insanlara suç tekniğini öğreten; suçu olağan ve çekici kılan; hatta heyecanlı, yararlı bir faaliyet olarak gösteren; suçluya saygın bir kişilik veren; suçluyu cana yakın, sempatik bir kişi olarak sunan; adaletten kurtulmanın kolay olduğunu telkin eden; adalet mekanizmasını ve polisi yetersiz hatta gülünç şekillerde gösteren; suçun adeta reklamını yapan ve gelir sağlayıcı bir unsur haline getiren içeriklerle zararlı medya unsurlarına dönüşebilmektedir.

Şiddet eylemlerinin imaj, gösterge ve söylemlerle insanlara düzenli olarak aktarılması, Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı'nın da dikkatini çekmiş ve Sağlık Geliştirilmesi Genel Müdürlüğü (SGGM) tarafından 2012 yılında bir bülten hazırlanmıştır. Şiddet içeriklerinin yayılması ile ilişkilendirdiği kitle iletişim araçlarının halk sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerine şu sözlerle dikkat çekilmektedir (SGGM, 2012, s. 11-12),

Son otuz yıldır yapılan çalışmalar, yazılı ve görsel medya araçlarında şiddetin medya profesyonelleri tarafından -çarpıtılması, farklılaştırılması, habercilik tekniği açısından farklı yazılması, yazı dilinin kasıtlı seçilmesi vb.- bir "magazin haberi" şeklinde algılandığını ortaya koyarak çeşitli eleştiriler getirmektedir. Özellikle çocuklar ve gençlerin şiddete maruz kalmaları, önemli ölçüde yaşamlarının geri kalanını etkilemektedir. Doğrudan maruz kalan şiddet ve şiddetin yarattığı travmalar kadar medyanın şiddeti aktarması ve kitle iletişim araçları ile yaygınlaşması da çocukları ve ergenleri olumsuz yönde etkilemektedir.

Kişiler, diğerleriyle etkileşimde bulunma sıklığına göre onları taklit etme eğilimine girmektedir (İçli, 2016, s. 127). Bugün bireyin en sık etkileşim kurduğu mekân medya ortamıdır. Dolayısıyla en yaygın taklit eğilimi de kitle iletişim araçlarından topluma doğru gerçekleşmektedir. Bu süreçte neredeyse tüm yaşamı en çok etkilenen kitle, çocuklar olmaktadır. Her gün yaşanan cinayet, adam yaralama, hırsızlık, cinsel istismar gibi örseleyici şiddet olaylarıyla yaşanan mağduriyetler, dikkat çeken çarpıcı ses, müzik, görsel ve metinlerle dramatize edilerek olay, bir bakıma yeniden üretilmektedir. Yetişkin bir bireyin izledikleri onda acıma, şok, kendi başına gelmediği için şükretme veya duyarsızlaşma gibi duygu durumları yaratabilmektedir. Oysa çocuklar, tank olduklarını yetişkinler gibi bilinç düzeyinde yorumlayamadıkları için yalnızca biraz etkilenmemektedir. Onlar, ekranda görüp duyduklarını gerçek dünya ile ilişkilendirerek algılama ve taklit etme eğilimindedir.

Sosyalizasyon sürecinde kitle iletişim araçları ve medyaya gizli tüketiciler olarak maruz kalan çocuklar, sık sık şiddet içeren sunumlarla karşılaşmaktadır. Şiddeti doğrudan deneyimleyen çocuklarda görülen öğrenme güçlüğü, sosyal uyum sorunu, okul başarısızlığı, TSSB, somatik şikâyetler, fobi, içe kapanma gibi birbiriyle ilintili

pek çok sorun, şiddete medya aracılığıyla maruz kalan çocuklarda da görülebilmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2012, s. 19). Aynı zamanda bu çocuklar, travmayı deneyimledikleri yaşa bağlı olarak yaşadıkları stresi anlatmaya yetecek kadar kendilerini ifade etme kabiliyetine de sahip olmayabilir (Herbert, 2018, s. 20).

Sonuçta doğal olarak veya insan eliyle gerçekleşen her türlü örseleyici olayın doğrudan olduğu gibi medya dolayımı ile de tecrübe edilmesi, halk sağlığını ilgilendiren sonuçlar doğurmaktadır. Bu nedenle toplum sağlığının korunması ve geliştirilmesi, travmayı kitlesel olarak yaygınlaştıran etmenlerle mücadele edilmesini de gerektirmektedir. Bu mücadele, ancak çok bileşenli ve disiplinlerarası bir çalışma biçimiyle mümkün olabilir (Sağlık Bakanlığı, 2012, s. 13). Durkheim, toplumu ilgilendiren her faaliyetin kendi içinde ayrı birer etik barındırması gerektiğine inanır. Dolayısıyla uzun bir süredir toplumu bilgilendirme işlevini büyük oranda üstlenen kitle medyasından beklenen; toplumla iç içe gerçekleştirdiği görevinde etik kurallara daha fazla dikkat etmesi ve halk sağlığının korunması noktasında işbirlikçi bir tutum sergilemesidir.

4.3. Televizyon Medyasında “Gerçek Hayat Hikâyeleri” Başlıklı Dizi Sunumları

Öncelikle tezde yapılması planlanan alan araştırmasına konu olan diziler ve bu dizilerin izleyicileri hakkında bilgi vermek gerekmektedir. “Gerçek Bir Hayat Hikâyesi, Camdaki Kız” ve “Gerçek Bir Hayat Hikâyesi, Masumlar Apartmanı” adlı iki dizinin ortak özelliği, Psikiyatr Dr. Gülseren Budayıcıoğlu’nun kliniğine gelen danışanlarının gerçek hayatlarından kaleme aldığı kitaplardan uyarlanmış olmalarıdır. “Gerçek Bir Hayat Hikâyesi, Camdaki Kız” dizisi, “Camdaki Kız” adlı romandan; “Gerçek Bir Hayat Hikâyesi, Masumlar Apartmanı” dizisi ise “Madalyonun İçi” romanının “Çöp Apartman” bölümünden senaryolaştırılmıştır.

Psikiyatri ve psikolojik danışmanlık gibi özel hayatın gizliliğinin korunacağı sözü verilen meslek dallarında iş etiği gereğince hasta ve danışanların bilgileri, kimseyle paylaşılamaz. Fakat Budayıcıoğlu, danışanlarının kimliğini, olayların yaşandığı şehirleri ve olayların diğer kahramanlarını değiştirip gizleyerek onların başından geçen trajik olayları kaleme aldığı birçok kitabını okuyucuyla buluşturmuştur. Budayıcıoğlu’nun kitapları; okuyucuların ilgisini çekmiş, bu nedenle kitaplardaki

hikâyeler, bir kez daha değiştirilerek dizi senaryosu haline getirilmiştir. Bu nedenle yaşanmış bu gerçek hikâyelerin kitaplaştırılma ve sonrasında senaryolaştırılma evrelerinde tekrar tekrar değiştirildiği söylenmelidir.

Gülseren Budayıcıoğlu'nun romanlarından uyarlanan yaşanmış travmatik hikâyelerin yüksek oranda seyirci getireceği öngörülerek -ki bu öngörülerini fazlasıyla gerçekleştirmiştir- 2019 yılında “OGM Pictures” adlı bir yapım şirketi dahi kurulmuştur. Bu şirket, 2019 yılından bu yana; *Doğduğun Ev Kaderindir* (2019-2021), *Kırmızı Oda* (2020-2022), *Masumlar Apartmanı* (2020-2022), *Camdaki Kız* (2021-2023), *Yalı Çapkını* (2022- devam ediyor), *Çöp Adam* (2022- devam ediyor) adlı “Gerçek Hayat Hikâyeleri” dizilerinin yapımcılığını üstlenmektedir. Bu dizilerde topluma mâl olmuş ünlü oyuncular, bu oyuncuların rol kabiliyeti, müzikler, mekân, ortam ışığı, konu geçişleri gibi titizlikle hesaplanan pek çok imaj, sembol ve gösterge, bu yapımlara çok ciddi emek ve bütçe ayrıldığına birer kanıtı gibidir.

Televizyon içeriklerinin izlenme oranlarını ortaya koyan reytinglere bakıldığında en çok izlenen yapımların, ana haberler ve gündüz kuşağı programları olduğu görülmektedir. Bu iki yapım türünün ortak noktası ise gündelik yaşamın gerçek hikâyelerini konu etmeleridir. Özellikle cinayet, istismar, kadına şiddet, dolandırıcılık vb. gibi suç olayları, bu programlarda detaylı olarak incelenmekte hatta “arkası yarın” serileri halinde çözümlenmeye çalışılmaktadır. Adli ve güvenlik birimleriyle işbirliği içinde hareket eden bu programlar sayesinde çok sayıda suç vakası sonuçlandırılarak hak yerini bulmakta, suçluların ceza almaları sağlanmaktadır. Sonuçta her yönüyle gerçek olan bu hikâyeler, televizyonda en çok izlenen yapımların başında gelmektedir.

“Doğduğun Ev Kaderindir” adlı dizi ile Aralık 2019’da yayın hayatına başlayan dizi türü, “Gerçek Bir Hayat Hikâyesi” başlığını kullanarak “*Bu dizideki tüm kişi ve olaylar, tamamen hayal ürünü olup gerçeğe bir ilgisi bulunmamaktadır.*” ibaresini kullanan diğer dizi türlerinden farklı olduğunu anlatmaya çalışır. İlk defa denenen bu tür, artık neredeyse haberler dışında izlenmeyen televizyon medyasını yeniden canlandırmayı başarmıştır. 2020 yılı itibarıyla yayınlanan “Kırmızı Oda” dizisi ise “Gerçek Hayat Hikâyeleri” serisinin en dikkat çeken olmuşur. Aynı yıllarda COVID-19 Pandemisi ile evlere kapanmak zorunda kalan insanların sayılarındaki artış, evde yapılabilecek aktivitelerin kısıtlı olmasından dolayı TV izleme oranlarının da artmasına neden olmuştur. Pandeminin etkisiyle hem bedensel hem de ruhsal olarak çok fazla yıpranan fakat kısıtlamalardan dolayı psikolojik yardım alma imkânı

bulamayan pek çok insana, en azından bir psikiyatri kliniğinde geçen “Gerçek Bir Hayat Hikâyesi, Kırmızı Oda” dizisini izleme fırsatı sunulmuştur.

“Gerçek Bir Hayat Hikâyesi, Kırmızı Oda” adlı dizide izleyiciye, kendisinden bir şeyler bularak empati kurabileceği, kendisiyle yüzleşerek iç sorgulamalar yapabileceği hikâyeler sunulmaktadır. İnsanlar bu hikâyeleri izleyerek adeta “benden daha kötü koşullarda yaşayan insanlar da var” diyerek haline şükrettiklerini dile getirmektedir. Psikiyatr Budayıcıoğlu, hastalarının gerçek hikâyelerini kaleme aldığı ve sonrasında “Gerçek Bir Hayat Hikâyesi, Masumlar Apartmanı” dizisine uyarlanan “Madalyonun İçi, Bir Psikiyatrin Not Defterinden” adlı romanının giriş kısmında şunları söyler (2008),

Bugüne kadar binlerce hastam oldu. Masamın yanı başındaki klasör dolabında binlerce hayat hikâyesi var. Bazen hastalarımın gözü o dolaba takılır ve her biri orada yazılanları çok merak eder. En çok da kendileriyle ilgili olarak yazılanları okumak isterler. Teorik olarak hastalık tanımlarını değil, bizzat yaşanılanları ve insanların bu durumlar karşısında ne yaptığını ne hissettiğini, sonra ne olduğunu bilmek, duymak isterler. Görünmez adam olup doktorla hastasının konuştuklarına tanık olmak hemen hepsinin en büyük merakıdır. Bu nedenle beni yazmaya en çok teşvik eden sevgili hastalarım oldu. Bana adeta yazmamı istedikleri kitabın tanımını yaptılar. “Bilimsel bir dil istemiyoruz, roman gibi, hikâye gibi bu klinikte size anlatılanları, konuşulanları, hissedilenleri ve sonrasını yazın” dediler hepsi. Üniversite mezunu, meslek sahibi, eğitilmiş, kültürlü kesim kadar, belki ilkokula dahi gidememiş ama bu konuyu merak eden, kendini ve sorunlarını bu kitaplarda arayan hastalarım istiyordu bunu benden. Dolayısıyla bu gerçek hikâyeleri yazarken hastalarımın kimliğini teşhir etmeden bana anlattıklarını birebir sizlere aktardım. Amacım, bu ülke şartları nedeniyle sağlık güvencesi olsa da olmasa da verimli bir şekilde psikiyatlardan yardım alamayan ancak yardıma ihtiyacı olan ve bu konulara ilgi duyan her kesimden insana biraz olsun ışık tutabilmek. İnaniyorum ki her birimiz bu öykülerde kendimizden bir şeyler bulabileceğiz.

Danışanlarının ısrarı üzerine topluma hizmet etmek adına yola çıktığını savunan Budayıcıoğlu’nun bu ifadelerinden hareketle “Gerçek Bir Hayat Hikâyesi, Kırmızı Oda” dizisinde TV ekranı; adeta izleyiciye ayna tutan, yer yer içinde olmak istediği, yalnızca uzman ve danışan arasında gerçekleşen görüşme biçiminin gizli olmaktan çıkarıldığı bir psikiyatri kliniğine dönüştürülmektedir.

Bu dizide, bir psikiyatri kliniğinde doktor ve danışan arasında geçen çok çeşitli olaylara ve diyaloglara yer verilmektedir. Dizide anlatılan hikâyelerin gerçek kahramanlarını sevilen ünlü oyuncular canlandırmaktadır. Eylül 2020 ile Şubat 2022 tarihleri arasında yaklaşık iki sezon boyunca cuma akşamları yayınlanan bu dizinin her bir bölümünde birbirinden bağımsız iki farklı hikâye anlatılır. Başta sevgisizlik olmak üzere işkence, istismar, cinayet, intihar, zorla evlendirilen kız çocukları, sağlıksız iletişim biçimleri vb. gibi şiddetin fiziksel, psikolojik, cinsel, duygusal her biçimi, abartılı anlatımlarla canlandırılmıştır. Sadece şiddet değil, narsizm, egoizm gibi takıntılı kişilik bozuklukları, ruhsal bunalımlar da sevilen dizi karakterleri

üzerinden sürekli olarak işlenmektedir. Bu diziyi izleyen seyircinin sanki kendi başından geçiyormuş hissine kapılarak yaşananları içselleştirmesi, bu travmalardan ders çıkarması beklenmektedir.

“Gerçek Hayat Hikâyeleri, Kırmızı Oda” adlı dizide en dikkat çeken karakterler, “Meliha” ve “Ayla” olmuştur. Meliha karakteri, küçük yaşlarda annesi, babası ve ablasını kaybetmiş, tek başına kardeşlerine bakmak zorunda kalmış, maddi zorluklarla boğuşurken istemese de kendisinden yaşça büyük bir adamla evlenerek “sevgi” ile tanışması gereken bir yaşta “şiddet” ile tanışmıştır. Meliha’nın eşinden gördüğü şiddet, tüm ayrıntılarıyla verilmektedir. Dizinin yaklaşık dokuz bölümünde işlenen Meliha karakteri, her bölümde ağlayan, feryat eden, çaresizliğini ve yaşadığı acıları anlata anlata bitiremeyen bir karakter olarak dikkat çeker. Onun dezavantajlı sosyal yaşantısı, yoğun duygu geçişleriyle çok gerçekçi bir biçimde izleyiciye sunulmaktadır.

Dizinin bir başka karakteri olan Alya ise hukuk fakültesini birincilikle bitiren fakat ağır psikolojik sorunlar yaşayan bir genç kızdır. Kendi isteğiyle psikiyatri kliniğinin kapısını çalan Alya, kliniğe girer girmez sebepsiz şekilde eşyaları kırıp döktüğü ve insanları bezdirdiği için psikiyatri doktoru tarafından “danışan” olarak kabul edilmekte dahi zorlanmıştır. Alya, travmalarla dolu bir çocukluk geçirmiştir. Erkek çocuk doğuramadığı için kocasının ailesi tarafından dışlanan ve bu yüzden ruh sağlığı bozulan bir kadının çocuğu olması, Alya’nın bütün hayatını olumsuz etkileyecek “en büyük günahı” olmuştur.

Alya, annesi tarafından hiç sevilmediği, yok sayıldığı bir çocukluk geçirmiştir. Büyük bir konakta büyümüş olsa da onunla ilgilenilmediği için kendi ismini dahi duymadan büyümüştür. Kalabalıklar arasında yalnız büyüyen Alya’yı küçük yaşına rağmen her şeyin suçlusunu olarak gören annesi, her fırsatta ona çirkin, uğursuz, gereksiz bir yaratıktan farksız olduğunu hissettirmektedir. Annesi, Alya’yı kız çocuğu olarak doğduğu için yaşadığı her olumsuz durumdan sorumlu tutmaktadır. Bu nedenle cezalandırmak istediği Alya’yı banyodaki sandalyeye bağlayarak gözleri önünde intihar etmiştir. Alya’nın yaşadığı ağır travmatik şiddet, bir çocuk oyuncuyla tüm ayrıntıları birebir canlandırılarak izleyiciye sunulmaktadır. Alya’nın çocukluğunu canlandıran çocuk oyuncunun da bu durumdan olumsuz etkilenmesi kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla tüm bu kurgular, yalnızca izleyiciyi değil, o kurguları sahneleyen oyuncular da derin izler bırakabilecektir. Kırmızı Oda dizisinin yayınlandığı dönemde Meliha ve Ayla adlı karakterlerin travmatik yaşantıları, uzun

bir süre Twitter'ın Trend Topik (TT)³⁵ listesinde yer alarak dijital medyanın da gündemini belirlemiştir.

Doktor; danışanın anlattığı travmaları çözümlenmekten daha çok sıradan bir dinleyici gibi danışanlarının haline üzülme, onlarla birlikte ağlayıp dertleriyle dertlenmektedir. Psikiyatri seansında olmayan bir şekilde danışanlarıyla çay-kahve eşliğinde sohbet edebilmektedir. Danışanlar anlattıkça doktor, ona acıyan bir tavırla, “*Ne kadar çok acı sığdırmışsın şu kısacık ömrüne...*” gibi cümlelerle kendi kendine iç konuşmalar gerçekleştirmekte, bu düşüncelerini danışanı ile de paylaşabilmektedir. Elbette bu tür sahnelerle izleyiciye verilmek istenen mesaj, doktorun da kanlı canlı bir insan olduğu ve içinde bir yerlerde psikiyatr kimliğinden sıyrılarak duygularına teslim olabildiği gerçeğidir.

Dizideki iç konuşmalar, dizide öylesine yoğun işlenmiştir ki, zamanla “Kırmızı Oda” dizisindeki hikâyeler ve replikler, komedi programlarının birer malzemesi haline gelmiştir. Psikiyatri doktoru olan Gülseren Budayıcıoğlu’nu dizide canlandıran oyuncu Binnur Kaya, çok sevilen başarılı bir komedi oyuncusudur. Dolayısıyla uzun yıllar insanları güldüren, eğlendiren bir komedi oyuncusunu böyle bir karakter olarak seyretmek, travmalara ekran aracılığıyla tanık olanlarda “gülsem mi ağlasam mı” gibi bir anlam karmaşası da yaratmaktadır.

Diziyi kurgulayanlar, yaşanmış trajedileri en çarpıcı şekilde göstererek izleyenlerin bilinçlenmesine katkı sağladıklarını savunmaktadır. Bu gibi dizilerin insanlara, şiddete başvurmaktan kaçınma veya şiddeti önleme gibi farkındalıklar kazandırabileceği söylenerek; dizide şiddetin korkunç biçimlerinin gösterilmesi adeta meşrulaştırılmaktadır. Reytingler göz önüne alındığında bu konuda oldukça inandırıcı oldukları görülmektedir. Dizinin eğitici bir görev üstlendiği imajının verilmek istenmesi, dizi başlarken yaklaşık üç dakika boyunca ekranda akan ve hikâyelerin yazarı psikiyatr Gülseren Budayıcıoğlu’nun seslendirdiği jenerik metni ile daha net görülmektedir,

Dünyanın hiçbir ülkesi, sadece yasalarla, verilen ağır cezalarla şiddeti önleyemedi. Çünkü ‘şiddet’, çocuklukta öğrenilen ve zamanla alışkanlık haline gelen ‘kötü’ bir davranış biçimidir. Hayatının bir döneminde fiziksel ya da psikolojik şiddet gören ya da şiddete tanıklık eden çoğu insan, daha sonra bu şiddeti başkalarına da uygular ya da ona şiddet gösterecek insanları hayatına alır... ..Şiddet gösteren insanlar mutsuz, güvensiz ve kırılğandır. Onları hiç

³⁵ Trend Topic, “Twitter platformunda kısa süre içerisinde de aynı anda gündemdeki diğer konulardan daha fazla hashtag (#) ile etiketlenen içeriğin çok sayıda insan tarafından konuşulması ve gündem sıralamasında öne çıkması ve tüm bunların Twitter’ın ana sayfasında belirli bir algoritmayla düzenli olarak güncellenmesi” şeklinde ifade edilmektedir.

sevmeven, bir türlü onaylamayan bu dünyaya öfkeli dirler. En yakınlarının açtığı yaralarının bedelini başkalarına ödetirler. Çocukken aldığımız yaraların sonraki hayatımızda bizi nerelere götürdüğünü izlerken ‘biraz hüzünlensek’ de hep birlikte şiddete dur diyelim! (“Kırmızı Oda” adlı dizinin jenerik bölümünden alıntılanmıştır).

Bu yazıda topluma diziyi izlemeden hemen önce olumlu ve eğitici mesajlar verilmekte, toplumda şiddeti önleyenlerin yasalar değil; çocuk yetiştiren ebeveynler olduğu vurgusu yapılmaktadır. Fakat şiddet, bu dizide yapıldığı gibi tüm ayrıntılarıyla gösterilerek engellenemez. Aksine saldırgan davranışlar; deneysel öğrenme modelinin de desteklediği gibi “seyredilerek” öğrenilmekte, diğerlerine aktarılmaktadır (Rigel, 1995, s. 217). Çünkü öğrenme süreci; bireyin bilgileri, davranış kalıplarını algılaması ve farkına varması ile ilk olarak zihinde gerçekleşmekte sonrasında ise sosyal öğrenmenin bir neticesi olarak geçici veya kalıcı olarak eyleme dönüşebilmektedir. Bireylerin her gün belirli zaman dilimlerinde etkileşim içinde buldukları bir kitle iletişim aracı olan televizyondaki dizi film kahramanlarının karakter özellikleri de özellikle çocuk ve genç bireyleri etkilemekte ve sunulan davranış kalıpları, rol model alınmaktadır. Olumsuz bir örnek olarak bile suçun ve/veya şiddet içeren davranışın yaratılan bu karakterler üzerinden sürekli olarak sunulması, televizyonun eğitici işlevinin olumsuz yönde işlemesine neden olabilmektedir.

Sosyal öğrenme teorisi çerçevesinden bakıldığında; televizyondaki dizi/filmlerde toplumun normal olarak kabullenemeyeceği suçlu davranışlar sergileyen, rollerini gerçek gibi oynadıkları gerekçesiyle ödüllendirilen tanınmış kişileri izlemek, onlara özenen ve taklit eden bireylerin de sahici bir şekilde bu rollere bürünmesine neden olabilecektir. Sonuç olarak televizyonda işlenen suçlu davranışlar ve şiddet içerikleri ile seyircilerin suça ve şiddete eğilimli sapma davranışları arasındaki ilişkinin en yaygın kuramsal çerçevesi, hala büyük ölçüde sosyal öğrenme teorisine dayanmaktadır (Dilber, 2014: 62).

İnsanlar, ister istemez seyrettikleri ile kendi yaşantıları arasında bir özdeşim kurmaktadır. Dolayısıyla dikkat çeken gösterge, imaj, anlam ve sembollerle gösterilen şiddet, ona medya yayınlarıyla düzenli olarak tanık olan bireylerin zihninde zamanla kendi yaşıyormuş gibi olağan karşılanmaya başlar. Böylece şiddetin toplumun yeni normalleri arasına girmesi kaçınılmaz olmaktadır.

Diğer taraftan insanlar, bu yazıda bahsedildiği gibi trajedileri seyrederken yalnızca “biraz” hüzünlennememektedir. Televizyon ekranında da olsa şiddete tanık olan ve bunun gerçekten yaşandığını bilen her insan, dolaylı olarak travmalara maruz kalma

riskiyle karşı karşıyadır. Dolayısıyla bu tezde ele alınan dizilerdeki hikâyelerin, karakterlerin ve oyuncuların “gerçek” olduğu vurgusunun, yaşanan trajedileri dizilerde izleyen herkesi doğrudan veya dolaylı olarak travmalara maruz bırakabileceği öngörülmektedir. Sonuçta medya aracılığıyla sinsice yayılan bu travma salgını, toplumu geri dönüşü mümkün olmayacak çıkmazlara sürükleyebilme tehlikesi taşımaktadır. Araştırmacıyı bu varsayımlara yönelten gerekçeler şunlardır,

- Televizyonun, kurgulanmış gerçeklikleri “gerçek” ibaresi altında sahiplendiği bireyde bir gerçeklik karmaşasına neden olduğu,
- Toplumda aktif özne konumundaki bireye simüle edilmiş karakterlerin hayatlarını gözetleme onları takip etme gibi sanal özgürlükler vererek bireyi “pasif seyirci” konumuna getirdiği,
- Sonuç olarak bireyin gerçek sosyal yaşantısında karşılaştığı durumları sağlıklı bir şekilde algılama, denetleme, anlamlandırma, çözümlene yetilerini zayıflattığı düşünülmektedir.

4.3.1. “Gerçek Bir Hayat Hikâyesi, Masumlar Apartmanı” Dizisi, Sosyolojik Bir Analiz

Psikiyatr Gülseren Budayıcıoğlu'nun “Madalyonun İçi” romanındaki “Çöp Apartman” bölümünden uyarlanan “Gerçek Bir Hayat Hikâyesi, Masumlar Apartmanı” dizisinin öncelikli olarak konusu ve içeriği hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Bu dizi, bir aile apartmanında geçer. Hikâyenin acı yüklü oluşu ve oyuncuların üstün kabiliyetleri neticesinde her bir karakter, öne çıkarak başrol olmayı hak etmektedir. Dizide kız çocuğu olarak doğdukları için anneleri tarafından seilmeyen ve yoğun olarak psikolojik şiddete maruz bırakılan Safiye, Gülben ve Neriman adında üç kız kardeşin hikâyesi anlatılmaktadır. Bu dizinin konusu, daha dikkat çekici olması adına biraz değiştirilmiştir. Ailede hiç erkek çocuk olmamasına rağmen dizide erkek kardeş olarak “Han” ve onun partneri olarak “İnci” adındaki hayali karakterler eklenmiştir. Han ve İnci'nin aşkı, reyting adına bu diziyi gerektiğinde ayakta tutması planlanan bir kurgudan ibarettir. Burada ilginç olan ise en ağır travma yaşayan karakterin gerçek hikâyede olmayan “Han” olmasıdır.

Dizide ailenin ilk çocuğu -çok sevilen usta bir komedi oyuncusu tarafından canlandırılan- Safiye karakteridir. Safiye'nin annesi Hasibe, babası Hikmet'in ikinci eşidir. Hikmet, ilk evliliğinde çok sevdiği eşini ve erkek çocuğunu trafik kazasında

kaybetmiştir. Ailesinin ısrarı üzerine ikinci evliliğini yapmış fakat ölen eşini ve çocuğunu unutamamıştır. Safiye'nin annesi Hasibe, erkek çocuk doğuramadığı için eşi tarafından sevilmediğini düşündükçe öfkelenmekte, acısını Safiye'den çıkarmaktadır. Safiye, okuyup meslek sahibi olmak isteyen çalışkan bir çocuktur. Fakat annesi, onu okuldaki erkek arkadaşından uzaklaştırmak için okuldan alır. Erkek çocuk olur umidiyle Gülben ve Neriman'ı doğuran anne, kız oldukları için onlardan da nefret etmiştir. Kitapta anlatıldığı gibi Safiye'ye “uğursuz”; Gülben'e ise “pis südüklü” yakıştırmalarıyla hitap ederek hem fiziksel hem de psikolojik şiddet uygular. Çünkü kendisine de annesi aynı şekilde davranmıştır.

Temizlik takıntısı olan Hasibe, kadınlığı “kir” olarak görmekte ve çocuklarının da kadın olmaktan utanmaları, suçluluk duymaları için onları sürekli aşağılamaktadır. Evde temizlik, hiç bitmeyen bir çile gibidir. Çünkü anneye göre kadın olmanın günahı büyüktür. Safiye'yi 11 yaşında regl oldu gerekçesiyle ahlaksızlıkla itham eden anne, altına kaçırdığı için ise Gülben'in küçük yaşta cinsel organını yakma girişiminde bulunmuştur. Çocuklarına ne ev içinde ne de dışarda neredeyse yaşam hakkı tanımamaktadır. Baba karakteri Hikmet ise dizide, çocuklarına şiddet uygulamasa da onları eşinden korumak konusunda yetersiz kalan etkisiz, silik bir karakter olarak işlenmektedir. Bu nedenle çocuklar, kendi aralarında onlara sahip çıkmayan babalarıyla ilgili “Baba, bunu istedi; baba, buraya gitmek istiyor” şeklinde konuşarak ona aidiyet hissetmediklerini göstermektedirler.

Hasibe öldükten sonra onun görevini Safiye devralmıştır. Annesi, onda öyle onulmaz yaralar açmıştır ki annesinin kıyafetlerini giyip onun gibi davranarak ancak kadınlığın kirinden arınacağına inanır. Bu ailenin yaşadığı evde; hiçbir şeyi atmayarak biriktirme, eve kimseyi almama, gerekmedikçe dışarıdan kimseyle görüşmeme, ev dışına çıkmama gibi travma göstergesi davranışlar sergilenmektedir. Gerçek hikâyede ve kitapta olmayan fakat dizide herkes tarafından ailenin en akli başında bireyi olarak bilinen Han ise normalde çok titiz olmasına rağmen geceleri kimseye sezdirmeden kılık değiştirip çöp toplamaktadır. Han'ın bu davranışı, çocukken karşı gelemediği annesine bir başkaldırıdır. Han karakteri, annesinin öfkeyle çöpe attığı boyama kalemlerini ve oyuncaklarını bulmak umidiyle yine annesinin en sevmediği şekilde “kirlenerek” adeta özgürleşmektedir. Dizinin ilerleyen bölümlerinde psikiyatrik tedavi

gören Han'a "Sınırdaki Kişilik Bozukluğu/Borderline Kişilik Bozukluğu"³⁶ tanısı konmuştur.

Gülben ise 30'lu yaşlarında hala altını ıslatan, okuduğu aşk romanlarına kendini kaptırıp dışarda gördüğü her erkeğin kendisine âşık olduğuna inanan takıntılı bir karakterdir. Takıntılı olduğu şeylere erişebilmek için cesurca aklına gelen her şeyi yapabilen Gülben, tepki görmemek için ailesine sık sık yalan söyler. Ailedeki en sağlıklı birey ise liseye giden Neriman karakteridir. Fakat ablaları tarafından bastırıldıkça nefes almakta zorlanan ve dürtülerini kontrol edemeyen Neriman, derisini yolarak (deri yolma bozukluğu/dermatilomani)³⁷ kendi içinde bu durumla baş etmeye çalışmaktadır. Anneleri ölmüş olsa da onun hayali, hala o evde yaşamaktadır. Safiye, her yaptığı davranıştan sonra bilinçaltında annesi tarafından tehdit edilirken Gülben de annesi ve ablasının hiç bitmeyen baskılarıyla sürekli sarsılmaktadır.

Üç kız kardeş ve bir erkek kardeşin çocuklukta yaşadığı travmaların ev içi ve ev dışındaki gündelik hayata yansımalarının işlendiği dizide; psikolojik rahatsızlıklar ile gelişen sağlıklı ilişkiler, yoğun olarak öne çıkarılmıştır. Bir obsesif ve kompulsif bozukluk (OKB)³⁸ olan temizlik takıntısı, anneden Safiye'ye, Safiye'den de Gülben'e aktarılmıştır. Aktarılan kişilerin kadın olması ve erkek olan Han karakterinin kardeşlerini bu konuda eleştirmesi, dizide dikkat çeken bir başka detaydır. Burada toplumsal cinsiyet rolleri ile psikolojik rahatsızlıklar arasındaki ilişkiden bahsetmek gerekir.

Türk toplumunda evi temizleme, yemek pişirme gibi görevler, öncelikli olarak kadınlara yüklenmektedir. Kadınların önemli bir diğer görevi de ailedeki erkek

---

³⁶ Sınırdaki Kişilik Bozukluğu/Borderline tanısı konan bireylerde; öfkeyle beliren saldırganlık, ani değişkenlik, tutarsızlık, ruhsal çöküntü hali, şiddete meyil, manipülatif kişilik, şüphecilik, reddedilme korkusu, kendini gizleme ve intihar gibi hem kendine hem de başkalarına zarar verme eğilimi, yoğun olarak ortaya çıkmaktadır. Çocukluk çağında başta ebeveynleri olmak üzere önem verdiği kişi ya da kişiler tarafından gerçek ya da düşsel olarak terkedilen, yok sayılan Borderline tanılı bireylerin, genç erişkinliklerinde bu terkedilmeyi önlemek adına yoğun çaba sarfettiği görülmektedir. Sosyal yaşantılarında diğer bireyleri aşırı idealize etme veya onları aşırı değersizleştirme gibi yoğun tutarsızlıklar yaşayabilmektedirler. Dolayısıyla onlar, içten içe yaşadıkları kronik boşluk duygusu nedeniyle kendilerini güvende hissedecekleri anlamlı ilişkiler kurmakta oldukça zorlanır.

³⁷ Deri yolma bozukluğu diğer adıyla dermatilomani; dermatolojik bir rahatsızlık olmaksızın derinin kontrol edilemeyen bir şekilde aşırı ve yineleyici olarak yolunması nedeniyle cilt üzerinde hasara yol açan bir ruh sağlığı problemi olarak ifade edilmektedir. DSM-V'te bu rahatsızlık, "obsesif kompulsif bozukluk" kategorisi altında açıklanmaktadır (APA, 2013).

³⁸ Obsesif Kompulsif Bozukluk (OKB); DSM-V'te kimi zaman zorla ve istemsiz olarak gelen ve çoğu kişide anksiyete/kaygı veya sıkıntıya yol açan, sürekli ve yineleyici düşünce, dürtü ve düşlemler olarak açıklanmaktadır. Kişi bu düşünceleri, dürtüleri ve düşlemlerine önem vermeyerek veya başka bir eylem ya da düşünceyle bastırarak etkisizleştirmeye ortadan kaldırmaya çalışmaktadır (APA, 2013).

bireylerin hayatını kolaylaştırmaktır. Burada kadın karakterler, muhafazakâr bir gönüllülük esasıyla bu görevleri yerine getirir. Dizide kadınların bu durumu, öğrenilmiş çaresizlik olarak sunulmaktadır. Bu nedenle erkekler, kadınlardan beklenen roller konusunda belirgin bir sorumluluk duymamaktadır. “Bir erkek, akıl ile idare edilen kamusal alanın öznesi iken; bir kadın, gelenek, inanç ve ahlak gibi akıldışı görülen öğelere indirgenen özel alanamahkûm edilen bir nesne konumundadır” (Donovan, 2016). Gelişmiş ya da gelişmemiş toplumlar olsun kadınlardan annelik görevinin yerine getirilmesi görevinden hemen sonra beklenen en önemli rollerden biri, ev işlerinin yapılması olmaktadır. Bu konuda ailedeki değer yargıları, belirleyici olmaktadır (Şenol ve Demir, 2023: 8). Ailede kadın karakterlerin bitmek bilmeyen ev içi görevleriyle öne çıkması ve dışarıda çalışarak para kazanan tek kişinin Han olması, bu durumu kanıtlar niteliktedir. Toplumun önemli bir bölümünde olduğu gibi dizide de erkek olmak, her bakımdan güçlü olmak ve eve para getirmekle özdeşleştirilmiştir. Dizide kadınlık ve annelik motifleri, psikolojik rahatsızlıklara, ruhsal bunalımlara ve takıntılı kişilik bozukluklarına yatkınlık ile ilişkilendirilmiştir. Dizide çocukluk travmalarıyla baş edemeyen kadın karakterler, psikolojik sorunlarını herkesin gözü önünde yaşamak zorunda kalmaktadır. Oysa erkek karakter Han, benzer travmalarla baş ederken ablaları kadar zorlanmayarak uzun bir süre psikolojik sorunlarını herkesten gizleyebilmiştir. Dizideki bu anlatım biçimi, izleyici açısından kadının duygusal, aciz, zayıf ve dezavantajlı; erkeğin ise her şeye rağmen güçlü, soğukkanlı, irade sahibi bireyler olarak algılanmasına neden olabilmektedir. Nitekim Safiye ve Gülben, ev dışına çıkmak zorunda kaldıklarında psikolojik rahatsızlıkları nedeniyle sürekli ciddi sorunlar yaşarlar. Her defasında yardımlarına koşan ise Han olmaktadır. Dolayısıyla alışkın oldukları ev içi alan, kadın karakterler için en güvenli limandır.

Safiye ve Gülben, küçük kardeşleri Neriman’ı da dışarıdaki insanlardan özellikle erkeklerden korumaya çalışır. Bu nedenle Neriman, ablalarına her başkaldırığında psikolojik şiddete maruz kalmakta ve engellenmektedir. Han ise bu konuda özgür bırakılmıştır. Nitekim psikolojik rahatsızlıklarına rağmen toplumda güçlü bir biçimde var olmayı başarabilen tek karakter, Han’dır. Kadın karakterler, “başımızda bir erkek olsun” düşüncesiyle Han’ı, aileyi dışardan gelebilecek her türlü tehlikeden koruyan kişi olarak görür. Bu nedenle Han, evlenme kararı aldığı anda kardeşleri ona büyük tepki gösterir. Şayet Han evden giderse aileyi koruyacak kimse kalmayacaktır. Bu durum, ailede ilk defa tecrübe edildiği için büyük bir risk ve belirsizlik yaratmaktadır.

İnsanlar, daha önce benzerini deneyimlemedikleri bilinmez durumlar karşısında kendilerini savunmasız hissedebilmektedir. Bu nedenle birey; karşılaştığı sorunlarla baş etmek ve çözüme ulaşmak noktasında alışkanlıklarına, duygu, düşünce ve davranış kalıplarına her zaman ihtiyaç duyar. Çocukluğun ilk yıllarından itibaren aile ve sosyal çevrenin etkisiyle içselleştirilen ve adeta kişinin kimliği olan bilgiler ve yatkınlıklar bütününe Bourdieu, habitus kavramıyla açıklamaktadır. İnsanlar, kendilerine aşına oldukları bir konfor alanı yaratırken habituslarından destek alır. Bu nedenle çocukluktan itibaren alışkın oldukları aile ortamlarını farkında olmadan yetişkinlikte de yeniden üretebilmektedirler. Çünkü insan zihni, ancak bildiği ve alışkın olduğu bir yaşantıda kendisini rahat ve güvende hissedebilir. Dizi bağlamında bu durumu, insan ilişkileri düzleminde açıklamak gerekmektedir.

Psikoloji alanında hizmet veren pek çok uzman gibi Gülseren Budayıcıoğlu da insanların kendi aile ilişkilerine benzeyen ilişki biçimleri ve evliliklere çekildiğini savunur. Yani insanlar, iyi tanıdıklarını düşündükleri ebeveynlerine benzer kişileri seçerek alışkın oldukları hayatı sürdürme eğilimindedir. Sağlıklı bir anne-baba ilişkisiyle büyüyen çocuklar, büyük olasılıkla buna benzer bir ortamı yetişkin hayatlarında yeniden üretir. Çocukluk çağında kötü deneyimler yaşamış bireyler de kendilerine travma yaşatan anne-babalarını kendisi veya partneri olarak farkında olmadan yeniden üretebilmektedir. Çocukluğunda sorun yaşadığı ebeveynlerine müdahale edememiş bireyler, yetişkinlikte onlara benzeyen başkalarını seçerek onları iyileştirmeyi dener.

Dizide Han'ın eşi olan İnci, anne ve babasıyla sorunlu bir çocukluk yaşamıştır. İnci'nin annesi, babasına çok âşık olduğu için yaptığı bütün hataları görmezden gelen, telafi eden bir karakterdir. Bu nedenle İnci, güçsüz ve zayıf bir karakter olarak gördüğü annesini suçlar. Annesi, babasını iyileştirememiştir ancak İnci, kurduğu ailede bunu başararak travmalarını aşabileceğini düşünür. Bu nedenle Han'ın psikolojik sorunları olan kardeşleriyle aynı evde yaşama teklifini kabul eder. İnci, her ne kadar Safiye ve Gülben tarafından evde istenmese de onlarla sağlıklı ilişkiler kurma, onları iyileştirme gayretinden vazgeçmez. Bu destek sürecinde eşi Han'ın en az kardeşleri kadar hasta olduğunu farkeder. Ancak Han'a ne kadar yardım etmek istese de başarılı olamayacaktır. En sonunda yaşadığı psikolojik şiddet ve baskıya dayanamayarak evi terkeden ve bu aileyle tüm bağlarını koparan İnci, dizinin 1. Sezon Finali bölümünde geçirdiği trafik kazasında hayatını kaybeder.

Dizide İnci'nin maruz kaldığı travmalar, bu karakteri canlandıran oyuncu Farah Zeynep Abdullah'ın gerçek hayatına da sirayet etmiştir. Oyuncu, bir sezon boyunca canlandığı rolün ve genel olarak dizinin, ruh halini olumsuz etkilediğini gerekçe göstermiş ve “Masumlar Apartmanı” dizisinden ayrılmıştır. Dizinin ikinci sezonunda yer almadığı için dizi ekibini ve izleyiciyi yarı yolda bırakmakla itham edilen oyuncu, dizinin izleyicileri ve fanları tarafından dijital platformlarda uzunca bir süre lince maruz kalmıştır.

Dizideki Gülben karakterini canlandıran oyuncu Merve Dizdar, katıldığı bir TV programında (NTV, Bambaşka Sohbetler, Eylül 2022) kendisi ve diğer bazı oyuncuların dizi boyunca psikolojik yardım aldığını ifade etmiştir. Dizdar, canlandırdıkları hikâyelerin gerçekten yaşanmış olmasının oyunculara kendilerini kötü hissettirdiğini; bu nedenle dizi setine güle oynaya gidemediklerini aktarır. Hatta bazen set molalarında perdeleri kapatıp diğer oyuncularla (Ezgi Mola (Safiye), Birkan Sokullu (Han), Farah Zeynep (İnci) birlikte ağladıkları anlar olduğunu dile getirir. Dizdar, canlandığı karakterin dizini son bölümlerine doğru iyileşmesiyle birlikte onun hayatından dersler çıkardığını; dolayısıyla bu rolün kendi yaşantısına olumlu etkilerinin de olduğunu ifade etmiştir.

“Gerçek Bir Hayat Hikâyesi, Masumlar Apartmanı” adlı dizide karakterlerin psikopatolojik durumlarına iki sezon boyunca yoğun olarak yer verilmektedir. Bu patolojilerini çözmeleri adına başvurdukları tedavi ve iyileşme süreçleri ise ancak ikinci sezon bölümleri ile başlayabilmiştir. Nitekim psikolojik rahatsızlıkları olan Han, İnci'nin ısrarları üzerine psikoterapi seanslarına gitse de deli olmadığını gerekçe göstererek tedaviyi reddeder. Ancak Han, eşi İnci'yi trafik kazasında kaybedince ruh ve sinir hastalıkları kliniğinde uzun ve zahmetli bir tedavi süreci geçirir. Dizide tıpkı Han gibi hasta olduğunu kabul etmekte zorlanan Safiye ve Gülben'in de psiko-sosyal iyileşme süreçlerine detaylı olarak yer verilmiştir.

4.3.2. “Gerçek Bir Hayat Hikâyesi, Camdaki Kız” Dizisi, Sosyolojik Bir Analiz

Gülseren Budayıcıoğlu tarafından kaleme alınan “Camdaki Kız” adlı eserden uyarlanan dizi, “Nalan” karakterinin çocukluğu ile başlayan travmatik yaşantısını konu almaktadır. Varlıklı bir ailenin üzerine titrediği tek çocuğu olan Nalan, en iyi okullarda eğitim almış bir mimardır. Dizide son derece güzel bir kadın olarak öne çıkarılan Nalan karakteri, kendisinden beklenmeyecek şekilde mütevazı, temiz kalpli,

hassas ve utangaç bir yapıdadır. Bu kadar kırılğan ve içe kapanık olmasının sebebi, dizideki simgesel anlatımla aslında “cam bir fanus” içerisine hapsedilerek büyütülmesi ile ilişkilidir. Nalan’a dışarıdan bakanlar; zeki, çalışkan, yetenekli, kültürlü, hoş bir kadın görür. Ancak kimse, gerçekte neler olup bittiğinin farkında bile değildir.

Annesi olarak bildiği “Feride” karakteri, aslında Nalan’ın anneannesidir. Feride, bu gerçeği yıllardır herkesten gizlemiştir. Çünkü Nalan’ın annesi, dayısı tarafından maruz kaldığı cinsel saldırıdan hamile kalmış ve doğum sırasında vefat etmiştir. Bu durum, Feride için son derece travmatik olmuştur. Feride, bu yaşananlardan sonra utanç kaynağı olarak algıladığı cinselliği Nalan’a yasaklar. Çünkü cinsellik, kadındır. Aynı zamanda cinsellik, doğadır ve üremek, Freud’un da ifade ettiği gibi cinsellik yüküdür. Ataerkil düzende mitleştirilen ahlak, kötücül cinsellikle eşdeğer görülen kadın bedenini denetim altında tutarak büyük oranda sağlanmış olacaktır (Baudrillard, 2018; Freud, 2015).

Dizide Feride’nin Nalan’ı koruma şekli, son derece travmatik anlatılmaktadır. Annesi gibi zarar görmesin diye her fırsatta erkeklerden uzak durmasını telkin ettiği Nalan’a, kitaptaki gerçek hikâyede yer almadığı halde, korse giydirir. Çünkü erkeklere ve bir genç kız olan Nalan’a bu konuda güvenmemektedir. Nalan’ın bekâreti konusunda sürekli tedirginlik yaşamaktansa korse ile onun bedenini kontrol altına almak, Feride’yi güvende hissettirmektedir. Öyle ki dizinin bir sahnesinde Feride, okulda beden eğitimi dersinde rahat hareket edebilmek için korseyi çıkaran Nalan’ı öldüresiye döverek bu durumun tekrarlaması halinde okuldan alacağını söyler. Nalan, yaşadıklarına bir anlam veremese de okul hayatına devam edebilmek için çok korktuğu annesinin sözünden çıkmaz. Nalan, evlenene kadar tek başına yıkanamaz. Onu, evdeki yardımcılar Hafize yıkayıp giydirmektedir. Aynı zamanda Feride, Nalan’ın uyku düzeni ve beslenmesine de karışır. Çünkü evlendiğinde kendisini, her şeyiyle kusursuz bir kadın olarak kocasına sunmalıdır. Feride, sağlıklı beslenmesi ve kilo aldırın yiyeceklerden uzak durması için bir dizi kural koyduğu Nalan’ı her sabah tartıya çıkararak kilo alıp almadığını kontrol eder. Şayet 53 kilonun üzerinde çıkarsa o akşam aç uyumak zorundadır. Feride’nin uyguladığı fiziksel ve ruhsal beden tahakkümü, Nalan evlenene kadar devam edecektir.

Nalan, mimar olarak göreve başladığı şirkette, ileride hayatının daha büyük travması olacak Sedat Koroğlu ile tanışır. Şirketin sahibinin oğlu olan Sedat, tıpkı Nalan gibi iyi bir eğitim almıştır. Feride, varlıklı ve düzgün bir aileden geldiği için Sedat’ı

Nalan'a en uygun eş adayı olarak görür. Fakat Sedat da çocukluğundan beri babası Rafet tarafından psikolojik şiddete maruz kalmıştır. Kendisini her fırsatta tembel ve yetersiz gören babasına içten içe duyduğu öfke, Sedat'ı başkaldırmaya sevketmektedir. Dizide Sedat'ın yaşadığı ev ve aile hayatı, ataerkil toplumsal düzenin iyi bir örneği olarak sunulmaktadır.

Koroğlu ailesi, geleneklerine bağlı yer yer muhafazakâr bir ailedir. Bu ailede son derece otoriter bir baba figürü olan Rafet Koroğlu, yoksulluk içerisinde büyümüş, azmi ve gayreti sayesinde iş dünyasında önemli bir yere gelmiştir. Aileyi iyi bir noktaya getiren kişi olarak evde ve şirkette önemli bir konumdadır. Her ne kadar eskiye özlem duysa da yoksul günlerine dönme korkusu yaşayan Rafet, zor kazanıldığı için paranın son derece dikkatli ve özenli harcanması gerektiğini düşünür. Eşi ve çocukları ile olan ilişkisini de ödül, ceza, yasaklar ve öğütler üzerine kurar. Onlara ahlaklı, dürüst, çalışkan ve tutumlu olmaları konusunda sürekli telkinlerde bulunur ve emirler verir.

Evde herkesin özgürlük alanı, Rafet'in belirlediği kurallara göre şekillenmekte; sınırlandırılmaktadır. Bu nedenle Rafet'in kızacağı şeyler, ondan gizli yapılır. Aile üyelerinden her biri, Rafet'e karşı birbirlerinin sırlarını saklayarak kendilerine adeta bir özgürlük alanı yaratmak ister. Sedat da içten içe kendisini yeterli hissedebilmek için lüks araba koleksiyonu yapmakta, evli olan aile dostları Cana ile yasak bir ilişki sürdürmektedir. Bunları yaparken Sedat'ın en büyük destekçisi, annesi Gülcihan'dır. Babasından korumak istediği oğlunun her fırsatta hatalarını örten anne, aslında oğluna zarar verdiğinin farkında bile değildir.

Dizinin ilerleyen bölümlerinde Sedat ve Nalan evlenir. Nalan, bu evliliği âşık olduğu için değil; annesinin psikolojik baskılarından ve korse zulmünden kurtulma ümidiyle kabul etmiştir. Yine de bir erkekle ilk defa yakın ilişki kuruyor oluşu Nalan'ı heyecanlandırmaktadır. Nalan'ın bu evlilikten tek beklentisi, annesinden göremediği ilgi ve şefkati Sedat'tan ve onun ailesinden görebilmektir. Bu konuda Koroğlu ailesi, Nalan'ı içtenlikle kabul etmiş; onunla iyi bir iletişim kurmuştur. Özellikle ailenin tek kız çocuğu olan Selen, Nalan'ı her konuda desteklemektedir. Selen, son derece başarılı, çalışkan, aile şirketine iyi işler başaran evli bir kadındır. Ancak eşi ile birlikte ailesinin yanında yaşayan Selen'in başarılarından daha çok; çocuk sahibi olmaması ve yaşından dolayı anne olamayabileceği konusu ailede yaşanan önemli bir sorun olarak gündeme getirilmektedir.

Nalan'ın evdeki gizli destekçisi ise Sedat'ın ağabeyi Muzaffer karakteridir. Dizide Muzaffer, sırtındaki kambur nedeniyle babası tarafından “kusurlu bir evlat” olarak görüldüğünü ve sevilmediğini düşünür. Kendisini dışarıdaki insanlardan saklayan Muzaffer, gerekmedikçe ailesiyle de mesafeli ilişkiler kuran gizemli bir karakter olarak sunulmaktadır. Zamanının büyük bir kısmını odasında araştırma yaparak kitap okuyarak geçirir. Aile bireyleri, önemli konularda ona danışmaktadır. Nalan da travmalı yaşantısının izlerini yalnızca, kendisi gibi iyi bir çocukluk yaşamayan Muzaffer'e açar. Kendisini en iyi Muzaffer'in anlayacağını düşünmektedir. İki arasında gelişen bu samimi iletişim; Muzaffer'in, kardeşinin eşi olan Nalan'a ilgi duymasına neden olacaktır. Fakat yanlış olduğunu düşündüğü ve herkesten gizlediği duygularının karşılıksız olduğunu farkındadır.

Dizideki bu sunum biçimi, aile içerisindeki çarpık ilişkilerin iyi bir örneği niteliğindedir. Dizi, imkânsız olan bu ilişkiyi, Muzaffer'in rüyalarında gerçeğe dönüştürerek mümkün kılmaktadır. Nitekim izleyiciler de dürüst bulmadıkları Sedat'ı değil; kalbi güzel Muzaffer'i Nalan'a uygun bulmaktadır. Çünkü Sedat, evlenmeden önce başladığı yasak ilişkisine evliyken de devam eder. Nalan; aldatıldığını öğrendiğinde ne annesinden ne de Sedat'ın ailesinden beklediği desteği göremez. Nalan'a her fırsatta boşanmaması gerektiğini öğütleyen Feride, Sedat'ı da yasak ilişkisini bitirmesi için sürekli tehdit eder. Sonuç olarak Nalan ve Sedat, çocukluk çağında başlayan ve tüm hayatlarını etkileyen travmalarından dolayı asla gerçek anlamda karı-koca olamaz.

Yaşadıklarıyla baş etmekte zorlanan Nalan, aradığı ilgiyi ve şefkati hiç beklemediği bir şekilde konağın şoförü Hayri'de görür. Bu yaklaşmayı öğrenen Feride, onlardan yasak ilişkilerini bitirmesini istese de başarılı olamayacaktır. Bugüne kadar hem ölen kızına hem de torunu Nalan'a iyi bir ebeveyn olamadığını düşünen Feride, bir mektup bırakarak intihar eder. Bu intihar, Nalan için yeni bir travma olmuştur. Nalan, annesi olarak bildiği Feride'nin kendisinden sakladığı tüm gerçekleri bu mektupla öğrenir. Feride'nin ölümünden hemen sonra Nalan, daha fazla acı çekmemek adına Sedat'tan boşanır. Fakat hayatına temiz bir sayfa açma hayali kurarken Hayri'nin aslında evli ve çocuklu bir adam olduğunu öğrenerek yeni bir şok daha yaşar.

Dizinin başkarakterleri olan Nalan ve Sedat, dışarıdan bakıldığında son derece etkileyici fiziksel özelliklere sahiptir. Bu özelliklerle donatılmalarının en önemli gerekçesi, uzun yıllar zihinlere kazınan “kadın başrol güzel; erkek başrol yakışıklı

olmalıdır” algısı ile ilişkilendirilebilir. Aynı zamanda Nalan ve Sedat, yüksek yaşam standartlarına sahip kişiler olarak sunulmaktadır. Burada dizi karakterlerinin izleyici tarafından beğenilerek sahiplenmesi istenmektedir. Böylece hikâye, izleyici için ilgi çekici hale gelecektir. İnsanlar, beğendiği ve merak ettiği karakterleri izledikçe onları daha yakından tanıma fırsatı bulduğu hissine kapılır. Onların sırlarına televizyon aracılığıyla ortak olur. Ancak zamanla izlediklerinin yalnızca görünenden ibaret olmadığını anlamaya başlar.

“Camdaki Kız” dizisindeki karakterlerin her biri, herkesten gizledikleri yaşantıları ve kendilerine bile itiraf etmekte zorlandıkları travma anıları ile yine kendi yöntemlerini kullanarak baş etmeye çalışmaktadır. Zamanla bu durum, sosyal yaşamlarını ve ilişkilerini de toksik hale getirmiştir. Dizinin geneline bakıldığında “cinsellik”, “namus” ve “bekâret” kavramlarının yoğun olarak işlendiği görülmektedir. Bu kavramlar, kadın ve erkek figürler üzerinden çarpık ilişkiler -aile içi ensest ilişki, evlilik dışı yasak ilişkiler vb.- düzleminde anlatılmaktadır.

Sosyo-kültürel kalıplarla biçimlenen toplumsal cinsiyet algısı, ataerkil birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de kadın-erkek ilişkilerinde erkekten çok kadına sorumluluklar yüklemektedir. Ataerki, bu düşüncesini kadının ve erkeğin farklı biyolojik doğasına yüklenen geleneksel anlamlar ile gerekçelendirir (Bourdieu, 2015, s. 23). Bu nedenle her kadın, toplumun anlam yüklediği kuralları gözeterek bedenini ve namusunu korumakla yükümlüdür. Nitekim dizide de Feride, Nalan’ın bekâretini korumak için ona zorla korse giydirmiştir. Burada kadın bedeninin cinsellik ve namus kavramları ile ilişkilendirildiği söylenebilir. Dolayısıyla bir kadın, ancak toplumun uygun görmediği cinsellik tutumundan uzak durarak namusunu koruyabilecektir. Aksi takdirde; erkekler tarafından cinsel şiddete maruz kalabilen, bu mağduriyetler altında ezilen, suçlu olmadığı halde durumu gizlemesi gereken zayıf ve güçsüz bir karaktere dönüşecektir.

Ataerkil toplumsal düzende erkeklik; er, erdem, şeref meselesinin özü olarak, şerefin korunması, artırılması noktasında fiziksel erilikten ayrılmaz niteliktedir. Toplumda ataerkinin beklentisi, cinsel kudret sahibi olan erkek zürriyetinin devamlılığı olmaktadır (Bourdieu, 2015, s. 23). Elbette toplumun beklediği, bu devamlılığın meşru ahlak koşulları altında sağlanmasıdır. Dolayısıyla bir kadın ve bir erkeğin meşru bir evlilik bağı ile biraraya gelmesi gerekmektedir. Burada evlilik dışı ilişkilerde -tabii ki yalnızca kadınlar için değil, erkekler için de- gayri meşru soyların yaratacağı sakıncalar da engellenmek istenir (Foucault, 2007, s. 435).

Dizide Koroğlu ailesi; Sedat'ın Cana ile olan gayri meşru ilişkisine çok sert tepki gösterir ve ilişkiyi onaylamaz. Tepkilerinin bu kadar sert olmasının asıl nedeni, her ikisinin de bir başkasıyla evli oluşudur. Cana'nın evli ve iki çocuklu olması, bu ilişkiyi hem Koroğlu ailesi hem de izleyici için daha da çirkin kılmaktadır. Çünkü toplumsal cinsiyet rolleri itibariyle kadın, bedenini ve namusunu korumakla sorumludur. Ancak yasak ilişki yaşayan, eşini aldatan veya evli kadınla birlikte olan bir erkeğin, toplum nezdinde namusu, bunları yapan bir kadın kadar zedelenmemektedir. Bu bakış açısı, dizide de her bir karakter üzerinden yoğun olarak işlenmiştir.

Cana'nın Sedat ile olan yasak ilişkisinden hamile kalması, ailenin Cana'ya yaklaşımını biraz değiştirir. Çünkü Sedat'ın eşi Nalan, çocuğunu düşürmüş ve yeniden çocuk sahibi olması zorlaşmıştır. Dolayısıyla yasak ilişki de olsa Cana'nın doğuracağı çocuk, ailenin ilk torunu olacaktır. Koroğlu ailesinin zürriyetini devam ettirecek kadın statüsüne yükselen Cana, bir anda aile için önemli hale gelmiştir. Ancak yine de toplumun nahoş karşıladığı bu ilişkiye, toruna rağmen aileden onay çıkmaz. Görüldüğü gibi cinsel yaşam biçimi üzerinden namus ile ilişkilendirilen kadın bedeni, sistemli doğurganlığı sağladıkça üyesi olduğu toplumda ve ailede “anneliğe” erişerek daha saygın bir konum elde etse de daha kabul edilebilir olan şey, tüm bunların evlilik birliği altında gerçekleşmesi olmaktadır.

“Masumlar Apartmanı” dizisinde psikolojik sorunlar yaşayan karakterlerin, psikoterapi desteğiyle tedavi olma ve iyileşme süreçleri işlenmiştir. Ancak “Camdaki Kız” dizisinde aynı durum söz konusu değildir. Dizinin son bölümlerinde Sedat'ın psikolojik destek almaya başlaması dışında hiçbir karaktere böyle bir uzman desteği sağlanmamıştır. Nitekim ağır psikolojik sorunları olan Feride, tedaviye başvurmak yerine kurtuluşu intihar etmekte bulur. Dizinin ana karakteri olan Nalan ise Feride'nin ve Sedat'ın kendisinde açtığı onulmaz yaraları psikolojik tedaviyle iyileştirmeyi denemez. Yaşadığı sorunlarla yüzleşmek yerine her defasında kaçmayı seçer. Bu anlamda Sedat'tan boşanmak, Nalan için hayati bir adım olmuştur. Fakat Hayri ile hayalini kurduğu yaşam, onun için daha kötü tecrübeleri beraberinde getirecektir. Kitaptaki gerçek hikâyeye, elbette bu şekilde ilerliyor olabilir. Ancak kitapta yer almayan korse gibi pek çok travmatik unsuru kurgulayarak üç sezon boyunca “gerçek hikâyeye” adı altında sunan dizinin; aynı yöntemle iyileşme süreçlerini işlememesi, akıllarda soru işareti bırakmaktadır. Sonuçta insanlara, şiddete başvurmaktan kaçınma veya şiddeti

önleme gibi farkındalıklar kazandırdığı iddiasındaki bu dizinin samimiyetini sorgulamak gerekmektedir.

5. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

5.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Araştırmanın konusu; bireyleri, travma mağdurlarının hayat hikâyelerinden kurgulanan dizileri izlemeye yönlendiren nedenler ile bir kitle iletişim ve medya aracı olan televizyonun toplum üzerindeki dolaylı/ikincil travmatik etkilerinin detaylı araştırması üzerinedir.

Bu çalışmanın temel amacı; toplumdaki yaşam tarzlarını, düşünme biçimlerini ve bunlara yüklenen anlamları etkileyecek şekilde kurgulanmış “yeni gerçeklikler” ile varolan medyanın, bireyin sosyal yaşamı ve ruh sağlığı üzerinde ne denli etkili olduğunu ortaya koymaktır. Bireysel ve sosyal etkileşimin yaşam boyu gerçekleştiği sosyalizasyon sürecinde ilk toplumsallaşma deneyimi, içine doğduğumuz ailenin ve sosyal çevrenin yardımıyla olmaktadır. Fakat yirmibirinci yüzyılla birlikte bireyin yaşamında, yoğun olarak kitle iletişim araçları ve medya etkili olmaktadır. Yaygın kullanım alanı bulan televizyonda sürekli olarak yer verilen kurgulanmış hikâyeler, haberler, rol ve davranışlar, onları seyreden bireylerin bu içerikleri olumlu veya olumsuz içselleştirmelerine neden olmaktadır.

Daha fazla izleyici kitlesine hitap ederek inandırıcı olmak adına “toplumsal gerçeklik”, abartılı ve trajik şekillerde kurgulanarak tekrar tekrar üretilmektedir. Sonuçta gerçekliğin anlamının değişebileceği ihtimali göz ardı edilmektedir (Adorno, 1991, s. 33). Günlük hayatta yaşananlar ile kurgulananlar bugün iç içe geçtiğinden neyin gerçek neyin kurgu olduğu çoğu zaman seyirci tarafından da anlaşılamamaktadır. İnsanların sosyal yaşantısından soyutlanmaya zorlandığı bugünlerde televizyon içeriklerinin bu kadar gerçek oluşu ve bunu içerikleriyle sürekli olarak kanıtlama çabası, toplum tarafından televizyonu sosyal yaşamın yeniden önemli bir parçası haline getirmiştir. Baudrillard (2005, s.55)’in ifadesiyle artık “yaşam” ile “televizyon” birbiri içinde çözünüp duran ve birbirinden ayrışması imkânsız bir solisyonu andırmaktadır.

Belirsizlikler ve risklerle dönüşen toplumda son yıllarda artan suç oranlarına paralel şekilde toplumsal huzursuzluk ve kaygı ortamı, somut olarak kendini göstermektedir. Dolayısıyla bu kaygı ortamının televizyon içeriklerinde gösterge, imaj ve anlamlarla abartılarak yeniden üretildiği, sürekli canlı tutulduğu ve sonuçta bir “korku kültürü” inşa edildiği söylenebilir mi? Medya aracılığıyla birey ve toplum, korku ve kaygı duygularıyla sürekli olarak iç içe yaşayarak dolaylı travmalara mı maruz kalmaktadır? Bireylerin üyesi olduğu topluma yönelik beslediği huzur ve güven duyguları, kurgulanmış gerçekliklerle tehdit mi edilmektedir? Toplumda her gün yaşanan şiddet olaylarına medyada, çoğu zaman tüm ayrıntılarıyla yer verilirken etik kaygılar ve mahremiyet gözetilmekte midir? Televizyon, gerçek hayat hikâyelerini kurgulayarak sunduğu insanlarda sürekli olarak birilerinin hayatını gözetleme ihtiyacı mı doğurmaktadır? Özellikle yaşanmış hayat hikâyelerinin abartılı ve dikkat çekici bir şekilde sunulduğu dizilerin izleyiciler üzerinde yarattığı olumlu ve olumsuz etkiler nelerdir? Freud’un ifade ettiği gibi insan bilinci, acıdan kaçmaya ve hazzı aramaya meyillidir. Peki acıdan, şiddetten, sevgisizlikten beslenen travmaların yeniden canlandırıldığı bu diziler, niçin bu kadar çok izlenmektedir? Televizyonda yayınlanan bu dizilerden kırılan kesitlerin internet ve sosyal medya unsurlarıyla sınırsızca yayılması, toplumsal bütünlüğü nasıl etkilemektedir? Tezin teorik çerçevesinde ve gerçekleştirilen alan araştırmasında tüm bu sorulara yanıt aranmıştır.

5.2. Araştırmanın Önemi

Yeni bir sosyal güç olarak toplumu değiştirme ve dönüştürme kapasitesine sahip olan hız dürtüsünün ardındaki en büyük destekçi, hiç kuşkusuz teknolojidir (Toffler, 1981, s. 29). Bu nedenle teknolojinin her geçen gün gelişerek yayılması, toplumu olduğu gibi teknolojiyi somut göstergelerle görünür kılan medyayı da dönüştürmektedir. Bu anlamda “toplum” ve “medya”, birçok açıdan birbiriyle paralellik göstermektedir. Dolayısıyla medya, konusu “toplumu ilgilendiren her şey” olan sosyoloji için son derece önemli ve zengin bir kaynak görevi görmektedir. Toplumu daha yakından tanıyıp anlayabilmek, onunla ilgili söz söylemek isteyen bir sosyoloğun, bir süredir insan hayatının ayrılmaz bir parçası haline gelerek gelenekselleşen medya unsurlarını göz ardı etmesi, bugünün toplumsal koşulları göz önüne alındığında adeta imkânsızdır. Bugün önemli bir toplumsallaşma aracı haline gelen ve bireye sosyal etkileşimin temel yönlendiricisi olma hürriyetini veren medya, toplumun her kesimiyle ilgili büyük,

küçük veya orta ölçekte çok çeşitli kesitler sunmaktadır. Bunlardan biri de insanların kendisinden bir parça bularak daha çok sahiplendiği yaşanmış gerçek hayat hikâyeleridir. Ana haberler ve gündüz kuşağı gibi pek çok programda sürekli olarak işlenen yaşanmış hikâyeler, bir süredir dizilerde de kendini göstermektedir. Bu hikâyelerin içeriklerine bakıldığında her birinin şiddet, istismar, aile içi çarpık ilişkiler, cinayet, sevgisizlik gibi çok çeşitli travmatik deneyimlerle dolu olduğu görülmektedir. Toplum üyelerinin çok aşına olduğu ve yoğun şekilde maruz kaldığı şiddetin, acının dikkat çekici niteliği ve beraberinde getirdiği yüksek reyting oranları, medyanın travmalardan beslenme sebebi olmuştur.

Medyanın çokça atıf yaptığı “travma”, bugüne kadar en çok psikiyatri, psikoloji ve sosyal hizmetler gibi bilim dalları altında yapılan literatür çalışmalarına konu olmuştur. Sosyoloji literatüründe “travma” konusunda yapılmış bir çalışmaya rastlamak zordur. Travma, temelde bireyin psikolojik durumunu ve ruh sağlığını ilgilendirse de bireylerin bir bütün olarak ürünü ve yansıması olan toplumu da önemli oranda ilgilendirmektedir. Bu nedenle toplumu meydana getiren bireylerin kişilik özellikleri, sosyal yaşantısı, insan ilişkileri ve bunlar üzerinde etki eden unsurlar doğru analiz edilmelidir.

Bireyi tek başına davranışlarıyla, tepkileriyle, zihinsel ve ruhsal süreçleriyle ele alarak çevre koşullarının birey üzerindeki etkilerini inceleyen “psikoloji”, sosyal bir varlık olan, hayatta kalmak için başka insanlara ihtiyaç duyan bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu kitle davranışlarını, ilişkilerini ve toplumsal olayları inceleyen “sosyoloji” ile kolkola yürümek durumundadır. Bu iki beşerî bilim, birbirinden kopuk ve soyutlanmış düşünülemez. Özellikle Koronavirüs salgınının yarattığı “kitlesel şok” ve “kolektif bireyselleşme” göz önüne alındığında daha çok psikoloji alanında çalışılan “travma”nın artık sosyoloji için de önemli bir çalışma alanı olması gerektiği görülmüştür.

Medya sunumlarının birey ve toplum üzerindeki etkileri, ilk olarak Amerika’da araştırma konusu olmuştur. 11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleşen terör saldırılarına birebir maruz kalmayan fakat televizyon aracılığıyla saldırının tüm ayrıntılarına tanık olan insanlar üzerinde medyanın psiko-sosyal etkilerini inceleyen bir dizi çalışma yürütülmüştür. Türkiye’de ise 17 Ağustos 1999 Depremi’ni bir yıl boyunca televizyon kanallarından takip eden pek çok insan, süreçten olumsuz etkilenmiştir. Fakat bu

dönemde depremin insanlar üzerinde doğrudan yarattığı travmalara odaklanan araştırmalardan hiçbiri, medyanın dolaylı travmatik etkilerine değinmemiştir.

2010 yılında Arap ülkelerinde ortaya çıkan ve “Arap Baharı” adıyla dünyanın yakından takip ettiği iç çatışmalar, 2016 yılında Türkiye’de üst üste gerçekleştirilen terör eylemleri, 2019-2022 yılları arasında küresel boyutta tecrübe edilen COVID-19 pandemisi ve son olarak 2023 yılının şubat ayında yine Türkiye’de meydana gelen ve 50 bin canın yitirildiği depremler, toplumu ciddi şekilde etkilemiştir. Medya unsurları, bu gibi örseleyici olayları, izlenmek adına çeşitli kurgu teknikleriyle dönüştürerek belirli sürelerle insanlara aktarmayı sürdürmektedir. Aynı zamanda medya, insanların toplumsal krizlere ilişkin anlık bilgiye erişmesine ve bir kolektif dayanışma ağının kurulmasına öncülük etmesi bakımından oldukça önemlidir. Ancak diğer taraftan medya aracılığıyla sınırsız ve süresiz yayılan bilgi, yer yer kontrolünü kaybederek dezenformasyona sebep olmakta; hatta toplumun fiziksel ve mental sağlığını olumsuz etkileyebilmektedir.

Medyanın kurgulanmış gerçekliklerle toplumu dolaylı olarak nasıl travmatize ettiği ile ilgili Türkiye’de kapsamlı bir literatür çalışmasına rastlanmamaktadır. Medyanın toplum üzerinde yarattığı travmaların, insanların bu travmalara maruz kaldıkça ne düşündüklerinin ve nasıl tepkiler verdiklerinin incelendiği bu tezde sosyoloji başta olmak üzere literatürdeki eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. Tezin bütününde varsayımlara uygun olarak savunulan düşünce, sosyoloji, psikoloji, sosyal psikoloji ve psikiyatri çerçevesinde bütünlüklü bir şekilde ele alınmıştır. Geleneksel toplumdan modern topluma geçişle birlikte iletişim süreçlerinde yaşanan değişme, antropolojik bir çerçevede analiz edilmiştir. İnceleme ve sorgulayışların düşünsel/felsefi bir temelde gerçekleştirilmesine dikkat edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın, multidisipliner bir çerçevede insanı ve toplumu ilgilendiren her bilim dalına katkı sağlayacak şekilde oluşturulması amaçlanmıştır.

5.3. Araştırmanın Yöntemi

Nitel araştırma yöntemi, araştırılacak olgu ve olaylarla bunlara sebep olan faktörler arasındaki ilişkinin detaylı, tutarlı ve tatmin edici bir biçimde değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Araştırmaya dâhil olan bireylerin bakış açısı, araştırılan konuyu iyi anlamak adına önemlidir (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 90). Nitel desenli

araştırmalarda araştırmacının sonuçlara kendi öznel düşüncelerini katma riski her zaman vardır. Dolayısıyla bu tezdeki nitel araştırmanın yorumlanmasında hata yapılma olasılığını en aza indirmek amacıyla “oklu veri toplama teknikleri”ne başvurulmuştur.

İnsanlar, içinde buldukları psiko-sosyal şartlara bağlı olarak her zaman tutarlı davranamaz. Bu nedenle yaptıkları ile söyledikleri arasında bir tutarsızlık olduğunda kullanılacak “veri eşitileme”, faydalı olacaktır (Örneğin; derinlemesine görüşmenin yanında doküman analizi tekniğinin kullanılması gibi). Veri kaynağı ne kadar çok ve çeşitli olursa araştırmada tutarlı sonuçlar elde etmek de aynı ölçüde kolaylaşacaktır (Glesne, 2000, s. 63-64).

Bu araştırmada kullanılacak çoklu verilerin; içerik analizi ve söylem analizi teknikleri olması planlanmıştır. Araştırmaya konu olan iki dizinin YouTube hesaplarında yayınladıkları sahne kesitlerinde oyuncuların/karakterlerin iletişim süreçlerinde ne çıkan ifadeleri, tutum ve davranışları ile bu kesitlere yapılan izleyici yorumları, anlamaya dayalı yorumlayıcı bir paradigma ile içerik analizi ve söylem analizi teknikleri kullanılarak değerlendirilmiştir.

İçerik analizi; temaları, değer yargılarını, önyargıları ve tüm bunlara yönelik geliştirilen anlamları tespit etmek amacıyla belirli olay ve olguların titizlikle ve bir plan dâhilinde incelenmesi ve yorumlanması olarak tanımlanmaktadır (Berg; Lune, 2014, s. 380). Bu teknik, en çok yazılı ve sözlü mesajlar üzerine gerçekleştirilen araştırmalarda kullanılmaktadır. McLuhan’ın da kastettiği gibi bugün artık yazı uygarlığından resim uygarlığına doğru hızlı bir yöneliş söz konusudur. Dolayısıyla imaj ve sembollerle verilmek istenen mesajlar, artık insanlar için olduğu kadar araştırmacılar için de önemli veri kaynakları haline gelmiştir (Bilgin, 2014, s. 161).

İçerik analizi, doğası gereği tek başına nicel ya da nitel bir analiz biçimi değildir; aynı anda her iki desenden de yararlanabilmektedir. İçerik analizi; iletişimde kullanılan kalıpları ve anlamları, sosyal ve kültürel bağlamıyla birlikte inceler (Berg; Lune, 2014, s. 396). İçerik analizi tekniğine ilk olarak 1950’li yıllarda Amerika’daki iletişim araştırmalarında başvurulmuştur. Bu teknik ile dizi/film ya da televizyon programı gibi iletişim unsurlarında yer verilen konuların işlenme sıklığının ve bu yayınların insanlar üzerindeki etkilerinin anlaşılması amaçlanır (Mayring, 2000, s. 116).

Nitel içerik analizinde araştırmaya konu olan temalar ve örüntüler (konuşmalar, metinler vb.) tanımlanır; kategorize edilir ve sistematik ifade biçimleri ile kodlanır. Böylelikle metindeki açık ve örtülü anlamlara, kalıplara ulaşılmaya çalışılmaktadır. Bu süreç, araştırmacının bizatihi inisiyatifi altında şekillenmektedir. Dolayısıyla içerik analizi, araştırmacının verileri öznel yorumlamasıyla aşama aşama sosyal gerçekliğe ulaşacağı fikrine dayanmaktadır (Mayring, 2000). Analizden elde edilen sonuçlarla hâlihazırdaki teori ve modellerin desteklenmesi ve/veya yenilerinin geliştirilmesi söz konusu olabilmektedir.

Bir anlatı; yapısalcı kuramda ve göstergebilimde, hikâye ve söylem gibi iki farklı bileşenden meydana gelmektedir. Burada hikâye, içerik yani olay ve olgularla açıklanmaktadır. Hikâyeye konu olan olaylar ise eylemleri, eylemde bulunan aktörleri ve zaman ve mekân gibi kıstasları içermektedir. Söylem ise tüm bu içeriğin anlamlı mesajlar ile aktarılma yolu olarak ifade edilmektedir. Basitçe ifade etmek gerekirse bir hikâye, bir anlatının ne'si iken; bir söylem, o anlatının nasıl'ıdır (Chatman, 2008, s. 17).

Foucault (1987, s. 51)'a göre söylemler, “birbirini kesen, bazen birbirine eklemlenen, ama aynı zamanda da pekâlâ birbirinden habersiz veya birbirlerini dışlayan, kesintili uygulamalar” olarak ifade edilmektedir. İçinde bulunduğumuz dönemin şartlarına bakıldığında da belirsiz, kaotik ve birey temelinde farklılaşan bir söylem anlayışından bahsedilmektedir. Söylem; bilgi, anlam, değer, ideoloji, diyalog, ifade biçimi, münazara, sorgulayış ve gücün değiş tokuşu gibi konularla yakından ilişkilidir (Sözen, 1999). Dolayısıyla söylem, birbirinden farklı bireylerin meydana getirdiği toplumu ilgilendiren her şeye atıfta bulunarak inşa edilmektedir.

Birey, içinde bulunduğu toplumu, sosyal yaşamı ve iletişimde olduğu diğerlerini; sürekli olarak bir anlamlandırma, yorumlama ve sınıflandırma işlemine tabi tutar. Birey, bu değerlendirme sürecini; psiko-sosyal, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel faktörlerle şekillenen benlik tutumu ile gerçekleştirme eğilimindedir. Bu yönüyle bir iletişimsel eylem, bireyin kişisel mülkiyeti ve yaratımı olmayıp; zorunlu olarak topluluklar arasındaki paylaşımların bir ürünüdür (Harre, 1979). Sonuçta hiç kimse, zaman ve mekân koşullarından bağımsız olarak bir iletişim eylemi geliştirme, tepkide bulunma ve bir söylem yaratma kapasitesine ve becerisine tek başına sahip değildir.

Toplumdaki bireylerarası ilişkilerde, iletişimin temel nesnesi, dildir. Dil olmaksızın düşünceler, iletişimsel eyleme dönüştürülemez. Dilthey; bilgi, fikir, ideoloji gibi düşünsel iletişim unsurlarının insanlar arası aktarılması, yeniden üretilmesi ve yorumlanması süreçlerinde dilin önemine vurgu yapar. Dilthey'e göre insanlar, dil yardımıyla toplumda var olan değer, anlam ve semboller arasında bağ kurarak ancak kendilerini ifade edebilecekleri söylemleri üretir ve kolektif tasarımlar oluşturur. Durkheim; kolektif tasarımların ancak onları maddi olarak ortaya koyan, tanıtan ve simgeleyen maddi nesnelere, şeylerde, gelişigüzel varlıklarda, figürlerde, eylemlerde, seslerde, sözcüklerde vb. cisimlendikleri zaman oluştuğu görüşündedir. Çünkü bireyin bilinci, ancak duygularını dil aracılığıyla ifade ettiğinde, bunları bir işarete çevirdiğinde ve maddi olarak simgelediğinde iletişimde bulunduğu ve uyum içinde olduğu duygusuna sahip olabilmektedir (Durkheim, 1970, s. 328).

Yirminci yüzyılın önemli filozoflarından ve dil felsefesinin kurucularından olan Ludwig Wittgenstein [1889-1951], dilin düşüncenin üzerini örten onu gizleyen yapısına dikkat çekmektedir. Kişilerin gerçek düşünceleri de ancak dilin detaylarıyla çözümlenmesi neticesinde anlaşılabilir (Pears, 1985, s. 59). Wittgenstein (2007, s. 32), dili; "gündelik dil" bağlamında "dil oyunları" kavramıyla ele alır. O, yaşamın önemli bir parçası veya anlamlı bir etkinliği olarak gördüğü dil pratikleri üzerine sorgulamalar yapmanın gerekliliğine vurgu yapmıştır.

Wittgenstein'a göre "dil oyunları"; emirler verme ve onlara uyma, bir nesnenin görünümünü tasvir etme veya ölçütlerini verme, bir tasvirde yeni bir varlık yaratma, bir olay hakkında rapor verme ya da spekülasyon yaratma, bir varsayım oluşturarak onu test etme, bir deney sonucunu tablo veya taslak halinde sunma, bir hikâye kurgulama ve onu okuma, oyun oynama, rol yapma, bilmece veya pratik bir aritmetik problemi çözme, çeviri yapma, dua etme, selamlaşma, teşekkür etme, soru sorma, şarkı söyleme, şaka yapma, fıkra anlatma, hakaret etme gibi çoklu anlamlara sahiptir (Wittgenstein, 2007, s. 32). Wittgenstein'a göre tüm bunlar, sözcükler ile gerçekleştirilen iletişimsel bir eylemdir.

Tıpkı Wittgenstein'da olduğu gibi Habermas (2001) da dilin zihinsel boyuttaki düşünceleri fiziksel boyuta taşıyarak sözcüklere dönüştürmesi sürecini son derece önemli görür. Habermas'a göre sözcükler, birbiri ardına sıralanmış anlamsız ya da sistematik yığınlardan ibaret değildir. Ona göre özne ve mevcut sosyal yapı ile ilişkili

olarak her bir sözcük, derin bir karakter ve ruh taşıyan içeriğiyle iletişimsel eylemin (konuşma, söylem vb.) temel taşıyıcısı niteliğindedir.

Dil, yazılı ve sözlü ifadeler kullanılarak söylemleri yaratmaktadır. Ancak söylemler, salt kelime ve cümlelerle açıklanamayacak kadar kompleks durumları içermektedir. Bu anlamda her bir söylem, insan yaşamının sosyal, kültürel ve siyasal yönleri ile de ilgilidir. Bir araştırmacı, veri kaynağı olarak ele aldığı metinlerin görünen yüzünden ziyade satır aralarındaki kelime ve cümleleri toplumsal dinamikleri göz önünde bulundurarak çözmedikçe gerçek manada bir söylem analizi yapmış olmayacaktır. Dolayısıyla zaten bir anlam arayışında olan bireylerin kendi yaşantılarını hangi anlamlar üzerine inşa ettiği, dili ne amaçla kullandıkları çözümlendiğinde anlaşılacaktır. Burada dil; gerçeklik, benlik, tutum, arzu ve inanışları korumakta ve sürekli yapılandırmaktadır. Dolayısıyla söylem analizinin amacı, iletişim ve etkileşimi değil; onların ortaya çıkardığı anlam değiş tokuşunu sorgulamaktır.

Söylemler üzerinden toplumlar, kimlikler, inançlar, sosyal gruplar vs. özgün değerlerini ve algılarını yansıtmaya imkân bulurlar. Söylem analizi, disiplinlerarası bir analiz metodudur. 1940'larla birlikte mikro sosyolojik çalışmalarla anılmaya başlamış; esas itibarıyla ortaya çıkışı ise 1960'larda dilin sosyal eylem yönünü vurgulamak isteyen Garfinkel'in etnometodolojik araştırmalarında kullandığı "konuşma çözümlemeleri" ile olmuştur. Garfinkel, insanların günlük yaşantıda dili nasıl kullandıkları ve bu dil yapısının özellikleri ile ilgilenmektedir. Dolayısıyla Garfinkel, dilin işlevsel ve yapıcı doğasına dikkat çekmektedir. Garfinkel gibi diğer etnometodologlar da etkileşimin doğasının önceden paketlenmiş ve belirlenmiş değil; her defasında yeniden üretildiği görüşündedir. Bu nedenle insanlar, olan bitene pasif bir şekilde tepki vermeyip; onu aktif olarak tekrar tekrar üretmektedir (Potter ve Wetherel, 1987, s. 21; 23).

Etnometodolojinin temel iddialarından biri, iletişimde kullanılan ifadelerin büyük çoğunluğunun dizinsel olduğudur. Yani anlam ve referansları, ancak bağlamlarının özelliklerine veya kullanım durumlarına bakılarak belirlenir. Bu nedenle dinleyici, hemen hemen her söz için; örneğin konuşulan konunun ne olduğu, konuşmacının kim olduğu, statüsünün ne olduğu, daha önce ne söylediği, bundan sonra ne olacağı gibi konulara odaklanarak; bir söz eylem çözümlemesi yapmaktadır. Dizinsel kurallar, anlamın koşullarını belirlerken; bu anlam etrafında şekillenen bireyin davranışını, söz eylemini aynı şekilde düzenlememektedir (Potter ve Wetherel, 1987, s. 23; 24).

Sonuç olarak bir söylemin; hangi tarihî, sosyal, kültürel, bölgesel, ekonomik ve siyasi şartlar altında biçimlendiği ve konuşmacının bu söylemle baskın olarak ne anlatmak istediği gibi sorulara, söylem analizi metodu ile cevap aranmaktadır. Dolayısıyla söylem analizi, insanlar arası iletişimin hermeneutik ve göstergebilimsel kavrayışlarla açıklanması şeklinde tanımlanabilir (Elliott, 1996).

Söylem analizi, sosyal psikolojide nispeten yeni bir yaklaşımdır. Sosyal psikologlar, sosyal metinlerin incelenmesiyle sosyal hayatın ve sosyal etkileşimin daha iyi anlaşılacağı görüşündedir. Araştırmacılar, doğal dil kullanımının büyük ölçüde basmakalıp ve tahmin edilebilir olduğu konusunda uzlaşmaktadır. Konuşmalar; inanılmaz derecede benzersiz olmaktan uzak, performans verileri genellikle sıkıcı bir şekilde tekrarlayıcıdır. Bu nedenle söylem analizi, performans verilerini tüm dağınık ve gramer dışı karmaşıklığı içinde kucaklamaktadır. Söylem, gerçek dünyada belirli bağlamlarda icra edilen belirli sözcüklerden oluşmaktadır. Bu yönüyle söylem, toplumsal davranışın arenasına sıkı sıkıya bağlıdır. Dolayısıyla araştırmacı, insanların zihinlerinde neler olup bittiğiyle değil; farklı türden etkileşimler esnasında dili birbirleriyle nasıl kullandıklarıyla ilgilenmektedir (Potter ve Wetherel, 1987, s. 7; 13; 14).

Söylem analizi yöntemini kullanmak isteyen bir araştırmacı, çok sayıda kişiden oluşan büyük bir örneklem grubunu, analizi ciddi bir biçimde zorlaştıracakı gerekçesiyle tercih etmez. Dolayısıyla burada aslolan; nitel araştırmanın konusu, amacı, sorular ve varsayımlar çerçevesinde kişi sayısının daha düşük seviyelerde tutulduğu; böylelikle az sayıda insandan daha detaylı dilsel malzemenin toplanabileceği bir örneklemin tercih edilmesidir (Elliot, 1996; Sözen, 1999).

Söylem analizi yöntemini kullanırken; söylemin yapısı, içeriği, işlevleri ve etki kapasitesine ilişkin elde edilen veriler, bir bütünlükle değerlendirilmelidir. İnsanlar; iletişim süreçlerinde düşüncelerini karşı tarafa doğrudan açıklamak yerine, dolaylı olarak sosyal çevrenin kabul edebileceği biçimlere sokarak ifade etmeyi tercih etmektedir. Dolayısıyla burada önemli olan; söylemde başvurulan her bir sözcüğün kendi başına ne anlam ifade ettiğini mekanik olarak ele almaktan ziyade insanların sosyal iletişim ve etkileşim tecrübelerini hangi yönelimlerinin belirlediğini incelemektir. Araştırmacının mevcut söylemlerden elde ettiği bulguların; daha sonra ortaya çıkabilecek yeni ve farklı söylemlerin çözümlenmesine ışık tutması

gerekmektedir. Ancak bu şekilde güvenilirliği ve geçerliği üzerinde çoğunluğun uzlaştığı bir nitel araştırmadan bahsedilebilecektir.

Söylem analizi, bir süredir “eleştirel söylem analizi” çalışmalarıyla gündeme gelmektedir. Eleştirel söylem analizi ile en çok özdeşleştirilen isim ise Teun Adrian Van Dijk [1943-]’tir. Metin psikolojisi üzerine araştırmalar yürüten söylem çalışmaları profesörü Van Dijk, ideolojilerin yeniden üretimi süreçlerinde söylemin son derece etkili olduğu kanaatinde. Wittengstein’a benzer biçimde Van Dijk (2003), söylemin “günlük ifadeler” ile tekrar tekrar inşa edildiğini söyler. Elbette her söylem ideolojik değildir ancak; ideolojik nitelikte olan söylemlerin gündelik yaşamla ilişkisi incelenmelidir. Çünkü ideolojiler hem bireysel hem de toplumsal olarak gündelik deneyimlerle öğrenilmekte; kolektife aktarılmaktadır (Van Dijk, 2003, s. 41). Dolayısıyla gündelik yaşamda ait olunan sosyal çevre, ideolojik söylemlerin ilk tecrübe edildiği alandır.

Van Dijk’e göre söylemlerin çeşitlendirildiği ve dönüştürülerek yeniden üretildiği ardıl alan ise modern toplumun ideolojik aygıtlarından olan medya ortamıdır. Ona göre medya, güç ilişkilerini ve toplumsal eşitsizlik biçimlerini adeta pekiştirmekte ve meşrulaştırmaktadır. Medya, söylem araştırmaları için çok geniş veri sağlayan güncel bir alan olması nedeniyle önem arz etmektedir. Genellikle medya söylemlere; dolaylı, sezdirmeli, üstü kapalı tonlama ve duraksama gibi net olmayan ve görünürde daha az dikkat çeken ifade biçimleriyle yer vermeyi tercih eder. Bu nedenle ne anlatmak istediği bazen anlaşılabilir. Dolayısıyla Van Dijk’e göre eleştirel söylem analizi, söylem ile atıfta bulunulan ideolojinin metin ve konuşma içerisinde çözümlenmesini sağlayacak yeni bir yöntemdir. Söylemle ilişkili olarak ele alınan metin ve konuşmanın; anlam, biçim -sözcük ve cümle kullanımları-, eylem ve etkileşim boyutlarıyla sistematik şekilde analiz edilmesi gerekmektedir (Van Dijk, 2003, s. 57; 353).

5.4. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Sosyal bilimlerde araştırmanın ilk ve en önemli aşamalarından biri olan evren içinden örneklem seçme işlemi (örnekleme), nicel ve nitel araştırmalarda farklı ölçütlere göre gerçekleştirilmektedir. Nicel araştırmalarda evreni oluşturan herkesin araştırmaya eşit seçimi imkânını sağlayan “olasılığa dayalı örnekleme tekniği” kullanılmaktadır. Bu

örneklem ile amaçlanan; tüm evreni açıklayarak araştırma sonuçlarını evrene genellemektir.

Araştırmanın sonuçlarını kendi öznel bağlamında değerlendirerek evrene genellemeyen nitel araştırmalarda ise “amaçlı örnekleme tekniği” kullanılmaktadır. Nicel araştırmalar, daha çok tesadüfi seçilen büyük örneklemlere dayanırken; nitel araştırmalar ise genellikle amaçlı bir şekilde tercih edilen daha küçük örneklemlere odaklanmaktadır (Patton, 2018, s. 230). Nitel araştırmalarda araştırmacı hem ulaşılabilir hem de araştırmaya en uygun olacak şekilde katılımcıları seçebilmek amacıyla “amaçlı örnekleme yöntemi” kullanır (Bayyurt ve Seggie, 2015, s. 176). Bu yöntemle “evren” içerisinde araştırmanın konusuyla ilişkili olarak belli özelliklere ve deneyimlere sahip olan katılımcılar, örneklem olarak seçilir.

Bu bilgilerden hareketle bu tezde yapılan nitel araştırmanın temel sorusu ve problemi; televizyonda yayınlandığı ilk günden itibaren seyircilerden büyük ilgi görerek yüksek izlenme oranlarına sahip olan ve şiddetten, sevgisizlikten beslenen travmaların kurgulandığı “Gerçek Hayat Hikâyeleri” dizilerinin niçin bu kadar çok izlendiğidir. Araştırma problemine dayalı olarak nitel desenli alan araştırmasının evrenini, “Gerçek Hayat Hikâyeleri” ibaresi altında yayınlanan dizileri izleyen herkes” oluşturmaktadır. Alan araştırmasının örnekleme ise, “amaçlı örnekleme yöntemi” ile belirlenmiştir.

Amaçlı örnekleme yöntemiyle katılımcıların demografik özelliklerini belirlerken; 2018’de RTÜK’ün hazırladığı *Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması*’ndaki ³⁹ yerli dizi izleme eğiliminden yararlanılmıştır. RTÜK’ün istatistiklerine göre kadınlarda yerli dizi izleme eğiliminin erkeklere göre yüksek olduğu görülmektedir. Bunun yanında incelenen dizilerin psikolojik veya fiziksel şiddet içerikli olması ve şiddete maruz kalanların genellikle kadın olması, kadın izleyicilerin bu diziler hakkındaki yorumlarını önemli kılmaktadır. Dolayısıyla evreni temsil etmesi adına “Gerçek Bir Hayat Hikâyesi, Camdaki Kız” ve “Gerçek Bir Hayat Hikâyesi, Masumlar Apartmanı” adlı iki dizinin kadın izleyicilerine ne şekilde ulaşılacağı konusu gündeme gelmektedir.

---

³⁹ RTÜK’ün araştırmasındaki cinsiyet değişkenine bakıldığında; kadınların %16,7’si erkeklerin ise %14,4’ü yerli dizi izlemektedir. Yaş değişkenine göre yerli dizi izleme oranı en çok; 25-34 yaş aralığında %16,1, 35-44 yaş aralığında %16,7 ve 55-54 yaş aralığında %17,1’dir. Araştırmada eğitim düzeyi değişkenine bakıldığında ise yüksek eğitim düzeyindekilerin %13,3’ü, orta eğitim düzeyindekilerin 16,2’si ve düşük eğitim düzeyindekilerin %16,5’i yerli dizi izlemektedir (RTÜK, 2018).

McLuhan, 1940’larda, ağ teknolojilerindeki gelişmelerin gitgide ivme kazanacağını; televizyonu da içine alan yeni dijital mekânların gündeme geleceğini öngörmüştür. Akıllı telefon, tablet veya bilgisayarlar sayesinde bir süredir sosyal medya, her bireye özel hale gelmiş ve her an ulaşılabilir olmuştur. Bir bakıma McLuhan’ın kehaneti gerçekleşmiştir. Bir sosyal ağ sitesi olan YouTube, Haziran 2019’da yaptığı resmî açıklamaya göre; her ay 1,9 milyar kişinin ziyaret ettiği ve 1 günde 5 milyar videonun izlendiği sanal bir platform olarak TV kuruluşlarının da dikkatini çekmektedir. Dolayısıyla bugün, büyük bir kitleye ulaşarak daha çok izlenmek adına YouTube gibi sanal platformlarda ve kendi resmî web sayfalarında yayın yapmaya başlayan televizyon yayıncıları, içerikleri sadece televizyonda tüketilen kıt kaynaklar olmaktan çıkarmaktadır.

Özellikle televizyon dizilerini zaman ve mekân sınırlaması olmadan izleyebilme fırsatı veren YouTube, sunulan içerikler hakkında kullanıcılarına yorum yapma, beğenme imkânı da sunmaktadır. Bu sayede milyonlarca insan hem birbirleriyle hem de içerikleri üretenlerle aktif ve doğrudan iletişim kurabilmektedir. Sunulan içeriklere yapılan yorumlardan hareketle TV yayın kuruluşları, izleyicisinin dikkatini çekmek, daha çok izleyici ve takipçi kazanmak adına dizi bölümlerini bu platformda çarpıcı konu başlıklarına ayırarak yayınlamaktadır. İzleyicide uyandırılmak istenen merak duygusu, daima canlı tutulmak istenir. Sonuçta izleyicilerin görüşleri ve tercihlerinin, içerikleri üretenler adına oldukça önemli olduğu görülmektedir. Aynı zamanda bu yorumlar hem fiziksel dünyada hem de bilinçdışı düzlemde insanın kendiliğini yoğun olarak yaşama ve yabancılaştığı benliğine kavuşma arzularının birer yansıması niteliğindedir.

YouTube’da yayınlanan içeriklere ulaşmak, internete ve uygulamaya erişim sağlayan herkes için mümkündür. Fakat bu içeriklere yorum yapılabilmesi için bir kullanıcı adı ile ücretsiz üyelik ya da tercihe göre kişiye özel hizmetler sunan ücretli/premium üyelik gerekmektedir. İçeriklere yapılan yorumlar incelendiğinde özellikle dizi içeriklerini tercih edenlerin büyük bir bölümünün kullanıcı isimleri ve resimlerinden hareketle “kadınlar” olduğu görülmektedir. Dolayısıyla tezde yapılacak nitel araştırmanın örneğini; 2022 Kasım ayı itibariyle 1,02 milyon abonesi olan “Masumlar Apartmanı” adlı YouTube kanalı ile 1.09 milyon aboneye sahip olan “Camdaki Kız” adlı YouTube kanalında yayınlanan dizi bölümlerine ilişkin kadın izleyicilerin yaptıkları yorumları oluşturmaktadır.

Bu iki dizi, televizyon medyasında yayınlandıkları ilk günden itibaren uzun bir süre en yüksek izlenme oranlarına erişerek Reyting sıralamasında tüm kategorilerde gün birincisi olmuştur. Bu diziler, aynı başarıyı YouTube platformunda da yakalamıştır. Dizilerin YouTube hesaplarına bakıldığında “Masumlar Apartmanı” dizisinin yayınlanan ilk üç bölümüne ilişkin bilgiler sırasıyla şöyledir, 1. bölüm, 19 milyon izlenme, 129 bin beğeni ve 20 bin izleyici yorumu; 2. bölüm, 14 milyon izlenme, 84 bin beğeni ve 17 bin izleyici yorumu; 3. Bölüm ise 12 milyon izlenme, 64 bin beğeni ve 13 bin izleyici yorumu almıştır. Yine “Camdaki Kız” dizisinin YouTube’da yayınlanan ilk üç bölümüne ilişkin bilgiler sırasıyla şöyledir, 1.bölüm, 16 milyon izlenme, 124 bin beğeni ve 22 bin izleyici yorumu; 2. bölüm, 11 milyon izlenme, 65 bin beğeni ve 13 bin izleyici yorumu; 3.bölüm ise 10 milyon izlenme, 67 bin beğeni ve 13 bin izleyici yorumu almıştır. Dolayısıyla örneklemin temsil gücünü artırmak isteyen araştırmacı için dizilerin YouTube hesaplarında yayınlanan bölümler ve yorumlar önemli veri kaynaklarıdır. Dolayısıyla birbirinden bağımsız olacak şekilde “Masumlar Apartmanı”ve “Camdaki Kız” adlı dizilerde öne çıkan ve çeşitli medya platformlarında günlerce konuşulan sahnelere YouTube hesaplarındaki kadın izleyicilerin yaptığı yorumlar seçilmiştir.

5.5. Araştırmanın Varsayımları

Araştırmanın ana varsayımı, bir kitle iletişim ve medya aracı olan televizyonun; kurgulanmış gerçekliklerle bireyin benliğini, bilincini, sosyal yaşantısını derinden etkileyerek toplumu dolaylı/ikincil travmalara sürüklediği varsayımdır. Bu varsayıma göre medya, travmalara maruz kalmış insanlarda yeni travmalar yaratırken; hiç travması olmayan bireylerde ise dolaylı travmalara sebep olmaktadır. Bu varsayımlardan yola çıkarak televizyonda yayınlandıkları ilk günden beri seyircilerden büyük ilgi görerek yüksek izlenme oranlarına sahip olan dizilerin niçin bu kadar izlendiği, nitel araştırmamızın temel sorusudur. Bu temel soru ekseninde araştırmanın alt soruları şunlardır,

1. İzleyiciler için “Gerçek Hayat Hikâyeleri” başlığıyla yayınlanan dizileri diğer dizilerden farklı kılan unsurlar nelerdir?
2. Hikâyelerin “gerçek” oluşu, izleyicilere neler hissettirmektedir?
3. Bu dizilerden herhangi birini takip eden bireylerin diziyi izleme gerekçeleri nelerdir?

4. Bu dizilerde işlenen şiddet biçimleri, tepki çekmekte midir? Toplumda şiddete en çok maruz kalan kadınlar, bu konuda ne düşünmektedir?
5. Bu dizilerde şiddetin tüm ayrıntılarıyla gösterilmesi, izleyicilere dolaylı olarak travma yaşadıklarını düşündürmekte midir? Yoksa bu diziler aracılığıyla şiddete karşı bilinçli bir toplum mu yaratılmaktadır?

Bu araştırmanın temel sorusu ve alt sorularına, yapılacak olan nitel desenli alan araştırmasıyla cevap aranmıştır. Alınan cevaplardan her biri, araştırmaya bir veri olarak katkı sağlamış ve bu veriler, kuramlarla birlikte yorumlanarak araştırmacıyı gerekli olan bilgi ve bulgulara ulaştırmıştır.

5.6. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu tezdeki alan araştırmasının kapsamı, yaşanmış hikâyelerden kurgulanarak “Gerçek Hayat Hikâyeleri” ibaresi altında yayınlanan televizyon dizileridir. Nitel desenli alan araştırmasında “Masumlar Apartmanı” ve “Camdaki Kız” adlı iki dizinin seçilme gerekçeleri; “Gerçek Hayat Hikâyeleri” dizi serisi arasında çarpıcı konuları ve oyunculukları ile Reytinglerde ve sosyal medya platformlarında öne çıkarak izleyicinin de büyük beğenisini kazanan yapımlar olduğu için araştırmacının da dikkatini çekmesi ile ilişkilidir. Öyle ki bu dizilerdeki oyuncular, Türkiye’de üst üste Altın Portakal Film Festivali’nde ve sonrasında Fransa’da Cannes Film Festivali’nde en iyi kadın oyuncu ödüllerine layık görülen gerçeğe birebir yaklaşan üstün performanslara sahiplerdir. Yine her iki dizinin büyük oranda birbiri ile örtüşen konulara sahip olması, araştırmayı destekleyecek verileri sağlaması bakımından önemli görülmüştür.

Araştırmanın bulguları, “Gerçek Bir Hayat Hikâyesi, Camdaki Kız” ve “Gerçek Bir Hayat Hikâyesi, Masumlar Apartmanı” adlı dizilerin kadın izleyicileri ile sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırmanın nedeni, bu iki dizinin yeni bölümlerinin yayımlandığı günlerde -Salı ve Perşembe- rakiplerinden çok izlenerek reyting sıralamalarında gün birincisi veya gün ikincisi olmalarıdır. İçeriklerine bakıldığında her ikisinin de gerçek travma mağdurlarının ve onların trajik yaşantılarının temsillerine yer verdikleri görülmektedir.

Freud (2012, s. 271)’un “benlik, acıdan kaçarak hazzı arama eğilimindedir.” görüşüyle çelişkili olarak; bu araştırmada acı yüklü dizilerin niçin bu kadar çok izlendiği

sorusuna yanıt aranmıştır. Soruya bu dizileri izleyenlerin kendi bakış açıları ve anlamlandırma biçimleriyle yaklaşılarak araştırmada istenilen hedefe daha sağlıklı ulaşılabacağı düşünülmektedir. Araştırmada çoklu veri toplama teknikleri uygulanmış; olup bu teknikler, içerik analizi veeleştirel söylem analizidir. Analizler, YouTube'daki dokümanlar üzerinden yapılmış olup, ele alınan dizilerin bölüm sahnelerinde oyuncular/karakterler arasında geçen konuşmalar/diyaloglarda el verdiği ölçüde çözümlenmeye çalışılmıştır.

5.7. Verilerin Çözümlemesi

“Gerçek Bir Hayat Hikâyesi, Masumlar Apartmanı” ve “Gerçek Bir Hayat Hikâyesi, Camdaki Kız” adlı diziler, izleyicilerin de dikkatini çeken belli başlı birkaç konu etrafında şekillenmektedir. Dizilerde başlıca odaklanılan konular; aile olgusu ve aile aktarımı, çocukluk çağı yaşantıları, kadınlık-annelik ve erkeklik-babalık rolleri ve kimlikleri, eşler arasındaki ilişki ve iletişim biçimleri, ebeveyn-çocuk ilişkisi ve iletişim biçimleri, sevgisizlik, fiziksel ve psikolojik şiddet, travma, travma sonrası gelişen stres bozukluğu davranışları (temizlik takıntılı davranışlar, obsesif kompulsif bozukluk, obsesif biriktirme bozukluğu, sınırda kişilik bozukluğu/borderline vb.), insanlarla sınırlı ve mesafeli iletişim, kurban ve kurtarıcı rolleri, kadın bedeninin tahakkümü gibi dikkat çekici sunumlarla öne çıkarılmaktadır. Dolayısıyla bu dizilerin YouTube hesaplarında yayınlanan bölümlerinde bu konuların yoğun olarak işlendiği sahneler ve bu sahnelere kadın izleyiciler tarafından yapılan yorumlar, tezdeki teorik çerçeveye ve alan araştırmasına önemli veri kaynaklarıolarak katkı sunduğu düşünülen önemli veri kaynaklarıdır. Bu araştırmada YouTube platformunu kullanan izleyicilerin kendi belirledikleri kullanıcı adları yani nickname'lerinin, bu kişilerin özel hayatının gizliliğini korumak ve kişisel bilgilerini ifşa etmemek gibi etik gerçekçelerle “Yorumcu” ismiyle değiştirilmesinin daha doğru olacağı düşünülmüş ve Yorumcu-1, Yorumcu-2 şeklindeki kodlamalar tercih edilmiştir.

“Gerçek Bir Hayat Hikâyesi, Masumlar Apartmanı” adlı dizi, TRT 1 ekranlarında 15 Eylül 2020 tarihinde salı günü ilk kez izleyiciyle buluşmuş; 2020-2022 yılları arasında 2 sezon boyunca yayın hayatını sürdürmüştür. Kanal D ekranlarında yayın hayatına başlayan “Gerçek Bir Hayat Hikâyesi, Camdaki Kız” adlı dizi ise 8 Nisan 2021 tarihinde ilk kez izleyiciyle buluşmuş; 2021-2023 yılları arasında 3 sezon boyunca yayın hayatını sürdürmüştür. Her iki dizi de yayımlandıkları süre boyunca Reytting

sıralamasında üst üste birinci olmayı başarmıştır. Televizyonda salı ve perşembe günleri 20.00’da başlayıp 23.55’te sona eren bu dizilerin YouTube’da yayınlanan bölümleri ise yaklaşık iki buçuk saat sürmektedir. Televizyonda 1 saat süren özeti ve reklamlarla uzayan süresi nedeniyle bu dizileri pek çok insan, YouTube’da izlemeyi tercih etmektedir. Dizilerin YouTube hesaplarında yayınlanan ve günlerce tartışılan üçer sahnesi seçilmiş; yayınlanan bölüm sahneleri içerik analizi metodu ile bu sahnelere kadın izleyiciler tarafından yapılan yorumlar ise söylem analizi metodu ile incelenmiştir.

Nitel araştırmada içerik analizi ve söylem analizi metodlarını uygulamak için amaçlı/yargısal örnekleme tekniği kullanılmış; her iki dizinin YouTube’da yayınlanan dizi videolarından seçilen sahnelerde ve bu sahnelere yapılan izleyici yorumlarında öne çıkan ve birbiri ile ilişkili görülen konular, 3 farklı “ana tema” altında içerik ve söylemlerine göre “kategorilere” ayrılmıştır. Belirlenen bu 3 ana temanın; tezin teorik çerçevesinde 3 ayrı bölüm altında ele alınan “benlik”, “güvenlik/risk” ve “gerçeklik” başlıkları ile paralellik göstermesi amaçlanmıştır. Araştırmada elde edilen veriler analiz edilirken belirlenen 3 ana tema ve bu temaların altında yer alan kategoriler şöyledir,

ANA TEMA	KATEGORİLER
“Gerçek Hayat Hikâyeleri Dizilerinde Benlik ve Kimlik Sunumu”	Toplumsal Cinsiyet Roller, Genç Kızlık, Kadınlık, Annelik, Erkeklik, Babalık
“Gerçek Hayat Hikâyeleri Dizilerinde Güvenlik ve Risk Faktörleri Sunumu”	Aile, Aile İçi İlişkiler, Kadın-Erkek İlişkileri, Fiziksel Şiddet, Psikolojik Şiddet, Travma, TSSB
“Gerçek Hayat Hikâyeleri Dizilerinde Gerçekliğin Sunumu”	Dizi Oyuncularının, Canlandırılan Karakterlerin ve Anlatılan Hikâyenin Gerçek Yaşama Uygunluğu

Öncelikle 3 ana başlık altında değerlendirilen bu iki dizinin her bir sahnesi, içerik analizi metodu ile çözümlenmiştir. Sonrasında her bir sahneye izleyiciler tarafından yapılan yorumlar arasından en yüksek beğeni sayısına ulaşan 10 kadın izleyici yorumu seçilerek söylem analizi metodu ile analiz edilmiştir. Başvurulan izleyici yorumları;

cümle ve sözcük gibi biçimsel özelliklerinden kaynaklanan anlam yapılarına göre değil; kullandıkları bağlamla ilişkili olarak kazandıkları anlama göre birer “söz eylem” olarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda bu söz eylemlerin toplumda var olan diğer söylem yapılarıyla ilişkisi de yine bağlamsal olarak ortaya konulmuştur. Metotlar uygulanırken öncelikle öne çıkan sahnelerin YouTube’daki video görselleri ve kısa içerik bilgisi ile önemli görülen bazı sahne diyaloglarına yer verilmiştir. Her iki dizinin YouTube’da yayınlanan sahnelerine ilişkin bilgilere iki ayrı çizelge halinde yer verilmiştir.

Çizelge 5.1. “Masumlar Apartmanı” Adlı YouTube Kanalından Seçilen Dizi Sahnelerine İlişkin Bilgiler

Dizi Sahnesinin Başlığı	Yayın Tarihi	Görüntülenme Sayısı	Beğeni Sayısı	Yorum Sayısı	Dizi Sahnesinin Video Linki
“1.Bölüm”	16.09.2020	19.112.930	129.000	20.000	https://youtu.be/tMGL6MrMwFU
“Sen Babalık Hakkını Çoktan Kaybettin!”	13.10.2020	803.274	5.500	607	https://youtu.be/awAFI_pXhuk
“Han’ın Çocukluk Acıları”	20.10.2020	839.943	5.200	1.100	https://youtu.be/1uPRDUQm8pQ

Çizelge 5.2. “Camdaki Kız” Adlı YouTube Kanalından Seçilen Dizi Sahnelerine İlişkin Bilgiler

Dizi Sahnesinin Başlığı	Yayın Tarihi	Görüntülenme Sayısı	Beğeni Sayısı	Yorum Sayısı	Dizi Sahnesinin Video Linki
“Bu Sadece Korse Değil Senin Namusun”	09.04.2021	1.135.382	7.800	1.500	https://youtu.be/MPb7RBLL6Lo
“Feride’nin Gerçek Yüzü!”	03.06.2021	853.702	6.300	459	https://youtu.be/gVKSHo6yXkM
“Feride’nin Nalan’a Eziyeti”	16.04.2021	834.438	5000	649	https://youtu.be/wBuHxF37ue0

6. BULGULAR

6.1. Gerçek Hayat Hikâyeleri Dizilerinde Benlik ve Kimlik Sunumu

1.Ana Tema: “Gerçek Hayat Hikâyeleri Dizilerinde Benlik ve Kimlik Sunumu”	
Kategoriler: Kadınlık, Genç Kızlık, Annelik, Erkeklik, Babalık	
MASUMLAR APARTMANI	CAMDAKİ KIZ
 <p>Masumlar Apartmanı 1. Bölüm 19.112.930 görüntüleme · 2 yıl önce · #MasumlarApartmani · TRT1 · Daha fazla...</p>	 <p>Camdaki Kız ERKEK ELİ DEĞMEYECEK! 6:54</p>
Görsel 6.1. “Masumlar Apartmanı” adlı YouTube kanalında 16 Eylül 2020 tarihli olarak yayınlanan “1. Bölüm” başlıklı dizi kesiti.	Görsel 6.2. “Camdaki Kız” adlı YouTube kanalında 9 Nisan 2021 tarihli olarak yayınlanan 1. Bölümdeki “Bu Sadece Korse Değil Senin Namusun!” başlıklı dizi kesiti.

“Masumlar Apartmanı” Dizi Sahnesinin İçerik Analizi Metodu ile Çözümlemesi (Görsel 6.1): Dizinin en çok izlenen 1. Bölümündeki bu sahnede yetişkin bir kadın olan Safiye, çocukluğunda annesi Hasibe ile olan bir anısını flashback kesiti ile hatırlamaktadır. İlk kez regl olduğunda yaşadığı kadınsal durumu utana sıkıla da olsa annesine anlatmak zorunda hisseder. Merak ve endişe içerisinde, “*Ne olacak şimdi anne, yoksa ölecek miyim?*” diyerek annesine sığınan ve onun tecrübelerinden faydalanmak isteyen Safiye’ye annesi, “*Tüüüü rezil seni! Bu yaşta neyin acelesi kız bu? Her şey bitti şimdi bir de bununla mı uğraşacağım ben? Yemin ediyorum bıktım*

sizin derdinizden de tasanızdan da! Ölmeyeceksin ama daha beter olacaksın! Sakın hiçbir yere dokunma, elini sürme sakın!” diyerek cevap verir. Hasibe, biyolojik, fizyolojik veya sosyal yönleri farketmeksizin kadın olmayı; edepsizlik, kirli ve pis olmakla özdeşleştirmekte, bu nedenle kadınlıktan temizlenmek gerektiğine inanmaktadır. Elbette bu, sağlıklı bir kadından ve sağlıklı bir anneden beklenmeyecek bir tepkidir.

Jung (2003, s. 22), anne arketipini bir yönüyle “fayda sağlayan”; diğer bir yönüyle ise “korku uyandıran” nitelikleriyle açıklamaktadır. Bu sahnede ve genel olarak dizinin bütününde “anne” kimliği, Jung’un anne arketipinin iyi ve yarar sağlayan yönlerinden daha ziyade karanlık ve kötü yönleriyle ilişkilendirilebilir. Nitekim Hasibe, sevgisizlikten beslenen, çocuklarına bağırarak, onları aşağılayan, korkutan, varlıklarını yok sayarak değersizleştiren, cezalandıran, ötekileştiren ve çocuklarından itaat bekleyen niteliklerle sunulmaktadır.

Dizide anne; çocuklarının sorunlarına tahammül eden, onlara yol gösteren, destek olan değil, daha ziyade sorun çıkararak çocuklarının mutsuz olmalarına neden olan bir otorite figürüdür. Dolayısıyla bu dizideki anne kimliği, ailedeki kutsal annelik ideolojisi ile her fırsatta çelişen sunumlarla öne çıkarılmaktadır. Ailede sürekli olarak “kurban” rolüne bürünen annenin yaşadığı sıkıntıların büyüklüğü, çocuklar için annelerini daha ulaşılmaz kılmakta; aralarındaki uçurumu derinleştirmektedir. Çocuklar, zaten bir sürü dertle uğraştığını düşündükleri annelerine yeni yeni sorunlar ürettiklerine inanarak kendilerini suçlamaktadır. Onlar, anneleri tarafından sevmeye layık olmadıklarına, sevgiyi hak etmediklerine inanmaktadırlar. Sonuçta değersizlik bilinci ile büyüyen pek çok insanın ebeveyn kimliğine eriştiğinde aynı bilinçte çocuklar yetiştirmesi de kaçınılmaz olmaktadır.

Diğer taraftan bu sahnede anne, kadınlığı; “insanı çaresizliğe sürükleyen bir der” olarak görür. Dizide bu ve benzeri pek çok sahnede kadınlık algısının, “utanç kaynağı” ve “kir” gibi kavramlarla ikinci sınıf muamele gerektirdiği düşüncesinin öne çıkarıldığı görülmektedir. Annesinden gördüğü bu tepki, bir genç kız olan Safiye’nin ruhunda derin izler bırakmış ve asla unutamadığı travması olmuştur. Görüldüğü gibi Safiye ile Hasibe arasında sağlıklı bir anne-kız ilişkisinden bahsedilemez. Aralarında fiziksel ve psikolojik şiddet ile temellenen oldukça sınırlı, baskıcı ve mesafeli bir iletişim söz konusudur. Annesi ile sağlıklı bir bağ kuramadığı için onunla her şeyini paylaşamayan Safiye’nin “anne kompleksi, bilinçdışı hapsolmüştür” (Jung, 2003).

Bu nedenle Safiye'nin, "kadınlık" ve "annelik" kimlikleri ile ruhsal ve duygusal anlamda travmatik kopuşlar yaşadığı; tüm hayatının ise bu çerçevede şekillendiği söylenebilir.

Görsel 6.1'nin İzleyici Yorumları: (<https://youtu.be/tMGL6MrMwFU> adresinden alıntılanmıştır.)

Yorumcu-1, "İzlerken belki çok üstünde durulmayacak bir konu gibi gelebilir ama sırf bu yüzden kadın olmak korkutucu geliyor bu tür yaşantıları olan insanlara."

Yorumcu-2, "Ne acı... Kadınlığı istismar eden de yine başka bir kadın oluyor. İzlerken ah Safiye'm çocuk kalbinle ne büyük travma yaşamışsın dedim."

Yorumcu-3, "Genç kızlığımızdan utandırdılar bizi. O yaşta başka kiminle paylaşabiliriz ki bunu? Ayıp diye diye ötekileştirildik. İkinci sınıf vatandaş olduk bu toplumda..."

Yorumcu-4, "Bu dünyada kadın olmak ne kadar zormuş ya!"

Yorumcu-5, "Böyle annelik olmaz olsun! Ben hamileyim şu an bütün psikolojim bozuldu. RTÜK, acilen bu dizilere el atmalı."

Yorumcu-6, "Annelik bu değil. Olmamalı da. Böyle anneler de var demek ki! Bir kadın olarak şükürler olsun ki iyi bir anne ile büyüdüm."

Yorumcu-7, "Bu dizi toplumun hassas noktalarına dokunuyor adeta. Ama bunu bu kadar tepki çeken bir sahneyle yapması iyi mi kötü mü çözemedim. Yani bir anne, böylesine hassas bir konuda çocuğunu nasıl korkutabilir? Kızına tane tane anlatsa normal bir süreç olduğunu açıklasa belki de kadınlığından utanmayacaktı Safiye."

Yorumcu-8, "İnsan annesinden korkmamalı, ona güvenmeli. Eğer Hasibe, gerçek bir anne olsaydı, çocuğuna korkmayı değil sevmeyi öğretirdi. O zaman her şey çok farklı olabilirdi."

Yorumcu-9, "Bu nasıl bir anne ya? Ne yaşamış olursa olsun bunu yapmaya hakkı yok! İzlerken kan beynime sıçradı resmen!"

Yorumcu-10, "Sevgisiz bir annenin kızlarını bu hale getirdiğini görmek ve o çocuklara yardım edememe çaresizliği... 9 yaşında bir kız annesi olarak kızıma daha çok sarıldım. Hele kızın regl olduğunu söylediğinde annesinin ona pislik muamelesi yapması... İzlerken gözlerim doldu ruh halim berbat şu an... Oyuncuları da tek tek tebrik ediyorum harikaydınız. Ezgi Mola, seni ayrıca tebrik ediyorum. Bizi güldüren kadın nasıl evrim geçirmiş böyle, teşekkür ederim kendi adıma."

"Camdaki Kız" Dizi Sahnesinin İçerik Analizi Metodu ile Çözümlemesi (Görsel

6.2): Dizinin en çok izlenen 1. bölümündeki bu flashback kesitinde Nalan, 12 yaşına geldiğinde regl olur. İlk defa tecrübe ettiği bu süreçle ilgili endişelerini ve merak ettiklerini annesi olarak bildiği -aslında anneannesi olan- Feride ile paylaşır. Feride için artık Nalan, genç kızlığa adım atmıştır. Onun artık tüm erkeklerden korunması gereken zaman gelmiştir. Feride ile Nalan arasında geçen diyalog, korku filmlerindeki mekânları andıran karanlık ve ürkütücü bir banyoda geçmektedir. Nalan, "Anne, hep böyle mi olacak? Yani bir şey olur mu bana?" diye sorar. Nalan'ın sorusuna Feride, "Ayda bir 4-5 gün böyle olacak. Her genç kızda bu yaşlarda başlar." diyerek cevap verir. O sırada Nalan'a birden fazla iç çamaşırını üst üste giydirir ve sırada korse vardır.

Feride, Nalan'a elindeki korseyi göstererek, “Bundan böyle bunu giyeceksin. Namusunla evlenene kadar bu giyilecek. Sadece akşamları çıkacak. Sabah, yıkanıp abdest alıp giyeceksin. Akşamları giymene gerek yok.” der. Olan bitene bir anlam veremeyen Nalan'ın, “Peki ya okulda çişim gelirse ne yapacağım?” sorusunu ise Feride sert bir üslupla yanıtlar (<https://youtu.be/tMGL6MrMwFU>),

“Su içmezsen gelmez. Sen de kadın olmaya ilk adımını attın. Kendini erkeklerden korumalısın. En yakınlarından bile. Erkeklerin tek bir hedefi vardır; kızları baştan çıkarmak ve onların bedenlerine dokunmak. Nikah memurunun karşısına çıkıncaya kadar kimsenin sana dokunmasına izin vermeyeceksin! Eline bile dokunmayacaklar. Eğer öyle bir şey yaparsan seni evlatlıktan derhal reddederim! Dımdızlak ortada kalırsın! Ne benim ne babanın yüzünü göstermem sana! Sakın bunları unutma. Seni ömrüm boyunca affetmeyeceğimden emin ol. Erkekten insana arkadaş olmaz. Eğer öyle bir şey olursa derhal gelip bana söylüyorsun ve napacağımıza beraber karar veriyoruz. Eğer benden gizli bir şey yaparsan nasıl olsa duyarım. Sana dünyayı zindan ederim. Duydun mu beni? Bu korseyi benden habersiz çıkarırsan, Hafize (evdeki yardımcı kadın) dışında birine gösterirsen, babana anlattırırsan, herhangi birine söyleyecek olursan cehennem nasıl bir yermiş o zaman görürsün. Duydun mu? Evlenene kadar bu korse giyilecek!” (“Camdaki Kız” adlı YouTube kanalında 09.04.2021 tarihinde yayınlanan “BuSadece Korse Değil Senin Namusun!” başlıklı sahne kesitinden alıntılanmıştır)

Burada Feride, korseyi her ne şartla olursa olsun ev dışında çıkarmaması hususunda Nalan'ı tehdit etmektedir. Ancak Nalan, okulda annesinin kendisini göremeyeceğini düşünerek korseyi çıkarmak ister ve sonrasında yaşadıkları, Nalan'ın hiç unutamayacağı acı yüklü anılarından biri olmuştur. Nitekim dizinin 2. bölümünde Nalan, geçmişte yaşadığı bu travmayı bir flashback sahnesiyle hatırlar ve o anları sanki yeniden yaşıyormuş hissine kapılır.

Dizide “kadın olmak”, “anne olmak” ve “bir kız çocuğuna sahip olmak” her bakımdan büyük bir özveri ve bir dizi yükümlülükler getirmektedir. Feride'nin bakış açısına göre ise toplum, acımasız, art niyetli ve kötü insanlarla doludur. Bu nedenle “kadınlar korunmalıdır”. Kadınların korunması gereken kişiler ise erkeklerdir. Çünkü bir erkek, bir kadına asla iyi niyetlerle yaklaşmaz. Onlar sadece zarar verir, çıkarları doğrultusunda kadını kullanır. Aslında burada bir taraftan erkeğin cinsel ihtiyaçları ve istekleri, kötülüğünün kaynağı olarak gösterilirken; diğer taraftan kadının da değersiz olduğu, dolayısıyla bir erkeğin cinsel gerekçeler dışında onda kayda değer bir şey bulamayacağı mesajı, örtülü olarak verilmektedir.

Dizide Feride'nin söylemleriyle temellendirilen bakış açısına göre; evlilik gibi meşru bir birliktelik olmaksızın kadın-erkek ilişkileri yanlıştır, kadına felaket getirir ve onu değersizleştirir. Evlilik dışı ilişkilerde erkeğe bir şey olmaz; olan kadının bekâretine ve namusuna olur. Evlilik akdi gerçekleştiğinde ise kadının namusu, artık kocasının sorumluluğundadır. Dolayısıyla kadın, kendisini kocasına teslim etmeli, onun

sözünden çıkmamalı, yapacağı her işi ona danışmalıdır. Erkek aldatırsa bile kadın bunu büyütmemeli, kocasını alttan almalı, her şartta evliliğini sürdürmelidir. Çünkü evlilik birliğinde kadının görevi, kocasını elinde tutmak, gerektiğinde bunun için savaşmak ve ona sağlıklı çocuklar doğurabilmektir. İş hayatında da kadın, erkeğin bir adım gerisinde durmalıdır. Çünkü kadının asli görevi, ev yaşamıdır. Erkek, kendisinden önde olan ve daha yüksek meziyetleri olan bir kadınla mutlu bir evlilik sürdüremez. Eve daha fazla para getiren; evde söz sahibi olan daima erkek olmalıdır. Kadın-erkek ilişkilerine dair tüm bu söylemler, “Camdaki Kız” dizisinin hemen her bölümünde yoğun olarak işlenmiştir.

Dizide erkeklik kimliği; güç, kudret, irade sahibi olmak ve özgür olmak ile ilişkilendirilirken; kadınlık ise korunması gereken, itaat etmesi beklenen, gerektiğinde özgürlüğü kısıtlanan, toplum içindeki varlığı erkeğe göre şekillenen bir kimlik olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla dizideki hiçbir kadın, tam anlamıyla mutlu değildir. Yaşadıkları travmaların da etkisiyle her biri, farklı psikolojik sorunlarla baş etmek zorundadır. Travmalarının kaynağı ise çoğunlukla eşleri ya da ebeveynleridir.

Görsel 6.2'nin İzleyici Yorumları: (<https://youtu.be/MPb7RBLL6Lo> adresinden alıntılanmıştır.)

Yorumcu-1, “Bu seneki dizilerin ana kahramanı, ruh sağlığı bozuk psikopat anneler... Ve hepsinin acilen Kırmızı Oda'ya ihtiyacı var.”

Yorumcu-2, “Ah be ablacım. Hiçbir şey ırzı bozuk erkekleri durdurmaya yetmiyor. Açık giymiş kapalı giymiş, vücudu güzelmiş değilmiş bu asla çoğu erkeğe engel değil. Kızlarımızı korumalıyız dediysek de bu kadar psikopatça olmamalı. Öncelikle erkek anaları, oğullarını eğitmeli!”

Yorumcu-3, “Onca şeye rağmen Nalan hala “anneciğim” diyor, kadının her dediğini yapıyor. Aklım almıyor işte bunu!”

Yorumcu-4, “Kızlarımızı bu şekilde koruyamazsınız! Oğlunuzu eğitin ki kızlarınız da en iyi şekilde korunsun! Biz giyinmeyi ya da gece dışarı çıkmamayı öğrenmeyeceğiz! Onlar bize bakmamayı öğrenecek!”

Yorumcu-5, “Dizide Reyting uğruna kadınların bu kadar küçük düşürülmesi kabul edilemez! Baksanıza kadının en büyük düşmanı da yine bir kadın! Bu zihniyete sahip dizi yapımcılarıyla ve bu dizileri izleyen insanlarla hem kadına hem de erkeğe olan şiddet bitmeyecek!”

Yorumcu-6, “Allah'ım nasıl manyak anneler var. Gerçekten de her şey ailede başlıyor. İşte çocukların psikolojisi böyle ebeveynler yüzünden bozuluyor. Büyüdüklerinde de sağlıklı bireyler olamıyorlar ne yazık ki...”

Yorumcu-7, “Televizyonu çöpe attık. Hala YouTube'da karşımıza çıkıyor! Sırf siz daha çok izlenin diye kurguladığınız sapıkça fantezilerinizi izlemek zorunda mıyız? Lütfen RTÜK şuna bir el atsın. Böyle saçma sapan bir konu ve içerik olamaz. Bir kere de kadın-erkek eşitliğinden dem vurun, bir kere de sağlıklı insanların olduğu, sağlıklı konular, diyaloglar yazın. İzlenme rekoru kıracaksınız diye geldiğiniz noktaya bakın! Yazık acıyorum size. Bu diziyi izleyip kızına baskıya yeltenecek binlerce insanın olduğu, kadın cinayetlerinin bu kadar yaygın olduğu cinsiyetçi bir ülkede varolduğumuzu biliyoruz. O yüzden şiddeti, baskıyı önleyecek diziler

yapın artık cinsiyetçi diziler değil! İzleyiciler, siz de eğer akıllıysanız izlemezsiniz bu diziyi, ses çıkarırsınız. Çünkü hiçbir aklı başında insan, bunları kabullenmez!”

Yorumcu-8, “Nalan’ı o halde görünce bir anne olarak kahroldum. Bir anne, evladına bu zulmü nasıl yapabilir aklım almıyor hala. Ve bunu yetişkinler, çocuklarının yanında izliyor. Çocuk bu anlamaz demeyin, öyle güzel anlıyorlar ki. Lütfen televizyon izleme saatlerinizi çocuklarınıza göre düzenleyin.”

Yorumcu-9, “Gerçekten bir anda Nalan’a dönüşüp ekranın içine girip Feride’ye saldırıp o korseyi Feride cadısına giydiresim var!”

Yorumcu-10, “Taciz amaçlı gündüz vaktinde bir erkek tarafından takip edildim. Öyle böyle değil. Otobüse bindim. Otobüs hangi durakta dursa adam da orada durdu. Sonra yaklaşip arabasının camından bana sahte isimli bir telefon numarası fırlattı. Aldım savcılığa götürdüm ve şikâyet ettim. Adam evli ve 2 çocuk babası çıktı. O zamanlarda ben kapalıyım. Yani diyeceğim o ki bir kadına korse de giydirderseniz mini etek de giydirderseniz bir erkek için değişen bir şey olmuyor.”

Gerçek Hayat Hikâyeleri Dizilerinde Benlik ve Kimlik Sunumlarına Yönelik İzleyici Yorumlarının Söylem Analizi Metodu ile Çözümlemesi

Alan araştırmamıza konu olan ve “Gerçek Bir Hayat Hikâyesi” başlığı ile yayınlanan “Masumlar Apartmanı” ve “Camdaki Kız” adlı dizilerde benlik ve kimlik sunumlarına baktığımızda; toplumsal cinsiyet rollerinin üretimi ve aktarımı süreçleri, özellikle dikkat çekmektedir. Dil, gösterge, imaj ve sembollerle toplumsal cinsiyet rollerinin izleyiciye aktarılması ve pekiştirilmesi süreçlerinde görev alan bu diziler, bu rollerin yeniden üretilmesinde de oldukça etkilidir. Bauman (2019, s. 205), toplumsal cinsiyet olgusunun bütün belirme ve gösterisel biçimleri ile modern iktidara ve toplumsal denetim mekanizmalarına hizmet ettiği görüşündedir. Bu noktada medya, toplumu ilgilendiren diğer her şeyde yaptığı gibi toplumsal cinsiyet rollerini de kültürel kodlarla bireyin gündemine taşıyarak yeniden üretmekte ve tüketilmesi noktasında bireyi yönlendirmektedir.

“Toplumsal cinsiyet, sosyolojik ve psikolojik faktörlerle toplumun bireyi görme ve algılama beklentileri ile ilgili bir kavramdır” (Oakley, 1985). Nitekim “Masumlar Apartmanı” ve “Camdaki Kız” dizilerinin YouTube’da yayınlanan sahnelerine ve bu sahnelere yapılan yorumlara bakıldığında hem dizi karakterlerinin hem de izleyicilerin büyük çoğunluğunun kadınlar olduğu görülmektedir. “*Birbirimizi en iyi biz anlarız*” dercesine kadınların, dizide gördükleri hemcinsleriyle erkeklere kıyasla daha yüksek seviyede empati geliştirdiği söylenebilir.

“Masumlar Apartmanı” ve “Camdaki Kız” dizilerinin en çok izlenen 1.bölüm sahnelerine bakıldığında her ikisinde de kadınları ilgilendiren “regl” konusunun işlendiği görülmektedir. Toplumda genç kızlığa, daha kapsayıcı bir ifadeyle kadınlığa ilk adım olarak nitelendirilen “regl”, açık açık konuşulması dahi pek hoş

karşılanmayan bir konudur. Bu nedenle insanların zihninde de son derece hassas bir yerde durmaktadır. İzleyici yorumlarındaki, “*Bu dizi toplumun hassas noktalarına dokunuyor.*”; “*Bu kadar tepki çeken bir sahne, iyi mi kötü mü çözemedim.*” gibi ifade biçimleri, bu durumu destekler niteliktedir. Bu hassasiyet, geçmişten bugüne daha çok ev içi temsillerle yüceltilen kadınlığın, “mahrem” görülmesi ile ilişkilendirilebilir. Dolayısıyla burada “*toplumun hassas noktası*” ve “*tepkisi çeken sahne*” söylemleriyle izleyicinin, toplumdaki değer yargılarına yönelik içselleştirdikleri zihinsel ve psikolojik bilinç durumlarını dışavurduğu söylenebilir.

Dizi sahnelerine yapılan yorumlarda, “*Genç kızlığımızdan utandırdılar bizi.*”; “*O yaşta başka kiminle paylaşabiliriz ki bunu?*”; “*Ayıp diye diye ötekileştirildik.*”; “*Bu toplumda ikinci sınıf vatandaş olduk.*” gibi yargılayıcı söz eylemlere rastlanmaktadır. Bu yargılama, toplumda kadınlığın “utanılması gereken” ve/veya “korunması gereken” bir kimlik olduğu ile ilgili yaygın düşünceye yöneliktir. Her iki dizide de regl gibi mahrem bir konu üzerinden gelişen anne-kız ilişkisinde anne olan Hasibe ve Feride karakterlerinin kızlarına gösterdiği tutum, kadın izleyicilerin tepkisine neden olmuştur. Dolayısıyla burada kadın izleyiciler, hemcinsleri olan karakterlerin kötü deneyimlerine eleştirel bir söylemle dikkat çekmek ister.

Ataerki toplumsal düzende “erkek olmayan” ile eş tutulan ve bu nedenle erkeğin gerisinde konumlandırılan kadınlık, mahrem özelliklerinin yanısıra duygusal, naif, evcil ve anne kimliği üzerinden tanımlanmaktadır (Göle, 2008, s. 173). Bu nedenle “Masumlar Apartmanı” dizisindeki Hasibe karakteri ile “Camdaki Kız” dizisindeki Feride karakterinin, sahnelerdeki baskın özellikleri ile bu tanıma uymadıkları görülmektedir. Kadın izleyiciler; dizilerde hem bir kadın hem de bir anne olan karakterlerle empati kurmakta zorlandıklarını, “*Bir anne, evladına bu zulmü nasıl yapabilir!*”; “*Böyle annelik, olmaz olsun!*”; “*Gerçek bir anne, çocuğuna korkmayı değil sevmeyi öğretir!*” şeklindeki yorumlarla dile getirmişlerdir. İzleyiciler, Hasibe ve Feride’yi, “kadınlık” ve “annelik” kimliklerinin kötü temsilcileri oldukları gerekçesiyle kınamakta ve yargılamaktadır. Yorumlarda öne çıkan; “*sevmeyen anne*”, “*korkutan anne*”, “*zulmeden anne*”, “*gerçek anne*” gibi açık ve net söylemler, bu dizilerde annelik kimliğinin kolektif bağlamından koparıldığına ilişkin gönderimler olarak okunabilir.

İzleyiciler; dizideki annelerin her fırsatta ölçsüz şiddete başvurmalarını ve aşağılayıcı sert üsluplarını normal anne davranışlarıyla bağdaştıramamaktadır. Çünkü bir anne;

çocuğuna ancak sevgi, şefkat, güven ve anlayış ile yaklaşıyorsa “gerçek bir anne” olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla izleyiciler açısından annelik, dizi sahnelerinde olduğu gibi “şiddet” ve “sevgisizlik” konulu gösterge ve söylemlerle temsil edilemeyecek kadar kutsaldır. Bu nedenle izleyiciye de bu kutsallık korunarak aktarılması beklenmektedir. Dizi yorumlarında bir anne ile çocuğu arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği ile ilgili benzer görüş bildiren pek çok izleyicinin, kendi bireysel yaşamları hakkında verdiği detaylar düşünüldüğünde benzer çocukluk veya annelik deneyimlerine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla aralarında bir duygu bağı gelişen bu izleyiciler, YouTube’daki dizi sahnelerinin yorumlar bölümünde birbirleriyle de diyalog kurmakta, dertleşip tartışabilmektedir.

“Masumlar Apartmanı” ve “Camdaki Kız” dizilerinin kadın izleyicileri, bu dizilerde; “korkutucu”, “utanç verici”, “istismar edilen”, “ezilen”, “aşağılanan”, “küçük düşürülen”, “ikinci sınıf muamele gören”, “şiddet mağduru” gibi tanımlayıcı söylemlerle etiketlenen kadınlığa “dezavantajlı konumunun” dayatıldığı görüşündedir. İzleyiciler, ataerkil toplumsal düzende bu dayatmanın zaten son derece görünür olduğunu; medyanın ise bu dayatmayı Reytinq uğruna daha da derinleştirdiğini, “*Reytinq uğruna kadınların bu kadar küçük düşürülmesi kabul edilemez!*”; “*Sırf siz daha çok izlenin diye kurguladığınız sapıkça fantezilerinizi izlemek zorunda mıyız?*” gibi suçlayıcı söylemlerle dile getirmektedirler. Yayınlanan sahneler, izleyici açısından her ne kadar kabul edilemez görülse de her iki dizinin reytingleri, insanların bu dizileri izlemeyi sürdürdüklerini göstermektedir.

İzleyicilerin bir kısmı, erkek egemen bir toplumda kadın olmanın oldukça zor olduğunu, dolayısıyla kadınların korunması gerektiğini düşünmektedir. Ancak, “*Kızlarınızı bu şekilde koruyamazsınız!*”; “*Kızlarımızı korumalıyız dediysek de bu kadar psikopatça olmamalı!*” gibi tepki içeren söylemlerle bu koruma içgüdüsünün, Feride’nin Nalan’a yaptığı gibi şiddete varan kısıtlamalara dönüşmemesi gerektiği ısrarla vurgulanmaktadır.

İzleyiciler, ailede kız ve erkek çocuklarının eşitveya benzer bilinç düzeylerinde yetiştirilmeleri gerektiği kanısındadır. Onlara göre özellikle erkek çocukların insani ve ahlaki çerçevede kadınlık vasfının yüceltilerek erkeklerin gözünde değerli hale getirilmesi sorumluluğu, kendileri de birer kadın olan annelere yüklenmektedir, “*Erkek anaları, oğullarını eğitmeli!*”; “*Oğlunuzu eğitin ki kızlarınız da en iyi şekilde korunsun.*”. Burada emredici söylemlerle annelere çağrıda bulun ve nasihat veren

kadın izleyiciler, adeta hemcinslerine toplumdaki sorunlarını birlikte çözebilmek adına ortak paydada buluşmayı teklif etmektedir.

İzleyicilerin bir kısmı, bahsi geçen dizi sahnelerindeki “anne şiddeti” sunumundan yola çıkarak kadınlık kimliğinin medyada çarpıtıldığı görüşündedir. Pek çok izleyici, kadınların dezavantajlı durumlar yaşamasına sebep olanların öncelikli olarak erkekler olduğunu ifade etmektedir. İzleyici yorumlarında; “*taciz eden*”, “*sapkın zihniyetli*”, “*ırzı bozuk*” gibi tanımlamalarla etiketlenen erkeklere yönelik genelleyici bir nefret söylemine başvurulduğu görülmektedir, “*Hiçbir şey, ırzı bozuk erkekleri durdurmaya yetmiyor*”; “*Bir kadına korse de giydirderseniz mini etek de giydirderseniz bir erkek için değişen bir şey olmuyor!*”; “*Biz giyinmeyi ya da gece dışarı çıkmamayı öğrenmeyeceğiz, erkekler bize bakmamayı öğrenecek.*”. Dolayısıyla her biri kadın olan izleyiciler, bu tür söylemlerle hemcinslerinin sosyal yaşamdaki pek çok sorununu, erkekler ve onların sapkın cinsel yönelimleri ile ilişkilendirmektedir.

Diğer bir kısım izleyici ise annelik kimliği ile pek çok kadının; kendilerine dezavantajlar yaratan toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretilmesine katkı sağladığı görüşündedir. Her iki dizideki “anne şiddeti” sunumları, bu görüşü destekler niteliktedir. İzleyiciler, “*Bu seneki dizilerin ana kahramanı, ruh sağlığı bozuk psikopat anneler...*”; “*Allah’ım nasıl manyak anneler var.*” Sözleriyle hemcinslerinin yalnızca erkekler tarafından değil kadınlar tarafından da mağdur edildiğini dile getirmektedirler.

Yorumlarda, Thomas Hobbes’un “*İnsan, insanın kurdudur.*” sözüne adeta bir atıf niteliğinde olan “*Kadın, kadının düşmanıdır.*”; “*Kadınlığı istismar eden de yine bir kadın.*” gibi söylemler dikkat çekicidir. Bu tür söylemler; toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin genel kanıyı bir nebze değiştiren, toplumdaki mevcut durum ve şartları alışkın olmadığımız yönleriyle de görmeyi teklif eden söylemler olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla “erkek şiddeti” söyleminin karşısına “kadın şiddeti” söylemini getiren izleyicilerin, ister istemez farklı bir eşitlik denklemi kurduğu ve toplumda bir türlü sağlanamayan kadın-erkek eşitliğine dikkat çektiği söylenebilir. Ancak burada “erkeğe yönelen bir kadın şiddeti”nden ziyade “kadına yönelen kadın şiddeti”nden bahsedilebilir. Yani kurban rolü, her zaman olduğu gibi yine kadındır.

“Kadın şiddeti” başlığı ile dizilerde olduğu gibi yorumlarda da adeta bir ters psikoloji uygulanmaktadır. Sosyal yaşamlarındaki dezavantajlarını daha görünür kılmak isteyen

kadın izleyiciler; hemcinsleri olan kadınlar tarafından mağdur edilen zayıf nesnelere değil, onlarla dayanışan ve mevcut düzene karşı birlikte duruş sergileyen güçlü özneler olarak toplumda ve medyada var olma isteklerini dile getirmektedirler.

Kadın izleyiciler; toplumda cinayet, cinsel istismar ve tüm bunları kapsayan ölçsüz şiddet vakalarına fazlasıyla maruz kalan hemcinslerinin artık ezilmeyen, ötekileştirilmeyen, mağduriyetler yaşamayan, erkeklerle eşit imtiyazlara sahip olan bireylere dönüştüğüne şahit olmak arzusundadır. Onlara göre bu arzuları gerçekleştiğinde artık herhangi bir otorite karşısında korunmaya muhtaç bireyler olmayacaklardır. Tüm bunlar, toplumda -en azından kısa vadede- ulaşılması zor hedefler olarak görülse de izleyiciler, bu değişim sürecinin medyada insanlara örnek olabilecek temsillerle başlatılabileceğine inanmaktadır. Ancak onlara göre medya, bunun tam tersi bir sorumluluk üstlenmektedir. Çünkü normal şartlarda ev içi ortam, ev dışındaki yaşantıyla kıyaslandığında insana güven veren, daha korunaklı bir yer olarak tahayyül edilirken; bu dizilerde ise her türlü şiddete ve eziyete başvurulmuş bir hapishaneyi andırmaktadır. O evlerde hasta ebeveynlerle yaşamak zorunda olan çocuklar ise ne kadar isteseler de kurtulamayan mahkûmları andırmaktadır.

Diğer taraftan izleyiciler, bu dizilerdeki mağdur olan hemcinsleriyle özdeşim kurmakta ve onlara yardım edemedikleri için bir merhamet yorgunluğu yaşadıklarını dile getirmektedirler, *“Nalan’ı o halde görünce bir anne olarak kahroldum.”*; *“Gerçekten bir anda Nalan’a dönüşüp ekranın içine girip Feride’ye saldırıp o korseyi Feride cadısına giydiresim var!”*; *“Sevgisiz bir annenin kızlarını bu hale getirdiğini görmek ve o çocuklara yardım edememe çaresizliği...”*; *“İzlerken ah Saftıye’ın çocuk kalbinle ne büyük travma yaşamışsın dedim.”* Aynı zamanda bu dizilerde aile olgusunun şiddet ve sevgisizlik ile temsil edilmesi, izleyicileri psikolojik olarak da fazlasıyla etkilemiş görünmektedir, *“İzlerken gözlerim doldu ve ruh halim berbat şu an...”*; *“Ben hamileyim şu an bütün psikolojim bozuldu.”* İzleyiciler; bir yandan dizilerdeki bu travma yüklü sahnelerin gözden geçirilmesi gerektiğini söyleyerek RTÜK’ü göreve çağırarak, diğer taraftan ise oyuncuların rollerini ustalıkla sergilemelerini takdir ederek bu dizileri izlemeyi sürdürmektedir.

6.2. Gerçek Hayat Hikâyeleri Dizilerinde Güvenlik ve Risk Faktörleri Sunumu

2.Ana Tema, “Gerçek Hayat Hikâyeleri Dizilerinde Güvenlik ve Risk Faktörleri Sunumu”	
Kategoriler, Aile, Aile İçi İlişkiler, Kadın-Erkek İlişkileri, Fiziksel Şiddet, Psikolojik Şiddet, Travma, TSSB	
MASUMLAR APARTMANI	CAMDAKİ KIZ
	
Görsel 6.3. “Masumlar Apartmanı” adlı YouTube kanalında 13 Ekim 2020 tarihli olarak yayımlanan 5. Bölümdeki “ <i>Sen Babalık Hakkını Çoktan Kaybettin!</i> ” başlıklı dizi kesiti.	Görsel 6.4. “Camdaki Kız” adlı YouTube kanalında 3 Haziran 2021 tarihli olarak yayımlanan 8. Bölümdeki “ <i>Feride'nin Gerçek Yüzü!</i> ” başlıklı dizi kesiti

“Masumlar Apartmanı” Dizi Sahnesinin İçerik Analizi Metodu ile Çözümlemesi (Görsel 6.3), Dizinin 5.bölümündeki bu sahnede Safiye, çocukluğunda anne ve babasıyla yaşadığı travmatik bir anısını hatırlamaktadır. Bu anı, izleyiciye bir flashback sahnesiyle aktarılır. Hikmet, kızı Safiye’ye onu lunaparka götüreceğine dair söz vermiştir. O gün geldiğinde Safiye, pencere önünde heyecanla beklediği babası işten döndüğünde koşarak kapıyı açar, “*Hoş geldin baba. Ödevimi yaptım yemeğimi de yedim. Hazırım ben. Ne zaman çıkarız?*” diye sorar. Babası ona üzerini değiştirmesi için biraz beklemesi gerektiğini söyler. O sırada durumdan habersiz olan anne Hasibe, “*Nereye çıkıyormuşsunuz? Annene söyleme diye baban mı tembihledi seni Safiye?*” diyerek baba-kız lunaparka gitmelerine engel olmak ister.

Hikmet, eşi Hasibe'ye; çocuğa söz verdiğini, birlikte lunaparka gideceklerini ve çocuğun hevesini kırmaması gerektiğini söyler. Buna karşın kararında ısrar eden Hasibe,

“Çok mu kıymetli bu kız senin için? O yüzden mi doğmasını hiç istemedin? Aldırayım diye baskı yaptın bana! Senin bu baban var ya Safiye, sen doğduğun gün hastaneye bile gelmedi! Ben yapayalnızdım hastane odasında. Bir Allah'ın kulu yoktu bana su verecek. Zahmet edip de gelmedi baban. Seni başından beri hiç istemedi. Şimdi öyle dönme dolaba falan bindirmekle olmuyor o işler Hikmet Efendi! Sen babalık hakkını çoktan kaybettin!” (“Masumlar Apartmanı” adlı YouTube kanalında 13.10.2020 tarihinde yayımlanan 5. Bölümdeki “Sen Babalık Hakkını Çoktan Kaybettin!” başlıklı sahne kesitinden alıntılanmıştır.)

diyerek o güne kadar içinde biriktirdiği ne varsa öfkeyle haykırır. Hasibe, eşinin kendisini sevmediği, her fırsatta değersizleştirdiği ve yok saydığı her anın kendisi için aslında ne kadar yaralayıcı olduğunu anlatmaya, kendince sesini duyurmaya çalışmaktadır. Hasibe ve dizideki diğer kadın karakterler, başka türlü varlık kazanamadıkları o evde; bağırarak, aşırı davranışlar sergileyerek kendilerini göstermeye çabalamaktadır. Fakat Hikmet, eşinin suçlamalarına ve haykırışlarına kulaklarını tıkır ve hiçbir şey söylemeden evden gider.

Kadın, ev içinde adeta bir melek gibi davranarak erkeğe huzur veriyorsa ataerkil düzende el üstünde tutulur. Evdeki melek imgesi, eril egemen toplumda ve erkeğin zihninde ideal bir kadın tipidir ve son derece uysal, sadakatli ve masumdur (Gubar ve Gilbert, 1984). Aksi takdirde kadın, bir canavara dönüşebilmektedir. Bu durum, zaman içinde kadının da kendisini bir canavar gibi görmesine neden olabilir. Dolayısıyla değersizlik bilinci ve erkeğe yetememe suçluluğu, kadını, psikolojik rahatsızlıklara eğilimli hale getirebilmektedir (Irzık ve Parla, 2004).

Hasibe, eşinden hiçbir şekilde sevgi ve destek göremediği için kendisini kapana kısılmış gibi hisseder. Yaşadığı çaresizlik de Hasibe'yi evden çıkmaktan alıkoymaktadır. DSM-V'te “agorafobi” olarak tanımlanan kaygı bozukluğu, kişiyi çaresiz hissedeceği durumlardan ve ortamlardan korunmak için kaçınma davranışlarına sevk etmektedir (APA, 2013). Agorafobi semptomları gösteren Hasibe, alışkın olduğu evinden -Bourdieu'nun tabiriyle “habitus”undan- uzakta kalabalık ve kapalı mekânlar, toplu taşıma araçları gibi tehlike anında kaçamayacağı ortamlardan fazlasıyla korktuğu için evden çıkamaz. Ev içi, onun güvenli alanı iken; ev dışı ise risk ve tehlikelerle doludur. Bu nedenle kendisi gibi kızlarının da dışarı çıkmasını her fırsatta engellemektedir. Nitekim bahsi geçen dizi sahnesinde Hasibe, eşine yönelik manipülatif davranışlar sergileyerek kızı Safiye'nin lunaparka gitmesini engellemiştir.

Dizide çocuklar henüz küçükken ölen annelerine, hala yaşayan babalarından daha fazla yer verildiği görülmektedir. Çocuklar büyüye de flashback sahneleriyle sürekli olarak anneleri Hasibe'yle yaşadıkları travmalarını hatırlamaktadırlar. Çocukların tüm yaşantısını mahveden, onlara miras olarak kötü anılar bırakan kişi olarak gösterilen anne figürüne sıklıkla yer verilmesi, “erkekliğin” toplumun yeterince dikkatini çekmeyen kusurlarını veya kabahatlerini dizide de görünmez kılmaktadır. Eşine ve çocuklarına son derece ilgisiz olan ve sevgisini asla göstermeyen baba figürü ise sırf sesini yükseltmediği, evde baskı kurmadığı için izleyiciye yumuşak huylu olarak görülebilmektedir. Hiç kuşkusuz bu durum, bir kadın olarak annenin kabahatlerini daha görünür kılmıştır.

Doğası gereği tutarlı olmayan fakat toplumdaki rolüne uygun maskelerle karşısındakine aslında tutarlı olduğunu kanıtlama gayesinde olan insan, Jung'a göre art alanında yani kişisel bilinçdışında bastırılan gölge yönleri sahiptir. Arabi'ye göre ise bu gölgeler, esasında gerçeğin ta kendisidir. İçinde yaşadığımız toplumun dar ve kısıtlayıcı yönleri; bizim gölgelerimizi yani ilkel ve vahşi gerçekliğimizi büyütürken, ahlaki olarak da bizi tehdit etmektedir (Jung, 2016; Fordham, 2001). Bu dizide de ailede yaşanan travmaların kaynağı olarak gösterilen Hasibe, kendi çocukluğunda yaşadığı kısıtlamalardan kaynaklı olarak gölge yönlerini kontrol edemeyen bir karakter olarak gösterilmektedir.

Hasibe, tıpkı kendi çocukları gibi iyi bir çocukluk yaşamamıştır. Annesi, onu erkek olarak doğmadığı için asla sevmemiştir. Ona devamlı çirkin ve zavallı olduğunu, güzel olan hiçbir şeyi hak etmediğini söyleyip durur. Nitekim Hasibe, kendisini sevmeyen bir adamla kötü bir evlilik yapar. Kocasından sevilme için her yolu dener. Ona ölen karısını ve erkek çocuğunu unutturmak için üst üste doğum yapar ancak doğan çocukların hepsi kızdır. Dizide Hasibe'nin üçüncü çocuğu erkek olsa da -kitaptaki gerçek hikâyede Hasibe'nin erkek çocuğu olmamıştır- işe yaramayacaktır. Bu durumdan da çocuklarını sorumlu tutmaktadır. Annesinden asla göremediği sevgiyi, mutluluğu çocuklarına da aktaramaz. Kendisi gibi onların da güzel olan hiçbir şeye layık olmadığına inanır. Kendisi nasıl mutsuzsa buna neden olan çocukları da aynı mutsuzluğu tatmalıdır. Kendisi gibi çocuklarının da hak ettiği yer, kuşkusuz cehennemdir. Annesinin kendisine öğrettiği gibi o da kız çocuklarını kadınlığın “kir” olduğuna inandırmıştır.

Hasibe, kadınlık kimliği hakkındaki düşüncelerinde öyle ileri gitmiştir ki kızı Gülben'in cinsel organını yakma girişiminde dahi bulunur. Buna gerekçe olarak ise Gülben'in altını ıslatmasını göstermiştir. Gülben, yaşadığı bu travmadan dolayı yetişkinlikte de altını ıslatmaya devam etmektedir. Bu durumdan ne kadar kurtulmak istese de başarılı olamaz. Yaşadığı bu çaresizlik, onun neredeyse her gece kâbuslar görmesine neden olur.

Rüyalar gibi tuhaf, saçma veya rastlantı gibi görünen ruh durumları, Freud için son derece anlam yüklüdür. Çünkü Freud, bilinçdışının rüyalarla dışavurulduğu görüşündedir. Bu nedenle psikanalizi geliştirirken sıklıkla hastalarının gördüğü rüyalara başvurmuştur. Freud'a göre rüyalardaki semboller, ruhun altyapısının örtülü ya da dolaylı anlatımlarına işaret etmektedir. Bilinçdışının karanlığı, işte bu rüyalar doğru yorumlandıkça aydınlanacaktır. Burada Gülben, gördüklerinin kâbustan ibaret olduğunun elbette farkındadır. Ancak rüyalarının içeriğine bakıldığında, onun gerçek hayatındaki bitmek bilmeyen en büyük çaresizliğine işaret ettiği görülecektir. Ailesinden hiç kimse altını ıslatmazken o, 30'lu yaşlarında bile hala altını ıslatan zavallı bir kadın olduğunu düşünür. Bu durum onun için utanç kaynağıdır. Gülben, âşık olduğu Esat'ın da bu durumu öğrenmesi halinde kendisini asla sevmeyeceğine inanmaktadır. Çünkü hiç kimse, altını ıslatan bir kadınla evlenmek istemez. Evlense bile nasıl çocuk doğuracaktır ki? Kendisi daha bir çocuk gibi altını ıslatırken bu nasıl mümkün olabilir?

Dizide Gülben'in çişli çarşafı, ablası Safiye tarafından apartmanda yine kendilerine ait olan boş bir dairede biriktirilmektedir. Çünkü ona göre bu çarşaf yıkansa bile asla temizlenmeyecektir. Bu durum, apartman sakinlerinin kokudan şikâyet etmelerine rağmen yıllarca devam eder. Belki o çarşaf yıkansa veya çöpe atılsa Gülben, bir nebze arındığını hissedip rahatlayacaktır (dizinin son bölümlerinde psikolojik tedavi görerek iyileşen aile, tüm çişli çarşafı çöpe atar). Ama ablası için bu imkânsızdır. Dolayısıyla Gülben, kendisinin bu kirinden temizleneceğine olan inancını yitirmiştir. Bu yüzden normal insanlar gibi sokağa da çıkamaz. Çünkü sokak, güvensizdir, tehlikelidir ve ne zaman dışarı çıksa; korkarak oracıkta altını ıslatır ve utancı biraz daha katlanır. Gülben, adeta çocukluğuna takılıp kalmıştır. Normal yaşantısında baş edemediği travmaları, onun kâbusu olmuştur. Nitekim gördüğü rüyalar, bilinçdışının çarpıcı bir dışavurumu niteliğindedir.

Görüldüğü gibi aile içi aktarım, silsileler halinde çok sayıda insanı etkileyebilmektedir. Sosyalizasyon sürecinin en önemli aşaması kabul edilen çocukluk çağı yaşantılarına bakıldığında, insanların bütün hayatını etkileyebilecek travmalarının adeta kara kutusu olduğu görülmektedir. Bir toplumun üyeleri arasında paylaşılan anlam ve değerler, insanın doğumu ile başlayan sosyalizasyon süreci içerisinde üretilmeye ve aktarılmaya devam eder. Dolayısıyla insanların içine doğdukları aileleri, onlara güvenilir bir ortamda ilk toplumsallaşma deneyimini yaşatmaktadır (Hall, 2017, s. 8-9).

İnsanlar, sosyalizasyon sürecinde öğrendikleri sosyo-kültürel değer ve normları içselleştirerek tüm hayatını şekillendirirler. Bu nedenle yaşantımızdaki anlamlandırma süreçleri, ister istemez ailemiz ve ebeveynlerimizle benzer olabilmektedir. Sonuç olarak sağlıklı sosyal ilişkiler kurmak, güvenli bağlanmak, mutlu bir evlilik yapmak, sağlıklı ebeveynler olabilmek, tüm bunları çocukluk çağı yaşantılarında da tecrübe etmekle ilişkili görünmektedir. Aksi takdirde ruh sağlığı bozuk, şiddete eğilimli, sevgisizlik ve mutsuzluktan beslenen sağlıklı bireylerin; tüm bunları bir sonraki nesle aktararak hasta toplumlar yaratması kaçınılmaz görünmektedir.

Görsel 6.3'ün İzleyici Yorumları, (https://youtu.be/awAF1_pXhuk adresinden alıntılanmıştır.)

Yorumcu-1, “Hep söylenir ya anne babalarımızın kıymetini bilin diye. Ben de diyorum ki; çocuklarımızın kıymetini bilin ki ilerde kıymeti bilinecek anne ve baba olsun onlar da. Kötü ebeveynlerin yetiştirdiği kötü anne baba olmasınlar...”

Yorumcu-2, “Çoğunlukla psikolojisi bozuk insanların sebebinin anne ya da babası olması gerçeği... Ne acı bir durum! Çocuklarımızın sadece midesini doyurmak değil; ruhlarına sevgiyle dokunmak, bir çiçeği büyütür gibi nazik, anlayışlı, sabırlı büyütme ve eğitmektir gerekli olan!”

Yorumcu-3, “Çocuklar ailelerinin kusurudur cümlesinin altını dolduran bir sahne olmuş. Bir ailenin, bir çocuğun hayatını nasıl mahvedebileceğini izliyoruz böylece. Uyrurken masal anlatmadığımız sabah kahvaltı hazırlamadığımız yani sevmediğiniz çocuğu dünyaya getirmeyin demiş Doğan Cüceloğlu hocamız.”

Yorumcu-4, “Maalesef kökten çürük her şey. Çürük aile, çürük toplum.”

Yorumcu-5, “Her çocuk, bir evi hak eder. Ama her ev, bir çocuk hak etmez. Sanki bu sahne için söylenmiş bir söz. İşte insan ailesini seçemiyor dünyaya gelirken. O yüzden insanlar, evlenmeden önce kesinlikle ruhsal bir check-up'tan geçmeli ve yeterlilik belgesi almalı.”

Yorumcu-6, “Kocasından göremediği sevgiyi çocuklarına da veremiyor. Bir de kocasının Safiye'ye gösterdiği sevgiyi kıskanıyor. Böyle bir anne olabilir mi? Siz yapımcılara sesleniyorum böyle ebeveynleri göstererek bizleri ailelerimizden vurmayın!”

Yorumcu-7, “Hasibe'nin bozulan psikolojisi, domino taşı gibi ailedeki herkesin güvenliğini tehdit ediyor. En başta da Safiye ve Gülben'i.”

Yorumcu-8, “Bakıyorum da herkes anneni suçluyor. Kimse onu bu hale getiren kim demiyor. Çünkü Safiye'nin annesi sevgisizlik ile büyümüş. Eşinin sevgisizliği, ilgisizliği onu yalnızlaştırmış en sonunda da delirtmiş. Ah kimseden sevginizi esirgemeyin. Çünkü sevgi, en büyük güçtür. İnsanları birleştirir. Sevgi, her şeydir... Sevgisiz insanlardan uzak durun gençler, yanınıza dahi yaklaştırmayın!”

Yorumcu-9, “Dün babamla birlikte bu bölümü izlerken babam da benim doğmamı istemediği zamanlar, sırf düşmem için anneme yaptığı eziyetler, ben doğduktan sonra ölürem belki diye kimliğimi çıkarmaması aklıma geldi. Gözlerim dolu dolu oldu. Bu sahneyi izlerken babamla göz göze bile gelemedik. O da biliyor suçunu çünkü. Şimdi istediği kadar sevsin beni çocukken başımı okşamadıktan sonra...”

Yorumcu-10, “Yahu madem birbirinizi sevmiyorsunuz neden 4 çocuk yaptınız? Bir anne olarak doğuranın değil güzel büyümenin anne olduğunu düşünüyorum. Ebeveyn demek topluma sağlıklı bir birey yetiştirmek demek. O yüzden çocuk sahibi olmak istiyor fakat olamıyorsanız lütfen evlat edin. Şu anda o kadar çok çocuk var ki sıcak bir aileye ihtiyacı olan...”

Camdaki Kız” Dizi Sahnesinin İçerik Analizi Metodu ile Çözümlemesi (Görsel

6.4): Dizinin 7. bölümünde Feride, evlenmek üzere olan Nalan'ın düğünden önce müstakbel eşi Sedat ile yakınlaştığını öğrenir. Günaha battığını ve namusunun kirlendiğini düşündüğü Nalan'ı karanlık bir odada çamaşır sopasıyla korkunç bir biçimde döverek kendince “terbiye etmek” ister. Sonrasında ona 4444 defa “*Günahlarımdan tövbe ediyorum.*” diye yazması gerektiğini, ancak bu şekilde o odadan çıkabileceğini söyler ve eline yüzlerce kâğıt tutuşturur. Daha sonra yirmi çeşit bitki ile bir karışım hazırlarken, “*Allah'ım sen bizi şeytanın şerrinden ve vesveselerinden koru. İçimizdeki nefis belasından içimizi dışımızı temizle. Günahlarımızdan arındır.*” diyerek dua eder. Nalan'a ancak bu karışımı içerek içinde biriken günahlarından, kirinden temizleneceğini telkin etmektedir.

Günlerce devam eden bu işkence, dizinin 8. Bölümünde de işlenmeye devam eder. İçtiği bitki çayı, günden güne Nalan'ı bitkin düşürür ve neredeyse ölümle burun buruna gelen Nalan, sonunda baygınlık geçirir. Her şeyden habersiz olan babası, Nalan hastalanınca Feride'nin ona eziyet ettiğini farkeder. Baba, her ne kadar kızına şefkatle yaklaşırsa da ona bu eziyeti yapan Feride'ye tepkisiz kalır. Çünkü Feride'nin yıllar önce yaşadığı travmadan dolayı normal bir psikolojiye sahip olmadığını düşünmektedir. Kendince iki tarafı da idare etmeye çabalamakta; ancak bu süreçte o da Nalan gibi kendisini çaresiz hissetmektedir. Dizinin bu ve benzeri pek çok sahnesinde annenin kızını erkeklerden korumak için her yola başvurduğu gösterilmektedir.

Yıllar önce Feride'nin erkek kardeşi, öz yeğenine yani Nalan'ın annesine tecavüz etmiş; Feride'nin hamile kalan kızı, doğum sırasında hayatını kaybetmiştir. Kızını başıboş bıraktığı, onunla yeterince ilgilenmediği için tüm bunların yaşandığını düşünen Feride, her fırsatta kendini suçlamaktadır. Tüm çabası, aynı şeylerin Nalan'ın

da başına gelmemesi içindir. Dizinin geneline bakıldığında “namus” ve “ahlak” kavramları, “cinsellik” ile ilişkilendirilmektedir. Dizide inançlarına son derece bağlı bir kadın imajıyla sunulan Feride, cinselliği “günah” ile ilişkilendirmektedir. Bu yüzden sık sık dua eder ve Allah’a sığınarak bu günahlardan korunma talep eder. Nalan’a yaptığı eziyetlerin yanlış olduğunun elbette farkındadır. Bu nedenle hergün Allah’tan affedilmeyi diler. Ancak başka türlü davranırsa, kendi erkek kardeşinden koruyamadığı kızı gibi torunu Nalan’ı da kaybedeceğine inanmaktadır.

Feride, kızı henüz hayattayken “normal bir anne” gibi davranmıştır. Kızına sevgi dolu yaklaşmış, onun bir dediğini iki etmemiş, onu el üstünde tutarak büyütüştür. Fakat bu yaklaşımı, ona pahalıya mal olur. Sorumsuz bir anne olduğunu düşünerek sürekli kendisini suçlar. Kızını kendi tabiriyle “başıboş” bıraktığı için onu koruyamadığına inanır. Dolayısıyla artık farklı davranmalıdır. Kontrolcü, kısıtlayıcı, sevgisini göstermeyen, caydırıcı cezalar koyan daha katı bir anne olması gerekmektedir. Bu iki uçta gidip gelen Feride, kendisini her bakımdan çaresiz hisseder ve ızdırabının son bulması için dizinin son bölümlerinde intihar eder. Feride’nin ölümü bile Nalan için bir ceza niteliğindedir. Annesinin yokluğuyla cezalandırılan Nalan, onun ölümünden kendini sorumlu tutar. Burada verilen mesaj çok çarpıcıdır; insanlar, kendilerine travma yaşatan kişilerden kurtulsalar da travmalarından kurtulmaları hiç kolay olmayacaktır!

Diğer taraftan dizide doğası gereği cinsel arzularıyla öne çıkan bir erkek kimliğinden sıklıkla bahsedilmekte; fakat cinsel arzularına yani nefesine hâkim olma sorumluluğu, kadın kimliğine yüklenmektedir. Dizide kadın ve erkek arasında evlilik birliği olmaksızın yaşanan cinsel deneyim, daha çok kadının “kusuru” ve “edepsizliği” olarak sunulmaktadır. Diğer taraftan Nalan ve Feride arasında sıradışı bir anne-kız ilişkisi söz konusudur. Feride, her ne kadar Nalan’ı çok sevse de koruma içgüdüsüyle ona asla sevgisini göstermez. Çünkü ona göre sevilme duygusu, insanı yanlışa sürükleyebilecek büyük bir tehdittir.

Dizideki anne-kız ilişkisinde hâkim duygu, “korku kültürü” ile biçimlendirilir. Annesine karşı sürekli olarak utanç ve suçluluk hisseden ve her fırsatta ondan özür dileyen Nalan, fiziksel veya psikolojik şiddet ile cezalandırılmamak adına her davranışını annesine göre düzenlemekte; onun onaylamayacağı her hareketten kaçınarak bir bakıma annesine boyun eğmektedir. Giyim kuşamı, makyajı, evdeki ve kamusal alandaki yaşantısı, hal ve tavır bütünüyle annesinin onayladığı kriterler

ölçüsünde olmaktadır. Dolayısıyla Nalan'ın öz-güven ve öz-değer bilincinin gelişmediği söylenebilir. Jung'a göre öz-değer kaybı, kadının istemsizce ataerkil alışkanlıklardan ve kolektif söylemlerden beslenen karanlık bilinçdışının bir yansımasıdır. Bilinçdışında kadın, kendi kendini “*Sen umutsuz bir vakasın. Neden uğraşasın ki? Ne yaparsan yap; boşa çabalamış olacaksın.*” gibi telkinlerle yaşamının hiçbir zaman daha iyi olmayacağına inandırmıştır (Jung, 2009, s. 191).

Dizide baba kimliği ise her ne kadar anne kimliğine göre daha yumuşak kalpli ve sevecen gösterilse de aile içerisinde çocuğuyla ve onun yaşadıklarıyla yeterince ilgilenmeyen pasif bir ebeveyn konumundadır. Yıllar önce Feride ile birlikte aynı travmayı o da yaşamıştır fakat olaylara daha soğukkanlı yaklaşmayı başarabilmiştir. Burada kadının ve erkeğin yaşam ile baş etme düzeylerine değinmek gerekmektedir. “Kız çocukları, ilişkilerinde duygusallığa ihtiyaç duymalarına rağmen sınırları belirgin olmayan benlik tutumları ile yetiştirilirken; erkek çocukları ise ego sınırlarıyla biçimlenen daha yoğun bir bireysellik ile büyütülmektedir” (Connell, 1998). Nitekim hem “Masumlar Apartmanı” hem de “Camdaki Kız” dizilerinde, kadın bireylerin ruhsal ve duygusal manada yaşamdan daha fazla etkilendiği ve travma ile karşılaştıklarında psikolojik sorunlar yaşayabileceği; erkek bireylerin ise mantığıyla hareket ederek yaşadıkları durumu daha iyi kontrol edebildiği görülmektedir. Dolayısıyla psikolojik rahatsızlıklar -toplumdaki yaygın kanıya göre ise “delilik”- daha çok kadın kimliği ile ilişkilendirilmektedir.

Freud, birçok ailede sağlıklı ancak sosyal açıdan istenmeyecek ölçüde ahlaksız olan erkeklerle kıyaslandığında kadınların; soylu fakat aşırı sinirlilik haliyle kendilerini ifade ettiğini ya da bir sinir bozukluğu yaşadıklarını söylemiştir. Freud'a göre kültürel kodlar, toplumdaki her bireyden cinsel kimliğini sürdürmesini talep eder. Bu talebi erkekler, ataerkil örgütlenmeden aldıkları destek sayesinde rahat ve kolay bir şekilde karşılarken; kadınlara aynı kolaylık sağlanmamaktadır. Freud, bu durumun ancak toplumsal cinsiyet bağlamında yaşanan sosyal adaletsizlik ile açıklanabileceği vurgusu yapar (Freud, 2017, s. 28-29). Bu bağlamda Amerika'daki önemli feministlerden Elaine Showalter de “The Female Malady” adlı eserinde vurguladığı gibi, “kültürel olarak yapılandırılmış olan kadınlık ve delilik arasındaki ilişkinin ancak toplumsal cinsiyet merkezli bir bakışla anlaşılacağı” görüşündedir (Showalter, 1980). Nitekim “Masumlar Apartmanı” ve “Camdaki Kız” başta olmak üzere Gülseren Budayıcıoğlu'nun yayınlanan tüm dizilerinde “kadınlık kimliği”nin, “delilik” ile eş

güdümlü sunulması, Türk dizi tarihinde şimdiye kadar pek alışkın olmadığımız yeni bir toplumsal cinsiyet baskısı ve söyleminin inşa edildiği görüşünü destekler niteliktedir.

Görsel 6.4'ün İzleyici Yorumları, (<https://youtu.be/gVKSHo6yXkM> adresinden alıntılanmıştır.)

Yorumcu-1, “Feride'nin yaşadıklarını psikolojik destekle atlatması çok zor... Kendi kızı cinsel gelişimini tamamlamadan kendi öz dayısından hamile kalıyor ve erken yaşta hamile kaldığı için doğumda ölüyor ve ortada bir bebek kalıyor. Feride için çok ağır bir yük gerçekten. Bu, yaptıklarının zerre haklı olduğunu göstermez ama psikolojik anlamda yetkin birine bile bu yaşadıklarını anlatması çok zor olsa gerek. Kadın çaresiz kalmış napsın. Anlatsa anlatamaz, sussa susamaz... Allah kimsenin başına böyle bir şey vermesin.”

Yorumcu-2, “Feride hasta bir kadın ve yaşadıkları büyük bir travma aslında. Bu kadar travmatik bir evlat kaybı, tarif edilemez bir acı olsa gerek. Bizler işte acılarımızı kimseyle de paylaşmıyoruz. Çünkü biliyoruz ki paylaşsak dışlanacaz. Yani Feride de birine anlatsa dert, anlatmasa dert. Bu yüzden yaşadığı her şey onu öldürmüş ve onda takıntı oluşturmuş. Nalan'a her baktığında çaresizce kızını hatırlıyor. Kızı ölmeseymiş büyük ihtimalle Nalan'a bu kadar sevgisizce yaklaşıp eziyet çekirtmezmiş.”

Yorumcu-3, “Kızı yıllarca korku hikâyeleriyle büyütmüş. Büyüse de peşini bırakmıyor. Bu bitmeyen travma değil de ne? Feride, sen nasıl anlayışsız bir manyaksın acaba?”

Yorumcu-4, “Bir insan acıdan delirdiğinde; biz onun deliliğini görürüz acılarını değil. Resmen bu sözün özeti olmuş bu sahne. Yazık Feride'ye. Önceleri herkes gibi normal bir annemmiş. Kendi kızını dayısından koruyamadığı için kendini suçluyor. Nalan'da da aynısı olmasın diye çok dikkat ediyor aşırı kontrolcü davranıyor. Nalan'ın rüyasında bile ne yapıp ettiğini gözlemlerinden öğrenebilecek kadar hem de. Kadının psikolojisi mahvolmuş resmen. Bu sahneyi her defasında izleyip gözyaşlarına boğuluyorum. Geçmiş aslında hiç geçmiyor işte.”

Yorumcu-5, “Aslında her şeyi tek tek normalleştiriyorlar. Önce Feride'nin Nalan'a yaptığı kötülükleri görüp ona kızıyoruz. Daha sonra acısına üzülmüyoruz ve farketmeden onu affediyoruz. Masumlar Apartmanı'nda Han ve Safiye'nin burada da Nalan'ın yaşadıklarının “travma” adı altında teker teker normalleştirilmesiyle bu potansiyeldeki ailelere kapı açıyorlar maalesef...”

Yorumcu-6, “Yeter ya! Ben Nalan'ın yerinde olsam Feride'nin elindeki sopayı alıp onu evire çevire döverdim. Tamam aile kutsaldır, anne baba bunlar kutsaldır ama bu dizidekiler gibi olanlar her türlü kötülüğü hak ediyor.”

Yorumcu-7, “Nalan'ı gerçekten çok iyi anlıyorum. Ailemde aynı şeyleri yaşamış bir kadın olarak onun bu çaresizliğini çok iyi anlıyorum hem de. Nalan'ın korku değil; annesini gerçekten seviyor ve saygı duyuyor. Çok acı ama gerçekler bunlar. Dilerim ki hiçbir ailede bir çocuk veya kadın, bu durumu yaşamamasın. Aile içi şiddete bir dur diyebilelim artık. En sevdiklerimize zarar vermeyelim nolur. Çünkü hayat çok kısa. Yarın kime ne olacağı belli değil...”

Yorumcu-8, “Nalan'ın babası çok yumuşak başlı, pısrık bir adam. Keşke biraz erkeklik yapıp Feride'ye söz geçirse ve bir şeyler yapsa bağırarsa falan. Ama hiç hareket falan göstermiyor. Sinir bozucu!”

Yorumcu-9, “Bir Nalan'ın anne babası, bir de Safiye'nin anne babası ömrümü tükettiniz. Feride ve Hasibe ölümüne kapışır zaten bunlar nasıl anne aklım almıyor... Yine de kadınlardan çok kocalarına sinir oluyorum. Aşırı sakınlar yahu sinir bozucu erkekler işte hepsi. Baba nedir, nasıl olunur bilmiyorlar...”

Yorumcu-10, “Pasif babalar yüzünden hem kendisi hem de evladı çekiyor. Kişiliksiz insanlara çok kızıyorum. İnsan eşine saygılı davranmalı ama yanlışını görünce de susmamalı. Çok

üzgünüm... Feride'nin Nalan'a acı çektirmesine babası sessiz kalmayıp Nalan'ın namussuz dayısına hesap sormalıydı... İşte biz kadınlar, hep ailelerimiz ve çevremizdekiler yüzünden acı çekiyoruz.”

Gerçek Hayat Hikâyeleri Dizilerinde Güvenlik ve Risk Faktörleri Sunumuna Yönelik İzleyici Yorumlarının Söylem Analizi Metoduile İncelenmesi

Alan araştırmamıza konu olan ve “Gerçek Bir Hayat Hikâyesi” başlığı ile yayınlanan “Masumlar Apartmanı” ve “Camdaki Kız” adlı dizilerdeki güvenlik ve risk faktörleri sunumlarına “aile motifi” üzerinden yer verildiği görülmektedir. Her iki dizide de aile ile özdeşleştirilen ev içi alan, o evlerin dışındaki insanlara son derece normal ilişkilerin yaşandığı bir yer olarak gösterilse de aslında insan yaşamını tehdit eden sınırlar ve hatalarla dolu ilişki biçimleriyle karakterize edilmektedir. Aile içindeki kadın-erkek, anne-baba, ebeveyn-çocuk ve kardeşler arasındaki ilişkilerden her biri, izleyiciye sevgisizlikten kaynaklanan risk sunumlarıyla aktarılmaktadır. Aile olgusu ve ebeveynlik kimliğine, “korku”, “şiddet” ve “travma” kavramlarıyla iç içe yer verilmiştir. Ailede çocukluk çağında tecrübe edilmeye başlanan ve yetişkinlikte de devam eden fiziksel şiddet, psikolojik şiddet ve cinsel istismar olayları, o evlerde yaşayan karakterlerin travmaları olmuş; bu durum ruhsal ve psikolojik sorunlarla daha görünür hale gelmiştir.

Bu dizilerde işlenen “anne” figürü; Jung’un “korkunç anne” arketipinde olduğu gibi sevgisiz, hataları affetmeyen, ödülünden çok ceza veren, özgürlükleri kısıtlayan, tehdit eden, gerekli gördüğünde şiddete başvuran bu nedenle korkulması ve itaat edilmesi beklenen kişiler olarak gösterilir. Anneye başkaldırmak ise saygısızlıktır, günahıdır. Bu noktada; “Aile” adlı başka bir dizide, kendisi de ebeveyn şiddetine maruz kalan kadın başrolün psikologluk mesleğini tercih etme gerekçesi dikkat çekicidir, “*Ben, insanları ailelerinden korumak için bu mesleği seçtim!*”. Dolayısıyla bu dizilerde güvenlik, ancak şiddetin ve travmanın kaynağı olarak sunulan aileden korunmakla mümkün görünmektedir.

Her iki dizide ailenin ve ebeveynlik kimliklerinin kötümser sunumu, bu diziyi izleyenlerin de aile mefhumunun ne’liği ve nasıl olması gerektiğiyle ilgili bir dizi sorgulamalar yapmasına neden olmuştur. İnsanlar, yaşantılarını şekillendiren pek çok şeyi ebeveynlerinden öğrenir; saygı, sevgi, güven, aidiyet vb. Tüm bunlar, kültürel ve çevresel kodlarla anne-babadan çocuklarına aktarılmaktadır. Dolayısıyla aktarım biçimi, kişinin tüm yaşantısını farklı şekillerde etkilemekte ve belirlemektedir. İzleyiciler, “*Kötü ebeveynlerin yetiştirdiği kötü anne babalar.*” ya da “*Çocuklar,*

ailelerinin kusurudur.” gibi söylemlerle, aile içi istenmeyen aktarım biçimlerini eleştirmektedir.

Çocuklar, yetişkinlerle kıyaslandığında son derece masum ve savunmasız bireylerdir. Dolayısıyla çocukların ilk sosyalizasyon süreçlerini yaşadıkları ev içi ortamlarını, maddi manevi her türlü risk ve tehlikelerden arındırılmış güvenli bölgeler olarak dizayn etmek gerekmektedir. Çocukları, dışardan gelebilecek her türlü tehdit unsurundan koruması beklenen kişiler de hiç kuşkusuz ebeveynlerdir. Fakat hem “Masumlar Apartmanı” hem de “Camdaki Kız” dizisinde çocuklar, en çok ebeveynlerinden korunmaya ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla bu dizilerde ebeveynlerle yoğun ilişkilerin yaşandığı aile ve ev içi ortamı, tehlikenin esas kaynağıdır. Nitekim izleyiciler, “*Her çocuk, bir evi hak eder; fakat her ev, bir çocuğu hak etmez!*” söylemi ile bu görüşü desteklemektedir. Onlar, kötü ebeveynlerin çocuk sahibi olmayı dahi hak etmediği kanaatinde dir.

Aile içi ilişkilerde sevgi, saygı ve uyum birlikteliği hem ailenin hem de temsil ettiği toplumun varlığını anlamlı kılan ve devam ettiren önemli sosyolojik etkenlerdir. Türk aile yapısı, gelenekleri ve töresi düşünüldüğünde ise bu birlikteliği dayanışma kültürü çerçevesinde sürdürmenin temel koşulu, ilişkilerin saygı temelinde tesis edilmesi esasına oturtulmaktadır. Ailedeki hiyerarşi düşünüldüğünde büyüğe gösterilen hürmet, olmazsa olmaz görülmektedir. Dolayısıyla Türk aile sisteminde “aile büyüğü” olarak nitelendirilen ebeveynler, doğal olarak saygıyı hak etmekte ve ailedeki kutsallar olarak nitelendirilmektedir. Fakat izleyici yorumlarına bakıldığında, “*Aile, anne, baba kutsaldır fakat bu dizideki ebeveynler, her türlü kötülüğü hak ediyor.*” şeklindeki söylemler, aile içinde saygının hak edilme gerekçelerini gündeme getiren bağlama bir gönderim olarak okunabilir.

İzleyiciler, ebeveynlere duyulan saygının da bir sınırı olması gerektiği inancındadır. Çünkü toplum, çocukları da sevgiyi, saygı ve özveriye hak eden kutsallar olarak görme eğilimindedir. Dolayısıyla herhangi bir çocuğun, sevgisizlik ve şiddetle temellenen mağduriyetleri hak etmediği görüşü, toplumun küçük bir temsilcisi olan izleyicilerin ortak kanaatidir. Bu bakımdan izleyiciler daha da ileri giderek, “*Ben Nalan’ın yerinde olsam Feride’nin elindeki sopayı alıp onu evire çevire döverdim.*” şeklindeki söylem biçimleriyle ebeveyn şiddetine yine şiddet eylemleriyle karşılık vermenin yanlış olmayacağını ifade etmektedirler. Çünkü onlara göre güvenliği bulunmayan o evlerde masum çocukları korumak, başka türlü mümkün görünmemektedir. Burada

çocuklarına kötü davranan ebeveyn kimliğine karşı bir nefret söylemi geliştirildiği söylenebilir.

Alan araştırmamıza konu olan dizi sahnelerine yönelik yorum ve eleştiriler, “sevgi” ve “sevgisizlik” söylemleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Esasında sevme eylemi, bireyin herhangi bir zorlama olmaksızın bir başkasına kendindeki en değerli şeyden vermesi olarak açıklanabilir. Bir insan, çocukluğundan bu yana içsel olarak neyden besleniyorsa karşısındakine de çoğunlukla onu vermektedir. Bu bakımdan kişinin diğerlerine verdikleri, kimi zaman sevgi, anlayış ve sevinçken; kimi zaman ise öfke, şiddet ve üzüntüdür. İnsan, karşısındakinin duygu ve anlam dünyasını işte bu verdikleri ölçüsünde kısıtlar yahut zenginleştirir. Sevme edimi esnasında bir şey doğar ve buna katılanlar, birlikte kendileri için doğan bu yeni yaşama minnetle bağlanır. Dolayısıyla sevgi, karşılığında yeniden sevgi üreten koruyucu bir güçtür (Fromm, 1985, s. 32-33).

Sevme edimi, ilk olarak içine doğduğumuz ve ilk sosyalizasyon sürecini deneyimlediğimiz aile ortamında gerçekleşmektedir. Bir evi yuvaya; içinde yaşayanları da aileye dönüştüren sevgi, yuvanın ve ailenin devamlılığını sağlayan en önemli bağıdır. Sevgi bağı, öylesine güçlüdür ki bir kere sağlam bir biçimde kurulduğunda yıkılması neredeyse imkânsızdır. Nitekim yorumlardaki, “*En büyük güç, sevgidir.*”; “*Sevgi, her şeydir.*” gibi tanımlayıcı ve kapsayıcı söylemler, bu görüşün kanıtı niteliğindedir. İnsanların birbirleriyle temas sürecinde duygu, deneyim ve eylem birlikteliğini daha anlamlı kılan sevginin birleştirici gücü; kargaşanın, çekişmelerin ve düşmanlığın karşısında kişisel yalnızlığı yok eden fakat bireyselliği ve bütünlüğü koruyan, uyum, birlik ve düzeni yaratan en yüksek özgürlük biçimidir (Sorokin, 2005). Sufî düşüncesinde de en yüksek amaç olarak görülen sevgi, teklik, birlik ve bütünlük halidir. Sevginin bu birleştirici gücü izleyicilerin, “*Sevgi, birleştirir.*” söylemiyle desteklenmiş görünmektedir.

Sevgi, aile içi ilişkilerde olduğu gibi insan ilişkilerinde de güvenli bağlanmanın ve aidiyet bilincinin ön koşuludur. Dolayısıyla izleyicilerin, “*Sevgi, güven verir.*” şeklindeki belirgin söylemi, bireyler arasında sevgi ile temellenen ilişki ve iletişim biçimlerinin yaşamdaki riskleri en aza indirerek güveni inşaatmesi şeklinde okunabilir. İzleyiciler, kişinin içsel ve sosyal yaşamında güvenliğini tehdit eden bilinç durumlarının “sevgisizlik” ile tetiklendiğini varsaymaktadır, “*Sevgi, insanın yalnızlığını alır.*”; “*Sevgisizlik, insanı yalnızlaştırır.*”; “*Sevgisizlik, insanı delirtir!*”.

Bu bakımdan izleyiciye göre “yalnızlık” ve “delilik” gibi bilinç durumları, sevgisizliğin birer ürünüdür.

İzleyiciler, “*Sevginizi kimseden esirgemeyin.*”; “*Sevgisiz insanlardan uzak durun!*” şeklindeki nasihat içeren yönlendirici söylemlere de başvurmuşlardır. Burada sevgi eksikliğinin bireyler açısından telafi edilemeyecek ölçüde büyük bir yoksunluk yaratacağı ve hiçbir insanın bu yoksunluğu hak etmediği anlatılmak istenir. Dolayısıyla herhangi bir ilişkide “sevginin öznesi” olmak, insana sağlıklı ve tutarlı bir benlik algısı yaratmaktadır. Sevgi ilişkisinde nesne konumunda bulunmak ise bireyde travmalara, duygusal ve ruhsal problemlere neden olabilmektedir.

Marx’a göre yaşamda karşınızdakilere her ne kadar sevginizi sunsanız da onlar tarafından aynı ölçüde sevilmiyorsanız; sizin sevginiz, karşılığında sevgi üretemeyecek kadar güçsüzdür (Fromm, 1985, s. 32-33). Nitekim “Masumlar Apartmanı” dizisinde Hasibe, kocası tarafından sevilmeyen bir anne tarafından büyütülmüş; kendisi de tıpkı annesi gibi kocası tarafından sevilmemiştir. Ataerkil sistemlerde kadın, bir erkek tarafından sevilmediği sürece kendisini sevmemez; sevmesine izin de verilmez (Douglas, 1995, s. 108). Bu nedenle sevilmeyen bir kadın, içsel olarak kendiliğini de besleyemeyecektir.

“Masumlar Apartmanı” izleyicileri, dizinin ilk bölümlerinde aşırıya kaçan davranışları sebebiyle eleştirdikleri Hasibe’nin kötü yaşam tecrübelerini öğrendikçe onunla empati kurmaya, onu anlayışla karşılamaya hatta savunmaya başlamışlardır, “*Herkes Hasibe’yi suçluyor ama kimse onu bu hale getireni sorgulamıyor.*”; “*Eşinin sevgisizliği, ilgisizliği onu yalnızlaştırmış.*”; “*Hasibe’yi sevgisizlik delirtmiş*”; “*Kocasından göremediği sevgiyi çocuklarına da verememiş.*”. Empati ve duygudaşlık içeren bu söylemler, aile üyelerinin birbirlerine yönelteceği sevginin öncelikle eşler yani ebeveynler arasında paylaşılarak çoğaltılabileceği anlamı taşımaktadır. Dolayısıyla bir annenin ya da bir babanın çocuğuna veremediği, aktaramadığı sevgi, her ikisini de bağlamaktadır.

“*Bir çocuğun ruhuna sevgiyle dokunun.*” söylemiyle izleyiciler, bir çiçek kadar narin olan her bir çocuğun ruhuna ve bedenine sevgiyle dokunmayan, onu değerli hissettiremeyen, şefkatle sarıp sarmalamayan, anlayış ve hoşgöründen yoksun büyüten ebeveynlerin, toplumda iyi ve tutarlı insan ilişkileri kuramayan kaygılı nesiller yetişmesine neden olduğunu anlatma çabasıdır. Yorumlardaki, “*Çürük aile, çürük*

toplum.” şeklindeki net ve tümevaran bir söylem, onların bu düşüncelerini daha belirgin kılmaktadır.

“*İnsanlar, evlenmeden önce kesinlikle ruhsal bir check-uptan geçmeli ve yeterlilik belgesi almalı.*” yorumu ile izleyiciler, aile gibi önemli bir toplumsal birlikteliğin yasal şartlarla güvence altına alınarak kurulması gerektiği kanaatindedir. İzleyicilere göre iyi bir çocukluk yaşamayan ve bu nedenle psikolojik rahatsızlıklarla boğuşan bireyler, aile kurma yeterliliğine sahip olup olmadıkları noktasında yasal mercilerce kontrol edilmeli, teşhis ve tedavi noktasında sistemli müdahaleler sağlanmalıdır. Çünkü sağlıklı bir toplumun inşa edilmesi, ancak sağlıklı insan ilişkileri ile mümkün olabilir. Yine, “*Hasibe'nin bozulan psikolojisi, domino taşı gibi ailedeki herkesin güvenliğini tehdit ediyor.*” ifadesindeki “domino taşı” benzetmesi; ailenin, başta çocuklar olmak üzere her bireyi ve sonuçta toplumu silsileler halinde etkileme gücüne işaret etmektedir. Burada ailenin ne kadar önemli bir toplumsal birliktelik olduğu, toplumun küçük bir temsilcisi olan izleyicilerin söylemleriyle bir kez daha anlaşılmalıdır.

Araştırmaya konu olan dizi sahnelerinde ve izleyici yorumlarında görüldüğü gibi toplumun devamlılığının sağlanmasına katkıda bulunan ailenin en temel sorumluluğu, aile üyelerinin psikolojik dengelerinin ve sosyalizasyonunun sağlanması olmaktadır (Kongar, 1972, s. 21). Psikolojik dengeleri yerli yerine oturtmak ise ailede güvenliğini tehdit eden, kişiyi travmalara maruz bırakan sevgisizlik gibi risk faktörlerini ortadan kaldırmakla mümkün görünmektedir. Sevgisizlik, nasıl ki bireyde tamiri mümkün olmayan travmalara neden oluyorsa; yaşadığımız travmalar da zaman içinde sevgisizliği doğurabilmektedir. Hayatımız olağan akışında devam ederken hiç beklemediğimiz bir anda yaşadığımız olumsuz tecrübeler, bizlere daha önce sahip olduğumuz maddi veya manevi değerleri sorgulatarak tüm birikimlerimizi bizi tehlikelere sürükleyen güvensiz öğelere dönüştürebilmektedir. Dolayısıyla yaşadığımız acı tecrübeler, psikolojik dengemizi de alt üst edebilmektedir.

“Camdaki Kız” dizisindeki Feride karakteri de kız çocuğunun aile içinde cinsel istismara uğrayıp hamile kalması ve doğum esnasında vefat etmesiyle büyük bir travma yaşamıştır. Kızına gösterdiği sevginin onu korumaya yetmediğine; onu zayıf düşürerek tehlikelere açık hale getirdiğine inanmaya başlamıştır. Aile içinde yaşanan bu son derece talihsiz olaylar, onun için travmatik olduğu kadar aynı zamanda utanç vericidir. Bu nedenle yaşadıklarını herkesten saklamıştır, torunu Nalan'dan bile. Kızı ile aynı kaderi yaşamasın diye torunu Nalan'ı geçmişinden ve çevresindekilerden

korumak ister, kendisinden bile. Bu yüzden ona sevgisini dahi göstermemiştir. Çünkü ona göre sevgi, kötülük getirir, sevgi tehlikelidir.

“Camdaki Kız” izleyicileri, dizinin ilk bölümlerinde aşırıya kaçan davranışları sebebiyle eleştirdikleri Feride’nin normal bir insanın dahi kaldıramayacağı yaşantısına şahit oldukça onunla empati kurmaya, onu anlayışla karşılamaya, hatta savunmaya başlamışlardır. Pek çok kadın izleyicinin birbiri ile örtüşen yorumları, onların hemcinsleri olan Feride ile benzer duyguları paylaşmak konusunda zorlanmadığını göstermektedir, “Önceleri herkes gibi normal bir annymiş.”; “Yazık Feride’ye”; “Kadın çaresiz kalmış napsın.”; “Nalan’a her baktığında çaresizce kızını hatırlıyor.”. İzleyiciler, bu söylemleriyle Feride’nin ne kadar çaresiz olduğuna dikkat çekerek aslında kendi bilinç durumları hakkında da ipuçları vermektedir. “Ailemde aynı şeyleri yaşamış bir kadın olarak onun bu çaresizliğini çok iyi anlıyorum.” ifadesi ile izleyicilerin her biri, bir kadın olarak sosyal yaşamda ister istemez benzer risk durumları ile karşılaştıklarını ve neticede çaresizlikle yüzleştiklerini dile getirmektedirler. Onlar, çaresizlik bilinciyle nasıl başa çıkacakları konusunda kendilerini yoksun hissedebilmektedir, “Psikolojik anlamda yetkin birine bile bu yaşadıklarını anlatması çok zor olsa gerek.”; “Anlatsa dert, anlatmasa yine dert”; “Anlatsa anlatamaz, sussa susamaz...”.

İzleyicilerin söylemleri, ataerkil sistemdeki değer yargıları bağlamına gönderimler olarak okunabilir. “Biz kadınlar, hep ailelerimiz ve çevremizdekiler yüzünden acı çekiyoruz.”; “Acılarımızı kimseyle de paylaşamıyoruz. Çünkü biliyoruz ki paylaşsak dışlanacağız.” şeklindeki söylemler, içselleştirilmiş çaresizliğin söylemlerle dışavurumu şeklinde açıklanabilir. Nitekim onların bakış açısıyla toplum, güvenliği tehdit eden yaşam koşulları ile donatılmışken; bunlarla nasıl başa çıkılacağı konusunda destek sağlamak ve bireyi yeniden güvende hissettirecek bir dayanak sunmak konusunda yetersiz görünmektedir.

İzleyiciler, Feride’nin Nalan’a yaptığı eziyetleri kabul edilebilir şeyler olarak görmese de yine de haklı gerekçeleri olduğuna inanmış görünmektedirler, “Kendi kızını dayısından koruyamadığı için bu kadar kontrolcü davranıyor.”; “Feride, kızı ölmeseymiş büyük ihtimalle Nalan’a bu kadar sevgisizce yaklaşıp eziyet çekirtmezmiş.”. İzleyiciler, kötü yaşam tecrübelerinin insanın ruhunda onulmaz yaralar açtığını ve psikolojik rahatsızlıkların aslında sebepsiz yere yaşanmadığını söylemleriyle de dile getirmektedir, “Bir insan acıdan delirdiğinde; biz onun deliliğini

görürüz, acılarını değil.”; “Feride hasta bir kadın ve yaşadıkları büyük bir travma aslında.”; “Bu kadar travmatik bir evlat kaybı, tarif edilemez bir aci.”; “Yaşadığı her şey onu öldürmüş ve onda takıntı oluşturmuş.”; “Kadının psikolojisi mahvolmuş resmen”.

Bu dizilerde insanlara “travma” adı altında düzenli olarak seyrettirilen her türlü şiddet eyleminin toplumda var olan mevcut düzenden kaynaklanan haklı gerekçelerle ilişkilendirilmesi, izleyiciye şiddet, travma ve sonrasında gelişen stres bozukluğu davranışlarının olağan ve sıradan olduğunu düşündürmektedir (Cihangir, 2005, s. 27),

Toplumsalın sunduğu birey tanımlamasına uyum için aile, normatif şiddetini adeta kutsallık ilkesiyle harmanlayarak kendini, ezelden beri katılaştıran çeşitli fikri yönelimlerle bağlantılandırıp mantıksal yapısını oluşturur. Sonuçta aile üyesinin bilinci, yaşayanlar dünyasından soyutlanır ve herhangi bir üyesinin norm dışı hayat tekrarları, kutsalı ihlal eden davranış örüntüleri olarak mahkûm edilir. Aile kurum normunun üye üzerinde işleme biçimi; kuşaklar arasındaki ilişkileri, egemen ilişkinin doğrultusunda hiyerarşize etmektedir.

Bu dizilerde çocukluk çağı, travmalarla; kadınlık kimliği, mağduriyetlerle; aile ve ev içi alan, risk ve tehlikelerle; ebeveyn kimliği ise şiddet ve sevgisizlikle ilişkili olarak sunulmaktadır. Bu kavram eşleştirmeleri, Reyting rekorları kıran bu dizileri izleyenler için zaman içinde kalıplaşmış değer yargılarına dönüşme riski de taşımaktadır. Nitekim izleyiciler, *“Masumlar Apartmanı ’nda Han ve Safiye ’nin, Camdaki Kız ’da da Nalan ’ın yaşadıklarının “travma” adı altında teker teker normalleştirilmesiyle bu potansiyeldeki ailelere kapı açıyorlar maalesef...”* şeklindeki söylemleriyle dizilerde ve genel olarak medyadaki bu normalleştirme çabasının topluma kötü örnek olduğu kanaatinde dirler.

“Norm koyan ve bu normlar tarafından dizayn edilen aile, tüm şiddet türlerine aşına olduğu gibi kendisiyle özdeş ilave bastırma, sindirme ve ceza tekniklerine ev sahipliği yaparak bu cezai biçimlerin genel otorite tarafından transferine uygun bir zemin yaratır” (Cihangir, 2005, s.27). Bu zemin, uzun bir süredir medya profesyonellerinin desteğiyle yaratılmaktadır. İnsanlar, medyada şiddetin ve travmanın kaynağı olarak gösterilen ailelerde ebeveynlerin ve çocukların bu aşamaya gelmeden önceki kötü yaşam tecrübelerini seyrettikçe, şimdiye kadar aileye dair öğrendikleri, içselleştirdikleri, doğru bildikleri ne varsa yeni baştan sorgulayabilmektedir. Araştırmaya konu olan dizilerde de görüldüğü gibi bugün, evladına şiddet uygulayan bir ebeveynin bu davranışına gerekçe olarak;geçmişte kendi anne veya babası tarafından şiddete maruz bırakılmasının gösterilmesi, esasında tepki gösterilmesi

gereken aile içi şiddetin toplumun yeni normal olması riskini taşımaktadır (Cihangir, 2005, s. 26),

Foucault'un; tüm gözetleme ve sınırlandırma yapılarının öncelikle aile modelinden esinlendiği görüşü, normatif aile yapısının hem gücüne hem de bir model olma özelliğine yaptığı özgül vurgu açısından son derece önemlidir. Dolayısıyla medya sunumlarında sıklıkla yer verilen aile, artık toplumsal sistem için bir rahatsızlık kaynağı olmaktan çıkıp tüm tüketici eğilimleriyle piyasa koşullarında varlığını hissettirmeye başlamaktadır.

Dizilerin istemli veya istemsiz sebep olduğu normalleşmenin farkında olan kimi izleyiciler, “*Aslında her şeyi tek tek normalleştiriyorlar.*”; “*Önce Feride'nin Nalan'a yaptığı kötülükleri görüp ona kızıyoruz. Daha sonra acısına üzülüyoruz ve farketmeden onu affediyoruz*”. İzleyicilerin “farkında olmadan” şiddet eylemini gerçekleştirenlerle kurduğu duygu bağı ve onlara gösterdiği merhamet, medyanın şiddete ilişkin bu normalleşmeyi, aile motifi üzerinden sinsice gerçekleştirdiğinin bir göstergesi niteliğindedir.

Diğer taraftan dizide “erkek” ve “baba” kimliğinin kadınlar kadar yoğun gösterilmemesi, izleyicinin dikkatini çeken bir başka detaydır. Çünkü ait olunan toplum, insanlara dizide olduğu gibi erkeklerin baskın olmadığı, kadınların gerisinde konumlandırıldığı yaşam koşullarını sunmaz. Fakat her ne kadar dizide erkek kimliği öne çıkarılmasa da izleyiciler, dizideki kadın ve çocuk karakterlerin dezavantajlı konumunu erkeklik ve babalık kimlikleri ile ilişkilendirmektedir. Nitekim izleyicilerin, “*Nalan'ın babası çok yumuşak başlı, pısrık bir adam.*”; “*Keşke biraz erkeklik yapıp Feride'ye söz geçirse, bağırsamesela.*” şeklindeki söylemleri, erkeğin kadınlar karşısındaki hiyerarşik üstünlüğünün, kolektif bir bilinç seviyesinde kadınlar tarafından da kabul edildiğini düşündürmektedir. Çünkü ataerkil toplum düzeninde erkeklik kimliği kendisini akıl, fiziksel güç ve otorite kavramları ile birlikte var eder. Bu nedenle bir erkek, böylesine üstün niteliklerine rağmen kadının üzerinde hakimiyet kuramıyorsa erkeklik kimliğinden ödün veriyor demektir ve ilginçtir ki bu durum, kadınlar için de kabul edilebilir değildir. Hatta erkek, toplumda öylesine güçlü konumlandırılmaktadır ki onun eylemlerinin zaman zaman şiddeti doğurması da beklenen bir durumdur.

Toplumda baskın nitelikleriyle şiddetin doğrudan kaynağı olarak görülen erkek/baba figürü, kadın izleyicilere göre bu dizilerdeki suskun ve belirsiz halleriyle şiddete dolaylı olarak hizmet etmektedir. Nitekim karısına ve çocuklarına sevgisini göstermeyen de çocuklarını annelerinden korumayan da izleyicilere göre babalardır.

“Masumlar Apartmanı” dizisindeki baba karakteri, bu tanımlamaya uysa da aslında aynı durum “Camdaki Kız” dizisi için söz konusu değildir. Nalan’ın babasının, eşine ve çocuğuna sevgisini ve ilgisini çokça belli etmesi, izleyiciler tarafından “yumuşak başlılık” ve “pısırıklık” söylemleriyle karşılık bulmaktadır. Dolayısıyla toplumda “ailenin direği, reisi, koruyucusu” konumundaki “güçlü erkek” algısı, bu dizilerde çocuklarını eşinden bile koruyamayan “zayıf erkek” algısı ile yer değiştirmektedir. Çünkü izleyicilere göre erkek dediğin güçlü kuvvetli olmalı, kadına sözünü geçirebilmelidir.

Kadın izleyicilerin, “*Kadınlardan çok kocalarına sinir oluyorum.*”; “*Aşırı sakınler yahu sinir bozucu erkekler işte hepsi.*” gibi söylemlerle bir bakıma erkekleri günah keçisi ilan etmek konusunda ısrarlı davrandığı söylenebilir. Bu söylemler, kadınların şimdiye kadar erkeklik kimliğine dair öğrendikleri ve içselleştirdikleri olumsuz yaşam deneyimleri ve önyargılı bilinç durumlarıyla örtüşmektedir. Nitekim kadın ve anne figürlerinin kötü yaşam deneyimleri neticesinde şiddete meyletmeleri, kadın izleyiciler tarafından yer yer haklı bulunurken; erkeklerin bu pasif ve vurdumduymaz hallerinin esas nedeni, kadınlar tarafından sorgulanmamaktadır.

Toplumun küçük bir temsili olan medyada kadının ve erkeğin bu kadar zıt niteliklerle birbirinden ayrıştırılması, kalıp yargılara ve önyargılı bakış açısına neden olması alışkanlığı, toplumsal cinsiyet algısının değişmesi hususunda izleyiciyi de tatmin etmemektedir. Çünkü izleyiciler, kadın veya erkek farketmeksizin ekranda güçlü ve sağlıklı bireyler görmek arzusundadır. Şiddete sebep olan davranış, ne kadar masum görünse de izleyiciyi ikna edememektedir. Kadın da erkek de toplum normlarına ve genel ahlak kurallarına uygun olarak aile içinde yerini bildikçe, gerektiğinde ona göre davrandıkça her şey yerli yerine oturacak gibi görünmektedir.

6.3. Gerçek Hayat Hikâyeleri Dizilerinde Gerçekliğin Sunumu

3.Ana Tema, “Gerçek Hayat Hikâyeleri Dizilerinde Gerçekliğin Sunumu”	
Kategorileri, Dizi Oyuncularının, Canlandırılan Karakterlerin ve Hikâyenin Gerçek Yaşama Uygunluğu	
MASUMLAR APARTMANI	CAMDAKİ KIZ
	
Görsel 6.5. “Masumlar Apartmanı” adlı YouTube kanalında 20 Ekim 2020 tarihli olarak yayınlanan 6. Bölümdeki “Han’ın Çocukluk Acıları” başlıklı dizi kesiti	Görsel 6.6. “Camdaki Kız” adlı YouTube kanalında 15 Nisan 2021 tarihli olarak yayınlanan 2. Bölümdeki “Unutulur mu Geçmişin Yaraları!” başlıklı dizi kesiti

Masumlar Apartmanı” Dizi Sahnesinin İçerik Analizi Metodu ile Çözümlemesi (Görsel 6.5): Dizin bu sahnesinde Han, gece herkes uyurken evden çıkarak her zaman yaptığı gibi çöp toplamaktadır. Topladığı çöpleri biriktirdiği yerde çöplerin ortasına oturarak çocukluk travmalarından birini hatırlar. Bu anı, yine bir flashback sahnesiyle izleyiciye aktarılmaktadır. Han, henüz çocukken birgün babasının çalışma odasında resim çizmektedir. Sonra odaya babası girer ve orada ne işi olduğunu sorar. Han, babası Hikmet’e çizdiği resmi göstererek; “Sana sürpriz resim yapıyordum. Ailemizi çizdim, sevdi mi?” diye sorar. Resmi eline alan Hikmet, Han’ın beklentisinin aksine Han’a bir cevap vermemiş; resim çizdiği kâğıdın kendi işiyle ilgili önemli bir evrak olduğu konusuna odaklanmıştır. Eşi Hasibe’yi çağırarak resmi ona da gösterir

ve daha önce çalışma odasına kimsenin girmemesi gerektiği konusunda onu uyardığı halde çocukları neden başıboş bıraktığını sorarak onu azarlar. Hasibe, Han'ın çizdiği resimde sadece kendisinin olmadığını görür ve bu duruma içerler. Eşine “*Napayım, atayım mı bunu?*” diye sorduğunda Hikmet, resmî evrak olduğu için lazım olacağını; bu nedenle atmaması gerektiğini söyleyerek Hasibe ve Han'ı çalışma odasından çıkarır. Çizdiği resimde kendisine yer vermediği için Han'a oldukça öfkelenen anne Hasibe, Han'ın odasına giderek onun gözleri önünde resim defterini yırtar, boya kalemlerini ve oyuncaklarını çöpe atar (<https://youtu.be/1uPRDUQm8pQ>),

“Demek ailemizi çizdin ha! Peki ben neredeyim o resimde? Anne nerde? Anne yok dimi? Anne yok! Al işte yırtıyorum hepsini, artık çizersin ailemizi. Bundan sonra defter falan yok sana! Allah'ın cezası! Nefret ediyorum senden! Keşke doğurmasaydım seni! Mikropsun sen mikrop! Kötü tohum! Erkek doğurdum babana, yine de mutlu edemedim. Niye biliyor musun? Senin yüzünden! Nefret ediyor senden! Varsa yoksa ölen oğlumdu diyor. O akıllıydı diyor, o usluymuş diyor. Nefret ediyor senden! Mikropsun sen mikrop! Lanet olsun seni doğurduğum güne! O gün atacaktım seni çöpe! Hata bende. Atmadım. Hele bir daha babanın kağıtlarına elini sür hele bir sür! Seni öldürürüm! Kimse seni benim elimden alamaz!” (Masumlar Apartmanı” adlı YouTube kanalında 20.10.2020 tarihinde yayınlanan “Han'ın Çocukluk Acıları” başlıklı sahnekesitinden alıntılanmıştır.)

Han her ne kadar annesinden merhamet beklese de aynı şekilde karşılık bulamamıştır. Babası tarafından yok sayılan, değersizleştirilen; annesi tarafından da sürekli olarak psikolojik şiddete maruz bırakılan Han, geceleri çöp toplayarak ve o çöpleri biriktirerek aslındaanneve babasının çöpe attığı çocukluğunu geri kazanmaya çalışmaktadır. Topladığı çöpleri bedenine sürerek ise temizlik takıntılı annesinin en sevmediği şekilde kirlenmekte ve çocukluğunda yapamadığı şekilde özgürce başkaldırmaktadır.

“Masumlar Apartmanı” dizisinin uyarlandığı “Madalyonun İçi” romanında ve gerçek hikâyede ailenin Han adında bir erkek çocuğu yoktur. Han karakteri diziyeye Reyting gerekçesiyle dâhil edilmiştir. Dizinin ilk bölümlerinde Han; yakışıklı, iyi eğitilmiş, başarılı ve ailenin eve ekmek getiren üyesi olarak oldukça normal bir birey imajıyla sunulmuştur. Sonraki bölümlerde ise izleyicinin dikkatini çekecek şekilde Han'ın içsel yolculuğu başlar. Dizide son derece travmatik bir çocukluk yaşantısına ve dolayısıyla ağır psikolojik rahatsızlıklara (borderline, dispozofobi⁴⁰) sahip bir karakter olarak işlenen Han'ın geceleri çöp topladığını evdeki hiç kimse bilmemektedir. Kız

---

⁴⁰ Dispozofobi, DSM-V'teki tanı kriterlerine bakıldığında; yararsız veya değersiz görülen çok sayıda kişisel eşyanın ve nesnenin atılmaması, belirlenen bir mekânda toplanarak istiflenmesi gerekçesiyle klinik sıkıntıya, mesleki ya da ilişkisel yetersizliğe, güvenli bağlanamamaya neden olan “kompulsif biriktiricilik bozukluğu” olarak da adlandırılan ruhsal bir rahatsızlık olarak tanımlanmaktadır (APA, 2013).

kardeşlerine kol kanat geren, onları dışarıdan gelebilecek tehlikelerden koruyup kollayan, gerektiğinde akıl danışılan, sözü dinlenen, evdeki tek erkek çocuk olduğu için de daha çok kıymet verilen Han, ailenin reisi konumundadır. Aynı zamanda Han, evden çıkamayan Safiye ve Gülben'in dışarıdaki hiç bilmedikleri dünya ile aralarında köprü vazifesi görmektedir.

Diziye bir kurgu ile dâhil edilen Han karakteri ile izleyici, dizide fiziksel ve psikolojik şiddetin ilk defa kadın karakterler dışında bir erkeğe yönelmesine şahit olmaktadır. “Erkek şiddeti ile mağduriyetler yaşayan kadın” imajından sonra “kadın şiddeti ile mağduriyetler yaşayan erkek” sunumu, bir bakıma ataerkil toplumdaki yaygın bakış açısını da sorgulatmaktadır. Yine de şiddete maruz bırakılan erkekler, dizide benzer deneyimler yaşayan kadınlar kadar güçsüz, zayıf ve mağdur gösterilmemektedir. Nitekim Han karakteri, içsel bunalımlarını her defasında tüm soğukkanlılığıyla herkesten gizlemeyi başarır. Bu sunum biçimi ile dizide psikopat olarak nitelendirilen Han karakterinin, psikolojik sorunlar yaşayan kız kardeşlerinden daha tehlikeli olduğu izlenimi verilmektedir. Dolayısıyla sağlıklı olsun veya olmasın bir erkeğin, her zaman ve her şartta bir kadından daha güçlü olduğu algısı; medyada imaj, sembol ve göstergelerle de desteklenmektedir.

Görsel 6.5'in İzleyici Yorumları, (<https://youtu.be/1uPRDUQm8pQ> adresinden alıntılanmıştır.)

Yorumcu-1, “En acısı da bu hikâyenin gerçek olması... Her karakterin ayrı ayrı üzücü bir yaşantısı var. İlk defa böyle bir dizi izliyorum. Bu diziyi izlemeden önce hep “insan, kendi yaşadığı hayatı ilerde canından kanından olanlara yaşatmaz. Kendi yakınları da aynı acıları yaşasın istemez” diye düşünürdüm. Meğerse aslında yaşadığı zorlukları “ben daha beterini yaşadım” diyerek karşısındakilere de yaşatabiliyormuş onu anladım. Bunu birilerinin hayatını izleyerek anlamak gerçekten beni çok sarstı. Allah bu zorluğu gerçek hayatta yaşayanlara yardım etsin.”

Yorumcu-2, “Nihayet Türk dizilerinde aşktan aldatmadan daha değerli duygular üzerine empati kurmanın önünü açacak dizilere geçildi. İnsanları yargılamadan anlamanın en azından anlamaya çalışmanın ilk adımı bu dizi olabilir. İnsan psikolojisinin psikolojik desteğin ne kadar önemli olduğunu anlatan ve toplumda yardıma ihtiyacı olan birçok insanın olduğunu gösteren bu güzel dizi için bir psikolog adayı olarak sizlere ve size bu fırsatı sunan TRT'ye teşekkür ederim ve başarılar dilerim.”

Yorumcu-3, “Madem kitapta Han ve İnci karakterleri yok. Neden insanlara gerçek diye yutturuyorlar onları? Kitaba neden sadık kalınmıyor? Dizinin üçte ikisini gerçek hikâyede olmayan Han ve İnci'nin sahneleriyle doldurup buna da gerçek hayat hikâyesi demeniz aklımızla alay etmektir. Bari uyarılama deseydiniz daha inandırıcı olurdu. Bu arada ailenin en hastası ve en tehlikelisi de Han yani. Bu kadarı da saçma artık!!”

Yorumcu-4, “Biraz daha iç açıcı sahneler koysanız olmaz mı? Hep kötü hep gürültü, bağırma, ağlayanların sesleri...Her şey reyting için mi? Bizim ruh sağlığımızı neden kimse

düşünmüyor? Gerçek hayatta bile salt kötü gitmez her şey. Azıcık komedi unsuru mutluluk esintileri koysanız lütfen biz de insanız bizi de düşünün.”

Yorumcu-5, “Keşke seni doğuracağına taş doğursaydım, senin annen olacağıma köpeklerin annesi olsaydım...” geçen çocukluğundan beri kulaklarımdan silinmeyen cümleler. Yıllar geçti anne oldum ama şu sahneleri izlerken iş yerinde gözlerim doluyor. Anneme bana yaptıklarını hatırlattığımda oturup ağlar. Lakin açılan yara kapanmıyor kolay kolay. Kendi oğluma bazen kızınca bunları hatırlayıp susup sarılıyorum. 35 yaşındayım ama içindeki çocuğu iyileştiremiyorum hâlâ. Kaçışı oğlumda buluyorum.”

Yorumcu-6, “Keşke anne baba adayları ve evlatları olanlar bu diziyi izleseler. Bir çocuğa üstten konuşmak, bağırarak ve küçümsemenin yarattığı travmaları görüp anlayabilsinler. Aslında anlayana belgesel gibi bir dizi. Oyuncular da mükemmel oynamış gerçekten mükemmel rol kabiliyetlerine diyecek tek kelime yok. Oynamıyorlar adeta yaşıyorlar. İzlerken canımı acıttılar sağolsunlar. En sonunda da korku filmine dönüştü her şey benim için.”

Yorumcu-7, “Çocukların böyle olması, anneden daha çok babanın suçu. Kadın kocadan sevgi ilgi görmeyip bir de ölen eşle kıyaslandığında bozuk olan ruh hali iyice bozulmuş. İçim acıyor bu diziyi izlerken. Allah gerçek hayatta kimseyi böyle insanlarla karşılaştırmasin.”

Yorumcu-8, “Bu sahneye her denk geldiğimde ağlıyorum. Biliyorum yakışmıyor bu yaşta ağlamak ama işte demek ki vuruyor kalbimizi bir yerlerden. Bir çocuk annesi olarak kalbimi paramparça ediyor bu sahneler. Böyle kısa sahnelerde bile psikolojik olarak çöküyorum, çok dağılıyorum. Böyle ebeveynlere dizi de olsa dayanamıyorum. Bunlar nasıl anne baba... Çocuğu onların elinden kurtarısım geldi. Kendimi çaresiz hissettim. Bir anne babanın kalbinin ruhunun evladına kapalı olması bu işte. Allah’ım sana şükürler olsun benim kalbimde ruhumda evladına açık. Diğer türlü ne büyük kayıp olurdu kim bilir benim için.”

Yorumcu-9, “Ne kadar doğal oyunculukları var. Her defasında hayran kalıyorum. Dizinin kadınlarının güzel görünmek gibi bir çabası yok. Hepsi estetsiz, giyimleri abartısız, bizden ve hayattan bir şeyler var. Bizim gibi salya sümük ağlamaları, ağlarken çirkinleşmeleri ne kadar içten ve gerçek. Kesinlikle halktan gibiler. Aslında dizinin bu kadar reyting almasının sebebi, herkesin kendi yaşantısından az çok bir şeyler bulması bence. Bu hikâyenin yaşanmış olması da acı bir durum ama ne yazık ki gerçek. Zaten en çok da değiştiremediğimiz gerçekler acıtmıyor mu yüreğimizi? Çocukluğunu yaşayamayan büyüdüğünde de travmaları olan kişiler. Ne kadar acı. Her şeyin bir sebebi var işte. Bilmeyenler öyle uzaktan ahkam kesip duruyor. Ancak yaşayan bilir.”

Yorumcu-10, “Bu dizinin bu kadar sevilmesinin nedeni, Türk aile yapısının her olgusunun adeta detay detay işlenmesinden bence. Ailelerin çocuklarının üzerinde nasıl haksız yere baskı kurduğunu, elalem ne der demekten hayatlarını yaşayamamalarını, sevgisizliğin nasıl sonuçlar doğurduğunu bu dizi sayesinde görüyoruz. Hepsini çok gerçekçi ve güzel anlatmış. İstemezsiniz seyretmezsiniz sizin kararımız. Ama gerçek hayatta böyle olaylar ve kişiler var. Yok sayamayız, onları görmezden gelemeziz. Bence bu dizi, insanları yargılamayı ve empati kurmayı aşıyor. Saçma sapan aşk dizilerini mafya bozuntularını izlemektense bu tür dizileri izlemeliyiz.”

“Camdaki Kız” Dizi Sahnesinin İçerik Analizi Metodu ile Çözümlemesi (Görsel

6.6): Dizideki bu flashback sahnesinde 30’lu yaşlarındaki Nalan, çocukluğunda annesiyle yaşadığı ve unutamadığı travmatik bir anısını hatırlamaktadır. Ortaokula gittiği bir dönemde arkadaşlarıyla beden eğitimi dersine katılmak isteyen Nalan, soyunma odasında korsesini çıkarması için arkadaşından yardım etmesini ister. Aksi takdirde korse ile rahat hareket edemeyeceğinden derse katılamayacaktır. Arkadaşı Nalan’ın korsesini çıkarmasına yardım eder ve birlikte okulun bahçesinde derse katılırlar. Feride, her zaman yaptığı gibi Nalan’ı kontrol etmek için okulun kapısında onu izlemektedir. Nalan’ın korsesini çıkardığını fark ettiğinde koşarak yanlarına gider

ve Nalan'a öğretmeni ve arkadaşlarının gözleri önünde vurmaya başlar. Feride, orada bulunanları kendisine müdahale etmemeleri konusunda uyarır. Nalan'ı döve döve arabaya bindirir ve eve götürür. Onu karanlık ve ürkütücü bir odaya kapatır. Elbette bu, Nalan'ın ilk hapsedilişi değildir. Annesinin sözünü dinlemeyip korseyi çıkardığı için tuvalete gitmesi ve yemek yemesi de yasaktır. Annesini daha fazla kızdırmamak adına kendi çabasıyla korseyi yeniden giyer. Akşama kadar odada kalan Nalan, altını ıslatır fakat ıslak haliyle duvarın dibinde cezasının bitmesini beklemek zorundadır.

Saatler sonra Feride, odaya girer, “*Aklın başına geldi mi? Bana oyun oynamak ne demekmiş anladın mı? Yüzüme bak cevap ver!*” diyerek Nalan'a hesap sorar. O sırada Nalan, hıçkırıklar içerisinde annesine daha fazla eziyet etmemesi konusunda yalvarmaktadır. Sebebine anlam veremediği bir utançla annesinden kendisini affetmesi için defalarca özür diler. Fakat annesinden beklediği karşılığı bulamaz. Nitekim Feride, “*Kes sesini! Okulunu derhal değiştireceğiz. Rezil kepeze olduk senin yüzünden! Seni de gebertirim kendimi de gebertirim duydun mu beni! Anneye yalan söylemek günahdır günah! Yalancı seni!*” sözleriyle çıkıştığı Nalan'ı saçından tutup yerde sürükler ve soğuk suyla ona eziyet etmeyi sürdürür. Kendisine itaat etmediğini düşündüğü kızına şiddete başvurarak ağır bir ders vermeye çalışmaktadır,

“Bir daha en ufak bir yalanı, edepsizliği, günahı aklından geçirirsen anlarım ben duydun mu beni! Yapmak değil; aklından geçirirsen düşünürsen anlarım ben! Duydun mu? O üzerindeki sadece korse değil! Korku! Korku! Bir daha aklından böyle bir şey geçirmeyesin diye sana hatırlatıcı bir şey o korse! Duydun mu beni? Gözünün bakışından anlarım ben! Bir daha bir şey düşünürken benden korkacaksın! Şimdi korseyi çıkararak yarın da sokaklara düşer. Erkeklerle meze olacaksın ha! Korkacaksın benden duydun mu!” (“Camdaki Kız” adlı YouTube kanalında 15.04.2021 tarihinde yayınlanan 2. bölümdeki “Unutulur mu Geçmişin Yaraları!” başlıklı sahne kesitinden alıntılanmıştır.)

Dizinin her bölümünde son derece travmatik bir nesne olarak sunulan ve “namusun koruyucusu” anlamında kullanılan korse ve benzeri unsurlara gerçek hikâyenin anlatıldığı aynı isimdeki romanda rastlanmamaktadır. Benzer şekilde bu dizide sık sık işlenen ve aklın sınırlarını zorlayan fiziksel ve psikolojik şiddet biçimlerine de kitapta rastlanmamaktadır. Dolayısıyla bu diziler, daha fazla izlenmek ve inandırıcı olmak adına toplumsal gerçekliği, dikkat çeken şiddet, sevgisizlik ve travma unsurlarıyla bir bakıma zenginleştirerek tekrar tekrar üretmektedir. Sonuçta medya, gerçek bir hikâyeyi Reyting uğruna istediği şekilde kurgulayarak dönüştürmektedir.

Öznenin her ne şekilde olursa olsun gerçeğe bir köşesinden ilişme, onu kendi yaşamıyla ilişkilendirerek anlamlandırma arzusu, medyanın da ilgisini çekmektedir. Fakat medya, uzunca bir süredir bireyin, öznenin gerçeklik arzusunu kurgulanmış

gerçekliklerle adeta yerinden etmektedir. Dolayısıyla bugün gündelik gerçeklikler ve kurgulananlar iç içe geçmiştir ve neyin gerçek neyin kurgu olduğu çoğu zaman belirsizdir. Medya, illüzyonlarıyla yerinden ettiği, yer yer içini boşalttığı gerçekliklerin onu izleyen bireylerde bir anlam kargaşası yaratacağı ihtimalini de düşünmez (Adorno, 1991). Sonuçta çoktan yitip giden gerçeklik ortamında artık bireyi ilgilendiren şey, Baudrillard (2005)'ın da söylediği gibi; elinde kalan ve yetinmek durumunda olduğu gerçekliğe bu dizilerde olduğu gibi şaşırtıcı bir biçimde benzeyen hiper gerçeklik alanı olmaktadır.

Görsel 6.6'nın İzleyici Yorumları, (<https://youtu.be/wBuHxF37ue0> adresinden alıntılanmıştır.)

Yorumcu-1, “Korse, zayıflarken ya da vücudu şekillendirmek toparlamak için kullanılmıyor muydu? Korsenin namusla ne ilgisi var! Gerçek olamaz bu kadar dram! Ayrıca travma sahnelerinin bu kadar uzun ve üst üste olması, ortamın karanlık ve ürkütücü oluşu insanın sinirini yıpratıyor. Özellikle Feride'nin Nalan'a karanlık bir banyoda korse giydirmesi sahneleri çok kötü. İzledikçe hem göz yoruyor hem ruhumuzu daraltıyor. Ne gerek var ki izleyiciyi bu kadar germeye? Gerçek hayat öyküsü demeseler detaylara bu kadar takılmayacağım belki de.”

Yorumcu-2, “Ne yazık ki gerçek bir olay ve inanın korseli ya da korsersiz, bu zihniyette o kadar çok anne var ki! Annelik içgüdüleri, koruma isteği ve elden başka bir şey gelmez mantığı ile çocuk yaşta cehennemi yaşayan birçok kız çocuğu var. Hem küçük kızın hem annenin hayatı mahvoluyor ve yıllar geçince hatasını ilk anlayan anne oluyor. Ancak özür dilemeyi de beceremiyor. “Ne bileyim o dönem öyleydi” diyerek geçiştiriyor!”

Yorumcu-3, “Lüks içinde yaşa, ama gram huzurun olmasın. Şaka gibi! Parayla saadet olmaz dedikleri bu olsa gerek. Gerçek hayatta da böyle şeyler var ve oyuncular da bunu çok gerçekçi yansıtıyorlar. O korseyi her gördüğümde gerçekmiş gibi bedenimde hissediyorum, bir kaşıntı tutuyor. Feride korseyi sıktıkça ben daralıyorum. Basıyorlar bana! O sahnede dayanamayıp balkona çıktım nefes almak için. Ben böyle kötü tecrübeler yaşamadım lakin bu seyrettiklerimiz normal insanların bile ruhunda derin izler bırakıyor; kim bilir gerçek Nalan o anlarda neler hissediyordu?”

Yorumcu-4, “Hatırlıyor musunuz Titanik filminde bir sahne vardı. Rose'un annesi, korsesini bağlarken aynı böyle konuşuyordu. Yapacağı evliliği hakkında konuşması sürerken korseyi de hep daha fazla sıkıyordu. Bakınca buradaki sahne ve mesaj ile aynı. Ben kitabı okudum. Ne korsa olayı vardı ne de annesi bu kadar kötü davranıyordu. Kitapta olmayan korse, Titanik'ten mi esinlenildi yani? Hani gerçek hikâyeydi? Herhalde kitapla sadece ana kurgusu aynı gidecek. Bari şuna gerçek hayat hikâyesi demeyin!”

Yorumcu-5, “Bazı yaşananlar dizide çok abartılmış ama tıpkı benim hayatım, tıpkı benim annem. Belki korse giydirilmedim ama Nalan'la o kadar ortak yanımız var ki. 24 yaşına gelip hiç sevgilimizin olmaması, iç mimar oluşumuz, kendi kendimize konuşmamız, güzel oluşumuz ve travmalarımız çok benziyor. Nalan, sana bu yapılanlara “susma benim gibi sen de kendinden vazgeçme” diye bağırırım var.”

Yorumcu-6, “Rahatça hareket edemiyor, tuvalete gidemiyor, duşa giremiyor, istediği gibi yemek yiyemiyor. İnsani bütün faaliyetleri eksik ya da korkarak yapıyor. Ne kadar acı! Nalan'ın kendisine ayrı üzüldüğüm, korseyle baskı gören organlarına ayrı üzüldüğüm. Bu resmen işkence çünkü! Peki niye dram olmadan dizi çekemiyoruz biz? Çünkü kendi dramımızı unutturmak için yapıyorlar. Mutlu hayatları anlatsalar, gerçekten yaşamının nasıl bir şey olduğuna uyanacağımız için dramla dolduruyorlar. Şahtık şahbaz olduk psikolojimiz bozuldu. Feride hanım! Sizi ve bu tarz psikolojik dizilerle psikolojileri yıpranan biz izleyicileri acilen Kırmızı Oda'ya gitmeye davet ediyorum.”

Yorumcu-7, “İşkence... Dizinin yarım saati korse giydirmekle; diğer yarım saati o korseyi sıkmakla geçiyor. Bizim bile etimiz, bedenimiz ağrıdı. Doyduk travmaya. Feride karakterine de doyduk. Nur Sürer’i çok beğenirdim ama bu rolüyle nefret ettirdi kendisinden. Burcu Biricik de aksine sempatik gelmeye başladı. Sanırım bizler kol kanat gereceğimiz mağdur kadınlarıyoruz. Hepimiz Nalan’a korse giydirilmesine ve ona yaşatılanlara şok oluyoruz ve acıyoruz ona. Ve ne acıdır ki gerçek hayatta da kitapta da korse yok belki amabiz kadınlar, erkeklerle ilgili bu tür psikolojik baskıları hep yaşıyoruz...”

Yorumcu-8, “Diziyi her izleyişimde senaristin ruh sağlığını sorguluyorum. Kitapta fiziksel şiddete değil; psikolojik şiddete maruz kalan Nalan’ı önce korseye soktu, sonra annesi tarafından bayılana kadar dövüldü sonra da günahlarından kurtulsun diye karışık bitki çayı içirildi. Yani şiddetin her türlü kitapta olmamasına rağmen bu dizide var maşallah. Sedat karakterine geliyorum. O sahneleri ailecek izlemek mümkün değil. Evli kadınla yaşadığı mazoşist cinsellik odaklı bir ilişki var. Halbuki hikâyede Sedat, Nalan’ı aldatmıyor bile. Senarist reyting için yasak aşk da koyalım demiş. Onu anladık da bir de bu yasak ilişkiye psikolojik sorunları eklemiş. Sedat’ın babasının peyniri ölçtüğü sahneler var. Halbuki kitapta Nalan, kayınpederi ile ilgili “cimri değil israfa karşıydı, aslında eli açık bir adamdı, bütün mahalleyi doyururdu, ihtiyacı olana yardım ederdi” diye bahsederken senarist, sırf Masumlar Apartmanı dizisi tuttu diye evdeki herkese psikolojik bir rahatsızlık eklemiş. “Doğduğun Ev Kaderindir” dizisinde de aynı şeyi yaptılar. Onda da karakterlerin isimleri, başrolün iki annesinin olması ve babasının alkolik olması dışında kitapla alakası olan bir şey yoktu. Yani kitabı okuyunca diziyi, senariste hayret ederek izliyorsunuz emin olun.”

Yorumcu-9, “Türk dizilerinde kandırılı kandırılı uyutulduk. Gerçekle kurguyu karıştırır olduk. Ama bu dizi her şeyiyle gerçek. Hayat tam olarak bu aslında. Rahmetli annem anlatırdı. Eskiden ekmekler karneyle askerden alınmış. Anneannem de annemi gönderirmiş. Annemin iç çamaşırına uzunca bir ip dolarmış, uçkur derlermiş adına. Annem ekmek almaya gideceği zaman uçkurunu bağlarmış anneannem. Eğer biri bu ipi açarsa benim haberim olur dermiş çünkü. Bu ipi bağladım ama gerisi bende dermiş. Maalesef... Cehalet mi artık bilmiyorum. O yüzden bu dizi gibi bize ayna tutan, bizi sorgulatan, değiştiren ya da halimize şükrettiren diziler daha çok yapılmalı.”

Yorumcu-10, “İnsanların gerçek hayatta ne yaşadığı, acıları, kayıpları, kapalı kapılar ardından ne olup bittiği Türk milletini çok ilgilendiriyor. Bu ülkede herkes bir başkasının evinin içinde olan bitenleri merak ediyor. Pandemi sürecinde bu merak, daha da arttı sanırım. Ülkece dedikodu peşindeyiz. Birbirimizin özelini öğrenmenin açığını aramanın derdindeyiz. Bence bu da çok acı. Bu dizi de tüm bunların kanıtı.”

Gerçek Hayat Hikâyeleri Dizilerinde Gerçekliğin Sunumuna Yönelik İzleyici Yorumlarının Söylem Analizi Metodu ile Çözümlemesi

Herhangi bir gösterge; bir gösteren, bir gösterilen ve bir değer ile oluşturulmaktadır. Burada gösterenler, anlatım düzlemini; gösterilenler, içerik düzlemini; değer ise çevresel anlamlılık düzlemini meydana getirmektedir (Barthes, 1979, s. 32; 48). Gösterilenin temel niteliği, onunun başta “gerçeklik” derecesine yönelik tartışmaları gündeme getirmektedir (Chatman, 2008, s. 19). Her iki dizinin YouTube yorumları incelendiğinde dizilerdeki gerçeklik vurgusunu ve gerçek olduğu iddia edilen unsurları sorgulayan ve tartışan söylemlerin öne çıktığı söylenebilir.

İzleyiciler, “*Korsenin namusla ne ilgisi var?*”; “*Bu kadar dram gerçek olamaz!*”; “*Gerçek hayatta bile bu kadar salt kötü gitmez her şey.*” şeklindeki söylemlerle dizinin gerçek hayatı tam olarak yansıtmadığına dikkat çekmektedir. “Masumlar Apartmanı” dizisinde iş adamı olan Han karakterinin geceleri çöp toplaması ve “Camdaki Kız”

dizisinde saygın bir ailenin namus gerekçesiyle kızlarına zorla korse giydirmesi gibi detaylar, pek çok izleyiciye aklın sınırlarını zorlayan bir gerçek dışılık izlenimi vermektedir.

İzleyiciler, kendilerine “gerçek” imajıyla sunulan göstergelerden içten içe şüphelendiklerinde, önemsiz görülen kusurlardan tüm gösterinin sahte bir kurgudan ibaret olduğu sonucuna yönelme eğilimi gösterebilmektedirler. Farkedilen bu tutarsızlık, izleyicilerde şaşkınlık ve rahatsızlığa da sebep olabilmektedir (Goffman, 2016, s. 59). “*Bazı yaşananlar dizide çok abartılmış.*”; “*Türk dizilerinde kandırılı kandırılı uyutulduk.*”; “*Bu diziler yüzünden gerçekle kurguyu karıştırır olduk.*” gibi söylemlerle izleyiciler, kendi gündelik yaşantılarında karşılaştıkları durumların abartılı sunum biçimleriyle bağlamından kopararak saptırıldığını ifade etmektedir. Dolayısıyla izleyiciler, kendilerine gerçek adı altında seyrettirilen kurguları anlamlandırmakta ve yorumlamakta zorlanmaktadır. Kendilerini adeta kandırılmış hissedilen izleyiciler, “*Her şey reyting için mi?*” söylemiyle bu dizilerin, izlenme oranlarını artırmak için abartılı öğelere başvurduğunu düşünmektedir.

Esasında dizi sahnelerinde yer verilen pek çok işaret veya göstergenin, gerçekte var olmayan bir şeyin ya da şeylerin var olduğunu iddia etmek amacıyla kullandığı söylenebilir. Burada izleyiciye verilmek istenen gerçeklik imajı, kurgulanmış kişisel vitrin imajları ile yansıtılmaktadır. Cinsiyet, yaş, soy, fiziksel ve karakteristik özellikler, konuşma kalıpları, yüz ve beden ifadeleri gibi unsurlarla zenginleştirilen bu kişisel vitrinler, izleyicinin en çok dikkatini çeken detaylar olarak öne çıkmaktadır. Nitekim kişisel bir vitrin ilekarşısındaki seyirciyi aldatarak adeta sahtekârlık yaptığı düşünülen bu diziler, yarattığı görünüşlerle gerçeklik arasındaki uyumsuzluğu da gözler önüne sermektedir (Goffman, 2016, s. 35-66).

İzleyiciler, bu dizilerin uyarlandığı kitapları okudukça kitaptaki gerçek karakterlerle dizide yaratılan kişisel vitrin sunumları arasındaki uyumsuzluğu farkederek aslında ne kadar haklı olduklarını Youtube yorumlarında da dile getirmektedir. “*Hani gerçek hikâyeydi?*”; “*Bari şuna gerçek hayat hikâyesi demeyin!*”; “*Şiddetin her türlü, kitapta olmamasına rağmen bu dizilerde var maşallah.*”; “*Kitaptaki hikâyede Sedat, Nalan’ı aldatmıyor bile.*”; “*Senarist reyting için yasak aşk da koyalım demiş. Bir de bu ilişkiye psikolojik sorunlar eklemiştir.*”; “*Kitabı okuyunca diziyi, senariste hayret ederek izliyorsunuz.*”; “*Herhalde kitapla sadece ana kurgusu aynı gidecek.*” şeklindeki söylemleriyle izleyiciler, kendilerini kandırılmış hissettiklerini ifade etmektedir.

“Madem kitapta Han ve İnci karakterleri yok. Neden insanlara gerçek diye yutturuyorlar onları?”; “Kitaba neden bağlı kalınmıyor?”; “Dizinin üçte ikisini gerçek hikâyede olmayan korseyle doldurup buna da gerçek hayat hikâyesi demeniz aklımızla alay etmektir!” şeklindeki söylemlerle izleyiciler, bu dizileri kurgulayanları, orijinal hikâyeye sadık kalmadıkları gerekçesiyle dürüst olmamakla itham etmektedir. Daha önceki dizi türlerinde vurgulanan *“Bu dizilerin gerçekle bir ilgisi yoktur, dizideki kişiler ve kurumlar tamamen hayal ürünüdür.”* uyarısına gerçek hayat hikâyeleri iddiasındaki dizilerde yer verilmemesinin izleyicilerdeki bu algıya sebep olduğu söylenebilir. Dolayısıyla dizi de olsa gerçek hayat hikâyesi iddiasıyla insanlara özünde gerçek olmayan imaj ve göstergelerin sunulması, medyanın doğru bilgiyi aktarma işleviyle de çelişiyor görünmektedir. Bu durum, zamanla medyanın güvenilirliğini ve inandırıcılığını tamamen kaybetme tehlikesi taşımaktadır.

Diğer taraftan bu dizilerdeki gerçeklik temsillerine inanan bir izleyici kitlesi olduğundan da bahsetmek gerekmektedir. Burada kendi gerçek yaşantıları ile özdeşleştirdikleri bu dizilerin konusunun gerçek hayatla yakından ilişkili olduğu düşünülmektedir. *“Bu dizi her şeyiyle gerçek.”; “Hayat tam olarak bu aslında.”; “Gerçek hayatta böyle olaylar ve kişiler var.”; “Bu dizilerdeki insanları yok sayamayız, onları görmezden gelemeziz.”* şeklindeki söylemleriyle çoğu izleyicinin bu dizilerdeki hikâyeleri ve canlandırılan karakterleri sahiplendiği görülmektedir. *“Ne yazık ki gerçek bir olay.”; “Gerçek hayat öyküsü demeseler, bu kadar etkilenmeyecektim belki de.”; “En acısı da bu hikâyenin gerçek olması...”;* *“Bir çocuk annesi olarak kalbimi paramparça ediyor bu sahneler. Çünkü gerçek.”; “Allah kimseyi gerçek hayatta böyle insanlarla karşılaştırmasın.”* Söylemleriyle onlar, gerçek hayatta yardım edemedikleri dizi karakterleri için üzüntü ve çaresizlik duygularına kapıldıklarını dile getirmişlerdir.

Aslında dizilerdeki karakterlerle kurulan özdeşim, o karakterlerin izleyicilerin kendisine veya çevresindekilere olan benzerliği ölçüsünde olmaktadır. Karakterlerin; giyim, kuşam, davranış ve söylem bakımından doğal gündelik hayata uygun oluşları, onların izleyici tarafından benimsenmesini kolaylaştırmaktadır. *“Dizinin kadınlarının güzel görünmek gibi bir çabası yok.”; “Hepsi estetsiz, giyimleri abartısız, bizden ve hayattan bir şeyler var.”; “Bizim gibi salya sümük ağlamaları, ağlarken çirkinleşmeleri ne kadar içten ve gerçek.”; “Kesinlikle halktan gibiler.”* gibi pek çok söylem göstermektedir ki kendi doğal yaşantısında bir anlamlılık arayışında olan

izleyicileri çeken de yine kendi yaşantısına benzeyen diğer doğal yaşantı sahipleri olmaktadır (Chatman, 2008, s. 45-46):

Doğallaştırma, ‘gerçekgibilik’ kavramına çok yakındır. Eskiden beri gerçek olandan çok, akla yatkın görünen cazip gelir. Yapısalcılar, günlük yaşam beklentilerinin geçerliliğinin sorgulandığı metinlerde bile, okuyucunun olayları ve varlıkları tutarlı bir bütünlüğe uyarlayarak metindeki boşlukları ‘doldurma’, tekniğini açıkladığı için, ‘doğallaştırma’ yerine ‘tat verme’ kavramını kullanırlar. ‘Gerçekliği’ ya da ‘olabilirliği’ inşa eden şey, kurmacanın yazarları onu ‘doğal’ kılsalar da tam anlamıyla kültürel bir fenomendir. Gerçi ‘doğal’ olan, bir toplumdan diğerine ve aynı toplum içinde farklı dönemlerde değişir. Yapısalcılara göre gerçekgibilik kuralları önceki metinlerde; sadece gerçek söylemlerde değil, genel olarak toplumda uygun bulunan davranış ‘metinlerinde’ belirlenmiştir. Dahası, kurallar kamusal oldukları ve söylenmeden işlerlik gösterme eğiliminde oldukları için örtük olabilir, kendilerini göstermeyebilirler.

Her iki dizide de Türk aile yaşantısına uygun içerik, söylem ve göstergelerin bulunması, aynı toplum yaşantısına aşına olan izleyicilerin ilgisini çeken başka bir detaydır. “*Bu dizinin bu kadar sevilmesinin nedeni, Türk aile yapısının her olgusunun ayrıntılı olarak işlenmesinden bence.*” söylemi; izleyicilerin, her bakımdan gerçeklik iddiasındaki bu hikâyelerde kendilerinden bir şeyler bulduklarını düşündürmektedir. Diğer taraftan izleyiciler, gündelik yaşantılarında deneyimlediklerine benzeyen durumları dizide de fark ettikçe, kendileriyle ilgili yaşamlarında çözemedikleri pek çok soruna bu hikâyeye ışık tutulduğuna inanmış görünmektedirler. Nitekim izleyiciler, “*Bence bu dizi, insanları yargulamamayı öğretiyor.*”; “*Bu diziler insana empati kurmayı aşıyor.*”; “*Dizideki insanı sorgulatan detaylara bayılıyorum.*” şeklindeki söylemlerle dizilerin toplumdaki sorunlara farklı bakışa açılarıyla yaklaşarak öğretici, yönlendirici işlevini ortaya koyduğunu dile getirmektedirler.

Yine bu dizilerdeki karakterlerin toplumda sevilen rol kabiliyetleri yüksek oyuncular tarafından canlandırılması da izleyiciyi çeken başka bir detaydır, “*Oyuncular da mükemmel oynamış gerçekten.*”; “*Mükemmel rol kabiliyetlerine diycek tek kelime yok.*”; “*Oynamıyorlar adeta yaşıyorlar.*”; “*Ne kadar doğal oyunculukları var. Her defasında hayran kalıyorum.*”. İzleyiciler, hikâyenin ve karakterlerin canlandırma biçimlerini doğal gerçekliğe uygunluğu ölçüsünde başarılı bulduklarını ifade etmektedir. Burada bir grup izleyici açısından önemli olan; içerikte yer alan şiddet, travma, sevgisizlik gibi kötümser sunumlara dizide niçin yer verildiğinden daha çok bu sunumların ne kadar gerçekçi aktarıldığıdır. Nitekim izleyiciler, bu dizilerde tasvip etmedikleri ve psikolojik olarak olumsuz etkilendiklerini söyledikleri öğelere sıklıkla rastlasalar da gösterinin gerçekgibiliklerine duydukları hayranlık ağır bastığında diziyi izlemeyi sürdürmektedir.

İzleyiciyi bu hikâyelerde kendisine çeken bir başka detay ise bu dizilerin daha önce alışkın olunmayan farklı konulara ve sunum biçimlerine başvurması olmaktadır. İzleyiciler, *“İlk defa böyle bir dizi izliyorum.”*; *“Saçma sapan aşk dizilerini, mafya bozuntularını izlemektense bu tür dizileri izlemeliyiz.”*; *“Nihayet Türk dizilerinde aşktan, aldatmadan daha değerli duygulara geçildi.”*; *“İnsanları yargılamadan anlamaya çalışmanın ilk adımı bu dizi olabilir.”*; *“İnsan psikolojisinin, psikolojik desteğin ne kadar önemli olduğunu anlatan ve toplumda yardıma ihtiyacı olan birçok insanın olduğunu gösteren bir dizi.”* şeklindeki söylemlerle bu dizilerin diğer kurgu dizilere nazaran insana ve topluma daha önce alışkın olunmayan gerçekçi bir perspektiften ışık tutarak faydalı olduğu görüşündedirler.

Diğer taraftan COVID-19 pandemisiyle aynı dönemde yayın hayatına başlayan “Gerçek Hayat Hikâyeleri” dizileri, gerçeklik sunumlarıyla, bu süreçte gerçek sosyal yaşamından uzaklaşmak zorunda bırakılan insanlara alternatif bir sanal yaşam alanı yarattığı için de ilgi çekici olmuştur. Yüz yüze iletişimin azalmasıyla birlikte artan bireyselleşme ve yalnızlık hissi, insanların kendisi dışındaki diğerlerinin hayatını fazlaca merak etmesine neden olmaktadır. Bu dönemde evlerine kapanan insanlar, diğer evlerde gerçekte neler yaşandığının bilgisine ancak medya içerikleriyle erişebildiğini düşünmektedirler. Medyanın yarattığı sanal gerçeklikler, bireyi bu dönemde kendi gerçek yaşantısındaki acı tecrübelerinden veya travmalarından bir süreliğine uzaklaştırmış görünmektedir. Bu çalışmada sıklıkla vurguladığımız gibi insan, anlamlı bir kendilik yaratmak için gerçekliğe ulaşmak ve bir yerinden tutunmak çabası içindedir. Dolayısıyla bu dizilerdeki gerçekgibiliğin bir yönüyle izleyiciye haz verdiği söylenebilir. Seyredilen gerçekgibilik, her ne kadar travma hikâyeleriyle doldurulmuş olsa da insanlar, bu hikâyeleri gerçek hayatta yaşamaktansa ekrandan izlemeyi daha az acı verici bulduğunu dile getirmektedir.

Sonuç olarak baktığımızda dizilerde sunulan benzer kesitlerin, izleyicilerin her birinde farklı bakışa açılarıyla farklı biçim ve derinlikte çıkarımlara neden olduğu görülmektedir (Barthes, 1979, s. 40). Dolayısıyla burada tek bir gerçeklikten bahsedilemez. Herkesin kendi içsel ve sosyal yaşantısında kendisine doğru gelen veya öğretilen bir gerçeklik kavrayışı vardır. Ancak gerçekler farklı şekillerde anlaşılabilir da toplumsal dinamikler göz önünde bulundurulduğunda belirli bir dil etrafında yorumlandığı görülmektedir. Çünkü dizilere konu olan içerik ve söylemler; rastgele olaylar arasından seçilmiş yığınlar değil, toplumsal dikkate alarak onun üzerine

temellendirilen ve bu yönüyle de izleyicinin dikkatini çeken bir düzenle oluşturulmaktadır (Chatman, 2008: s. 19). Burada toplum ve çevrenin değer yargılarının, dizilerin kurgulayıcıları ve izleyicileri üzerinde anlamlı bir etkinliğe sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

7. SONUÇ

“Yapacağımı yaptım; duyacağınızı duyduz, gerçekler elinizde. Öyleyse hükmünü verin” (Aristoteles, Retorik).

Gerçek yaşam, bir oyun sahnesi gibidir. Bu bağlamda bireyler, diledikleri zaman bu yaşam sahnesine çıkarak çeşitli kimlik ve rollere uygun davranışlar sergileyen ya da bu sahnede olmayı tercih etmeyen oyuncular olarak nitelendirilebilir. Birey, kendisi ile ilgili pek çok bilgiyi veya imajı diğer insanlara yani kendisini izleyenlere tutarlı davranış kalıplarıyla aktararak benliğini sunmaktadır (Baumeister ve Hutton, 1987). Dolayısıyla toplumsal rollere ilişkin benlik sunumları, gerçek oyuncular/aktörler tarafından gerçeğe uygun biçimlerdeki performanslarla yine bu yaşam sahnesinde tezahür etmektedir. Sahnede yer alan bireyler/oyuncular ile onları takip eden bireyler/izleyiciler, birbiriyle sıkı bir etkileşim içerisindedir. Bu sebeple bir birey ya da oyuncu, aynı rolü, aynı izleyici kitlesine bir rutinle sergilediğinde, oyuncu ve izleyici arasında toplumsal bir ilişki doğmaktadır (Goffman, 2016). Bu noktada, sunulan benliğin etkileşime girdiği seyirci/izleyici kitlesi, önemli hale gelir.

Bauman (2018), herhangi bir benliğin içsel yaşantının sınırları dahilinde oluştuğu ve diğerleriyle her etkileşiminde yeni biçimler aldığı görüşündedir. Bu etkileşim sürecinde “ben”, “öteki ben”lere yönelerek onlarla müzakereye girişmekte; iletişimde kullanılan sözcük ve davranışların anlamına ilişkin kavrayışlar geliştirmektedir. Yine bu etkileşimler esnasında bir şeyler ters gittiği anda “ben”, kendi davranışlarını, eylemlerini sürekli ve yeniden dizayn etme sorumluluğunu almaktadır. Benliğin üretildiği ve yeniden üretildiği doğal yaşam sahnesinde, ötekilerin eşlik etmediği bir performans ya da zihinsel olarak kendiliğini dışa vurma hali, söz konusu bile değildir. Dolayısıyla benlik sunumu, ancak “ben” ile onu izleyen seyirci arasında her defasında kurulan bir ilişki ve etkileşim ağı ile mümkün görünmektedir.

Yaşam sahnesindeki bir “ben”, toplumda kabul edilmeye ve onaylanmaya ihtiyaç duymaktadır. Nitekim diğer “ben”ler ile etkileşiminde gösterdiği çaba, onun bu

ihtiyacını diğerlerinden talep etmesi şeklinde okunabilir. İçinde bulunduğumuz dijital çağda bu talep, yalın ve çokça basitleştirilmiş çevrimiçi ağ ortamları aracılığıyla gerçekleşmektedir. Böylelikle şimdiye kadar sınırlı bir kamusal alanda sunulan benliğin artık daha farklı ve çeşitli kamusal alanlarda sunulabilmesinin de önü açılmıştır. Çevrimiçi mekânlarda kendi kendini takdim etme, kendiliğini şekillendirme ve diğerleriyle iletişim kurma süreçlerinde benliğin dinamikleri, artık “bilişsel” alandan “gösteri” alanına doğru yön değiştirmiş görünmektedir. Bu bilgiden hareketle sahnede veya ekranda olduğu gibi, bir aktörün performansı, seyirciye beklemediği şeyleri göstergelerle sunarak hem onların beklentilerini karşılama hem de beklentilerine meydan okumakla ancak başarılı ve ikna edici görülmektedir (Bauman, 2018).

Bir performans gösterisi sırasında önceden belirlenen eylem kalıpları ise “rol” olarak nitelendirilmektedir. Toplumsal rol ise belli bir statüye bağlı hak ve sorumlulukların yerine getirilmesi olarak tanımlanır. Toplumsal bir rol, bir ya da daha fazla kısımdan oluşmakta; bu farklı kısımlardan her biri ise aktör/oyuncu tarafından çeşitli durumlarda aynı tür seyirci/izleyici kitlesi karşısında sahnelenebilmektedir (Goffman 2016).

“Masumlar Apartmanı” ve “Camdaki Kız” adlı dizilerde rollerin daha çok toplumsal cinsiyet rolleri etrafında şekillendiği söylenebilir. Toplumda neredeyse kolektif bir bilinç düzeyinde öne çıkan toplumsal cinsiyet rolleri, hiç kuşkusuz insan ilişkilerini şekillendirmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri, kadın ve erkeğin, benlik ve bilinçleri, dış görünüşleri, kıyafet seçimleri, duygu ve eylemleri çerçevesinde biçimlenmekte, dil ve pratiklerle de yeniden ve yeniden üretilmektedir. Toplumsal cinsiyet rollerine bakıldığında ise kadınla ilişkilendirilen sorumluluklar, beklentiler ve söylemlerin, eril ve dişil arasında oldukça dengesiz konumlandırıldığı görülmektedir.

Ataerki toplumsal düzende kadının, çocukluktan itibaren erkeğin gerisinde kalarak ikincilleştirilen rollerinin kadın ve erkek için meşru olabilecek bir zemine oturtulduğu söylenebilir. Dolayısıyla üzerindeki bu toplum baskısından ve edilgen konumundan özgürleşmek isteyen kadın, adeta kendisi ile aynı kaderi paylaşan diğer kadınlarla iletişim kurma ihtiyacı duymaktadır. Böylelikle eril egemen düzene karşı kadınlar, hep birlikte ses yükselterek, alışılmışın dışında söylemler geliştirerek güçlü bir tavır sergileyebileceklerine inanmaktadırlar.

İşte bugün internet ve sosyal medya platformları, kadınların deneyim alanları ve mağduriyetleri çerçevesinde birbirlerinden haberdar olabilecekleri, birbirlerini dinleyerek fikir alışverişinde bulunabilecekleri, birbirlerini destekleyebilecekleri, zamandan ve mekândan bağımsız olan muazzam bir iletişim ortamına dönüşmüştür. Alan araştırmamıza konu olan YouTube, kadınların yoğun olarak kullandığı sosyal medya platformlarının başında gelmektedir. RTÜK'ün 2018 yılı verilerine göre en çok kadınlar tarafından izlenen TV dizilerinin YouTube hesaplarına bakıldığında, burada yayınlanan dizi kesitlerinin de yine en çok kadın izleyiciler tarafından yorumlandığı, analiz edildiği görülmektedir. Dolayısıyla YouTube, kendi içinde bir tüketim mecrasına dönüşen yayın içerikleriyle, kadınlara etkin bir biçimde yeni söylemler geliştirmeleri için fırsat tanımaktadır. Bu noktada şiddeti ve travmayı en çok deneyimleyen kadınların söylemlerine ulaşmak isteyen araştırmacıya göre; YouTube'da yayınlanan “Masumlar Apartmanı” ve “Camdaki Kız” dizi sahnelerine kadın izleyicilerin yaptığı yorumlar, araştırmaya büyük katkı sağlamıştır.

“Masumlar Apartmanı” ve “Camdaki Kız” adlı dizilerde kadınlık ve annelik rolleri ve kimlikleri; psikolojik rahatsızlıklara, ruhsal bunalımlara ve takıntılı kişilik bozukluklarına yatkınlık ile ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla bu dizilerde kadınlık kimliğinin “delilik” ile ilişkilendirilerek izleyiciye aktarıldığı söylenebilir. Annelik kimliği ise Jung'un anne arketipindeki “sevecen anne” tanımlamasının karşısında duran “korkunç anne” tanımlaması ile eşleşmektedir.

Bu dizilerde hem çocukluk çağında hem de yetişkinlikte yaşadıkları travmalarla baş edemeyen kadın karakterler, psikolojik sorunlarını ve yaşamla baş edemeyişlerini herkesin gözü önünde yaşamak zorunda kalmaktadır. Oysa erkek/baba olan karakterler, benzer travmalarla baş ederken kadınlar/anneler kadar zorlanmayarak uzun bir süre psikolojik sorunlarını herkesten gizleyebilmektedir. Her iki dizide de yer verilen bu anlatım biçimi, izleyici açısından kadının veya annenin duygusal, aciz, zayıf ve dezavantajlı; erkeğin veya babanın ise her şeye rağmen güçlü, soğukkanlı, irade sahibi bireyler olarak algılanmasına neden olabilmektedir.

Toplumda olduğu gibi “Masumlar Apartmanı” ve “Camdaki Kız” dizilerinde de kadın/anne figürü, erkek/baba figürünün bir adım gerisinde konumlandırılmaktadır. Çünkü kadının aslî görevi, ev yaşamıdır. Erkek, kendisinden önde olan ve daha yüksek meziyetleri olan bir kadınla mutlu bir evliliği dahi sürdüremez. Eve daha fazla para getiren, evde söz sahibi olan daima erkek olmalıdır. Bu dizilerde erkeklik kimliği; güç,

kudret, irade sahibi olmak ve özgür olmak ile ilişkilendirilirken; kadınlık ise korunması gereken, erkeğe itaat etmesi beklenen, gerektiğinde erkek tarafından özgürlüğü kısıtlanan, toplum içindeki varlığı erkeğe göre belirlenen bir kimlik olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla bu dizide yer verilen hiçbir kadın, tam anlamıyla mutlu sayılmaz. Yaşadıkları travmaların da etkisiyle her biri, farklı psikolojik sorunlarla baş etmek zorundadır. Travmalarının kaynağı ise çoğunlukla eşleri ya da ebeveynleridir.

Bu dizilerde toplumdaki yaygın kanıyı bir bakıma yerinden eden bir sunum şeklinden de bahsetmek gerekmektedir. Ataerkil toplum sisteminde erkeklik veya babalık, baskın nitelikleriyle öne çıkan ve şiddeti neredeyse tekelinde bulunduran kimlik özellikleriyle dillendirilmektedir. Fakat bu dizilerde baskın özellikleriyle şiddeti uygulayan da bu şiddetten mağduriyetler yaşayan da kadınlar ve anneler olmaktadır. Nitekim aile içerisinde çocuğa yöneltilen şiddet ve travma sunumu da erkek/baba figürü üzerinden değil; kadın/anne figürü üzerinden işlenmektedir. Burada çocuğa mağduriyetler yaşatan kadının/annenin şiddete meyledişi, eşleri ile ilişkilendirilmektedir. Eşleri tarafından sevilmeyen, onlar tarafından fiziksel yahut psikolojik olarak istismar edilen kadınların ruhsal durumları ve kötü eylemlerine neredeyse bütün bölümlerde yer verilmektedir.

Diğer taraftan erkek/baba figürünün izleyici açısından kabul edilemez eylemleri, bu dizilerde üstü örtülü bir biçimde işlenmektedir. Baba, eşine veya çocuğuna sevgisini göstermese de şiddete başvurmamakta, ailede etkisiz olan karakter özellikleriyle sunulmaktadır. Dolayısıyla erkekler, çocuğuna şiddet uygulayan kadınlar kadar izleyicinin dikkatini çekmemekte ve tepki ile karşılanmamaktadır. Bu yönüyle her iki dizi, izleyicilerin beklentilerine meydan okumuş görünmektedir. Bu meydan okuma, izleyicilerin şimdiye kadar toplumsal cinsiyet rollerine dair öğrendiği, içselleştirdiği, doğru bildiği ne varsa yeni baştan sorgulamasına neden olabilmektedir.

Ayrıca bu dizilerde ve genel olarak medyada şiddetin ve travmanın kaynağı olarak gösterilen kadınların ve annelerin kötü yaşam tecrübelerini seyreden insanlar, izledikleri bu gerçek hikâyeleri, kendi kişisel yaşantıları ile kıyaslamakta; bu hikâyelerin kahramanları ile empati kurarak onların yaşantılarını içselleştirebilmektedir. Diğer taraftan bu dizilerde insanlara “travma” adı altında düzenli olarak seyrettirilen her türlü şiddet eyleminin toplumda var olan mevcut düzenden kaynaklanan “haklı” gerekçelerle ilişkilendirilmesi, izleyiciye şiddet,

travma ve sonrasında gelişen stres bozukluğu davranışlarının artık olağan ve sıradan olduğunu düşündürmektedir.

Bu dizilerde çocukluk çağı, travmalarla; kadınlık kimliği, mağduriyetlerle; ebeveyn kimliği, şiddet ve sevgisizlikle ilişkili olarak sunulmaktadır. Şiddetin, travmaların, mağduriyetlerin ve tüm bunların nedeni olarak gösterilen sevgisizliğin ilk ve sürekli olarak tecrübe edildiği aile ve ev içi alan ise bu dizilerde risk ve tehlikelerle özdeşleştirilmektedir. Dolayısıyla daha çok geleneksel toplumu karakterize eden güvenlik olgusu, modern toplumdaki aile biçimleriyle yeniden gündeme gelmektedir.

Güvenlik olgusu, esasında yirminci yüzyılın son çeyreğiyle birlikte temel değer ve bu doğrultuda bir ihtiyaç haline gelmiştir. Hayatın henüz tecrübe edilmeyen durumlarına karşı günümüzün ruh hali, daha fazla güvenlik ihtiyacı ile biçimlenmektedir. Artık dünyayı değiştirme ya da olduğu gibi koruma fikri, yerini hayata dair bütünsel bir yaklaşım olan güvenliği sağlama kaygısına bırakmaktadır. Günümüzde neredeyse kamuya açık olan tüm mekânlar, güvenlik perspektifi üzerinden incelenmektedir. Burada “kamuya açık” ifadesi, riskli olmak ile özdeşleştirilmekte, tanımadığımız insanların varlığı ise bir sorun olarak görülmektedir. Dolayısıyla risk, her yerden gelebilir; okulda, işyerinde, sokakta... (Furedi, 2017).

Özellikle güvenliği tehdit eden risk faktörlerinin en yoğun yaşandığı kamuya açık bir dış mekân olarak tahayyül edilen sokaklar, toplumsal ilişkilerin yaşandığı, kesin sınırları belli olmayan bir toplumsal çevre olarak ifade edilebilir (Connell, 1998). Birbirinden farklı özelliklere sahip pek çok kesimden insanın rahatlıkla girip çıkabildiği bu mekânlar, insanların tehlikelerle karşılaşması ihtimalini de artırdığı gerekçesiyle tekin olmayan ve güven vermeyen nitelikleriyle öne çıkar. Bu nedenle olası riskleri minimuma indirmek adına iktidar mekanizmaları, mobese kameraları gibi yeni teknolojilerle desteklenen korunma biçimlerine sıklıkla başvurmaktadır. Bu noktada kamuya açık olmayan ve bu nedenle denetleme ve koruma mekanizmalarının tam anlamıyla işlev görmediği ev içi mekanlardan bahsetmek gerekmektedir.

Sosyolojik bir perspektifte ev ortamı ve ev içi yaşam, genellikle aile kavramı ile ilişkilendirilmekte; bu bağlamda okunmakta ve yorumlanmaktadır. Biyolojik olarak insan türünü devam ettiren, sosyalizasyon sürecinin ilk defa yaşandığı, maddî manevî kültür öğelerinin nesilden nesile aktarıldığı aile; biyolojik, psikolojik, sosyal ve hukuki süreçleriyle toplumun en küçük birimi olarak tanımlanmaktadır. Birbiri üzerine

yığılmış çok bileşenli ilişkiler sahası olan ailenin; yoğun ilişkisellik, yoğun duygu etkileşimi, yoğun bir iktidar ve direniş mekanizması olduğu söylenebilir (Sayın, 1990; Connell, 1998).

Toplumda kolektif bir bilinç perspektifinden bakıldığında “aile” ve “ev içi alan”, sokaklar gibi kamuya açık mekânlara kıyasla insana daha çok güven vermesi, tehlikelere karşı korunmak adına dayanak sağlaması beklenen önemli bir toplumsal birliktelik olarak nitelendirilebilir. En azından her insan, aile ile ilgili bu niteliklere ihtiyaç duymaktadır. Fakat göç ve artan şehirleşmeyle birlikte geleneksel toplum yapısından modern topluma doğru gerçekleşen değişim, ev içi yaşantıyla ilişkilendirilen aile mefhumunu da dönüştürmüştür. Günümüz toplumlarında aile, artık güvenlikten daha çok risklerin muhafazakâr bir biçimde yaşandığı, korunmaya muhtaç bir varlık olarak görülen bireyin gelişme potansiyelinin küçümsendiğı bir toplumsal birim olarak algılanmaktadır.

Modern toplum, risklerle doludur ve insanları birbirine yabancılaştıran sınırlı ilişkilere sebep olmaktadır. Dolayısıyla artık korku kültüründen beslenmek zorunda bırakılan insanlar, iletişim kurduğı diğerlerine daha yoğun bir risk duyarlılığı ile yaklaşma eğilimi göstermektedir. Bu nedenle duygusal ilişkilerden kaynaklandığı düşünölen olası tehlikelerle baş edebilmek için hayal kırıklığı yaşatacak bu tarz ilişki biçimlerinden uzak durmak ya da beklentileri azaltmak tercih edilmektedir (Furedi, 2017). Yani bugün pek çok insan, komşusunun iş arkadaşının veya sokakta gördüğü bir yabancınn evinde ailesiyle ne yaşadığını bilmemekte; başıma bir iş gelir endişesiyle de çoğı zaman merak etmeye dahi çekinmektedir. Bunlar, insanların kendilerini güvende hissettikleri konfor alanlarından fazla uzaklaşmama istekleriyle de ilişkilendirilebilir.

Medya, insanların merak etmeye dahi korktuğı diğerlerinin ev içi yaşantılarını ve o evlerdeki insan ilişkilerini toplumda görünür kılması bakımından dikkat çekmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında medya, o evlerin içine kameralar sokarak izleyicilere gerçek yaşamda merak ettikleri ancak şahit olamayacakları aile yaşantılarını bir bakıma gözetleme imkânı sunmaktadır. Medya, aileyi ve aile içi ilişkileri daha fazla izlenmek adına çoğunlukla riskler (şiddet, istismar, travma vb.) perspektifinden sunar. Özellikle kadınlar ve çocuklar, ailenin yarattığı dezavantajlı durumlarla baş etmek zorunda olan “zavallı” bireyler olarak gösterilmektedir. Bu eğilim, onların potansiyel

olarak zayıf olduğu ve bu nedenle yaşamla baş etme becerilerinin de yeterli olmadığını algısı yaratmaktadır.

Günümüzde insanların risk altında olduklarını ya da başarısızlıklarını anlamlandırma gayesinde olan medyanın, insanları etkilediği iddia edilen travmalara ya da psikolojik rahatsızlıklara daha fazla yer verdiği görülmektedir. Medyanın kötümser insan anlayışı, bireyi çaresiz ve hasta kişiler olarak resmeder. Bu çaresizlik duygusuyla çok çeşitli travmalar yaşayan insanların medyada artan sunumu, “zavallı” insanın gündelik yaşamın risklerine karşı sürekli gözetim altında tutulup korunması gerektiği inancını da pekiştirmektedir. Bu noktada yaşamla baş edemeyen insanlara yönelik risk yelpazesi daha da genişlemektedir (Furedi, 2017).

Uzunca bir süredir medya, dolaylı sunum ve ifade biçimleriyle toplum yaşamını tehdit eden sorunları, “aile” metaforu üzerinden gösterme eğiliminde olup dezavantajlı yaşantıları da bu metafor etrafında işlemektedir. Dolayısıyla medya; bir aileye sahip olan her insanın bir şekilde risk altında olduğu düşüncesini haberler, gündüz kuşağı programları ve yaşanmış hayatları konu alan dizilerdeki “gerçeklik” sunumlarıyla izleyicilerine aktarmaktadır. Medya; tüm bunları, toplumda güvenliği sağlamak adına insanları yeni risk faktörlerinden ve korunma biçimlerinden haberdar etme işleviyle açıklamaktadır.

Esasında insanları yeni tehlikelere karşı uyardırmaya çalışan ve görünüşte uzman olan kişilerin art arda sıraladığı birbirleriyle çelişen tavsiyeleri, medya tüketicilerini neyin güvenli neyin riskli olduğu konusunda yanıltabilme ve yaşamdaki her türlü deneyimi aynı zamanda bir güvenlik meselesine dönüştürebilme riski taşımaktadır. Yani risk sunumu, yeni riskleri de doğurabilmektedir. Bu çerçevede medyanın nelerin güven veren nelerin ise güvenliği zedeleyici olduğunu seçici bir biçimde belirlemesi gerekir. Çünkü risk bilincinin gerisinde bir toplumsal dinamik bulunmaktadır (Furedi, 2017).

Bu tezde elde edilen bilgilerden hareketle reyting adına yaşanmış hikâyelerin yeniden kurgulandığı; yer yer gerçek bağlamından koparıldığı “Gerçek Hayat Hikâyeleri” başlığıyla yayınlanan dizilerin izleyicilerin diğer dizilere göre daha fazla dikkatini çekme nedenleri;

- Gerçek yaşamdan hikâyelerle özellikle aile ve ev içi alan gibi konulara başvuran bu dizilerde izleyicilerin kendilerinden bir şey bulmaları,

- Dizi karakterlerinin toplumda sevilen ve rol kabiliyeti yüksek oyuncular tarafından canlandırılması ve oyuncuların rollerini ustalıkla sergilemeleri,
- COVID-19 salgınıyla aynı dönemde yayınlanan bu dizilerin gerçeklik sunumlarıyla, bu süreçte gerçek sosyal yaşamından uzaklaşmak zorunda olan insanlara alternatif bir sanal yaşam alanı yaratması,
- Dizilerdeki karakterlerin; giyim, kuşam, davranış ve söylem bakımından doğal ve gerçek gündelik hayata uygun oluşları,
- Her iki dizide de Türk aile yaşantısı ile örtüşen içerik, söylem ve göstergelerin sıklıkla işlenmesi şeklinde özetlenebilir.

Bu hikâyelerin ve karakterlerin gerçek olduğunu bilen izleyicilerin, gösterilen şiddet ve travmanın gerçekten yaşanmış olmasından büyük üzüntü duydukları anlaşılmaktadır. İzleyiciler, dizilerdeki hikayeleri kendi başlarından geçen benzer olayları örnek göstererek yorumlamaktadır. Bu anlamda dizilerdeki karakterlerle özdeşim kurdukları görülmektedir. Dolayısıyla dizilerdeki karakterlerle kurulan özdeşim, o karakterlerin izleyicilerin kendisine veya çevresindekilere olan benzerliği ölçüsünde olmaktadır.

İzleyicilerin; bu hikâyeleri içselleştirdikçe psikolojik olarak etkilendikleri, farkında olmadan bu karakterlere benzer davranışlar sergiledikleri ve sonuçta kendi ruh hallerinin de sağlıklı olup olmadığı konusunda sorgulamalar yaptıkları görülmektedir. İzleyiciler, gündelik deneyimlerine benzer durumları dizilerde de fark ettikçe, kendi yaşamlarında çözemedikleri pek çok soruna bu hikâyelerle ışık tutulduğuna inanmış görünmektedir.

Diğer taraftan bu dizilerde işlenen şiddet biçimleri, kadın izleyicilerin büyük ölçüde tepkisini çekmektedir. Kadın izleyicilerin bir kısmı, gerçek gündelik yaşantılarında fazlasıyla maruz kaldıklarını dile getirdikleri şiddet eylemlerine bu dizilerde de sıklıkla yer verilmesini fazla bularak eleştirirken; diğer bir kısmı ise sosyal yaşamlarındaki mağduriyetlerine yer verilmesini doğru bulduklarını ve sorunların medya aracılığıyla görünür kılnarak çözülebileceğini dile getirmektedir.

“Gerçek Bir Hayat Hikâyesi, Masumlar Apartmanı” ve “Gerçek Bir Hayat Hikâyesi, Camdaki Kız” adlı dizilerde travma sahneleri ile karakterlerin psikopatolojik durumu, tüm ayrıntılarıyla birkaç sezon boyunca izleyiciye sunulmuştur. “Masumlar Apartmanı” dizisinde psikolojik rahatsızlıkları olan karakterler, dizide daha normal

özellikleri ile öne çıkarılan diğer bireylerin ısrarı üzerine başlangıçta psikoterapi seanslarına gitseler de bir süre sonra deli olmadıklarını gerekçe göstererek tedaviyi reddetmişlerdir. Ancak yaşadıkları travmatik süreç, artık sosyal hayatlarını çekilmez hale getirdiğinde bu defa kendi istekleriyle uzman desteğine başvurarak uzun ve zahmetli tedavi süreçleri geçirmişlerdir. Dolayısıyla dizinin ilk sezonunda hasta olduklarını kabul etmekte zorlanan Han, Safiye ve Gülben karakterlerinin; ikinci sezon bölümleriyle birlikte psiko-sosyal iyileşme süreçlerine yer verildiği görülmektedir.

“Camdaki Kız” dizisinde ise psikolojik sorunlar yaşayan hiçbir karakterin tedavi ve iyileşme süreçlerine yer verilmemiştir. Dizinin son bölümlerinde Sedat’ın yalnızca birkaç bölümde psikolojik destek alması dışında hiçbir karaktere “Masumlar Apartmanı” dizisindeki gibi bir uzman desteği sağlanmamıştır. Nitekim ağır psikolojik sorunları olan Feride karakteri, tedaviye başvurmak yerine kurtuluşu intihar etmekte bulur. Dizinin ana karakteri olan Nalan ise Feride’nin ve Sedat’ın kendisinde açtığı onulmaz yaraları psikolojik tedaviyle iyileştirmeyi denemez. O, yaşadığı sorunlarla yüzleşmek yerine her defasında kaçmayı seçmiştir. Kitaptaki gerçek hikâyeye, elbette bu şekilde ilerliyor olabilir. Ancak kitapta yer almayan korse gibi pek çok travmatik unsuru kurgulayarak üç sezon boyunca “gerçek hikâyeye” adı altında sunan dizinin; aynı yöntemle iyileşme süreçlerini işlememesi, akıllarda soru işareti bırakmaktadır.

Her iki dizide de pek çok sahne, traji komik gibi görünse de görsel olarak izlendiğinde izleyiciler açısından derece travmatik olabilmektedir. Oyuncuların ses tonu ve mimikleri, olayın geçtiği mekânın fiziksel koşulları ile kamera açıları, izleyicide korku/gerilim filmi izliyormuş hissi yaratmaktadır. Dolayısıyla izleyicilerin bu dizilerde yoğun bir biçimde işlenen rüya ve flashback sahnelerinden psikolojik olarak etkilenmemesi, neredeyse imkânsızdır. Aynı zamanda dizilerdeki travmatik sahnelerin yer yer komedi unsurlarına başvurularak sunulması, izleyicide gülsem mi ağlasam mı karmaşası yaratmaktadır. İnsanlar, bu dizileri izledikçe ne düşündüklerini ve ne hissettiklerini; dizinin YouTube hesabına yaptıkları yorumlarla anlatmaya ve sesini duyurmaya çalışmaktadır. Dizi karakterlerinin her halleriyle gerçek olduğunu bilen izleyicilerin yorumlarına bakıldığında, onlara gerçek hayatta yardım edememiş olmanın verdiği üzüntüyle bir merhamet yorgunluğu yaşadıkları görülmektedir.

Sonuçta insanlara, şiddete başvurmaktan kaçınma veya şiddeti önleme gibi farkındalıklar kazandırdığı iddiasındaki bu dizilerin samimiyetini sorgulamak gerekmektedir. Burada hem izleyicilerin hem de dizilerdeki oyuncuların ruh sağlığını

korumak adına yapılması gereken şey, hastalıklarla birlikte tedavi süreçlerinin de adım adım her bölümde işlenmesi olmalıdır. Çünkü birey, toplumsal süreçlerde birlikte varolduğu ötekilerin ürettiği anlamlardan etkilenecek kendi gerçekliklerini ve kimliklerini inşa eder (Berger ve Luckmann, s. 2008). Dolayısıyla bu dizileri izleyenlerin öncelikle önemseydiği şey, anlatılan hikâyelerin kendi yaşamlarında ne anlam ifade ettiği olmaktadır.

İnsanlar, “anamlı bir kendilik” yaratmak için toplumsal bir gerçeklik iddiasındaki bu dizilerdeki karakterlerle özdeşim kurmakta ve onları anlamaya çalışmaktadır. Onlar, her hafta evlerinde ağırladıkları bu karakterlerin kendilerine benzeyip benzemediğini sorgulama eğilimindedirler. İzledikleri karakterlerin davranışlarından birine ya da birkaçına sahiplerse kendi psikolojilerinin de bozuk olduğunu düşünmeleri kaçınılmazdır. Nitekim dizi sahnelerine yapılan yorumlarda, “*Bu dizi sayesinde psikolojimin normal olmadığını öğrenmiş oldum.*” ya da “*Bu diziler, bana ‘acaba ben de mi onlar gibi hastayım’ dedirtti.*” şeklindeki söylemler, bu görüşü destekler niteliktedir.

Özellikle “Masumlar Apartmanı” dizisindeki Safiye karakterinin temizlik takıntılı davranışları ve insanlara mesafeli yaklaşması, o süreçte COVID-19 salgını deneyimleyen izleyicileri daha çok etkilemiştir. Çünkü salgın döneminde insanlardan sosyal mesafeyi korumaları ve temizlik konusunda dikkatli davranmaları istenmektedir. Dolayısıyla bu süreçte, OKB tanısı olan Safiye ile özdeşim kurmak, izleyici açısından hiç de zor olmamıştır. Dizinin YouTube kanalına yapılan yorumlara bakıldığında izleyicilerin bu sahnelerden psikolojik olarak da oldukça etkilendikleri görülmektedir, “*Pandemiden sonra ben de Safiye gibi ellerimi dört kez yıkamaya başladım*”, “*Bu evde yaşayanlara asla COVID bulaşmaz.*”, “*Dizinin salgın ile aynı dönemde başlaması sizce de tesadüf mü?*”, “*İkisi de gerçek hayat, ikisi de travma.*”, “*Diziyi izlediğim gece rüyamda kendimi Safiye kılığında görmem ve ellerimi yıkarken istemsizce 4’e kadar saymam korkutucu geldi. Allah’ım sen aklımı koru.*” vb.

Her insan, zaman zaman karşılaştığı olumsuz durumlara yönelik kaygı ve stres yaşayabilmektedir. Bunlarla baş etme becerilerinin yeterli olmaması veya normale dönme süreçlerinin uzaması, elbette beklenen durumlardır. Burada belirleyici olan şey; stresi doğuran faktörler ortadan kalktığında veya kişi için etkisiz hale getirildiğinde stresin de bir süre sonra ortadan kalkması gerektiğidir. Çözüm geliştirildiğinde dahi stres devam ediyorsa ve kişiyi yaşam mücadelesine odaklanmaktan alıkoyuyorsa işte

burada kişi, bir uzmana yönlendirilmelidir. Dolayısıyla herhangi bir psikolojik hastalık tanısı, ancak tıbbi/klirik bir muayene ile mümkün olabilmektedir. Tüm bu nedenlerle bu dizilerdeki psikopatolojik hikâyeleri izleyen insanları; “*Acaba ben de onlar gibi hasta mıyım?*” gibi düşüncelerden uzak tutma görevi, başta TV kanalları olmak üzere yapımcı, yönetmen, senarist gibi yayıncılık unsurlarının ortak sorumluluğundadır. Tüm bu faktörler göz önünde bulundurulduğunda; Budayıcıoğlu’nun kastettiği gibi bir yönüyle “insanlarda örseleyici olaylara karşı farkındalıklar yaratmak” amacıyla olan bu dizilerin diğeri bir yönüyle de “televizyonun eğitici, öğretici, haber veren ve bilinçlendiren işlevlerini kötüye kullanmaması” gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Adorno, T. W. (1991). *The culture industry: Selected essays on mass culture*. J. M. Bernstein (Edt.), London and New York: Routledge Kegan & Paul Inc.

Adorno, T. W., Horkheimer, A. (2010). *Sosyolojik açılımlar*. (Çev. M. S. Durgun, A. Gümüş), Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

Adorno, T. W., Horkheimer, A. (2014). *Aydınlanmanın diyalektiği*. (Çev. N. Ülner, E. Ö. Karadoğan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Agee, W. K., Ault, P. H., Emery, E. (1985). *Introduction to mass communication*. New York: Harper and Row Publishers, Inc.

Ajdukovic, D. (2013). *Introducing the notion of social context of collective trauma to ESSTS*. Eur J. Psychotraumatol, 4(1), 21258.

Akgöl, N. (1971). *Psikanaliz ve freud*. İstanbul: Yalçın Ofset Yayınları.

Akın, A. (2013). *Güncel psikolojik kavramlar II: benlik*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınları.

Alhusser, L. (2005). *Montesquieu siyaset ve tarih*. (Çev. A. Tümertekin), Ankara: İthaki Yayınları.

Almond, I. (2012). *İbni arabi ve derrida-tasavvuf ve yapı söküm*. (Çev. K. Filiz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Alşan, M. H. (2020). *Varlığın iki kutbu*. Ankara: H Yayınları.

American Psychiatric Association [APA]. (1952). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. DSM-I. Washington, DC. (1. edition).

American Psychiatric Association [APA]. (1966). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. DSM-II. Washington, DC. (2. edition).

American Psychiatric Association [APA]. (1980). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. DSM-III. Washington, DC. (3. edition).

American Psychiatric Association [APA]. (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. DSM-IV. Washington, DC. (4. edition).

American Psychiatric Association [APA]. (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. DSM-V. Washington, DC. (5. edition).

Anderson J.R. (1995). *Cognitive psychology and its implications (4th ed.)*. New York: W. H. Freeman Company.

Arabi, M. (1971). *Fütihat-mekkiye*. (Çev. S. Alpay), İstanbul: Sada Yayınevi.

Arabi, M. (2016). *Füsusü'l-hikem*. (Çev. E. Demirli), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Ateş, S. (1969). *Cüneyd-i bağdadi hayatı, eserleri ve mektupları*. İstanbul: Sönmez Neşriyat A. Ş. Yayınları.

Barthes, R. (1979). *Göstergebilim ilkeleri*. (Çev. B. Vardar, M. Rıfat), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Baudrillard, J. (1988). *The ecstasy of communication*. (Trans. B. Schutze, C. Schutze), New York: Semiotext(e).

Baudrillard, J. (2005). *Simülakrlar ve simülasyon*. (Çev. O. Adanır), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Baudrillard, J. (2012). *Kusursuz cinayet*. (Çev. N. Sevil), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Baudrillard, J. (2015). *Şeytana satılan ruh*. (Çev. O. Adanır), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Baudrillard, J. (2018). *Tüketim toplumu*. (Çev. N. Tatal, F. Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş toplum*. (Çev. Y. Alogan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z.; Raud, R. (2018). *Benlik pratikleri*. (Çev. M. Ekinci), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2019). *Postmodernlik ve hoşnutsuzlukları*. (Çev. İ. Türkmen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Baumeister R. F., Hutton D. G. (1987). Self-presentation theory: self-construction and audience pleasing. In: Mullen B., Goethals G. R. (Eds.) *Theories of Group Behavior*. 71-81, New York: Springer-Verlag Inc, DOI:10.1007/978-1-4612-4634-3_4

Bayraktar, L. (2018). *İnsan metafiziği: benlik, kimlik, kişilik*. İçinde A. K. Çüçen (Edt.), *Metafizik varlık problemleriyle varlık felsefesi*, 255-268, Bursa: Sentez Yayıncılık.

Bayyurt, Y., Seggie, F. N. (2015). *Nitel araştırma: yöntem teknik analiz ve yaklaşımları*. Ankara: Anı Yayınları.

Beck, U. (2011). *Risk toplumu: başka bir modernliğe doğru*. (Çev. K. Özdoğan, B. Doğan), İstanbul: İthaki Yayınları.

Berardi, F. B. (2012). *Ruh iş başında- yabancılaşmadan otonomiye*. (Çev. F. Genç), İstanbul: Metis Yayınları.

Berg, B. L., Lune, H. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (Çev. H. Aydın), Konya: Eğitim Yayınevi.

Berger, P. L., Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin sosyal inşası*. (Çev. V. S. Öğütle), İstanbul: Paradigma Yayınları.

Berger, P. L. (2017). *Sosyolojiye çağrı*. (Çev. A. E. Koca), İstanbul: İletişim Yayınları.

Beutel, M. E., Klein, E. M., Brahler, E., Reiner, I., Jünger, C., Michal, M., (2017). Loneliness in the general population: prevalence, determinants and relations to mental health. *BMC Psychiatry*, 17(1): 97, 107-114. DOI: 10.1186/s12888-017-1262-x

Bilgin, N. (2014). *Sosyal bilimlerde içerik analizi*. İstanbul: Siyasal Kitabevi.

Bottomore, T. (2013). *Frankfurt okulu ve eleştirisi*. (Çev. Ü. H. Yolsal), İstanbul: Say Yayınları.

Bourdieu, P. (2015). *Eril Tahakküm*. (Çev. B. Yılmaz), İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Boyd, K. M. (2000). Disease, illness, sickness, health, healing and wholeness: exploring some elusive concepts. *Medical Humanities*, 26 (1): 9-17, 9-17. DOI: 10.1136/mh.26.1.9

Briere, J. N., Scott, C. (2016). *Travma terapisinin ilkeleri*. (Çev. B. D. Genç), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Byrne, M. K., Lerias, D. (2003). Vicarious traumatization: symptoms and predictors. *Stress Health*, 19(3), 129-138, DOI:10.1002/smi.969

Budayıcıoğlu, G. (2008). *Madalyonun içi: bir psikiyatrin not defterinden*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Bumin, T. (2010). *Tartışılan modernlik*. İstanbul: Yapıkredi Yayınları.

Carlier, I., Lamberts, R., Gersons, B. (2000). The dimensionality of trauma: a multidimensional scaling comparison of police officers with and without posttraumatic stress disorder. *Psychiatry Res*, 97(1), 29-39. DOI:10.1016/s0165-1781(00)00211-0.

Cevizci, A. (2000). *Felsefe sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Chatman, S. (2008). *Öykü ve söylem: filmde ve kurmacada anlatı yapısı*. (Çev. Ö. Yaren), Ankara: De Ki Basım Yayın.

Chittick, W. (2016). *Sufinin bilgi yolu*. (Çev. Ö. Saruhanlıoğlu), İstanbul: Okuyan Us Yayınları.

Cihangir, A. (2005). Aile İçinde F. Başkaya (Edt.) *Kavram sözlüğü: söylem ve gerçek*, 23-30, Ankara: Maki Basın Yayın.

Comstock, C., Platania, J. (2017). The role of media-induced secondary traumatic stress on perceptions of distress, *American International Journal of Social Science*, 6(1).

- Comte, A. (1964-1966). Pozitif felsefe dersleri. (Çev. Ü. Meriç), *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, s. 213.
- Connell, R. W. (1998). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar: toplum, kişi ve cinsel politika*. (Çev. C. Soydemir), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cooley, C. F. (1964). *Human nature and the social order*. New York: Scribner.
- Coser, L. (2008). *Sosyolojik düşüncenin ustaları*. (Çev. H. Hülür), Ankara: De Ki Basım Yayın.
- Cosgrave, J. (1996). Decision making in emergencies, disaster prevention and management. *An International Journal*, 5(4), 28–35.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri: beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. (Çev. M. Bütün, S. B. Demir), Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım.
- Cüceloğlu, D. (2020). *İnsan ve davranışı: psikolojinin temel kavramları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Defillippi, R., Ornstein, S. (2003) Psychological Perspectives Underlying Theories of Organizational Learning. In M. E. Smith, M. A. Lyles (Edt.) *The blackwell handbook of organizational learning and knowledge management*, Malden, MA: Blackwell Publishing, 19-37.
- Deleuze, G. (2013). *Foucault*. (Çev. B. Yalım, E. Koyuncu), İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- Dirkzwager, A., Kessels, F., Morren, M. (2007). The influence of a disaster on the health of rescue workers: a longitudinal study. *Canadian Medical Association Journal*, 176(9), 1279-1283. DOI:10.1503/cmaj.060626
- Donovan, J. (2016). *Feminist teori*. (Çev. A. Bora, M. A. Gevrek, F. Sayılan), Ankara: İletişim Yayınları.
- Douglas, C. A. (1995). *Sevgi ve politika: radikal feminizm ve lezbiyen teoriler*. (Çev. N. Aydoğan), İstanbul: Kavram Yayınları.
- Durkheim, E. (1970). *La science sociale et l'action*. (Ed. J. C. Filloux), Paris: Presses Universitaires de France.
- Durkheim, E. (1977). *The evolution of educational thought: lectures on the formation and development of secondary education in france*. London and Boston: Routledge Kegan & Paul Inc.
- Durkheim, E. (2012). *Sosyolojik yöntemin kuralları*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Durkheim, E. (2013). *İntihar*. (Çev. Z. İlkelen), İstanbul: Pozitif Yayıncılık.
- Dursun, Ç. (2013). *İletişim, kuram, kritik*. Ankara: İmge Yayınları.

- Eagleman, D. (2015). *Beyin: senin hikâyen*. (Çev. Z. A. Tozar), İstanbul: Bkz Yayıncılık.
- Ellenberger, H. (2021). *Bilinçdışının keşfi*. (Çev. E. Kılıç), İstanbul: Albaraka Yayınları.
- Elliot, A., Lemert, C. (2011). *Yeni bireycilik*. (Çev. B. Kıcır), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Elliott, R. (1996). Discourse analysis: exploring action, function and conflict in social texts. *Marketing Intelligence & Planning; Bradford*, 14(6), 65-68.
- Eriksson, C., Vande Kemp H., Gorsuch, R. (2001). Trauma exposure and ptsd symptoms in international relief personel. *Journal of Traumatic Stress*, 14(1), 205-212, DOI:10.1023/A%3A1007804119319
- Erkaya, M. E. (2015). Kur'ân kıssaları bağlamında Hz. Musa ile ilişkilendirilen bazı tasavvuf kavramları, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 1342-1353.
- Esgin, A. (2008). *Anthony Giddens sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Featherstone, M. (1996). *Postmodernizm ve tüketim kültürü*. (Çev. M. Küçük), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Figley, C. R. (1995). *Compassion fatigue: coping with secondary traumatic stress disorder in those who treat the traumatized*. New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Figley, C. R. (1998). *Burnout in families: the systemic costs of caring*. CRC Press: Routledge Taylor & Francis Group.
- Flin, R., Paton, D. (1999). Disaster stress: an emergency management perspective. *Disaster Prevention and Management*, 8(4), 261-267.
- Fordham, F. (2001). *Jung psikolojisinin ana hatları*. (Çev. A. Yalçın), İstanbul: Say Yayınları.
- Foucault, M. (1987). *Söylemin düzeni*. (Çev. T. Ilgaz), İstanbul: Hil Yayın.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin tarihi*. (Çev. H. U. Tanrıöver), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2013). *Güvenlik, toprak, nüfus*. (Çev. F. Taylan), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fragar, R. (2003). *Kalp, nefis ve ruh*. (Çev. İ. Kapaklıkaya), İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- Freud, S. (1896). The aetiology of hysteria. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, (PDF). Vol. III, 189-221.

- Freud, S., Breuer, J. (1956). Etudes sur l'hysterie. (Std. Ed.) *Traduit de l'allemand par: A. Berman*, Vol: II, Paris: Presses Universitaires de France 108, Boulevard Saint-Germain.
- Freud, S. (1999). *Dinin kökenleri*. (Çev. S. Budak), Ankara: Öteki Yayınevi.
- Freud, S. (2012). *Kitle psikolojisi*. (Çev. K. Şipal), İstanbul: Cem Yayınevi.
- Freud, S. (2015). *Cinsellik üzerine*. (Çev. A. Öneş), Ankara: Say Yayınları.
- Freud, S. (2017). *Kültürel cinsel ahlak ve modern sinirlilik*. (Çev. Ç. Tanyeri), İstanbul: Telos Yayınevi.
- Freud, S. (2018). *Psikanaliz üzerine beş konferans ve psikanalize toplu bakış*. (Çev. K. Şipal), İstanbul: Say Yayınları.
- Fritz, C. E. (1961). Disaster. In Merton, R. K., Nisbet, R. A. (Edt.) *Contemporary social problems*. New York: Harcourt, Brace and World, 651-694.
- Fromm, E. (1985). *Sevme sanatı*. (Çev. I. Gündüz), İstanbul: Say Yayınları.
- Fromm, E. (1989). *Yeni Bir insan yeni bir toplum*. (Çev. N. Arat), İstanbul: Say Yayınları.
- Fromm, E. (1996). *Özgürlükten kaçış*. (Çev. Ş. Yeğın), İstanbul: Panel Yayınları.
- Fromm, E. (1996a). *Psikanaliz ve din*. (Çev. A. Arıtan), İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Fromm, E. (2009). *Sigmund freud'un misyonu*. (Çev. S. Ak), İstanbul: Ayraç Yayınları.
- Fromm, E. (2017). *Özgürlük korkusu*. (Çev. S. Koçak), İstanbul: Doruk Yayınları.
- Furedi, F. (2017). *Korku kültürü: risk almanın riskleri*. (Çev. B. Yıldırım), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of cultures*. New York: Basic Books.
- Geçtan, E. (1998). *Psikanaliz ve sonrası*. İstanbul: Remziye Kitabevi
- Genç, F. N. (2008). Kriz iletişimi: marmara depremi örneği. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 3(5), 161-175.
- Gençtan, E. (1990). *Psikanaliz ve sonrası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Geylani, A. (2013). *El-gunye li- talibi tariki'l hak (hak yolcularının kitabı)*. (Çev. O. Güman), İstanbul: Gelenek Yayıncılık
- Giddens, A.; Pierson, C. (2001). *Modernliği anlamlandırmak-anthony giddens'la söyleşiler*. (Çev. M. Sağlam, S. Uyurkulak), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve bireysel kimlik*. (Çev. Ü. Tatlıcan), İstanbul: Say Yayınları.

- Giddens, A. (2012). *Modernliğin sonuçları*. (Çev. E. Kuşdil), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Glesne, C. (2000). *Nitel araştırmaya giriş*. (Çev. A. Ersoy, P. Yalçınoğlu), Ankara: Anı Yayınları.
- Goffman, E. (2016). *Günlük yaşamda benliğin sunumu*. (Çev. B. Cezar), İstanbul: Metis Yayınları.
- Golding, P., Murdock, G. (2002). Kültür, iletişim ve ekonomi politik. İçinde S. İrvan (Edt.) *Medya, Kültür, Siyaset* (II. Baskı), (Çev. B. Kejanlıoğlu). Ankara: Alp Yayınevi.
- Göle, N. (2008). *Modern mahrem medeniyet ve örtünme*, İstanbul: Metis Yayınları
- Gubar, S. M., Gilbert, S. (1984). *The madwomen in the attic: the women writer and the nineteenth-century literary imagination*. United States of America: Yale University Press.
- Guryeviç, A. (1995). *Orta çağ avrupası 'nda birey*. (Çev. İ. İnan, Z. Ülgen), İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Habermas, J. (2001). *İletişimsel eylem kuramı*. (Çev. M. Tüzel), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Habermas, J. (2014). *Kamusal yaşamın yapısal dönüşümü*. (Çev. T. Bora, M. Sancar), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hall, S. (1998). Eski ve yeni kimlikler, eski ve yeni etniklikler. İçinde A. D. King (Edt.) *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, (Çev. Ü. H. Yolsal, G. Seçkin), Ankara: Bilim Sanat Yayınları
- Hall, S. (2017). *Temsil, kültürel temsiller ve anlamlandırma uygulamaları*. (Çev. İ. Dündar), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Harre, R. (1979). *Social being: a theory for social psychology*. Oxford: Blackwell.
- Herbert, C. (2018). *Travma sonrası psikolojik tepkileri anlamak*. (Çev. N. Azizlerli, R. Güneş), İstanbul: Psikonet Yayınları
- Henderson, L. J. (1935). Physician and patient as a social system. *New England Journal of Medicine*, 212(18), 819-823, DOI: 10.1056/NEJM193505022121803
- Hewitt, J. P., Shulman, D. (2019). *Benlik ve toplum*. (Çev. B. Aktaş, Ç. Çoker), İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayıncılık.
- Hobbes, T. (1992). *Leviathan*. (Çev. S. Lim), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hobbes, T. (2014). *Yurttaşlığın felsefi temelleri*. (Çev. C. D. Zorakolu), İstanbul: Belge Yayınları.
- Hood, B. (2012). *Benlik yanılması*. (Çev. E. Özdemir), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Horkheimer, A. (1998). *Akıl tutulması*. (Çev. O. Koçak), İstanbul: Metis Yayınları.

Husserl, E. (1970). *Logical investigation-volume u.* (Trans. J. N. Findlay), London and New York: Routledge Kegan & Paul Inc.

Irzık, S.; Parla, J. (2004). *Kadınlar dile düşünce: edebiyat ve toplumsal cinsiyet.* Ankara: İletişim Yayınları.

İbn Haldun (2004). *Mukaddime* (Cilt: 1). (Çev. H. Kendir), İstanbul: Yeni Şafak Yayınları.

İsbir, E. (2018). Husserl ve dilthey’de bilinç ve anlam sorunu. *Kaygı: Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 30: 103-115, DOI: 10.20981/kaygi.410566.

Jahoda, G. (2011). *Sosyal psikoloji tarihi.* (Çev. Ş. Başlı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

James, W. (1950). *The principles of psychology.* Vol 1. Reprint Edition, Dover Publications.

Jeřábek, H. (2017). *Paul lazarsfeld and the origins of communications research.* (1.st ed.) London: Routledge Kegan & Paul Inc.

Jones, E. (1941). *Psikanaliz.* (Çev. İ. Şadan), İstanbul: Sebat Yayınevi.

Jones, E., Wessley, S. (2005). *Shell shock to ptsd, military psychitary from 1900 to the gulf war.* New York: Psychology Press, DOI: 10.4324/9780203086827

Joseph, S., Williams, R., Yule, W. (1997). *Understanding post-traumatic stress: a psychosocial perspective on PTSD and Treatment.* New York: John Wiley & Sons.

Jung, C. G. (2001). *İnsan ruhuna yönelik-bilinçaltı ve işlevsel yapısı.* (Çev. E. Büyükinal), İstanbul: Say Yayınları.

Jung, C. G. (2003). *Dört arketip.* (Çev. Z. A. Yılmaz), İstanbul: Metis Yayınları.

Jung, C. G. (2006). *Analitik psikoloji.* (Çev. E. Gürol), İstanbul: Payel Yayınevi.

Jung, C. G. (2009). *İnsan ve sembolleri.* (Çev. A. N. Babaoğlu), İstanbul: Okuyan Us Yayınları.

Jung, C. G. (2013). *Keşfedilmemiş benlik.* (Çev. B. İlhan, C. E. Sılay), İstanbul: Barış İlhan Yayınevi.

Jung, C. G. (2016). *Feminen: dişiliğın farklı yüzleri.* (Çev. T. V. Soylu), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Kadıbeşegil, S. (2001). *Kriz geliyor der! kriz yönetimi ve iletişim yönetimi.* İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri A Ş.

Kağıtçıbaşı, Ç., Cemalcılar, Z. (2014). *Düünden bugüne insan ve insanlar.* İstanbul: Evrim Kitap.

- Kant, I. (1982). *Dünya yurttaşlığı amacına yönelik genel bir tarih düşüncesi*. (Çev. U. Nutku), İstanbul: Yazko Felsefe Yazıları.
- Kasapoğlu, A. (2006). *Carl gustav jung'un kehf sûresi tefsiri*. Malatya: Mengüceli Yayınları.
- Kaya, T. (2011). Chicago okulu: chicao'ya özgü bir perspektif. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(22), 365-381.
- Kesir, İ. (2017). *Büyük islam tarihi; el-bidâye ve'n-nihâye* (VI. Cilt). (Çev. M. Keskin), İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Kızılçelik, S. (2016). *Sosyoloji tarihi III*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kivisto, P. (2008). *Sosyolojinin temel kavramları*. (Çev. İ. Çapçioğlu, S. Yavuz), Ankara: Birleşik Dağıtım Kitabevi.
- Kojeve, A. (2001). *Hegel felsefesine giriş*. (Çev. S. Hilav), Ankara: Yapı Kredi Yayınları
- Kongar, E. (1972). *İzmir'de kentsel aile*. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Konuk, A. A. (2014). *Muhyiddin ibnu'l arabi fususu 'l-hikem tercüme ve şerhi I ve III*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Kurtkan Bilgiseven, A. (1989). *Sosyal ilimler metodolojisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Lee, J. (2020). Mental health effects of school closures during COVID-19. *Lancet Child and Adolescent Health*, 4(6): 421, [https://doi.org/10.1016/S2352-4642\(20\)30109-7](https://doi.org/10.1016/S2352-4642(20)30109-7)
- Küçük, M. (2000). *Modernite versus postmodernite*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Lings, M. (2003). *Simge ve kökenörnek*. (Çev. S. Sahra), Ankara: Hece Yayınları.
- Lippmann, W. (2020). *Kamuoyu*. (Çev. O. D. Yılmaz), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Locke, J. (1952). *The second treatise of government*. New York, The Liberal Arts Press.
- Marcuse, H. (1990). *Tek boyutlu insan*. (Çev. S. Çağan), İstanbul: May Yayınları.
- Marcuse, H. (1998). *Eros ve uygarlık: freud üzerine felsefi bir inceleme*. (Çev. A. Yardımlı), İstanbul: İdea Yayınevi
- Marmar, C., Weiss, D., Metzler, T. (1996). Characteristics of emergency services personnel related to peritraumatic dissociation during critical incident exposure. *A Journal of Psychiatry*, 153: 94- 102.
- McCann I. L., Pearlman L. A. (1990). Vicarious traumatization: a framework for understanding the psychological effects of working with victims. In M. J. Horowitz

(Edt.) *Essential papers on posttraumatic stress disorder*, 3: 131-149, New York: New York University Press.

Marx, K. (1964). *The class struggles in france, 1848-1850*. New York: Internatinal Publishers.

Marx, K. (2011). *1844 el yazmaları*. (Çev. K. Somer). Ankara: Sol Yayınları.

Mayring, P. (2000). *Nitel sosyal araştırmaya giriş: nitel düşünce için bir rehber*. (Çev. A. Gümüş, S. Durgun), Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

McLuhan, M. (2005). *Yaradanımız medya*. (Çev. Ü. Oskay), İstanbul: Merkez Kitaplar.

Mead, H. (2017). *Zihin, benlik ve toplum*. (Çev. Y. Erdem), Ankara: Heretik Yayınları.

Melody, W. H., Robin E. M. (1983). The debate over critical circularity or challenge. *Journal of Communication. vs Administrative Research*: Summer, 103-116.

Montesquieu, C. (2017). *Yasaların ruhu üzerine*. (Çev. B. Günen), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Norman, M. (1989). *These good mean: friendships forged from war*. New York: Crown Publishers.

Oakley, A. (1985). *Sex, gender abd society*. London: Gower/Maurice Temple Smith.

Özer, Ö. (2010). *Liberal basın*. İstanbul: Literatürk Yayınları.

Özveren, C. (2020). *Kuram ve yaklaşımlar özelinde benlik*. Ankara: Kriter Yayınevi.

Park, R. E., Burgess, E. W. (1921). *Introduction to the science of sociology*. Chicago: The University of Chicago Press.

Parsons, T. (1951), *The social system*. London: Routledge & Kegan Paul.

Pascal, B. (1942). *Düşünceler*. (Çev. F. Yücel), İstanbul: Yeni Cezaevi Matbaası.

Patton, M. Q. (2018). *Nitel araştırma ve değerlendirme*. (Çev. M. Bütün, S. B. Demir), Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Pears, D. (1985). *Wittengstein*. (Çev. A. Denkel), İstanbul: Afa Yayınları.

Pelcovitz, D., Roth S., Van der Kolk B. A. (2005). Disorders of extreme stress: the empirical foundation of a complex adaptation to trauma. *Journal of Traumatic Stress*, 18: 389-399.

Potter, J., Wetherel, M. (1987). *Discourge and social psychology: beyond attitudes and behaviour*. London: Sage Publications.

Rahte, E. Ç. (2010). Aile içi şiddet ve medya: gündüz kuşağı televizyonda şiddetin görünürlüğü ve yeniden üretimi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Bahar Sayısı, 181-207.

- Ramsden, P. (2017). Vicarious trauma, ptsd and social media: does watching graphic videos cause trauma?. *Journal of Depression and Anxiety*, 6(3), DOI: 10.4172/2167-1044-C1-002
- Rennison, N. (2001). *Freud & psychoanalysis*, Pocked Essentials; Poc Edition.
- Rigel, N. (1995). *Haber, çocuk ve şiddet*. İstanbul: Der Yayınları.
- Ritzer, G., Stepnisky, J. (2014). *Sosyoloji kuramları*. (Çev. H. Hülür), Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Rogers, C. R. (1951). *Client centered therapy*. Boston: Houghton Mifflin.
- Rogers, E. (1994). *A history of communication study: a biological approach*. New York: The 2. Free Press.
- Rose, P., Beeby, J., Parker, D. (1995). Academic rigour in the lived experience of researchers using phenomenological methods in nursing. *Journal of Advanced Nursing*, 21(6), 1123-1129.
- Rothkopf, D. J. (2003). When the buzz bites back. *The Washington Post Press*, May 11, Retrieved from <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/05/11/when-the-buzz-bites-back/bc8cd84f-cab6-4648-bf58-0277261af6cd/>
- Rousseau, J J. (1931). *Emile yahut terbiye*. (Çev. A. R. Ülgener), İzmir: Meşher Matbaası.
- Rousseau, J. J. (1997). *Toplum sözleşmesi*. (Çev. V. Günyol), İstanbul: MEB Yayınları.
- RTÜK, (2018). *Televizyon izleme eğilimleri araştırması*. <https://www.rtuk.gov.tr/Media/FM/Birimler/Kamuoyu/televizyonizlemeegilimleriara stirmasi2018.pdf> İndirilme Tarihi: 20.11.2022.
- Rumi, M. (1898). *Masnavi i manevi*. (Trans. E. H. Whinfield), London: Routledge Kegan&Paul.
- Rzyl, M. (1970). *Parapsychology: a scientific approach*. New York: Hawthorn.
- SGGM (2012). *Toplum Sağlığı ve Şiddet: Medya Üzerine Bir Analiz*. (Ed. Mine Tunçel), Ankara: T. C. Sağlık Bakanlığı Yayını, <https://sggm.saglik.gov.tr/TR-78281/toplum-sagligi-ve-siddet-medya-uzerine-bir-analiz.html> İndirilme Tarihi: 04.02.2023.
- Sarıkcıoğlu, E. (2002). *Din fenomenolojisi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayını.
- Sayın, Ö. (1990). *Aile sosyolojisi: ailenin toplumdaki yeri*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

- Schimmel, A. (2018). *İslamın mistik boyutları*. (Çev. E. Kocabıyık), İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım.
- Shayegan, D. (1991). *Yaralı bilinç-geleneksel toplumlarda kültürel şizofreni*. (Çev. H. Bayrı), İstanbul: Metis Yayınları.
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve kültür*. (Çev. T. Birkan), İstanbul: Metis Yayınları
- Sirgy, J. M. (1982). Self-concept in consumer behavior: a critical review. *Journal Of Consumer Research*, 9: 287-300.
- Somerville, L. (2016). Systems neuroscience: the balancing act of behavioral regulation. *Current Biology*, Vol. 26, DOI: -10.1016/j.cub.2016.08.065
- Sorokin, P. (2005). *Özgeci sevgi*. İçinde A. Krick (Der.), *Aşkın Anatomisi*, (Çev. M. Harmancı), İstanbul: Say Yayınları.
- Sözen, E. (1999). *Söylem: belirsizlik, mübadele, bilgi/güç ve refleksivite*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Spiegelman, J. M., Han, P. V. I., Fernandez, T. (1994). *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf*. (Çev. K. Yazıcı, R. Kutlu), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi*. (Çev. O. Akınhay), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şenol, D. (2017). *Sembolik etkileşim*. Ankara: Net Kitaplık Yayıncılık.
- Şenol, D., Demir, G. (2023). *Annelik: canı için can vermek*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Taylor, M. R., Agho, K. E., Stevens, G. J., Raphael, B. (2008). Factors influencing psychological distress during a disease epidemic: data from australia's first outbreak of equine influenza. *BMC Public Health*, 8(347), DOI: 10.1186/1471-2458-8-347.
- Tekindal, M.; Uğuz Arsu, Ş. (2020). Nitel araştırma yöntemi olarak fenomenolojik yaklaşımın kapsamı ve sürecine yönelik bir derleme. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 20(1), 153-182.
- Thompson, J. B. (2004). *Medya ve modernite*. (Çev. S. Öztürk), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Tocqueville, A. (1962). *Amerika'da demokrasi*. (Çev. T. Timur), Ankara: Türk Siyasi İlimler Yayınevi.
- Toffler, A. (1981). *Şok: gelecek korkusu*. (Çev. S. Sargut), İstanbul: Koridor Yayınları.
- Tokmakoğlu, G. (2012). *Benlik, bilinç ve vicdan*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Turner, B.S. (1984), *The body and society: explorations in social theory*. Oxford: Basil Blackwell.

- Turner, B. S. (2011). *Tıbbi güç ve toplumsal bilgi*. (Çev. Ü. Tatlıcan), Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Tutar, H. (2012). *Sosyal psikoloji*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Van Dijk, A. T. (2003). *Söylem ve ideoloji*. (Çev. B. Çoban, N. Ateş, Z. Özarslan), İstanbul: Su Yayınları.
- Vanderhout, S.M., Birken, C. S., Wong, P., Kelleher, S., Weir, S., Maguire, J. L. (2020). Family perspectives of covid-19 research, *Research Involvement and Engagement*, 6(1), 69, DOI: 10.1186/s40900-020-00242-1.
- Veysal, Ç. (2010). *Nesneleşme ve özgürleşme sorunu üzerine*. İstanbul: Etik Yayınları.
- Veysal, Ç. (2017). *Frankfurt okulu*. İçinde A. Tunçel, K. Gülenç (Edt.), *Siyaset felsefesi tarihi*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Yavuzer, H. (1993). *Çocuk ve suç*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, H. K. (2022). *Ana hatlarıyla tasavvuf ve tarikatler*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Yüksel, E. (2001). Türk basınında deprem haberlerinin sunumu: kobe, dinar ve marmara depremleri üzerine bir içerik analizi çalışması. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 11: 163-172.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism*. New York: Public Affairs Hachette Book Group.
- Quarantelli, E. L. (1985). *What is disaster: the need for clarification in definition and conceptualization in research*. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office.
- Wagner, P. (2005). *Modernliğin sosyolojisi*. (Çev. M. Küçük), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Wallerstein, I. (1974). *The modern world-system I: capitalist agriculture and the origins of the european world economy in the sixteenth century*. New York: Academic Press.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve toplum*. (Çev. L. Boyacı), İstanbul: Yarı Yayınları.
- West, D. (2005). *Kıta avrupası felsefesine giriş*. (Çev. A. Cevizci), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Whiteley, J. S. (1986). Sociotherapy and psychotherapy in the treatment of personality disorder: discussion paper. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 79(12), 721-725, DOI: 10.1177/014107688607901212.

Wiederhold, B. K. (2020). Using social media to our advantage: alleviating anxiety during a pandemic. *Cyberpsychology Behavior and Social Networking*, 23(4), 197-198, Retrieved from <https://doi.org/10.1089/cyber.2020.29180.bkw>

Wilcox, L. (2001). *Sufizm ve psikoloji*. (Çev. O. Düz), İstanbul: İnsan Yayınları.

Wirth, L. (1931). Clinical sociology. *American Journal of Sociology*, 37(1), 49-66, Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/i328735#>

Wittengstein, L. (2007). *Felsefi soruşturmalar*. (Çev. H. Barışcan), İstanbul: Metis Yayınları.

WHO (2002). *World reported on violence and health*. E. G. Krug, L. Dahlberg, J. A. Mercy, A. B. Zwi, R. Lozano (Edt.), Retrieved from <https://apps.who.int/iris/rest/bitstreams/50364/retrieve>

WHO (2020). *Novel coronavirus (2019-nCoV)*. Situation Report-13. Retrieved from <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200202-sitrep-13-ncov-v3.pdf>

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Mehtap Nur BİTMEZ

Doğum Tarihi :

Yabancı Dil : İngilizce

Eğitim Durumu

Lisans : Kırıkkale Üniversitesi, 2008-2012

Yüksek Lisans : Kırıkkale Üniversitesi, 2013-2018

Doktora : Kırıkkale Üniversitesi, 2018-2023

Çalıştığı Kurum ve Yıl/Yıllar : -

Yayımları (SCI)

Yayımları (Diğer)

BİTMEZ, M. N. (2019). İnsan hakları ve toplumsal cinsiyet bağlamında türkiye’de kadına yönelik sosyal politikalar, *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4, 53-80.

BİTMEZ, M. N. (2022). Gündelik hayat ve televizyon, İçinde D. Şenol ve G. Yıldız (Edt.) *Gündelik Hayat Sosyolojisi Teoriden Uygulamaya*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Araştırma Alanları : İletişim ve Medya Sosyolojisi, Travma Sosyolojisi